

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

**ORTAKLIK YOLUYLA KATILIM: TÜRKİYE-AVRUPA BİRLİĞİ
İLİŞKİLERİ İÇİN BİR PERSPEKTİF**

Doktora Tezi

Ufuk ALKAN

Ankara-2021

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

**ORTAKLIK YOLUYLA KATILIM: TÜRKİYE-AVRUPA BİRLİĞİ
İLİŞKİLERİ İÇİN BİR PERSPEKTİF**

Doktora Tezi

Ufuk ALKAN

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Özlem KAYGUSUZ

Ankara-2021

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI**

**ORTAKLIK YOLUYLA KATILIM: TÜRKİYE-AVRUPA
BİRLİĞİ İLİŞKİLERİ İÇİN BİR PERSPEKTİF**

DOKTORA TEZİ

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Özlem KAYGUSUZ

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı ve Soyadı

İmzası

- 1- Doç. Dr. Özlem KAYGUSUZ
- 2- Prof. Dr. Funda KESKİN ATA
- 3- Prof. Dr. E. Münevver CEBECİ
- 4- Doç. Dr. Özgehan ŞENYUVA
- 5- Doç. Dr. İlke GÖÇMEN

Tez Savunması Tarihi

7 Mayıs 2021

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Doç. Dr. Özlem KAYGUSUZ danışmanlığında hazırladığım “Ortaklık Yoluyla Katılım: Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri için Bir Perspektif (Ankara, 2021)” adlı doktora tezindeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

17.05.2021

Ufuk ALKAN

TEŞEKKÜR

Bilgisi, desteği ve önerileri ile çalışmama değerli katkıları sunan danışmanım Doç. Dr. Özlem KAYGUSUZ'a,

Jean Monnet Burs Programı kapsamında Valensiya Üniversitesi'nde bulunduğum sürede danışmanlığımı yapan ve tezin gelişiminde önemli katkısı olan Prof. Dr. Carlos FLORES JUBERÍAS'a,

Tez İzleme Komitesi'nde yer alan ve önerileri ile çalışmamın gelişmesine kıymetli katkıları sunan Prof. Dr. Funda KESKİN ATA ve Doç. Dr. Özgehan ŞENYUVA'ya,

Tez jürisinde yer alan ve önerileri ile çalışmamın son halini almasında anlamlı katkıları olan Prof. Dr. E. Münevver CEBECİ ve Doç. Dr. İlke GÖÇMEN'e,

Bu çalışmayı hayata geçirmemi destekleyen Jean Monnet Burs Programı ve çok değerli ekibine,

Çalışma hakkında faydalı görüş ve önerilerde bulunan Avrupa Koleji Natolin Kampüsü Doktora Yaz Okulu'nun 2020 yılı katılımcılarına,

Hayatım boyunca yanımda olan sevgili aileme en derin duygularıyla teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	v
TABLolar LİSTESİ.....	vii
GİRİŞ.....	...

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE YAKLAŞIM

1.1. Tezin Kavramsal Çerçevesi	19
1.1.1. Ortaklık ve Ortaklık Anlaşması.....	20
1.1.2. Gümrük Birliği, Serbest Ticaret Anlaşması ve Otonom Rejimler	25
1.1.3. Avrupa Birliği'nin İç ve Dış Yetkileri ve Ortak Ticaret Politikası	29
1.1.4. Farklılaştırılmış Entegrasyon	33
1.1.4.1. Kölliker'in Dörtlü Ayrımı (Teritoryal Boyut ve Entegrasyon Düzeyi Boyutu) 37	
1.1.4.2. Çevrimsel Halkalar	38
1.1.4.3. İki ya da Çok Vitesli Avrupa.....	39
1.1.4.4. Esnek Entegrasyon, Değişken Geometri ya da Seçmeli Avrupa Modeli . 41	
1.2. Avrupa Birliği Norm ve Kurallarını Ortak Ükelere Neden Transfer Etmektedir?.....	42
1.2.1. Meunier ve Nicolaïdis'in 'Ticari Bir Güç' ve 'Ticaret Sayesinde Güç' Kavramsallaştırması.....	47
1.2.2. Schunz ve Damro'nun 'Başlangıçtaki İç Politika Alanlarında Avrupa Birliği'nin Dış Politik Eylemi' Kavramsallaştırması.....	49
1.2.3. Cebeci'nin 'İdeal Güç Avrupa' Kavramsallaştırması	51
1.2.4. Del Sarto'nun 'Normatif İmparatorluk Avrupa' Kavramsallaştırması	55
1.2.5. Meissner'in 'Ticari Realizm' Kavramsallaştırması	58
1.3. Avrupa Birliği Norm ve Kurallarını Ortak Ükelere Nasıl Transfer Etmektedir?.....	60
1.3.1. Avrupa Birliği Mevzuatına Doğrudan Uyumu Şart Koşan Hükümler.....	61
1.3.2. Uluslararası Anlaşmalara Yapılan Atıflar	63
1.3.3. İşbirliği Hükümleri.....	67
1.3.4. Esaslı Hükümler	71
1.4. Değerlendirme: Nasıl Bir Avrupa Birliği, Nasıl Bir Ortaklık Politikası?	76

İKİNCİ BÖLÜM

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN ÜÇÜNCÜ ÜLKELER İLE İLİŞKİ KURMA BİÇİMİ OLARAK ORTAKLIK

2.1. Avrupa Birliği Hukukunda Ortaklık.....	87
2.1.1. Denizaşırı Ülke ve Topraklar (Koloniler) ile Kurulacak Ortaklık	89
2.1.2. Üçüncü Bir Ülke veya Uluslararası Kuruluş ile Kurulacak Ortaklık.....	90
2.1.3. Birkelbach Raporu'nda Ortaklık	92
2.1.4. Ortaklık Anlaşmalarının Müzakere Edilmesi, İmzalanması ve Onaylanması	94
2.1.5. Ortaklığın Kurumsal Yapısı	97
2.1.5.1. Ortaklık Konseyi	98
2.1.5.2. Ortaklık Komitesi	100
2.1.5.3. Karma Parlamento Komisyonu	101
2.1.5.4. Diğer Kurumlar	101
2.2. Avrupa Birliği Politikasında Ortaklık.....	102
2.2.1. Katılım Öncesi Araçları Olarak Ortaklık Anlaşmaları.....	106
2.2.1.1. Türkiye ve Yunanistan ile İmzalanan Ortaklık Anlaşmaları	106
2.2.1.2. Malta ve Kıbrıs ile İmzalanan Ortaklık Anlaşmaları.....	113
2.2.1.3. Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri ile İmzalanan Ortaklık Anlaşmaları.....	120
2.2.1.4. Batı Balkan Ülkeleri ile İmzalanan Ortaklık Anlaşmaları.....	127
2.2.2. Avrupa Birliği Üyelğine Alternatif Olarak Ortaklık Anlaşmaları.....	135
2.2.2.1. Avrupa Serbest Ticaret Birliği ile İmzalanan Ortaklık Anlaşması.....	136
2.2.2.2. Doğu Ortaklığı Ülkeleri ile İmzalanan Ortaklık Anlaşmaları	147
2.2.3. Avrupa Dışındaki Ülkeler ile Ayrıcalıklı İlişkiler Kuran Ortaklık Anlaşmaları	158
2.2.3.1. Afrika Karayip ve Pasifik Ülkeleri ile İmzalanan Ortaklık Anlaşmaları	159
2.2.3.2. Kuzey Afrika ve Ortadoğu Ülkeleri ile İmzalanan Ortaklık Anlaşmaları	169
2.2.3.3. Latin Amerika Ülkeleri ile İmzalanan Ortaklık Anlaşmaları	174
2.3. Değerlendirme: Ortaklık Politikası ve Asimetri Sorunu	181

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'NİN AVRUPA BİRLİĞİ'NE HARİCİ ENTEGRASYONU

3.1. Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerine Kısa Bir Bakış.....	193
3.1.1. Ortaklığın Hazırlık ve Geçiş Dönemi.....	195
3.1.2. Ortaklığın Son Dönemi ve Katılım Süreci	203
3.2. Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Ortaklık Kanalıyla Harici Entegrasyonu .	214
3.2.1. Ortaklık Kanalıyla Ekonomik ve Ticari Entegrasyon.....	217
3.2.1.1. Malların Serbest Dolaşımı ve Ortak Ticaret Politikasına Uyum.....	219
3.2.1.1.1. Ortak Ticaret Politikasına Uyum Kapsamında Türkiye'nin Avrupa Birliği'nin Serbest Ticaret Anlaşmalarına Uyumu	222

3.2.1.1.2. Ortak Ticaret Politikasına Uyum Kapsamında Türkiye'nin Avrupa Birliği'nin Otonom Rejimlerine Uyumu	227
3.2.1.2. Tarım Ürünlerinin Serbest Dolaşımı ve Ortak Tarım Politikasına Uyum 229	
3.2.1.3. Hizmet Ticaretinin Liberalizasyonu ve İşçilerin Serbest Dolaşımı.....	236
3.2.1.4. Kamu Alımlarının Liberalizasyonu	239
3.2.2. Ortaklık Kanalıyla Mevzuat Uyumu.....	240
3.2.2.1. Rekabet ve Devlet Yardımları Kurallarına Uyum.....	241
3.2.2.2. Ticarete Teknik Engeller Kurallarına Uyum.....	244
3.2.2.3. Gümrük Kurallarına Uyum.....	247
3.2.2.4. Fikri, Sınai ve Ticari Mülkiyet Hakları Kurallarına Uyum.....	249
3.2.3. Ortaklık Kanalıyla Kurumsal Entegrasyon	253
3.2.3.1. Gümrük Birliği Ortak Komitesi.....	254
3.2.3.2. Karar Şekillendirme: Danışma ve Bildirim Prosedürleri ile Türkiye'nin Avrupa Komisyonu Altındaki Teknik Komitelere Katılımı	256
3.2.3.3. Anlaşmazlıkların Halli.....	258
3.2.4. Ortaklık Kanalıyla Politik Entegrasyon Gerçekleş midir?	260
3.2.5. Değerlendirme: Türkiye Harici Farklılaştırılmış Entegrasyonun Neresinde?	264

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ORTAKLIK VE FARKLILAŞMA EKSENİNDE TÜRKİYE-AVRUPA BİRLİĞİ İLİŞKİLERİ

4.1. Entegrasyon veya Katılım için Yeni Öneriler.....	275
4.1.1. Langeheine ve Weinstock'un Derecelendirilmiş Entegrasyon ve Karakaş'ın Aşamalı Entegrasyon Önerisi	277
4.1.2. Duff'un Ortak Üyelik Önerisi	278
4.1.3. Pisani-Ferry ve Diğerlerinin Kıtasal Partnerlik Önerisi	280
4.1.4. Maurer ve Haerder'in Modüler Entegrasyon Önerisi	281
4.2. Avrupa Birliği'nin Geleceği Tartışması	284
4.2.1. Avrupa Entegrasyonunun Farklılaşması	286
4.2.2. Avrupa Entegrasyonunun Ayırışması	292
4.3. Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinin Geleceği.....	294
4.3.1. <i>Brexit</i> ve Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri	295
4.3.2. Gümrük Birliği'nin Modernizasyonu: Nedenleri ve Beklentiler	303
4.3.3. Türkiye'nin Ortaklık Yoluyla Katılımı İhtimali.....	312
SONUÇ	322
KAYNAKÇA.....	336
ÖZET	383
ABSTRACT	384

KISALTMALAR

AA	Avrupa Anlaşması
AB	Avrupa Birliği
ABA	Avrupa Birliği Antlaşması
ABAD	Avrupa Birliği Adalet Divanı
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ABİHA	Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma
AEA	Avrupa Ekonomik Alanı
AET	Avrupa Ekonomik Topluluğu
AİHS	Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
AKÇT	Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu
AKP	Afrika, Karayip ve Pasifik
ASEAN <i>Nations</i>	Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği (<i>Association of Southeast Asian Nations</i>)
AT	Avrupa Topluluğu
ATS	Avrupa Tek Senedi
BAB	Batı Avrupa Birliği
BK	Birleşik Krallık
DDR	Doha Kalkınma Turu (<i>Doha Development Round</i>)
DTÖ	Dünya Ticaret Örgütü
EAGÜ'ler	En Az Gelişmiş Ülkeler
EBA	Silahlar Hariç Her Şey (<i>Everything but Arms</i>)
ECU	Avrupa Para Birimi (<i>European Currency Unit</i>)
EDA	Avrupa Savunma Ajansı (<i>European Defence Agency</i>)
EFTA	Avrupa Serbest Ticaret Birliği (<i>European Free Trade Association</i>)
EMP	Avrupa-Akdeniz Ortaklığı (<i>Euro-Mediterranean Partnership</i>)
EMU	Ekonomik ve Parasal Birlik (<i>Economic and Monetary Union</i>)
ENP	Avrupa Komşuluk Politikası (<i>European Neighbourhood Policy</i>)
EPA	Ekonomik Ortaklık Anlaşması (<i>Economic Partnership Agreement</i>)
EPC	Avrupa Siyasi İşbirliği (<i>European Political Cooperation</i>)
EPP	Avrupa Halk Partisi (<i>European People's Party</i>)

EURATOM	Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (<i>European Atomic Energy Community</i>)
GATT	Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (<i>General Agreement on Tariffs and Trade</i>)
GB	Gümrük Birliği
GBOK	Gümrük Birliği Ortak Komitesi
GİK	Gümrük İşbirliği Komitesi
GSP	Genelleştirilmiş Tercihler Sistemi (<i>Generalized System of Preferences</i>)
GSYİH	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
İOA	İstikrar ve Ortaklık Anlaşması
IPR	Fikri Mülkiyet Hakları (<i>Intellectual Property Rights</i>)
KPK	Karma Parlamento Komisyonu
MENA	Kuzey Afrika ve Ortadoğu (<i>Middle East and North Africa</i>)
MERCOSUR	Güney Amerika Ortak Pazarı (<i>Mercado Común del Sur</i>)
MFN	En Çok Kayrılan Ülke (<i>Most Favoured Nation</i>)
NATO	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (<i>North Atlantic Treaty Organization</i>)
OA	Ortaklık Anlaşması
OBP	Ortak Balıkçılık Politikası
ODA	Orta ve Doğu Avrupa
ODGP	Ortak Dış Politika ve Güvenlik Politikası
OGSP	Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası
OGT	Ortak Gümrük Tarifesi
OKK	Ortaklık Konseyi Kararı
OTP	Ortak Tarım Politikası
PESCO	Yapılandırılmış Daimî İşbirliği (<i>Permanent Structured Cooperation</i>)
SPS	Sağlık ve Bitki Sağlığı (<i>Sanitary and Phytosanitary</i>)
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
STA	Serbest Ticaret Anlaşması
TBT	Ticarette Teknik Engeller (<i>Technical Barriers to Trade</i>)
TTA	Tercihli Ticaret Anlaşması

TTIP	Transatlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı (<i>Transatlantic Trade and Investment Partnership</i>)
UfP	Akdeniz için Birlik (<i>Union for the Mediterranean</i>)
UNCTAD	Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (<i>United Nations Conference on Trade and Development</i>)
YDMÇG	Yüksek Düzeyli Memurlar Çalışma Grubu

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1 OA'ların Sınıflandırılması.....	104
Tablo 2 AA'ların İmzalanma ve Yürürlüğe Giriş Tarihleri.....	121
Tablo 3 İOA'ların İmzalanma ve Yürürlüğe Giriş Tarihleri	128
Tablo 4 Batı Balkan Ülkelerinin Katılım Sürecine İlişkin Temel Tarihler	129
Tablo 5 Doğu Ortaklığı Ülkelerinin OA'larının İmzalanma ve Yürürlüğe Giriş Tarihleri	148
Tablo 6 AB ve AKP Ülkeleri Arasında İmzalanmış Anlaşmalar ve Kapsadıkları Dönem	162
Tablo 7 Avrupa-Akdeniz OA'ların İmzalanma ve Yürürlüğe Giriş Tarihleri.....	170
Tablo 8 Hazırlık Döneminde AB'nin Türkiye'ye Tarım Ürünlerinde Uyguladığı Tarife Kotası ve Gümrük Vergileri	197
Tablo 9 Yıllar İtibariyle Türkiye'nin AB'den Sanayi Ürünleri İthalatında Uyguladığı Gümrük Vergisi İndirimleri (%).....	199
Tablo 10 Türkiye'nin OGT'ye Uyum Kapsamında Yıllar İtibariyle Sanayi Ürünlerinde AB ve Üçüncü Ülkelere Uyguladığı Gümrük Vergisi Oranı Ortalamaları (%)	205
Tablo 11 Türkiye'nin Ticaretinde AB'nin Yıllar İçerisindeki Payı (milyon ABD doları, %) .	206
Tablo 12 İmzalanma ve Yürürlüğe Giriş Yıllarına Göre Türkiye'nin STA'ları.....	226
Tablo 13 Türkiye'nin Müzakere Süreci Tamamlanan STA'ları.....	226
Tablo 14 Türkiye'nin Tarımsal Ticareti ve AB'nin Payı (milyon ABD doları, %)	233

GİRİŞ

Avrupa Birliği (AB) kuruluşundan itibaren katılım müzakereleri veya ortaklık, ticaret, sektörel işbirliği anlaşmalarıyla üçüncü ülkelerle entegrasyonunu artırmak istemiştir¹. Üçüncü ülkelerin farklı AB politikalarındaki entegrasyon çabalarına dışarıdan (AB üyesi olmadan) dahil olmasına “harici farklılaştırılmış entegrasyon” denilmektedir². Bu çalışmanın konusu olan ortaklık da harici farklılaştırılmış entegrasyon kanalıyla tesis edilmektedir. ‘Harici’ olmasının sebebi, ortak ülkenin, AB norm ve kurallarını üstlenmeyi kabul etmesine rağmen AB karar alma süreçlerine katılamamasıdır³. ‘Farklılaştırılmıştır’, çünkü her bir ortak ülkeyle hedeflenen entegrasyon düzeyi birbirinden farklıdır. Bu yüzden, ortak ülkelerin durumu “ortaklık yoluyla entegrasyon” şeklinde rahatlıkla açıklanabilmektedir⁴. Diğer bir deyişle, ortak ülke ve AB arasındaki entegrasyon zayıf bir

¹Bu çalışmada, gerekli görülmedikçe Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET), Avrupa Topluluğu (AT) ve AB için sadece AB ifadesi kullanılmaktadır.

²D. Leuffen, B. Rittberger ve F. Schimmelfennig, *Differentiated Integration: Explaining Variation in the European Union*, Hampshire ve New York: Palgrave Macmillan, 2012, s. 9; S. Gstöhl ve C. Frommelt, “Back to the Future? Lessons of Differentiated Integration from the EFTA Countries for the UK’s Future Relations with the EU”, *Social Sciences*, 6(4), 2017, s. 2; S. Lavenex, “The External Face of Differentiated Integration: Third Country Participation in EU Sectoral Bodies”, *Journal of European Public Policy*, 22(6), 2015, s. 836.

³Finnemore ve Sikkink, normu “belirli bir kimliği olan aktörler için uygun davranış standardı” olarak tanımlamaktadır. Yazarlara göre, normun iki işlevi bulunmaktadır. Birinci işlevi, davranışı düzenlemektir. İkinci işlevi, toplumsal düzen ve istikrarı sağlamasıdır. M. Finnemore ve K. Sikkink, “International Norm Dynamics and Political Change”, *International Organization*, 52(4), 1998, s. 891-894.

⁴A. Tyushka, “Association-cum-Integration: The EU-Ukraine Association Agreement and ‘Association Law’ as an Institution of Ukraine’s European Integration”, *Croatian Yearbook of European Law and Policy*, 13(13), 2017, s. 92.

kurumsal bağ temelinde gerçekleştirilmek istenmektedir. Ortak ülkelerin karar şekillendirme (*decision-shaping*) hakkı ya hiç yoktur ya da sınırlı düzeyde vardır⁵. Karar alma (*decision-making*) hakları ise yoktur. Bu yüzden, ortaklık ilişkisi asimetriktir. Oyunun “kuralları (hızı, derecesi ve içeriği)” AB tarafından belirlenmektedir⁶.

Bu çalışmada, AB'nin ortaklık politikasına içkin asimetrinin iyileştirilmesi için ortak ülkeler ve AB arasındaki kurumsal bağın artırılması gerektiği savunulmaktadır. Harici farklılaştırılmış entegrasyon vasıtasıyla AB norm ve kurallarını üstlenen ülke sayısı artarken genişleme ihtimalinin gittikçe azaldığına dikkat çeken Rapoport, farklılaşmanın AB'nin geleceği için en muhtemel senaryo olduğunu belirtmekte ve AB'nin, karar alma haklarını da içeren “kısmi üyelik (*membre partiel*)” ya da “yarı üyelik (*quasi-membre*)” modelleri geliştirebileceğini ifade etmektedir⁷. Buna, “farklılaşmış katılım (*adhésion différenciée*)” demektedir⁸.

Bu çerçevede, bu çalışmanın araştırma soruları şu şekildedir: AB'nin ortaklığa normatif üstünlük iddiasından yola çıkarak yaklaşması ortak ülkelerle ilişkilerde nasıl bir asimetriye yol açmaktadır? AB'nin üçüncü ülkelerle kurumsal bağını artırmak

⁵Karar şekillendirme “resmi bir şekilde kabul edilene kadar taslak kanunlara katkı sağlama ve [bunları] etkileme süreci” olarak tanımlanmaktadır. EFTA Sekreteryası, “Decision Shaping in the European Economic Area”, *EFTA Bulletin*, no. 1, Mart 2009, s. 20.

⁶M. Cebeci, “European Foreign Policy Research Reconsidered: Constructing an 'Ideal Power Europe' through Theory?”, *Millennium-Journal of International Studies*, 40(3), 2012, s. 579.

⁷C. Rapoport, *Les partenariats entre l'Union européenne et les États tiers européens: étude de la contribution de l'Union européenne à la structuration juridique de l'espace européen*, Brüksel: Bruylant, 2011, s. 673-675.

⁸*Ibid.*, s. 692.

istememesinin nedenleri ve yol açtığı sorunlar nelerdir? AB'nin neden asimetrik ve hiyerarşik olmayan, 'postkolonyal' ve demokratik bir ortaklık politikasına ihtiyacı vardır? Bugünkü haliyle ortaklık ilişkisi Türkiye ve AB arasında yeni bir ilişki kurmaya ya da ortaklığı devam ettirmeye neden elverişli değildir? 'Ortaklık yoluyla katılım' modeli, diğer bir deyişle, AB'nin ortak ülkelerle iyileştirilmiş bir ortaklık politikası yoluyla kurumsal bağını artırması AB ve ortak ülkeler için neden gereklidir?

Bu soru ekseninde çalışmanın temel argümanı şu şekildedir: AB'nin normatif üstünlük iddiası nedeniyle Türkiye dahil ortak ülkelerle kurduğu ilişki asimetrik ve hiyerarşıktır. AB'nin hiyerarşik olmayan, 'postkolonyal' ve demokratik bir ortaklık politikası geliştirmesi gerekmektedir. Böyle bir ortaklık anlayışı yeni ve kendine özgü bir 'ortaklık yoluyla katılım' modeline zemin hazırlayabilecektir. Ortaklık yoluyla katılım, ortaklık yoluyla entegrasyondan farklıdır, çünkü derin ve kapsamlı bir entegrasyonun yanı sıra karar alma haklarını da içeren sıkı bir kurumsal bağın gerekliliğini savunmaktadır.

Buradan yola çıkarak, böyle bir gelişmenin Türkiye'yi ileride farklılaştırılmış entegrasyonun istisna olmaktan çıkıp norm haline geleceği düşünülen AB'deki çevrimsel halkaların dışı doğru olanlarından birisine yerleştirebileceği düşünülmektedir⁹. Diğer bir deyişle, böyle bir gelişmenin ortaklık ilişkisini bir tür katılıma dönüştürebileceği ifade edilmektedir. Dolayısıyla, 'ortaklık yoluyla katılım' ifadesinin Türkiye-AB ilişkilerinin

⁹Benzer bir düşünceyi Turhan da dile getirmiştir. Turhan'a göre, "çeşitli üyelik halkaları olan bir AB ihtimali Türkiye'nin daha esnek bir aranjmanla AB'ye girmesi" tartışmasını gündeme getirmektedir. E. Turhan, "Thinking out of the Accession Box: The Potential and Limitations of Internal and External Differentiated Integration Between Turkey and the EU", *CIFE Policy Paper*, no. 58, 3 Temmuz 2017, s. 1.

ve AB'nin diğer ortak ülkelerle ilişkilerinin geleceğini ne ölçüde açıklayabileceği çalışma boyunca değerlendirilecektir. Bu çalışmada önerilen ortak üyelik katılıma kalıcı, sürekli bir alternatif olmak zorunda değildir. AB üyeliği için elverişli koşullar oluşana kadar AB ve ortak ülke arasındaki kurumsal bağı güçlendirmek için gereklidir.

Bu çalışmanın amacı AB'nin ortak ülkelerle ilişkileri için yeni bir perspektifi Türkiye'den yola çıkarak önermektir. Avrupa Komisyonu 1992 yılında benzer bir yaklaşıma dikkat çekmiştir. Avrupa ve Genişleme Sorunu (*Europe and the Challenge of Enlargement*) isimli belgede, AB üyeliği için gerekli yükümlülükleri üstlenemeyecek oldukları halde AB ile yakın ilişki kurmak isteyen ülkelerin Avrupa'nın geleceğine ilişkin tartışmalarda yer almasını sağlamak üzere “Avrupa Politik Alanı” şeklinde bir yapı oluşturulabileceği ifade edilmektedir¹⁰. Bu doğrultuda, Batı Avrupa Birliği'nin (BAB) ortak üye statüsüne benzer bir statünün oluşturulabileceği ve anılan ülkelerin belirli AB politikalarına oy kullanma hakkı olmaksızın katılabileceği belirtilmektedir¹¹.

Aynı yıl yayımlanan Hansch Raporu'nda “tüm Avrupa milletlerinin, Avrupalı hissedenlerin ya da Avrupa müttefiklerinin” gelecekte tek bir Birlik altında toplanmasının

¹⁰Avrupa Komisyonu, “Europe and the Challenge of Enlargement”, *Bulletin of the European Communities*, Supplement 3/92, 24 Haziran 1992, s. 17.

¹¹*Ibid.* BAB'ın esnek üyelik modelleri hakkında lütfen bkz.: M. Cebeci, “A Delicate Process of Participation: The Question of Participation of WEU Associate Members in Decision-making for EU-led Petersberg Operations, with Special Reference to Turkey”, *EU-ISS Occasional Paper*, no. 10, Kasım 1999 s. 6-32.

“mümkün” ya da “arzu edilir” olmadığı dile getirilmektedir¹². Genişlemenin, yani AB üyeliğinin sınırları olması gerektiği hususunda şu ifadeye yer verilmiştir:

Birlik genişleyecektir ama hiçbir zaman bütün Avrupalı ülkeleri kapsamayacaktır. Hiçbir zaman Avrupa ile eşanlımlı olmayacaktır. Buna gerek de yoktur. Avrupa üyeliğine ilişkin açık bir kriter bulunmamaktadır. Coğrafi olarak Avrupa kavramı politik bir kavram ya da kültürel, tarihi veya ekonomik kavram olarak Avrupa’dan farklıdır¹³.

Bu çalışmada, AB’nin en azından Lizbon Antlaşması ile değişik Avrupa Birliği Antlaşması (ABA) md. 49 anlamında Avrupalı olan ülkeler için ortaklık politikasının iyileştirilmesiyle yeni bir ortak üyelik mekanizması geliştirebileceği savunulmaktadır¹⁴. Böylelikle, ortak ülkeler, AB norm ve kurallarının inşasına katkı sağlayabilecek ve iyileştirilmiş karar şekillendirme ve kısıtlı karar alma hakları sayesinde AB norm ve kurallarını daha iyi bir şekilde içselleştirebilecektir. Kısıtlı karar alma haklarının AB’nin kurumsal ve hukuki otonomisine zarar vermeyeceği düşünülmektedir. İyileştirilmiş bir ortaklık politikasının AB çıkarlarını ve ortak ülke çıkarlarını daha iyi bir şekilde karşılayacağı ve bu ülkelerde AB’nin aktörlüğünü iyileştireceği savunulmaktadır. Avrupa Komisyonu Genişleme ve Komşuluk Politikası Genel Müdürlüğü’nden bir yetkiliye göre

Yeni bir ortak üyelik statüsü özellikle genişleme isteksizliği [*enlargement fatigue*] yüzünden anlamlı olabilir. Buna iyileştirilmiş ortaklık da denilebilir.

¹²Avrupa Parlamentosu, K. Hansch (raportör), *Report of the Committee on Institutional Affairs on the Structure and Strategy for the European Union with regard to Its Enlargement and the Creation of a Europewide Order*, A3- 0 189/92, Brüksel, 21 Mayıs 1992, par. 3 [Hansch Raporu].

¹³*Ibid.*, par. IV.

¹⁴Lizbon Antlaşması ile değişik ABA md. 49’da “[AB’nin değerlerine] saygı gösteren ve bu değerleri desteklemeyi taahhüt eden her Avrupa devleti, Birliğe üye olmak için başvuruda bulunabilir” denilmektedir.

Daha fazla hak ve yükümlülük anlamına gelebilir. Bu iyileştirilmiş ortaklık statüsü politik, teorik ve jeopolitik açıdan anlamlı olabilir¹⁵.

Çalışmada aktarılacak bu ve benzeri görüşler birtakım AB yetkililerinin ortak üyelik fikrine karşı çıkmadığını göstermektedir. Buzan ve Diez, AB'nin Türkiye dahil komşu ülkelerle “farklı düzeyde ve türde fonksiyonel entegrasyona” dayalı esnek ilişkiler geliştirebileceğini belirtmektedir¹⁶. Böylelikle, bu ülkeler ve AB arasında “çevrimsel halkalar” modeli esas alınarak “geniş bir ortaklık alanı (*a broad zone of association*)” kurulabilecektir¹⁷. Böyle bir alternatifin geliştirilmesinin zorunlu olduğunu ifade etmişler ve bu model içerisinde Türkiye'nin “önde gelen [...] ortak ülkeler” arasında yer alabileceğini belirtmişlerdir¹⁸.

Bu tezin önemi, ortaklık ilişkisinin iyileştirilmesi için ‘harici’ entegrasyonun Türkiye ve diğer ortak ülkelere daha geniş karar şekillendirme ve sınırlı da olsa karar alma hakları tanınarak ‘dahili’ ya da ‘daha az harici’ hale getirilmesi ihtiyacını ortaya koymasıdır. AB, kurumsal ve hukuki otonomisine önem verdiği için böyle bir adımı henüz atmamıştır¹⁹. Ancak, AB'nin üyeliğe alternatif olabilecek ortak üyelik gibi yeni

¹⁵Tez görüşmesi, Yetkili, Avrupa Komisyonu Genişleme ve Komşuluk Politikası Genel Müdürlüğü, Brüksel, skype, 24 Nisan 2020.

¹⁶B. Buzan ve T. Diez, “The European Union and Turkey”, *Survival*, 41(1), 1999, s. 52.

¹⁷*Ibid.*

¹⁸*Ibid.*, s. 52-53.

¹⁹ABAD, 1/91 sayılı kararında, önerilen Avrupa Ekonomik Alanı (AEA) Adalet Mahkemesi'nin “yasal açıdan bağlayıcı yorumları, ABAD'ın otonomi ve münhasır yetkisini olumsuz etkileyebilecektir” demiştir. Opinion 1/91, *Opinion delivered pursuant to the second subparagraph of Article 228(1) of the Treaty-Draft agreement between the Community, on the one hand, and the countries of the European Free Trade Association, on the other, relating to the creation of the European Economic Area*, 14 Aralık 1991, ECLI:EU:C:1991:490, I-6104: par. 30,

modeller geliştirmesi gerektiği son yıllarda daha fazla dile getirilmektedir²⁰. Örneğin, Kohler, ortak üyelik mekanizmasının AB entegrasyonunda yaşanan tıkanmayı aşmaya yardım edebileceğini belirtmektedir²¹. Bu önerilerdeki temel yaklaşım, AB'nin değerlerini benimseyen üçüncü ölkelerle, iç pazara erişim esasına dayalı yeni bir ortak üyelik modeli geliştirmek şeklinde-dir. Schimmelfennig'e göre "AB'nin genel kurumlarında koltuk ve söz hakkı yerine belirli politika rejimleri ya da belirli düzenleyici

I-6106: par. 39. Daha 1987 yılında Avrupa Komisyonu, AB ve Avrupa Serbest Ticaret Birliği (EFTA) arasındaki ilişkilerin şu üç ilkeye dayanması gerektiğini belirtmiştir: Topluluk'un kendi entegrasyonunun önceliği, karar alma otonomisinin muhafaza edilmesi ve hak ve yükümlölükler arasındaki dengenin korunması. S. Gstöhl, "The European Union's Different Neighbourhood Models", E. O. Eriksen ve J. E. Fossum (der.) *The European Union's Non-members: Independence Under Hegemony?* içinde, Londra: Routledge, 2015, s. 29.

²⁰Avrupa Komisyonu tarafından yayımlanan 2012 tarihli bir belgede, AEA Anlaşması'nın Avrupa entegrasyonundaki yeni gelişmeleri yansıtabilecek şekilde güncellenmesi ve yeni politika alanlarına genişletilmesinin EFTA ölkeleri için "à la carte temelli alternatif AB üyeliği statüsü" getirebileceği ifade edilmiştir [vurgu orijinaldir]. Avrupa Komisyonu, *European Commission Staff Working Document. A Review of the Functioning of the European Economic Area*, SWD(2012) 425 final, Brüksel, 7 Aralık 2012, s. 4. Alternatif AB üyeliği hakkındaki diğer görüşler için lütfen bkz.: A. Maurer ve M. Haerder, "Alternatives to Full Membership of the European Union", J. Varwick ve K. O. Lang (der.) *European Neighbourhood Policy. Challenges for the EU-Policy Towards the New Neighbours* içinde, Opladen ve Farmington Hills: Barbara Budrich Publishers, 2007, s. 207-213; A. Duff, "The Case for an Associate Membership of the European Union", *EUROPP*, 6 Mart 2013, s. 1-5; E. O. Eriksen, *The EU and the Norwegian Paradox*, Oslo, ARENA Centre for European Studies, 22 Nisan 2014, s. 1-5; S. Ülgen, *Avoiding a Divorce: A Virtual EU Membership for Turkey*, Brüksel, Carnegie Europe, 5 Aralık 2012, s. 11-26; C. Karakaş, "EU-Turkey: Integration without Full Membership or Membership without Full Integration? A Conceptual Framework for Accession Alternatives", *Journal of Common Market Studies*, 51(6), 2013, s. 1067-1070.

²¹Manfred Kohler, "New Membership Forms Solve EU Challenges", *EURACTIV*, 13 şubat 2020.

ajanslarda karar alma haklarından oluşan ara bir üyelik statüsü düşünmek faydalı olacaktır”²².

Bu tartışma, farklılaştırılmış entegrasyon bahsiyle yakından ilgilidir. Fossum’a göre “çok-vitesli” Avrupa’dan “çok statülü” Avrupa’ya geçiş söz konusudur²³. Diğer bir deyişle, üye ülkelerin daimî bir şekilde farklılaştırılmış üyelik statülerine sahip olacağı düşünülmektedir²⁴. Üye ülkeler artık daimî istisnaları, geriye dönüşleri ya da *Brexit* örneğinde olduğu gibi AB üyeliğinden çıkmayı dile getirmektedir²⁵. Bu itibarla, bu çalışmada daimî bir şekilde farklılaştırılmış üyelik statüleri içerisinde ortak ülkeler için tasarlanmış bir üyelik modeli olabilecek midir sorusuna yanıt aranmaktadır.

Çalışmada, yöntem olarak öncelikle birincil kaynaklardan ve konuyla ilgili literatürden yararlanılmıştır. AB’nin Türkiye ve diğer ülkelerle akdettiği ortaklık anlaşmalarının (OA’lar) metinleri ile söz konusu anlaşmaların hedeflerini ne ölçüde gerçekleştirebildiği hakkında AB kurumları ve diğer yazarlar tarafından yapılan değerlendirmelere yer verilmiştir. AB’nin normatif üstünlük iddiasına eleştirel bir şekilde yaklaşan ve ortaklık ilişkisinin yarattığı asimetriyi açıklayan yazarların görüşleri

²²Tez görüşmesi, Prof. Dr. Frank Schimmelfennig, Zürih Federal Teknoloji Enstitüsü Karşılaştırmalı ve Uluslararası Çalışmalar Merkezi, Zürih, e-posta, 1 Nisan 2020.

²³J. E. Fossum, “The Institutional Make-up of Europe’s Segmented Political Order”, J. Batora ve J. E. Fossum (der.) *Towards a Segmented European Political Order, The European Union’s Post-Crises Conundrum* içinde, Londra: Routledge, 2020, s. 23.

²⁴J. Batora ve J. E. Fossum, “Introduction”, J. Batora ve J. E. Fossum (der.) *Towards a Segmented European Political Order, The European Union’s Post-Crises Conundrum* içinde, Londra: Routledge, 2020, s. 2.

²⁵Fossum, *op. cit.*, s. 23.

değerlendirilmiştir. Birtakım veri tabanından bilgi derlenmiştir. AB kurumları ve üye ülkelerden yetkililer, konuyla ilgili çalışan birtakım akademisyenler ve Norveç'teki AB'ye Hayır (*Nei til EU*) hareketinin temsilcisi ile çevrimiçi platformda, telefonda ya da e-posta kanalıyla tez görüşmesi yapılmıştır. Bu görüşmelerde katılımcılara AB'nin ortaklık politikası kanalıyla kurduğu ilişkinin asimetrik olduğu şeklindeki ifadeye katılıp katılmadıkları ve yeni, kurumsallaşmış bir ortak üyelik mekanizması hakkındaki düşünceleri sorulmuştur. Ayrıca, birtakım düşünce kuruluşlarının yaptığı toplantılara katılım sağlanmış ve gerekli görüldüğünde çalışmada bu toplantılarda ifade edilen görüşlere yer verilmiştir.

Çalışmanın, kavramsal çerçeve ve yaklaşımı birinci bölümde anlatılacaktır. Bu bölümdeki temel vurgu, ortaklık politikasının AB'nin kolonyal ilişkilerini AB düzeyinde devam ettirme isteğiyle ortaya çıktığı ve AB'nin asimetrik olmayan, “postkolonyal” bir ortaklık politikasına ihtiyaç duyduğu şeklindedir²⁶. Fisher Onar ve Nicolaïdis, ‘normatif güç AB’ şeklindeki kavramsallaştırmanın AB'nin kolonyal geçmişini gölgelediğini ifade etmektedir²⁷. Ayrıca, normatif üstünlük iddiasının Türkiye örneğinde olduğu gibi ortak ülkelerle ilişkileri olumsuz etkilediğini belirtmektedirler²⁸. AB'nin üçüncü ülkelerle hiyerarşik ve asimetrik ilişkiler kurmak yerine “postkolonyal bir güç” olarak karşılıklı tanıma ve anlamaya dayalı, denk ilişkiler kurmasını tavsiye etmektedirler²⁹.

²⁶N. Fisher Onar ve K. Nicolaïdis, “The Decentring Agenda: Europe as a Post-colonial Power”, *Cooperation and Conflict*, 48(2), 2013, s. 284-295.

²⁷*Ibid.*

²⁸*Ibid.*

²⁹*Ibid.*

Çalışma için önemli olan şu kavramlar sırasıyla aynı bölümde açıklanacaktır: ortaklık, OA'lar, Gümrük Birliği (GB) ve serbest ticaret anlaşmaları (STA'lar), AB'nin iç ve dış yetkileri ve Ortak Ticaret Politikası (OTİP). OTİP bağlamında hizmet ticareti ve kamu alımlarının liberalizasyonu da açıklanacaktır. Farklılaştırılmış entegrasyon bahsine Kölliker'in dörtlü ayrımı (teritoryal boyut ve entegrasyon düzeyi boyutu), 'çevrimsel halkalar', 'iki ya da çok vitesli Avrupa' ve 'esnek entegrasyon, değişken geometri ya da seçmeli Avrupa modeli' kavramları üzerinden yer verilecektir.

Daha sonra şu iki soruya yanıt aranacaktır. Birinci soru, 'AB, norm ve kurallarını ortak ülkelere neden transfer etmektedir?' şeklindedir. İkinci soru, 'AB, norm ve kurallarını ortak ülkelere nasıl transfer etmektedir?' şeklindedir. Böylelikle, ortaklığın nasıl bir yapı olduğunu ve ne tür bir ilişkiye zemin hazırladığını ortaya koymak amaçlanmaktadır.

Birinci soruyu yanıtlamak için farklı yazarların AB ve AB'nin dış politik eylemi hakkında geliştirdikleri açıklamalara başvurulacaktır. Birinci yaklaşım, Meunier ve Nicolaïdis'in "ticari bir güç" ve "ticaret sayesinde güç" kavramsallaştırmasıdır³⁰. İkinci yaklaşım, Schunz ve Damro'nun "başlangıçtaki iç politika alanlarında AB'nin dış politik eylemi" kavramsallaştırmasıdır³¹. Üçüncü yaklaşım, Cebeci'nin "ideal güç Avrupa" kavramsallaştırmasıdır³². Dördüncü yaklaşım, Del Sarto'nun "normatif imparatorluk

³⁰S. Meunier ve K. Nicolaïdis, "The European Union as a Conflicted Trade Power", *Journal of European Public Policy*, 13(6), 2006, s. 906-925.

³¹S. Schunz ve C. Damro, "Expanding Actorness to Explain EU External Engagement in Originally Internal Policy Areas", *Journal of European Public Policy*, 27(1), 2019, s. 2-4.

³²Cebeci, "European Foreign Policy Research Reconsidered: Constructing an 'Ideal Power Europe' through Theory?", *op. cit.*, s. 579.

Avrupa” kavramsallaştırmasıdır³³. Beşinci yaklaşım, Meissner’in “ticari realizm” kavramsallaştırmasıdır³⁴. Bu beş yaklaşımdan en çok ‘ideal güç Avrupa’, ‘ticari realizm’, ‘ticari bir güç’ ve ‘ticaret sayesinde güç’ yaklaşımları bu çalışmanın argümanını desteklemektedir. Bu yaklaşımlar esas alınarak, asimetrik ve hiyerarşik olan ortaklık politikasının sosyalleşme yoluyla AB norm ve kurallarının içselleştirilmesine imkân tanımadığı ifade edilecektir³⁵.

‘AB, norm ve kurallarını ortak ülkelere nasıl transfer etmektedir?’ şeklindeki ikinci soruyu yanıtlamak için AB’nin norm ve kurallarını doğrudan ve dolaylı bir şekilde transfer etmek için geliştirdiği mekanizmalar OA’lardan seçilmiş örnekler üzerinden anlatılacaktır. Bu mekanizmalar şunlardır: sektörel konularda AB mevzuatına doğrudan uyumu şart koşan hükümler, ortak ülkenin taraf olması gereken veya taraf ise etkili bir şekilde uygulaması gereken uluslararası anlaşmalara yapılan atıflar, işbirliği hükümleri ve insan hakları, temel özgürlükler, demokratik ilkeler ve hukukun üstünlüğüne saygı gibi konularındaki esaslı hükümler.

Çalışmanın, ikinci bölümünün amacı ortaklık politikasını anlamak ve katılım ile ilişkisini açıklamaktır. AB hukuku ve politikasında ortaklık açıklanırken ortak ülkelerle ilişkilerin dinamik ve jeopolitik yanı anlatılacaktır. AB’nin derinleşme ve genişlemesine

³³R. A. del Sarto, “Normative Empire Europe: The European Union, its Borderlands, and the Arab Spring”, *Journal of Common Market Studies*, 54(2), 2016, s. 215-216.

³⁴K. L. Meissner, *Commercial Realism and EU Trade Policy. Competing for Economic Power in Asia and the Americas*, Abingdon: Routledge, 2018, s. 197-210.

³⁵Sosyalleşme, “aktörleri, belirli bir topluluğun norm ve kurallarıyla etkileşime sokma süreci” olarak tanımlanmaktadır. J. T. Checkel, “International Institutions and Socialization in Europe: Introduction and Framework”, *International Organization*, 59(4), 2005, s. 804.

dair temel gelişmelere yer verilecektir. Norm, değer, tarihsel bağ ve ulusal çıkarların AB'ye uyumu nasıl etkilediği değerlendirilecektir. OA'lar, Van Elsuwege ve Chamon'un yaptığı ayrıma göre üç başlık altında incelenecektir: katılım öncesi araçları olarak OA'lar, AB üyeliğine alternatif olarak OA'lar ve Avrupa dışındaki ülkeler ile ayrıcalıklı ilişkiler kuran OA'lar³⁶. Ortak ülkenin çok sayıdaki AB norm ve kuralına uyum sağlaması gerektiği halde aradaki kurumsal bağın zayıf ve sosyalleşme imkanlarının yetersiz olduğu ifade edilecektir.

AB, çok sayıdaki norm ve kuralını doğrudan veya dolaylı olarak ortak ülkelere transfer etmektedir. Böylelikle, AB'nin "fonksiyonel sınırları, teritoryal sınırlarının ötesine" geçmektedir³⁷. Lavenex, AB'nin fonksiyonel sınırlarının genişlemesine "Avrupa entegrasyonu fonksiyonel çevrimsel halkaları" demektedir³⁸. Bu çevrimsel halkaların iki boyutu vardır. Birinci boyut, AB norm ve kurallarının üçüncü ülkelere ne ölçüde transfer edildiğini ifade eden düzenleyici sınırdır (*regulatory boundary*). İkinci boyut, üçüncü ülkelerin bu norm ve kuralların belirlenmesine ne ölçüde dahil edildiğini ifade eden örgütsel sınırdır (*organizational boundary*)³⁹. Bu yüzden, çalışmanın ikinci bölümünde AB'nin kurduğu ortaklıklar ve üçüncü bölümünde Türkiye-AB ortaklık ilişkisi

³⁶P. Van Elsuwege ve M. Chamon, *The Meaning of 'Association' under EU Law: A Study on the Law and Practice of EU Association Agreements*, Study for the Committee on Constitutional Affairs, PE 608.861, İç Politikalar Genel Müdürlüğü [Avrupa Parlamentosu], Brüksel, Şubat 2019, s. 10.

³⁷S. Lavenex, "Concentric Circles of Flexible 'EUropean' Integration: A Typology of EU External Governance Relations", *Comparative European Politics*, 9(4-5), 2011, s. 373.

³⁸*Ibid.*

³⁹*Ibid.*

Lavenex'in ifade ettiği 'düzenleyici sınır' ve 'örgütsel sınır' açısından detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

Phinnemore'a göre ortaklık politikası "de facto AB uyduları" yaratmaktadır⁴⁰. Kramer, Türkiye'nin AB karar alma süreçlerine katılmadığı halde 'ideal' AB norm ve kurallarını tek taraflı olarak kabul etmesinin egemenlik sorunu yarattığına dikkat çekmektedir⁴¹. Peers, Türkiye-AB ortaklık ilişkisinin uzun dönemli bir ilişki için uygun bir zemin olmadığını ve karar alma süreçlerine katılımı öngörülmediğı halde Türkiye'den çok fazla şey beklendiğini ifade etmektedir⁴².

Bu itibarla, çalışmanın üçüncü bölümünde, harici farklılaştırılmış entegrasyonun asimetrik yanı ve yeni bir ortaklık politikasına duyulan ihtiyaç Türkiye özelinde vurgulanacaktır. Türkiye'nin ortaklık kanalıyla günümüze kadar elde ettiğı harici farklılaştırılmış entegrasyon dört başlık altında incelenecektir. Buradaki amaç, ortaklığın uzun geçmişine rağmen Türkiye'nin ortaklık belgeleri uyarınca uyum sağlaması gereken AB norm ve kurallarına beklenen düzeyde uyum sağlayamadığını göstermektir. Türkiye'nin uyum sağlaması beklenen norm ve kurallara bazı AB üye ülkelerinin dahi

⁴⁰D. Phinnemore, *Association: Stepping-Stone or Alternative to EU Membership*, Sheffield: Sheffield Academic Press, 1999, s. 115-128 [vurgu eklenmiştir]. Nykänen'e göre katılım süreci de aday ülkeyi "pasif obje" haline getiren, tek taraflı, asimetrik ve "monologic" bir ilişkidir. J. Nykänen, "A Bakhtinian Approach to EU-Turkey Relations", *Journal of Contemporary European Studies*, 19(4), 2001, s. 501-509.

⁴¹H. Kramer, "The EU-Turkey Customs Union: Economic Integration amidst Political Turmoil", *Mediterranean Politics*, 1(1), 1996, s. 71.

⁴²S. Peers, "Living in Sin: Legal Integration under the EC-Turkey Customs Union", *European Journal of International Law*, 7(3), 1996, s. 430.

tüm kurumsal haklarına rağmen zaman zaman uyum sağlayamadığı örneklerle anlatılacaktır.

Bu kapsamda, ilk olarak, Türkiye ve AB arasındaki ekonomik ve ticari entegrasyon ele alınacaktır. OTİP uyumunun yarattığı asimetri STA'lar üzerinden detaylı bir şekilde anlatılacaktır. Daha sonra, tarım ürünlerinin serbest dolaşımı ve Ortak Tarım Politikası'na (OTP) uyum, hizmet ticaretinin liberalizasyonu ve işçilerin serbest dolaşımı ve kamu alımlarının liberalizasyonu konuları aynı bakış açısıyla değerlendirilecektir.

İkinci olarak, Türkiye ve AB arasında ortaklık yoluyla hedeflenen mevzuat uyumu değerlendirilecektir. Bu başlıkta şu konular ele alınacaktır: rekabet ve devlet yardımı kurallarına uyum, Ticarete Teknik Engeller (TBT) kurallarına uyum, Fikri Mülkiyet Hakları (IPR) kurallarına uyum ve gümrük kurallarına uyum. Burada, AB'nin ortak ülkelere kendi 'ideal' norm ve kurallarını transfer etmesinin, AB'nin kurmaya çalıştığı "medeniyetsel (*civilizationalist*) hiyerarşiye" örnek olduğu ifade edilecektir⁴³. AB norm ve kurallarının kabul edilmesi gereken 'ideal' kurallar olarak sunulmasının AB içerisinde ihlallerin yaşanmadığı kanaatini oluşturduğu belirtilecektir. Örneğin, AB'nin henüz kendi içerisinde tam anlamıyla IPR korumasını sağlayamadığı ve TBT kurallarının

⁴³Fisher Onar ve Nicolaïdis, *op. cit.*, s. 284-295. AB'nin normatif üstünlük iddiasını hegemonya kurmak için kullandığını ifade eden diğer çalışmalar için lütfen bkz.: H. Haukkala, "The European Union as a Regional Normative Hegemon: The Case of European Neighbourhood Policy", *Europe-Asia Studies*, 60(9), 2008, s. 1601-1622; B. Hettne ve F. Söderbaum, "Civilian Power or Soft Imperialism? EU as a Global Actor and the Role of Interregionalism", *European Foreign Affairs Review*, 10(4), 2005, s. 535-552.

uyumlaştırılması konusundaki vurgusuna rağmen üye ülke uygulamalarının farklılık gösterdiği ifade edilecektir.

Üçüncü olarak, Türkiye-AB ortaklığının kurumsal bağının zayıf olduğu ve bunun, Türkiye'nin AB norm ve kurallarına uyumunu zorlaştırdığı belirtilecektir. Bu kapsamda, danışma ve bildirim prosedürleri, Türkiye'nin Avrupa Komisyonu altındaki teknik komitelere katılımı ve anlaşmazlıkların halli konuları ele alınacaktır. Son olarak, ortaklık kanalıyla elde edilen politik entegrasyonun kısıtlı olduğu ifade edilecek ve nedenleri açıklanacaktır.

Ortak ülkelerle kurumsal bağın iyileştirilmesi konusunda, bu çalışmanın argümanına benzer bir şekilde Warwick ve Koops, AB'nin "periferi yönetimi" için daha "kapsayıcı" bir yaklaşım benimsemesi gerektiğini ifade etmektedir⁴⁴. Yazarlar, üçüncü ülkelerle kurulan harici entegrasyona "Avrupa projesinin dışsallaştırılması" ya da "vekalet yoluyla entegrasyon (*integration by proxy*)" demektedir⁴⁵. Lang'a göre AB, "kurumlar hariç her şey (*everything but institutions*)" şeklindeki anlayışını "her şey değil ama belki kurumlar (*not everything, but maybe institutions*)" şeklinde değiştirmelidir⁴⁶. Bu konudaki tartışmalara dördüncü bölümde yer verilecektir.

⁴⁴J. Warwick ve J. Koops, "Exporting Stability or Importing Instability? The European Union at the Crossroads", J. Warwick ve K. O. Lang (der.) *European Neighbourhood Policy. Challenges for the EU-Policy Towards the New Neighbours* içinde, Opladen ve Farmington Hills: Barbara Budrich Publishers, 2007, s. 145.

⁴⁵*Ibid.*, s. 148.

⁴⁶K. O. Lang, "European Neighbourhood Policy: Where do we Stand – Where are we Heading?", J. Warwick ve K. O. Lang (der.) *European Neighbourhood Policy. Challenges for the EU-Policy*

Çalışmanın dördüncü bölümüne yukarıdaki bakış açısı hakimdir. Bu doğrultuda, yeni, kurumsal bir ortak üyelik statüsü oluşturulması hakkında yapılan tez görüşmeleri aktarılacaktır. Entegrasyon ve katılım için farklılaşma esas alınarak geliştirilen şu önerilere yer verilecektir: Langeheine ve Weinstock'un derecelendirilmiş entegrasyon ve Karakaş'ın aşamalı entegrasyon modeli, Duff'un ortak üyelik modeli, Pisani-Ferry ve diğerlerinin kıtasal partnerlik modeli ve Maurer ve Haerder'in modüler entegrasyon modeli. Bu modeller, karşılaştırılacak ve tezin temel tartışması olan 'ortaklık yoluyla katılım' bahsiyle ilişkilendirilecektir. Ayrıca, Avrupa'nın geleceği tartışmasına farklılaşma ve ayrışma ihtimalleri üzerinden yer verilecektir. Türkiye-AB ilişkileri *Brexit*, GB'nin modernizasyonu ve 'ortaklık yoluyla katılım' konuları üzerinden tartışılacaktır.

Towards the New Neighbours içinde, Opladen ve Farmington Hills: Barbara Budrich Publishers, 2007, s. 21.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE YAKLAŞIM

Bu çalışmanın bir amacı AB'nin ortaklık politikasını anlamak ve eksikliklerini göstermektir. Diğer amacı ise yeni bir ortaklık politikasını Türkiye'den yola çıkarak önermektir. Bu yüzden, çalışma için önemli olan şu kavramlar sırasıyla bu bölümde açıklanacaktır: ortaklık, OA'lar, GB ve STA'lar, AB'nin iç ve dış yetkileri ve OTİP. OTİP bağlamında hizmet ticareti ve kamu alımlarının liberalizasyonu da açıklanacaktır. Son olarak, farklılaştırılmış entegrasyon bahsine yer verilecektir. Bu kavramlar ortaklık konusuyla ve tezin argümanı ile yakından ilgilidir. Nitekim çalışma, AB'nin geleceği için en muhtemel senaryonun farklılaşma olduğu varsayımına dayanmaktadır. Kurumsallaşmış bir ortak üyelik statüsünün farklılaşmış bir AB için gerekli olduğu öne sürülmektedir.

Ortak ülkeler, AB mevzuatına uyum ve işbirliği yükümlülüklerine rağmen karar alma süreçlerine katılamadıklarından, AB norm ve kurallarını üstlenmekte sorun yaşamaktadır. Avrupa Parlamentosu Politik Komitesi tarafından 1960-61 döneminde hazırlanan Birkelbach Raporu'nda ortaklığın egemenlik sorunu yaratabileceğine değinilmiştir⁴⁷. OA'lardaki bu asimetrik yapının iyileştirilmesi gerekmektedir. Gstöhl'e göre AB ile derin bir harici farklılaştırılmış entegrasyon kuran ülkeler, AB karar alma

⁴⁷Avrupa Parlamentosu, M. Willi Birkelbach (raportör), *Rapport Fait Au Nom de la Commission Politique sur les Aspects Politiques et Institutionnels de l'Adhésion ou de l'Association à la Communauté*, ISBN 2837/2/62/2, Brüksel, 19 Aralık 1961, s. 26 [Birkelbach Raporu].

süreçlerine katılmadıkları halde “piyasa homojenliği” için “ulusal egemenliğinden” vazgeçebilmektedir⁴⁸.

Baur, AB'nin homojenlik arayışının “mevzuata ilişkin homojenlik” ve “hukuki homojenlik” şeklinde ikiye ayrılabilceğini belirtmektedir⁴⁹. AB norm ve kurallarının ortak ülkeye aynı şekilde transfer edilmesi “mevzuata ilişkin homojenlik” iken bu norm ve kuralların ABAD içtihadına uygun bir şekilde yorumlanması “hukuki homojenlik” anlamına gelmektedir⁵⁰. Homojenliğin “zamansal” bir boyutunun da olduğunu belirten Baur, AB'nin dinamik bir uyum, yani, “mümkün olan en kısa sürede” uyum beklentisinde olduğunu ifade etmektedir⁵¹. Bugün, homojenlik konusunda en ileri kurumsal düzenlemeler AEA Anlaşması'nda yer alırken en çok sıkıntı İsviçre ile kurulan ortaklık için dile getirilmektedir⁵².

Diğer bir deyişle, AB'nin homojenlik arayışı nedeniyle ortaklık ilişkisi derin bir harici farklılaştırılmış entegrasyon amacına dayanmaktadır. Böylelikle, AB norm ve “hukuki ve politik bölünmüşlük” ihtimali azaltılmak istenmektedir⁵³. Ancak, ortak ülkeler, AB norm ve kurallarının inşasına katkı sağlayamadığından “katılım boşluğu

⁴⁸Gstöhl, “The European Union’s Different Neighbourhood Models”, *op. cit.*, s. 29.

⁴⁹G. Baur, “Privileged Partnerships: The Partner Countries’ (Institutional) Perspectives”, S. Gstöhl, ve D. Phinnemore (der.) *The Proliferation of Privileged Partnerships between the European Union and its Neighbours* içinde, Londra: Routledge, 2019, s. 35-36.

⁵⁰*Ibid.*

⁵¹*Ibid.*

⁵²*Ibid.*

⁵³Gstöhl, “The European Union’s Different Neighbourhood Models”, *op. cit.*, s. 32.

(*participatory gap*)” artmaktadır⁵⁴. Bu yüzden, AB’nin üyeliğe “tatmin edici alternatifler” sunması ihtiyacı bulunmaktadır⁵⁵.

Bu doğrultuda, bu bölümde çalışmanın kavramsal çerçevesi aktarıldıktan sonra AB, norm ve kurallarını ortak ülkelere neden ve nasıl transfer etmektedir sorusuna yanıt aranacaktır. AB’nin kendisini ‘ideal güç’ şeklinde tanımlama şekli ve isteğinin üçüncü ülkelerle ilişkilerin asimetrik olmasına yol açtığı ifade edilecektir. Bu yaklaşımın yerine jeopolitik bir dış politika benimsenmesi gerektiği AB yetkilileri tarafından dile getirilmektedir⁵⁶. Bu yüzden, AB’nin normatif üstünlük iddiasının gerçekçiliği tartışılacaktır.

1.1. Tezin Kavramsal Çerçevesi

Tezin kavramsal çerçevesi öncelikle, çalışmada yer verilecek kavramların açıklanmasından oluşmaktadır. Daha sonra AB’nin norm ve kurallarını ortak ülkelere transfer etmek istemesinin nedeni ve şekli tartışılacaktır.

Çalışmada kullanılacak temel kavramlar açıklandıktan sonra çalışma boyunca yeri geldiğinde daha detaylı açıklama ve değerlendirmeler yapılacaktır. AB’nin norm ve kurallarını ortak ülkelere transfer etmek istemesinin nedeni ve şekline dair tartışma çalışmanın temel bakış açısını yansıtmaktadır.

⁵⁴*Ibid.*

⁵⁵*Ibid.*

⁵⁶Josep Borrell, “Embracing Europe’s Power”, *Project Syndicate*, 8 Şubat 2020.

1.1.1. Ortaklık ve Ortaklık Anlaşması

AB’de ortaklık (*association*), uluslararası hukuktaki ortak üyelik (*associate membership*) kavramından farklıdır⁵⁷. Uluslararası hukukta ortaklık, daha çok gözlemci ya da ortak üye anlamına gelmektedir. AB’de ise kurumsallaşmış bir gözlemci ya da ortak üye statüsü bulunmamaktadır⁵⁸. Bir uluslararası örgüte ortak üyelik “muhtemelen ileri bir tarihte tam üyelikle sonuçlanacak olan sınırlı haklarla üyelik” anlamına gelmektedir⁵⁹. Bu tür ortaklık “içsel (*internal*)” bir ortaklıktır⁶⁰. Söz konusu “uluslararası kuruluşun işleyişine ortak ülkenin kısmen katılımına” imkân tanımaktadır⁶¹. AB ile kurulan ortaklık ise “dışsal (*external*)” bir ortaklıktır, çünkü ortak ülkeye “AB’nin iç işleyişine” katılma hakkı verilmemektedir⁶². Bu yüzden, bu çalışmada AB’nin bugünkü ortaklık anlayışını yansıtmak için ortak üye değil ortak ülke ifadesine yer verilmektedir. AB’nin ileride kurumsallaşmış bir ortak üyelik ya da gözlemci statüsü getirme ihtimali ve ihtiyacı bu çalışmanın konusudur.

Diğer bir kavram, bir sonraki bölümde politik ve tarihsel açıdan incelenecek olan ortaklık ve OA’dır. Günümüzde OA’lar genellikle karma anlaşma şeklinde

⁵⁷Van Elsuwege ve Chamon, *op. cit.*, s. 10.

⁵⁸*Ibid.*

⁵⁹J. Klabbers, *An Introduction to International Organizations Law*, Cambridge: Cambridge University Press, 2015, s. 96.

⁶⁰C. Z. Pirim, *Un exemple d'association à la communauté européenne: le cas de la Turquie*, Brüksel: Bruylant, 2012, s. 87.

⁶¹*Ibid.*

⁶²*Ibid.*

tasarlanmaktadır⁶³. Ancak, bu bir zorunluluk değil politik tercihtir. Karma anlaşma, ana konusu kısmen üye ülke yetki alanına giren kısmen AB yetki alanına giren bir anlaşma türüdür⁶⁴. AB ve üye ülkeler, anlaşmanın ayrı ayrı tarafı olmaktadır⁶⁵. OA'ların müzakere edilmesi, imzalanması ve onaylanmasına dair kurallar ikinci bölümde anlatılacaktır.

Bu çalışmanın konusu olan ortaklık biçimi bağımsızlığını ilan eden eski koloniler ya da yakın zamanda ilan etmesi beklenen koloniler düşünülerek Roma Antlaşması md. 238'de düzenlenmiştir. Örneğin, Fransa'nın artık bağımsız olan eski kolonileri için Roma Antlaşması'na eklenen bir deklarasyonla bu ülkeler AB ile ortaklık kurmaya davet edilmiştir⁶⁶. Somali'deki İtalyan idaresinin de 1960 yılında sona ereceği dikkate alınarak benzer bir deklarasyonda bulunulmuştur⁶⁷. Bununla birlikte, ilk OA'lar, bu ülkelerle değil Yunanistan ve Türkiye ile müzakere edilmiştir. Roma Antlaşması md. 238'e göre:

⁶³A. Ott, "Different forms of EC Agreements", A. Ott ve K. Inglis (der.) *Handbook on European Enlargement* içinde, La Hay: T.M.C. Asser Press, 2002, s. 207. Yalnızca Malta ve Kıbrıs'la imzalanan OA'lar karma anlaşma değildir.

⁶⁴A. A. Bilgin, "Avrupa Birliği Hukuk Sisteminde İki Taraflı Karma Anlaşmalar ve Avrupa Birliği Adalet Divanı'nın Yargılama Yetkisi", *Marmara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 25(1), 2017, s. 164.

⁶⁵*Ibid.*

⁶⁶Traité Instituant la Communauté Économique Européenne, 25 Mart 1957 [Roma Antlaşması]. Déclaration d'intention en vue de l'association à la Communauté économique européenne des pays indépendants appartenant à la zone franc.

⁶⁷*Ibid.*, Déclaration d'intention relative à la Somalie Actuellement sous tutelle de la République Italienne. Bu konudaki diğer deklarasyonlar şunlardır: Déclaration d'intention en vue de l'association à la Communauté économique européenne du royaume de Libye; Déclaration d'intention en vue de l'association à la Communauté économique européenne du Surinam et des Antilles néerlandaises.

Topluluk bir üçüncü Devlet, bir Devletler birliği veya uluslararası bir kuruluş ile karşılıklı hak ve yükümlülükler, ortak faaliyetler ve özel usuller öngören bir ortaklık kurma amacıyla anlaşmalar yapabilir⁶⁸.

Yukarıdaki maddenin devamında şu ifadeye yer verilmektedir: “[OA’ların Roma Antlaşması’nda] değişiklikler yapılmasını gerektirmesi halinde, söz konusu değişiklikler [md. 236’da] öngörülen usule göre önceden yapılır”⁶⁹. Lycourgos’a göre Roma Antlaşması’nda bu maddeye yer verilmesinin nedeni “ortak ülkenin [AB’nin] kurumsal sistemine katılımını mümkün kılmak ve [bu doğrultuda] modeller” geliştirmektir⁷⁰. Ancak, zaman içerisinde AB, kurumsal ve hukuki otonomi söylemini güçlendirdiği için ortak ülkenin AB’nin kurumsal sistemine katılımını mümkün kılacak modeller geliştirmemiştir.

ABAD, 1987 tarihli Demirel davası kararında, ortaklık konusunda “üye olmayan bir ülke ile ortaklık kanalıyla kurulan özel ayrıcalıklı ilişkiler” ifadesine yer vermiştir⁷¹. Özel ayrıcalıklı ilişkiler ifadesi ortaklığın sıradan bir ilişki olmadığı anlamına gelmektedir. Bu yoruma göre, ortak ülke “en azından belirli bir düzeye kadar Topluluk sisteminde yer almalıdır”⁷². Ancak, ortaklık konusu, kurumsal bir ortak üyelik anlamında değil yakın politik, ekonomik ve sosyal ilişkiler geliştirmek şeklinde düzenlendiği için, ortak ülkenin AB sisteminde yer alması en çok karar şekillendirme düzeyinde

⁶⁸*Ibid.*, md. 238.

⁶⁹*Ibid.*

⁷⁰C. Lycourgos, *L’association avec union douanière: un mode de relations entre la CEE et des Etats tiers*, Paris: Presses Universitaires de France, 1994, s. 69 ve s. 227.

⁷¹Case 12/86, *Meryem Demirel v Stadt Schwäbisch Gmünd*, 30 Eylül 1987, ECLI:EU:C:1987:400, 3751: par. 9.

⁷²*Ibid.*

olabilmektedir⁷³. Ayrıca, ABAD'a göre OA'lar, tüm protokol ve ekleri ile OKK'lar "Topluluk hukukunun [...] bir parçasını oluşturmaktadır"⁷⁴.

OA'lar ile karıştırılmaması gereken diğer bir anlaşma türü AB'nin ekonomik, mali ve teknik işbirliği anlaşmalarıdır. Bu anlaşmaların yasal temeli Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma (ABİHA) madde 212'dir. OA'ları işbirliği anlaşmalarından ayıran önemli bir özellik tarafların üstlendiği yükümlülüklerin derinliğidir⁷⁵. Örneğin, Ermenistan ile imzalanan işbirliği anlaşması AB pazarına tedrici ve tam entegrasyonu öngörmemektedir⁷⁶. Diğer bir farklılık, politik diyaloga ilişkindir. Ermenistan ile imzalanan anlaşmaya göre "[politik] diyalog, politik işbirliğinin dış politika ve güvenlik konularındaki etkinliğini artıracaktır"⁷⁷. Gürcistan ile imzalanan OA'da ise "[politik diyalog] politik işbirliğinin etkinliğini artıracak ve dış politika ve güvenlik konularında yaklaşmayı teşvik edecektir" ifadesine yer verilmiştir⁷⁸. AB ile OA müzakerelerini tamamlamasına rağmen Ermenistan, anlaşmayı onaylamaktan vazgeçmiş ve 2015 yılında

⁷³P. Eeckhout, *EU External Relations Law*, 2. Baskı, Oxford: Oxford University Press, 2011, s. 126.

⁷⁴Case 181/73, *R. & V. Haegeman v Belgian State*, 30 Nisan 1974, ECLI:EU:C:1974:41, 460: par. 5; Case C-192/89, *S. Z. Sevince v. Staatssecretaris van Justitie*, 20 Eylül 1990, ECLI:EU:C:1990:322, I-3501: par. 9.

⁷⁵Van Elsuwege ve Chamon, *op. cit.*, s. 36.

⁷⁶*Ibid.*

⁷⁷Comprehensive and Enhanced Partnership Agreement between the European Union and the European Atomic Energy Community and their Member States, of the one part, and the Republic of Armenia of the other part, 24 Kasım 2017, *Official Journal of the European Union*, L 23, 26 Ocak 2018, md. 3.1 [Ermenistan İşbirliği Anlaşması].

⁷⁸Association Agreement between the European Union and the European Atomic Energy Community and their Member States, of the one part, and Georgia, of the other part, 27 Haziran 2014, *Official Journal of the European Union*, L 261, 26 Ağustos 2014, md. 3.1 [Gürcistan OA].

Avrasya Ekonomik Birliği'ne katılmıştır⁷⁹. Ermenistan, Rusya'yı güvenliği için bir garantör olarak görmekte iken Gürcistan, Rusya'nın revizyonist dış politikasını toprak bütünlüğüne tehdit olarak görmektedir. Bu yüzden, Rusya'yı dengelemek için AB ile yakınlaşmak istemektedir⁸⁰. Moldova, AB ile OA imzalamasına rağmen "ülkenin gelişiminin yönü (Avrupa entegrasyonuna karşı Avrasya entegrasyonu) hakkında politik uzlaşının olmaması" OA yükümlülüklerini yerine getirmesini zorlaştırmaktadır⁸¹. Örneğin, Moldova Sosyalist Partisi'nin 2016 seçimlerindeki Cumhurbaşkanı adayı seçilmesi halinde OA'yı feshedeceğini belirtmiştir⁸².

OA'lar ve AB'nin diğer ekonomik, mali ve teknik işbirliği anlaşmaları arasında yukarıda değinilen farklılıklar, ortaklığın alelade bir ilişki olmadığını göstermektedir. Ortaklık, politik yakınlaşmayı da içermektedir. Dolayısıyla, politik bir yakınlaşmayı da öngören ortaklığın ortaklık politikasının iyileştirilmesiyle en azından Lizbon Antlaşması ile değişik ABA md. 49'da ifade edilen Avrupalı ülkeler için ileride kurumsallaşmış bir ortak üyeliğe dönüştürülmesi AB'nin ortak ülkelerle hedeflediği derin ve kapsamlı entegrasyonun hayata geçirilmesini kolaylaştıracaktır.

⁷⁹Rusya'nın komşuluk politikasının AB'nin Doğu Ortaklığı ülkeleriyle ilişkilerine etkisi hakkında lütfen bkz.: A. Wilson ve N. Popescu, "Russian and European Neighbourhood Policies Compared", *Southeast European and Black Sea Studies*, 9(3), 2009, s. 317-331.

⁸⁰L. Delcour, "Armenia's and Georgia's Contrasted Positioning vis-à-vis the EU: Between Vocal Centrality and Strategic Marginality", *Journal of Contemporary European Studies*, 27(4), 2019, s. 6-10.

⁸¹A. Zygierevicz, *Association Agreements between the EU and Moldova, Georgia and Ukraine European Implementation Assessment*, Study for the EPRS, PE 621.833, Ex-Post Evaluation Unit [Avrupa Parlamentosu], Brüksel, s. 77.

⁸²*Ibid.*

1.1.2. Gümrük Birliği, Serbest Ticaret Anlaşması ve Otonom Rejimler

OA'lar, ortak ülkenin AB'ye politik, hukuki, ticari, kültürel ve sosyal entegrasyonunu öngörmektedir. Ticari entegrasyon, GB, STA ya da otonom rejimler adı verilen tek taraflı ticaret tavizleri kanalıyla sağlanmaktadır. Bu yüzden, bu başlık altında bu kavramlar açıklanacaktır. Bunlar, Dünya Ticaret Örgütü'nün (DTÖ) en çok kayrılan ülke (MFN) kuralının istisnasıdır⁸³. MFN kuralına göre bir ülke herhangi bir ülkeye tanıdığı gümrük vergisi indirimi ya da muafiyetini tüm DTÖ üye ülkelerine tanımak zorundadır. Diğer bir deyişle, herkese aynı gümrük vergisini ve indirimini uygulaması gerekmektedir.

STA'larda taraflar birbirlerine karşı gümrük tarifeleri, ithalat kotaları ve eş etkili diğer tedbirleri kaldırırken üçüncü ülkelere karşı kendi ticaret politikalarını devam ettirmektedir⁸⁴. STA'larda ikili ticarete menşekuralı uygulanmaktadır. GB'de ise taraflar

⁸³Bölgesel bütünleşmeler MFN kuralının istisnası olmalarına rağmen DTÖ bölgesel bütünleşmeye izin vermektedir. Tek şartı bölgesel bütünleşmenin üçüncü ülkelere karşı bütünleşme tesis edilmeden önceki duruma göre daha dışlayıcı olmaması ve bütünleşmenin tarafları arasındaki ticari engellerin hemen hemen bütün ticaret için kaldırılmasıdır. Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT), 30 Ekim 1947, m. 24.

⁸⁴ABAD, miktar kısıtlamalarına eş etkili diğer tedbirleri "üye ülkelerin, doğrudan ya da dolaysız, gerçekten ya da potansiyel olarak Topluluk-içi ticareti etkileme ihtimali bulunan ticarete ilişkin bütün kuralları [...]" şeklinde tanımlamıştır. Case 8/74, *Procureur du Roi v Benoît and Gustave Dassonville*, 11 Temmuz 1974, ECLI:EU:C:1974:82, par. 5. ABAD, gümrük vergisine eş etkili diğer tedbirleri de benzer bir şekilde tanımlamıştır. "Farklı isimlerle ya da dolaylı bir şekilde getirilen ancak, gümrük vergisiyle aynı dışlayıcı ya da koruyucu sonuçlara yol açan" tüm tedbirlerin gümrük vergisine eş etkili diğer tedbirlerden olduğu kabul edilmiş ve bu yüzden, Topluluk-içi ticarete bu tür tedbirlere başvurulması yasaklanmıştır. C-2/62, *Commission of the European Economic Community v Grand Duchy of Luxembourg and Kingdom of Belgium. Joined cases 2/62 and 3/62*, 14 Aralık 1962, ECLI:EU:C:1962:45, s.432.

birbirlerine karşı gümrük tarifeleri, ithalat kotaları ve eş etkili diğer tedbirleri kaldırmakta ve üçüncü ülkelere karşı ortak bir gümrük tarifesi uygulamaktadır⁸⁵. İkili ticarete menşecü kuralı uygulanmamaktadır⁸⁶.

Geleneksel STA'lar AB'nin ekonomik büyümenin yeni alanları olarak gördüğü hizmet ticareti, yatırımlar ve kamu alımlarını kapsamamaktadır. DTÖ bünyesindeki çok taraflı Doha Kalkınma Turu (DDR) müzakerelerinin tamamlanamaması ve kamu alımları, rekabet politikası ve yatırımlardan oluşan Singapur meselelerinin 2003 yılındaki Cancún Bakanlar Konseyi'nde DDR müzakereleri kapsamında çıkarılması nedeniyle AB, çok sayıda derin ve kapsamlı STA müzakere etmeye başlamıştır⁸⁷. Böylelikle, ticari liberalizasyon ve yatay konulara dair DDR'de ulaşılamayan hedeflere ikili ticaret anlaşmalarıyla ulaşılmak istenmiştir⁸⁸. Bu politikaya ilk kez 2006 yılında Avrupa

⁸⁵J. Viner, *The Customs Union Issue*, New York: Carnegie Endowment for International Peace, 1950, s. 5.

⁸⁶*Ibid.*

⁸⁷Brezilya, Çin ve Hindistan'ın öncülük ettiği gelişmekte olan 21 ülke Singapur meselelerini DDR müzakereleri kapsamında çıkarmak istemiş ve AB ve Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) tekliflerini kabul etmemiştir. M. García, "Incidents along the Path: Understanding the Rationale behind the EU-Chile Association Agreement", *Journal of Common Market Studies*, 49(3), 2011, s. 518.

⁸⁸2001 yılında başlayan DDR'nin en önemli hedefi uluslararası ticaretin liberalizasyonu ve En Az Gelişmiş Ülkeler (EAGÜ'ler) ve DTÖ arasındaki entegrasyonu artırmaktır. Müzakereler tarım, pazara giriş, iç destekler, ihracat sübvansiyonları, hizmetler, ticaretin kolaylaştırılması, çevre, coğrafi işaretler, IPR ve anlaşmazlıkların halli gibi çok sayıda konuda devam etmektedir. Müzakerelerin 2005 yılında tamamlanması öngörülmekteydi. Ancak, üye ülkeler arasındaki anlaşmazlıklar yüzünden müzakereler ilerleyememektedir. R. Baldwin, "The World Trade Organization and the Future of Multilateralism", *Journal of Economic Perspectives*, 30(1), 2016, s. 95-116.

Komisyonu'nun yayımladığı Küresel Avrupa Stratejisi'nde yer verilmiştir⁸⁹. Derin ve kapsamlı STA'lar derindir, çünkü bu anlaşmalarda gümrük vergileri ve miktar kısıtlamalarının kaldırılmasının yanı sıra yatay konularda DTÖ kurallarının ilerisine geçen DTÖ-*plus* hükümler kabul edilmektedir⁹⁰. Böylelikle, “piyasaların entegrasyonu” amaçlanmaktadır⁹¹. Bu anlaşmaların kapsamı geniştir, çünkü yalnızca sanayi malı ticareti değil hizmet ticareti, kamu alımları, yatırımlar ve tarım ürünlerinde liberalizasyon öngörülmektedir.

Derin ve kapsamlı STA'lar OA'ların bir parçası olarak ya da tek başına imzalanmaktadır. Tek başına imzalanan bir derin ve kapsamlı STA, OA değildir. Örneğin, Japonya, Kanada, Singapur gibi ülkelerle imzalanan derin ve kapsamlı STA'lar OA değildir. Dolayısıyla, OA için derin ve kapsamlı STA ve fazlası (politik diyalog, dış politikanın koordinasyonu, AB norm ve kurallarına uyum, sektörel işbirlikleri, ileri kurumsal hükümler vb.) demek mümkündür.

Diğer bir kavram, AB'nin otonom ticareti rejimi şeklinde ifade edilen Genelleştirilmiş Tercihler Sistemi'dir (GSP). GB ilişkisi uyarınca Türkiye, AB'nin GSP rejimine sanayi ürünleri açısından uyum sağlamaktadır. GSP'nin üç bileşeni

⁸⁹Avrupa Komisyonu, “Global Europe: Competing in the World”, COM(2006) 567 final, Brüksel, 4 Ekim 2006, s. 10-12.

⁹⁰J. Pelkmans, “Business Dimensions of EU's New FTAs”, *Journal of European Integration*, 39(7), 2017, s. 782. DTÖ hükümleri üzerine inşa edilen ve bu hükümleri geliştiren hükümlere DTÖ *plus* ya da DTÖ+ hükümler denilmektedir. DTÖ tarafından düzenlenmeyen ancak, derin ve kapsamlı STA'larda yer verilen çevre, işçi hakları, sürdürülebilir kalkınma vb. konulara DTÖ ekstra hükümler denilmektedir. İleride görüleceği üzere, DTÖ ekstra hükümlerin çoğunlukla hukuki uygulanabilirliği bulunmamaktadır.

⁹¹*Ibid.*

bulunmaktadır. Standart GSP ile gelişmekte olan ÷lkelere toplam ÷rün kategorilerinin %66'sında g÷mrük vergisi indirimi ya da muafiyeti saęlanmaktadır⁹². Standart GSP'nin yanı sıra AB, GSP-*plus* kapsamında insan ve işçi hakları, çevre ve iyi y÷netişim konularındaki önemli uluslararası s÷zleşmeleri imzalayan gelişmekte olan ÷lkelere ilave g÷mrük vergisi muafiyeti saęlamaktadır⁹³. GSP'nin üçüncü ayağı, EAGÜ'ler için oluşturulan Silahlar Hariç Her şey (EBA) isimli düzenlemedir. Böylelikle, EAGÜ'lere silah ve cephanelik dışındaki tüm ÷rünlerde g÷mrük vergisi muafiyeti sağlanmaktadır. EAGÜ kategorisi BM tarafından belirlenmektedir⁹⁴. Günümüzde 47 ÷lke bu kategoride yer almaktadır.

Avrupa Komisyonu 2011 yılında GSP rejiminin 2014 yılına kadar güncellenmesini teklif etmiřtir⁹⁵. Böylelikle, tek taraflı ticaret tavizleri yalnızca EAGÜ'ler için uygulanacaktır⁹⁶. Tek taraflı tavizlerden vazgeçilmek istenmesinin önemli bir nedeni AB pazarını gelişen ekonomiler (*emerging economies*) için daha çekici hale getirmek ve AB'nin küresel rekabetçiliğini artırmaktır⁹⁷. Çok fazla ÷lkenin AB pazarına tek taraflı bir şekilde giriş imkanına sahip olması AB pazarında diğer ÷lkelerin rekabet

⁹²UNCTAD, “Generalized System of Preferences Handbook on the Scheme of the European Union”, UNCTAD/ITCD/TSB/Misc.25/Rev. 4, Cenevre, 2016, s. 7.

⁹³*Ibid.*

⁹⁴UNCTAD, “The Least Developed Countries Report 2019-The Present and Future of External Development Finance-Old Dependence, New Challenges”, UNCTAD/LDC/2019, Cenevre, 2019, s. xii.

⁹⁵Avrupa Komisyonu, “Proposal for a Regulation Applying a Scheme of Generalised Tariff Preferences”, COM(2011) 241 final, Brüksel, 14 Haziran 2011.

⁹⁶*Ibid.*, s. 2.

⁹⁷Avrupa Komisyonu, “Global Europe: Competing in the World”, *op. cit.*, p. 6.

etme gücünü olumsuz etkilemektedir⁹⁸. GSP'den faydalanan ülke sayısını azaltmak için gelir ve ürün derecelendirmesi getirilmiştir⁹⁹. Ürün ve gelir derecelendirmeleri yüzünden AB pazarına giriş imkanlarını kaybetmek istemeyen ülkeler AB ile yeni bir derin ve kapsamlı STA imzalamayı kabul etmektedir¹⁰⁰.

Türkiye, GB ilişkisi uyarınca AB'nin serbest ticaret rejimi (geleneksel STA'lar ve derin ve kapsamlı STA'lar) ve otonom rejimine (GSP, GPS-*plus* ve EBA) uyum sağlaması gerektiği halde bu politikaların belirlenmesinde söz hakkına sahip değildir. Üçüncü bölümde görüleceği üzere, Türkiye'nin karar şekillendirme hakları AB tarafından işletilmemektedir. Bu da ortaklığın asimetrik yanına ve sebep olduğu 'katılım boşluğuna' işaret etmektedir. Bu tezin konusu, bu aksak yönlere dikkat çekmek ve yeni bir ortaklık modelini önermektir.

1.1.3. Avrupa Birliği'nin İç ve Dış Yetkileri ve Ortak Ticaret Politikası

AB'nin ticaret politikası olan OTİP, AB'nin münhasır yetkileri arasındadır. Diğer bir deyişle, AB üye ülkeleri bu konudaki ulusal yetkilerini tamamen ulusüstü düzeye devretmiştir. OTİP alanındaki yetkinin kapsamının yıllar içerisinde artması

⁹⁸*Ibid.*

⁹⁹G. Siles-Brügge, "EU Trade and Development Policy Beyond the ACP: Subordinating Developmental to Commercial Imperatives in the Reform of GSP", *Contemporary Politics*, 20(1), 2014, s. 55.

¹⁰⁰Ayrıca, bazı Latin Amerika ülkelerinin son yıllarda ABD, Kanada, Çin ve Japonya ile müzakere ettiği STA'lar yüzünden AB bu ülkelerdeki pazar payını kaybetmek istememektedir. A. Dür, "EU Trade Policy as Protection for Exporters: The Agreements with Mexico and Chile", *Journal of Common Market Studies*, 45(4), 2007, s. 845.

geleneksel STA'lar yerine derin ve kapsamlı STA'lar müzakere edilmesini kolaylaştırmıştır. OTİP, Lizbon Antlaşması'nda şu şekilde düzenlenmiştir:

[OTİP]; özellikle tarife oranlarındaki değişikliklere, mal ve hizmet ticaretine ilişkin tarife ve ticaret anlaşmalarının akdedilmesine, fikri mülkiyetin ticari veçhelerine, doğrudan yabancı yatırıma, liberalizasyon tedbirlerinde yeknesaklık sağlanmasına, ihracat politikasına ve damping veya sübvansiyon durumunda alınacak ticari koruma tedbirlerine ilişkin yeknesak ilkelere dayanır. [OTİP], Birliğin dış eyleminin ilkeleri ve hedefleri çerçevesinde yürütülür¹⁰¹.

Yukarıdaki maddeye hizmet ticareti ve IPR'ın ticari veçheleri Amsterdam Antlaşması ve sonrasında yapılan revizyonlarla kademeli bir şekilde eklenmiştir¹⁰². Doğrudan yabancı yatırım ABİHA ile eklenmiştir¹⁰³.

Lizbon Antlaşması'na göre AB'nin iç politikasında münhasıran yetkili olduğu konular şunlardır: GB, iç pazarın işleyişi için gerekli olan rekabet kurallarının oluşturulması, para birimi avro olan üye ülkeler için para politikası, Ortak Balıkçılık Politikası (OBP) çerçevesinde biyolojik deniz kaynaklarının koruma altına alınması ve OTİP¹⁰⁴. Aynı maddenin ikinci paragrafında, AB'nin bu konularda uluslararası anlaşma

¹⁰¹Avrupa Birliği, "Consolidated Versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union of 13 December 2007", *Official Journal of the European Union*, C115, 9 Mayıs 2008, md. 207 ABİHA [Lizbon Antlaşması].

¹⁰²Eeckhout, *op. cit.*, s. 12.

¹⁰³Doğrudan yabancı yatırım AB'nin münhasır yetkisi iken doğrudan olmayan yabancı yatırım (portföy yatırımı) AB ve üye ülkeler arasında paylaşılan bir yetkidir.

¹⁰⁴Lizbon Antlaşması, *op. cit.*, md. 3.1 ABİHA.

yapma konusunda da münhasıran yetkili olduğu ifade edilmektedir. Böyle yetkilere, açık dış yetki (*express external competences*) denilmektedir¹⁰⁵.

OA'ların imzalanması konusunda AB'nin açık bir dış yetkisi bulunmaktadır¹⁰⁶. AB'nin dış yetkileri her zaman açık bir şekilde zikredilmemektedir. Ancak, AB'nin açık bir şekilde zikredilmediği hallerde dahi kurucu antlaşmaların hedeflerini gerçekleştirmek üzere uluslararası anlaşma akdetmesi konusunda yetkisi bulunabilmektedir¹⁰⁷. Buna, zımni dış yetki denilmektedir (*implicit external competences*). Bugün, OA'larda zımni dış yetki uyarınca akla gelebilecek her konuda işbirliği hükümlerine yer verilmektedir¹⁰⁸.

Bu sayede, AB bölgesel entegrasyon, toplumsal cinsiyet, antimikrobiyal direnç, yerli halkların korunması, kültür vb. çok sayıdaki konuya OA'ların işbirliği hükümlerinde yer vermektedir¹⁰⁹. Böylelikle, üstü kapalı bir norm ve kural transferini amaçlamaktadır. Ancak, ortak ülke ve AB arasındaki kurumsal bağın zayıf olması hedeflenen entegrasyon düzeyine ulaşmayı mümkün kılmamaktadır.

AB'nin ortak ülkelerle ilişkilerinde ortaya çıkan diğer bir konu hizmet ticareti ve kamu alımlarının liberalizasyonudur. Hizmet ticaretinin liberalizasyonu gerçek veya

¹⁰⁵*Ibid.*, md. 216.1 ABİHA.

¹⁰⁶*Ibid.*, md. 217 ABİHA.

¹⁰⁷*Ibid.*, md. 216.1 ABİHA.

¹⁰⁸AB'nin dış yetkileri konusunda lütfen bkz.: Eeckhout, *op. cit.*, s. 120-164.

¹⁰⁹Antimikrobiyal direnç ilk kez Güney Amerika Ortak Pazarı (Mercosur) ile müzakere edilen OA'nın Avrupa Komisyonu tarafından yayımlanan taslak metninde yer almıştır. Avrupa Komisyonu, "EU-Mercosur Trade Agreement Building Bridges for Trade and Sustainable Development", Keyfacts, Haziran 2019, s. 3.

tüzel kişilerin diğer ülkelerde iş kurması ve sınır ötesi hizmet sunumu önündeki engellerin kaldırılması anlamına gelmektedir¹¹⁰. Bu engeller sektöre giriş yapacak yabancı firma, işçi sayısı ve hisse senedi miktarına getirilen sınırlandırmalar ya da diploma, lisansların tanınmamasından oluşmaktadır. Kamu alımlarının liberalizasyonu ise kamunun mal ve hizmet satın alma süreçlerinin şeffaf hale getirilmesi ve yabancı şirketler aleyhine ayrımcılık yapılmaması, yabancı şirketlere eşit şekilde davranılması anlamına gelmektedir¹¹¹. İkinci bölümde görüleceği üzere, bu iki konu çok sayıdaki OA’da düzenlenmiştir.

Yukarıda ifade edilen kavramlar ortaklık konusuyla yakından ilgilidir. İleride AB’nin daimî bir şekilde farklılaşabileceği ve bunun bugüne kadar harici farklılaştırılmış entegrasyon zemininde sürdürülen ortaklık ilişkisini bir tür ortaklık yoluyla katılım kanalıyla dahili zemine taşıyabileceği fikri bu çalışmanın merkezinde yer almaktadır. Schimmelfennig’e göre AB, farklılaştırılmış entegrasyon sayesinde yeni ülkelere genişleyebilecek, diğer ülkelerle katılıma alternatif ilişkiler geliştirebilecek ve savunma gibi “devletin temel güçlerinde (*core state powers*)” entegrasyona gidebilecektir¹¹².

¹¹⁰M. Cremona, “Services”, A. Ott ve K. Inglis (der.) *Handbook on European Enlargement* içinde, La Hay: T.M.C. Asser Press, 2002, s. 509-510. Ayrıca, lütfen bkz.: P. Delimatsis, “The Evolution of the EU External Trade Policy in Services-CETA, TTIP, and TiSA after Brexit”, *Journal of International Economic Law*, 20(3), 2017, s. 583-625.

¹¹¹A. Lazowski, “Public Procurement”, A. Ott ve K. Inglis (der.) *Handbook on European Enlargement* içinde, La Hay: T.M.C. Asser Press, 2002, s. 619-624.

¹¹²F. Schimmelfennig ve T. Winzen, “Conclusion: Is Differentiation Good for Europe?”, F. Schimmelfennig ve T. Winzen (der.), *Ever Looser Union? Differentiated European Integration* [ön yayın versiyonu] içinde. Oxford: Oxford University Press, 2020, s. 16.

1.1.4. Farklılaştırılmış Entegrasyon

Farklılaşmanın AB'nin geleceği açısından en muhtemel senaryo olduğu varsayımı bu çalışmanın argümanı ile yakından ilgilidir. Lavenex'e göre AB'nin kendi içerisindeki farklılaştırılmış entegrasyon, harici farklılaştırılmış entegrasyonun önkoşuludur¹¹³. Hürsoy, AB'deki farklılaştırılmış entegrasyon dinamiklerinin yeni harici farklılaştırılmış entegrasyon modellerini beraberinde getirebileceğini ve AB'nin üyeliğe alternatif katılım modelleri geliştirebileceğini belirtmektedir¹¹⁴. Yazar, buna "alternatif senaryolar 'yoluyla' katılım" demektedir¹¹⁵. Bu çalışmanın argümanına benzer bir şekilde Türkiye ve AB arasında ortaklık ilişkisi kanalıyla yeni bir katılım modeli geliştirilebileceğini ifade etmektedir¹¹⁶.

Farklılaştırılmış entegrasyon ilk defa açık bir şekilde Kasım 1974'te Willy Brandt tarafından önerilmiştir¹¹⁷. Ekonomik gelişmişlik düzeylerinin farklılığı nedeniyle bazı üye ülkelerin daha hızlı bir entegrasyona gidilebileceğini ve bu entegrasyonun,

¹¹³Lavenex, "The External Face of Differentiated Integration: Third Country Participation in EU Sectoral Bodies", *op. cit.*, s. 839.

¹¹⁴S. Hürsoy, "On the Edge of the EU: Turkey's Choice between 'Privileged Partnership' and Non-Accession", *Asia Europe Journal*, 15(3), 2017, s. 2.

¹¹⁵*Ibid.*, s. 10.

¹¹⁶*Ibid.*, s. 12.

¹¹⁷D. Curtin, "From a Europe of Bits and Pieces to a Union of Variegated Differentiation", *EUI Working Paper*, RSCAS 2020/37, 2020, s. 4.

dışarıda kalmayı tercih edenler için “merkezcil (*centripetal*) etki” yaratabileceğini belirtmiştir¹¹⁸.

İlk farklılaştırılmış entegrasyon örnekleri parasal entegrasyon (Avrupa Para Sistemi), güvenlik ve savunma entegrasyonu (BAB) ve adalet ve içişleri entegrasyonu (Schengen rejimi) alanlarında görülmüştür¹¹⁹. Ekonomik ve Parasal Birlik (EMU), BAB ve Sosyal Protokol konularındaki farklılaştırılmış entegrasyonu Maastricht Antlaşması mümkün kılmıştır¹²⁰. Amsterdam Antlaşması, Topluluk sütununu ifade eden birinci sütunda ve cezai konularda polis ve adli işbirliğini ifade eden üçüncü sütunda isteyen ülkelerin daha yakın işbirliği yapmasına imkân tanımıştır (*enabling flexibility*)¹²¹. Ortak Dış Politika ve Güvenlik Politikası'nı (ODGP) ifade eden ikinci sütunda yapıcı çekimserlik (*constructive abstention*) imkânı sağlamıştır¹²². Birinci ve üçüncü sütun için tanınan yakın işbirliği imkânı Nice Antlaşması ile birlikte ikinci sütuna (ODGP konularına) genişletilmiş ve buna, iyileştirilmiş işbirliği (*enhanced cooperation*) denilmiştir¹²³.

Günümüzde, ekonomi ve savunma konularında iki tür farklılaştırılmış entegrasyon Lizbon Antlaşması'nda açıkça tanımlanmaktadır¹²⁴. ABİHA md. 136(1)

¹¹⁸*Ibid.*

¹¹⁹A. Kölliker, *Flexibility and European Unification: The Logic of Differentiated Integration*, Lanham: Rowman and Littlefield, 2006, s. 18-19.

¹²⁰*Ibid.*

¹²¹*Ibid.*

¹²²*Ibid.*

¹²³*Ibid.*

¹²⁴Curtin, *op. cit.*, s. 6.

kapsamında avro alanı için özel mevzuat oluşturulabilmektedir. Bu yüzden, yalnızca avro ülkelerine açık bir farklılaştırılmış entegrasyondur. Lizbon Antlaşması ile değişik ABA md. 42(6) ve Protokol 10 uyarınca askeri imkanları elverişli olan istekli üye ülkeler savunma alanında Yapılandırılmış Daimî İşbirliği (PESCO) yapabilmektedir. Bu ikisinin dışındaki konularda iyileştirilmiş işbirliği yapılabilmektedir¹²⁵.

Farklılaştırılmış entegrasyon için farklı tanımlar geliştirilmiştir. Stubb, farklılaştırılmış entegrasyonu, “[AB] içerisindeki heterojenliği uzlaştırmak amaçlı entegrasyon stratejileri” şeklinde tanımlamıştır¹²⁶. Kölliker’e göre farklılaştırılmış entegrasyon, oybirliği kuralı temelinde entegrasyon sürecini ilerletme sırasında üye ülkelerin farklı çıkarları yüzünden karşılaşılan zorluklara verilen bir yanıtıdır¹²⁷. Dolayısıyla, farklılaştırılmış entegrasyonun amacı “dezentegrasyon potansiyelini” kontrol etmektir¹²⁸. Farklılaştırılmış entegrasyona izin verildiğinde istekli üye ülkeler kendi aralarındaki entegrasyonu ilerletebilmektedir¹²⁹. Diğer bir deyişle, farklılaştırılmış entegrasyon, “kısmi entegrasyona” imkân vermektedir¹³⁰.

Ehlermann, 1984 yılında yazılan bir makalede farklılaştırılmış entegrasyonun nedenlerini şu şekilde sıralanmıştır: entegrasyon konusunda başlangıçtaki güçlü iradenin bulunmaması, uzlaşma arayışının karar alma sürecini yavaşlatması ve genişlemelerin

¹²⁵*Ibid.*

¹²⁶A. Stubb, “A Categorization of Differentiated Integration”, *Journal of Common Market Studies*, 34(2), 1996, s. 283.

¹²⁷Kölliker, *op. cit.*, s. 16

¹²⁸Curtin, *op. cit.*, s. 6.

¹²⁹Kölliker, *op. cit.*, s. 137-138.

¹³⁰*Ibid.*, s. 87.

ardından oybirliğine ulaşmanın zorlaşması¹³¹. Yazara göre her farklılaştırılmış entegrasyon beraberinde şu soruları getirmektedir: farklılaştırılmış entegrasyona müsait olan ve olmayan AB faaliyetleri, dahil olan ve dahil olmayan ülkeler için gereklilikler, farklılaştırılmış entegrasyon yoluna gidilen politikalar için karar alma ve finansman süreçleri ve farklılaştırılmış entegrasyonun AB'nin dış yetkilerine etkisi¹³².

Özetle, farklılaştırılmış entegrasyon, entegrasyonun ilerlediği ancak, en az bir üye ülkenin statükoyu tercih ettiği ve ortak politikaya katılmadığı anlamına gelmektedir¹³³. Farklılaştırılmış dezentegrasyon, belirli bir ülkenin halihazırda entegrasyona gidilmiş ortak politikalarından ya da *Brexit* örneğinde olduğu gibi topyekûn AB üyeliğinden ayrılması anlamına gelmektedir¹³⁴. AB'den ayrılırsa ama belirli politikalara dışarıdan dahil olmaya devam ederse harici farklılaştırılmış entegrasyon söz konusudur¹³⁵. Schimmelfennig'e göre farklılaştırılmış entegrasyon ve dezentegrasyon bir açıdan aynı şeydir¹³⁶. Her ikisi de AB norm ve kurallarının tüm AB üye ülkelerinde eşit bir şekilde uygulanmaması anlamına gelmektedir¹³⁷. Bátor ve Fossum'a göre

¹³¹C. D. Ehlermann, "How Flexible is Community Law? An Unusual Approach to the Concept of Two Speeds", *Michigan Law Review*, 82(5), 1984, s. 1274.

¹³²*Ibid.*, s. 1276.

¹³³F. Schimmelfennig, "Negotiating Differentiated Disintegration in the European Union", S. Gänzle, B. Leruth ve J. Trondal (der.) *Differentiated Integration and Disintegration in a Post-Brexit Era* [ön yayın versiyonu] içinde, Londra: Routledge, 2019, s. 2.

¹³⁴*Ibid.*

¹³⁵F. Schimmelfennig, "Brexit: Differentiated Disintegration in the European Union", *Journal of European Public Policy*, 25(8), 2018, s. 1154.

¹³⁶Schimmelfennig, "Negotiating Differentiated Disintegration in the European Union", *op. cit.*, s. 2.

¹³⁷*Ibid.*

farklılaştırılmış entegrasyon yerine farklılaşma ifadesini kullanmak daha doğrudur. Farklılaşma hem farklılaştırılmış entegrasyonu hem de farklılaştırılmış dezentegrasyonu kapsamaktadır¹³⁸. Bu konuda geliştirilen farklı kavramlara aşağıda yer verilmektedir.

1.1.4.1. Kölliker'in Dörtlü Ayrımı (Teritoryal Boyut ve Entegrasyon Düzeyi Boyutu)

Kölliker'e göre teritoryal açıdan, (AB'nin sınırları ya da Lavenex'in ifade ettiği şekliyle AB'nin örgütsel sınırı) açısından düşünüldüğünde, üye olan ve olmayan ülkelerin hangi AB politikalarına ne kadar dahil olduklarına göre dörtlü bir ayırım yapmak mümkündür¹³⁹. İlk ayırım, “katı (farklılaştırılmamış) entegrasyondur”. “Katı (farklılaştırılmamış) entegrasyonda” bütün üye ülkeler AB politikalarına katılmaktadır¹⁴⁰. Üye olmayan ülkelerin katılımı mümkün değildir. Üye ülkeler arasında farklılaşma bulunmamaktadır¹⁴¹. AB'nin tarım politikası olan OTP bunun bir örneğidir¹⁴².

Diğer bir ayırım, “AB sınırları içerisinde farklılaştırılmış entegrasyon” şeklindedir¹⁴³. AB politikalarına bazı üye ülkeler katılım sağlarken üye olmayan ülkelerin katılımı mümkün değildir. EMU, bunun bir örneğidir¹⁴⁴.

¹³⁸Bátora ve Fossum, Introduction, *op. cit.*, s. 2.

¹³⁹Kölliker, *op. cit.*, s. 50-51.

¹⁴⁰*Ibid.*

¹⁴¹*Ibid.*

¹⁴²*Ibid.*

¹⁴³*Ibid.*

¹⁴⁴*Ibid.*

“AB sınırları ötesinde farklılaştırılmış entegrasyon” anlayışına göre bazı üye ülkeler ve bazı üye olmayan ülkelerin AB politikalarına katılımı mümkündür¹⁴⁵. Schengen rejimi, bunun bir örneğidir¹⁴⁶. Üye ülkelerin bir kısmı ve bazı üye olmayan ülkeler katılmaktadır.

“AB sınırları dışında farklılaştırılmış entegrasyon” anlayışına göre tüm üye ülkeler ve bazı üye olmayan ülkelerin kimi AB politikalarına katılımı mümkündür¹⁴⁷. AB’nin İsviçre hariç EFTA ülkeleriyle ilişkisini düzenleyen AEA Anlaşması bunun bir örneğidir¹⁴⁸.

1.1.4.2. Çevrimsel Halkalar

Çevrimsel halkalar AB içerisinde “daha derin birleşmeyi savunan ülkelerin, diğer ülkelerden koparak federal içerikli bir Avrupa entegrasyonu oluşturmaları konseptine dayanmaktadır”¹⁴⁹. Ortak politikaların tamamını uygulayan sert bir çekirdek ve en az ortak politikayı uygulayan dış bir halka bulunmaktadır¹⁵⁰.

¹⁴⁵*Ibid.*

¹⁴⁶*Ibid.*

¹⁴⁷*Ibid.*

¹⁴⁸*Ibid.*

¹⁴⁹H. Arıkan, “Entegrasyon Teorileri Işığında Avrupa Bütünleşmesi ve Genişlemesi”, H. Arıkan ve M. Kar (der.) *Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri Siyasal, Bölgesel ve Ekonomik Boyutlar* içinde, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2005, s. 32.

¹⁵⁰A. Warleigh-Lack, “Differentiated Integration in the European Union: Towards a Comparative Regionalism Perspective”, *Journal of European Public Policy*, 22(6), 2015, s. 877.

1960'lı yıllardan itibaren gündemde olan çevrimsel halkalar Avrupası anlayışına göre halkaların merkezinde daha yakın politik bağ kurmak isteyen çekirdek üyeler, dışarıya doğru bir sonraki halkada ekonomik entegrasyonu amaçlayan ülkeler, en dıştaki halkada daha esnek işbirliğini tercih eden ülkeler yer almaktadır¹⁵¹. Bu anlayışta, “sert çekirdek ve daha az gelişmiş entegrasyon birimleri arasında daimî [...] ayrımlara” imkân tanınmaktadır¹⁵². “Sert çekirdek” etrafında şekillenen “farklı katmanlarda” üye ülkeler bulunmaktadır¹⁵³. Entegrasyon düzeyindeki farklılaştırılmış entegrasyon daimî ya da uzun sürelidir¹⁵⁴. Burada “uzun vadede, ilgili politikayı [tüm üye ülkelerin aynı anda ve düzeyde] uygulama kapasitesi” bulunmamaktadır¹⁵⁵.

Bu çalışmada, AB'nin ileride çevrimsel halkalar modeline dönüşebileceği belirtilmektedir. Türkiye'nin çevrimsel halkalar içerisinde kendisine ortaklık kanalıyla katılım benzeri bir yer edinebileceği fikri bu çalışmanın merkezinde yer almaktadır.

1.1.4.3. İki ya da Çok Vitesli Avrupa

“İki ya da çok vitesli Avrupa” anlayışı günümüz AB'sine en yakın olanıdır¹⁵⁶. Bu anlayışa göre farklılaştırılmış entegrasyon geçici bir olgudur. Bu yüzden, Basedow

¹⁵¹B. Langeheine ve U. Weinstock, “Graduated Integration: A Modest Path towards Progress”, *Journal of Common Market Studies*, 23(3), 1985, s. 186.

¹⁵²Walker, “Sovereignty and Differentiated Integration in the European Union”, *op. cit.*, s. 365.

¹⁵³Warleigh-Lack, *op. cit.*, s. 876.

¹⁵⁴*Ibid.*

¹⁵⁵*Ibid.*

¹⁵⁶K. Holzinger ve F. Schimmelfennig: “Differentiated Integration in the European Union: Many Concepts, Sparse Theory, Few Data”, *Journal of European Public Policy*, 19(2), 2012, s. 294.

“geçici farklılaşma” demektir¹⁵⁷. Üye ülkelerin tamamını ilgilendiren bir husus değildir. Bazı üye ülkelere ilişkindir¹⁵⁸. Üye olmayan ülkeleri ise kapsamamaktadır¹⁵⁹. Geride kalanların ötekileri yakalayacağına inanılmaktadır. Zamansal, geçici bir farklılaştırılmış entegrasyon söz konusudur¹⁶⁰.

Warleigh-Lack buna “çok vitesli farklılaşma” demektir¹⁶¹. Burada “ilgili politikayı kısa vadede uygulama kapasitesi” bulunmamaktadır¹⁶². Geçici şekilde farklılaşan “politika rejimleri” bulunmaktadır¹⁶³. Özünde, “[AB] üye ülkeleri arasında var olan derin ekonomik gelişmişlik farklılıkları nedeniyle” önerilmiştir¹⁶⁴. Aynı noktaya farklı hızlarda ilerleme fikrine dayalı bir entegrasyon modelidir¹⁶⁵.

¹⁵⁷R. Basedow, “The WTO and the Rise of Plurilateralism-What Lessons Can We Learn from the European Union’s Experience with Differentiated Integration?”, *Journal of International Economic Law*, 21(2), 2018, s. 421.

¹⁵⁸Holzinger ve Schimmelfennig, *op. cit.*, s. 294.

¹⁵⁹*Ibid.*

¹⁶⁰*Ibid.*, s. 296.

¹⁶¹Warleigh-Lack, *op. cit.*, s. 876.

¹⁶²*Ibid.*

¹⁶³*Ibid.*

¹⁶⁴Arıkan, “Entegrasyon Teorileri Işığında Avrupa Bütünleşmesi ve Genişlemesi”, *op. cit.*, s. 31.

¹⁶⁵*Ibid.*

1.1.4.4. Esnek Entegrasyon, Değişken Geometri ya da Seçmeli Avrupa Modeli

Esnek entegrasyon, değişken geometri ya da seçmeli Avrupa gibi kavramlar “sektör-spesifik farklılaşmanın olduğu fonksiyonel rejimleri” açıklamaya yöneliktir¹⁶⁶. “Farklı üyeliklerin olduğu politika rejimleri” vardır¹⁶⁷.

Burada, uygulama kapasitesinden çok katılmayı tercih etmeme durumu vardır¹⁶⁸. Sert çekirdek bulunmamaktadır¹⁶⁹. AB üye ülkeleri “hangi ortak politikalara katılacaklarına kendileri karar vermektedir”¹⁷⁰. Üye ülkelerin belirli ortak politikaların isteyerek dışında kalması (*opt-out*) halinde söz konusudur. Günümüzde, Danimarka; savunma, EMU ve özgürlük, güvenlik ve adalet alanına ilişkin dört konuda, İrlanda; Schengen Anlaşması ve özgürlük, güvenlik ve adalet alanına ilişkin iki konuda ve Polonya AB Temel Haklar Şartı’nda *opt-out* kullanarak dışarıda kalmıştır.

Dolayısıyla, hem ‘iki ya da çok vitesli Avrupa’ hem de ‘esnek entegrasyon, değişken geometri ya da seçmeli Avrupa modeli’ AB’nin bugününü göstermektedir. ‘İki ya da çok vitesli Avrupa uygulama kapasitesiyle ilgidir. ‘Esnek entegrasyon, değişken

¹⁶⁶Holzinger ve Schimmelfennig, *op. cit.*, s. 294.

¹⁶⁷Warleigh-Lack, *op. cit.*, s. 876.

¹⁶⁸*Ibid.*

¹⁶⁹*Ibid.*

¹⁷⁰Arıkan, “Entegrasyon Teorileri Işığında Avrupa Bütünleşmesi ve Genişlemesi”, *op. cit.*, s. 32.

geometri ya da seçmeli Avrupa modeli' belirli AB politikalarına katılmama tercihinden kaynaklanmaktadır.

1.2. Avrupa Birliği Norm ve Kurallarını Ortak Ülkelere Neden Transfer Etmektedir?

AB'nin OA'lar veya diğer enstrümanlar aracılığıyla geliştirdiği ikili ilişkiler, norm ve kurallarının diğer ölkeler tarafından kabul edilmesini ve böylelikle, bunların uluslararası boyuta taşınmasını kolaylařtırmaktadır¹⁷¹. Bu yüzden, çalışmanın bu bölümünde AB'nin norm ve kurallarını üçüncü ölkelere transfer etmek istemesinin nedenleri tartışılacaktır.

Lycourgos, AB ve Yunanistan arasındaki ortaklığı tesis eden Atina Anlaşması'ndan yola çıkarak “tarım politikalarının uyumlaştırılması (*harmonisation des politiques agricoles*)” ve “ortak ölkenin [OTP'yi] kabul etmesi (*adoption par l'associé de la politique agricole commune*)” ifadelerini karşılařtırmaktadır¹⁷². Aslında, politikaların uyumlaştırılması, bir tarafın diğer tarafın politikalarını olduğu gibi kabul etmesi değil iki tarafın ortak bir noktada buluşması demektir¹⁷³. Atina Anlaşması'nda da OTP konusunda uyumlaştırma ifadesine yer verilmektedir¹⁷⁴. Ancak, yazara göre AB'nin beklentisi

¹⁷¹Avrupa Komisyonu, “The European Union's Global Strategy Three Years on, Looking Forward”, 13 Haziran 2019, s. 16.

¹⁷²Lycourgos, *op. cit.*, s. 214-219. Aynı tespiti Flaesch-Mougin de yapmaktadır. C. Flaesch-Mougin, *Les accords externes de la Communauté économique européenne: essai d'une typologie*, Brüksel: Éditions de l'Université de Bruxelles, 1980, s. 116-117.

¹⁷³Lycourgos, *op. cit.*, s. 214-219.

¹⁷⁴*Ibid.*

politikaların uyumlaştırılması değil Yunanistan'ın OTP'yi kabul etmesi şeklindedir¹⁷⁵. Aynı yaklaşım, bugün de devam etmektedir. OA'lardaki uyumlaştırma yükümlülükleri esasen ortak ülkenin AB kurallarını kabul etmesi veya AB'nin taraf olduğu ilgili uluslararası anlaşmalara taraf olması şeklinde olmaktadır.

Bu yüzden, AB söz konusu olduğunda uyumlaştırma “genellikle bir tarafın diğer tarafa üstün gelmesine yol açmaktadır”¹⁷⁶. Özellikle işçi hakları, çevre ve sürdürülebilir kalkınma hükümleri ortak hedefleri gerçekleştirmeyi değil AB'nin rejimine ortak ülkenin uyumunu gerektirmektedir. Örneğin, bu yükümlülüklerin yeterince uygulanmadığını ve ihlal edildiğini ifade eden Avrupa Komisyonu, OA'lardaki işçi hakları hükümlerini açıklamak üzere ortak ülkeler için bir kılavuz hazırlamıştır¹⁷⁷. İleride benzer bir kılavuz, çevre ve sürdürülebilir kalkınma hükümleri için hazırlanacaktır¹⁷⁸. Diğer bir deyişle, ortak ülkelere OA kapsamında üstlenmiş oldukları yükümlülükler ileride bir kılavuz yardımıyla öğretilmektedir. OA'lar iki taraflı anlaşmalardır. İki tarafın müzakeresi sonucu ortaya çıkmaktadır. OA'nın bir tarafı olan AB'nin diğer tarafa, üstlenmiş olduğu yükümlülükleri sonradan öğretmesi ortaklığın, eşitler arası bir ilişki olmadığını göstermektedir. OA'lar AB'nin kendi gelişimini, gerçeklerini ve üye ülke tercihlerini yansıtan kurallarının ortak ülke tarafından kabul edilmesini sağlamaktadır. Bu norm ve

¹⁷⁵*Ibid.*

¹⁷⁶F. Laursen ve C. Roederer-Rynning, “Introduction: The New EU FTAs as Contentious Market Regulation”, *Journal of European Integration*, 2017, 39(7), s. 771.

¹⁷⁷Non-paper of the Commission Services, “Feedback and Way forward on Improving the Implementation and Enforcement of Trade and Sustainable Development Chapters in EU Free Trade Agreements”, 26 Şubat 2018, s. 9-10.

¹⁷⁸*Ibid.*

kurallar ortak ülkeler tarafından kabul edildiğinde Lavenex'in ifade ettiği şekliyle AB'nin 'düzenleyici sınırı' kendi sınırlarının ötesine geçmektedir¹⁷⁹.

AB, "kendi iç düzenini şekillendiren norm ve değerlerin ihracatını yaparak Avrupa'da ve dünyada refah, güvenlik ve istikrarı [sağlayacağına]" inanmaktadır¹⁸⁰. Bu durum, AB'nin uluslararası politikada kendini tanımlama şekli ve konumlandığı yere işaret etmektedir. AB'nin kendisine atfettiği anlam, AB'ye dair kavrayışı ve AB'nin eylemlerini yorumlama şeklini önemli ölçüde belirlemektedir.

AB değerlerinin üçüncü ülkeler tarafından kabul edilmesinin bu değerleri "otomatik bir şekilde" teşvik edeceğine inanılmaktadır¹⁸¹. AB'nin değerlerine Lizbon Antlaşması ile değişik ABA'da şu şekilde yer verilmiştir:

Birlik, insan onuruna saygı, özgürlük, demokrasi, eşitlik, hukukun üstünlüğü ve azınlıklara mensup kişilerin hakları da dahil olmak üzere insan haklarına saygı değerleri üzerine kuruludur. Bu değerler, çoğulculuk, ayrımcılık yapmama, hoşgörü, adalet, dayanışma ve kadın-erkek eşitliğinin hâkim olduğu bir toplumda üye ülkeler için ortaktır¹⁸².

¹⁷⁹ Lavenex, *op. cit.*, s. 373.

¹⁸⁰P. Van Elsuwege ve R. Petrov, "Setting the Scene: Legislative Approximation and Application of EU Law in the Eastern Neighbourhood of the European Union", P. Van Elsuwege ve R. Petrov (der.) *Legislative Approximation and Application of EU Law in the Eastern Neighbourhood of the European Union* içinde, Londra: Routledge, 2014, s. 1.

¹⁸¹D. Kochenov, "The Issue of Values", P. Van Elsuwege ve R. Petrov (der.) *Legislative Approximation and Application of EU Law in the Eastern Neighbourhood of the European Union* içinde, Londra: Routledge, 2014, s. 56.

¹⁸²Lizbon Antlaşması, *op. cit.*, md. 2 ABA.

Ayrıca, AB'nin uluslararası politik amaçları konusu Lizbon Antlaşması ile değişik ABA'da şu şekilde düzenlenmiştir:

Birlik, dış dünya ile ilişkilerinde kendi değerlerini ve çıkarlarını savunur ve destekler ve vatandaşlarının korunmasına katkı sağlar. Barışa, güvenliğe, dünyanın sürdürülebilir kalkınmasına, halklar arasında dayanışma ve karşılıklı saygıya, serbest ve dürüst ticarete, yoksulluğun ortadan kaldırılmasına ve çocuk hakları başta olmak üzere insan haklarının korunmasına ve Birleşmiş Milletler [BM] Şartında yer alan ilkelere saygı gösterilmesi de dahil uluslararası hukuka titizlikle uyulmasına ve uluslararası hukukun geliştirilmesine katkıda bulunur¹⁸³.

Bu madde ve aşağıda sunulan Lizbon Antlaşması ile değişik ABA md. 21, AB'nin "norm ihracatının" hukuki dayanağını oluşturmaktadır¹⁸⁴. Dolayısıyla, değerlerini savunmak ve yaygınlaştırmak AB'nin uluslararası politikasının bir parçası haline gelmektedir. Lizbon Antlaşması ile değişik ABA md. 21'de "Birliğin Dış Eylemine İlişkin Genel Hükümler" başlığı altında şu ifadeye yer verilmektedir:

Birliğin uluslararası alandaki eylemi; kurulmasına, gelişmesine ve genişlemesine ilham kaynağı olan ve dış dünyada desteklemeyi hedeflediği şu ilkelere dayanır: demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları ve temel özgürlüklerin evrenselliği ve bölünmezliği, insan onuruna saygı, eşitlik ve dayanışma ilkeleri ile [BM] Şartında yer alan ilkelere ve uluslararası hukukun ilkelerine saygı.

Birlik, [...] belirtilen ilkeleri paylaşan üçüncü ülkelerle ve uluslararası, bölgesel veya küresel örgütlerle ilişkiler geliştirmek ve ortaklıklar kurmak amacıyla çaba gösterir. Birlik, özellikle [BM] çerçevesinde, ortak sorunlara çok taraflı çözümler bulunmasını destekler¹⁸⁵.

¹⁸³*Ibid.*, md. 3.5 ABA.

¹⁸⁴C. Hillion, "Anatomy of EU Norm Export towards the Neighbourhood the Impact of Article 8 TEU", P. Van Elsuwege ve R. Petrov (der.) *Legislative Approximation and Application of EU Law in the Eastern Neighbourhood of the European Union* içinde, Londra: Routledge, 2014, s. 15.

¹⁸⁵*Ibid.*, md. 21.1 ABA. Bu konu hakkında lütfen bkz.: A. Asteriti, "Article 21 TEU and the EU's Common Commercial Policy: A Test of Coherence", M. Bungenberg ve diğerleri (der.) *European Yearbook of International Economic Law* içinde, Cham: Springer, 2017, s. 111-137.

Bir dış politika aracı olarak OA'lar AB'nin yukarıdaki amaçlarının hayata geçirilmesine aracılık etmektedir. OA'ların bu amaçları hayata geçirmesine en çok OTİP yardımcı olmaktadır, çünkü OA'ların bir bölümü STA olarak müzakere edilmektedir. Young'a göre OTİP, "Avrupa entegrasyonu süreci ve AB'nin dünyadaki önemi açısından merkezi" bir role sahiptir¹⁸⁶.

Nitekim OTİP aynı zamanda politiktir. Bu durum, ABİHA'da şu şekilde ifade edilmiştir: "[OTİP], Birliğin dış eyleminin ilkeleri ve hedefleri çerçevesinde yürütülür"¹⁸⁷. Bu çerçevede, AB norm ve kurallarına uyum sağlayan ülkeler tedrici bir şekilde AB pazarına daha fazla erişim sağlamaktadır. Bu da tartışmayı "piyasa gücü" ve "ticari güç" olarak AB kavramsallaştırmasına götürmektedir¹⁸⁸. Bir iç pazar olarak AB, kendi piyasa kurallarını iç pazarının ticari potansiyeli sayesinde üçüncü ülkelere transfer etmek istemektedir¹⁸⁹. AB iç pazarına erişim için ortak ülkelerin AB'nin şart koştuğu kurallara uyum sağlaması beklenmektedir¹⁹⁰.

¹⁸⁶A. R. Young, "European Trade Policy in Interesting Times", *Journal of European Integration*, 39(7), 2017, s. 10.

¹⁸⁷*Ibid.*, md. 207.1 ABİHA.

¹⁸⁸C. Damro, "Market Power Europe", *Journal of European Public Policy*, 19(5), 2012, s. 682-699; Meunier ve Nicolaïdis, *op. cit.*, s. 906-925.

¹⁸⁹*Ibid.*

¹⁹⁰AB'nin piyasa büyüklüğünden kaynaklanan pazarlık gücünü hegemonya amaçlı kural koyucu (*prescriptive*) bir pratiğe dönüştürmesini eleştiren bir çalışma için lütfen bkz.: J. C. Maur, "Exporting Europe's Trade Policy", *World Economy*, 28(11), 2005, s. 1565-1590.

1.2.1.Meunier ve Nicolaïdis'in 'Ticari Bir Güç' ve 'Ticaret Sayesinde Güç' Kavramsallaştırması

Buradaki kavramsallaştırmalar AB'nin kendi norm ve kurallarını AB üyesi olmayan ülkelere neden kabul ettirmek istediğini göstermek amacıyla geliştirilmiştir. Ortaklık politikasının asimetrik ve hiyerarşik yanını göstermeleri açısından önemlidirler.

“AB üyesi olmadan AB entegrasyonu” öncelikle AB'nin iç pazar norm ve kurallarının üçüncü ülkeler tarafından kabulü sayesinde önem kazanmıştır¹⁹¹. AB'nin iç pazar norm ve kurallarının üçüncü ülkeler tarafından kabul edilmesiyle “AB firma ve vatandaşlarının üçüncü ülke pazarlarına girişi” kolaylaşmakta ve “AB'nin dış politika gündemi Avrupa'nın ötesinde teşvik edilmektedir”¹⁹².

Meunier ve Nicolaïdis'e göre AB iç pazarının büyüklüğü AB'ye ticari bir güç (*power in trade*) olmasının yanı sıra ticaret sayesinde güç (*power through trade*) olma imkânı vermektedir¹⁹³. Ticari bir güç olarak AB, kendi mal, hizmet ve sermayesi için ortak ülke pazarına tercihli giriş hakkı elde etmek karşılığında kendi pazarını karşı ülkeye

¹⁹¹P. Van Elsuwege, “Exporting the Internal Market Beyond the EU's Borders: Between Political Ambition and Legal Reality”, F. Amtenbrink ve diğerleri (der.) *The Internal Market and the Future of European Integration: Essays in Honour of Laurence W. Gormley* içinde, Cambridge: Cambridge University Press, 2019, s. 640-641.

¹⁹²R. Petrov, “The External Dimension of Acquis Communautaire”, *EUI Working Papers*, MWP 2007/02, 2007, s. 18.

¹⁹³Meunier ve Nicolaïdis, *op. cit.*, s. 906-925.

açmaktadır¹⁹⁴. Ticaret sayesinde güç olarak AB, pazarını açmak karşılığında kendi norm ve kurallarının üçüncü ülke tarafından kabul edilmesini şart koşmaktadır¹⁹⁵.

AB'nin büyük bir ekonomik güce sahip olması üçüncü ülkeler için "asimetrik karşılıklı bağımlılığa" yol açmaktadır¹⁹⁶. Bu ülkeler AB'ye bağımlı olmaları nedeniyle AB'nin öne sürdüğü şartları kabul etmek zorunda kalmaktadır. Özellikle, OA'ların IPR, işçi hakları, çevre ve sürdürülebilir kalkınma konularındaki hükümleri ortak amaçların gerçekleştirilmesinden çok AB rejimine uyumu gerektirmektedir. *Brexit* sonrasında AB'nin pazar büyüklüğünün küçülmesi nedeniyle, 'ticari bir güç' ya da 'ticaret sayesinde güç' gibi hareket etme kapasitesinin azalacağı düşünülmektedir¹⁹⁷.

İleride görüleceği üzere, 'ticari bir güç' ya da 'ticaret sayesinde güç' olarak AB, ortak ülkelere iç pazara ilişkin norm ve kurallarını diğer norm ve kurallarına göre daha fazla transfer edebilmiştir. Ancak, yine de tam bir uyum söz konusu değildir. Bu durum hem Türkiye hem de diğer ortak ülkeler için geçerlidir. Bunun önemli bir nedeni, ortak ülke ve AB arasındaki kurumsal bağın zayıf olmasıdır. *Brexit* sonrasında AB'nin 'piyasa gücü' azaldığı için ileride ortak ülkelerin, AB pazarına erişim hakkı elde etmek amacıyla AB'nin norm ve kurallarına uyum sağlama motivasyonu azalabilecektir. Bu ise AB'nin

¹⁹⁴*Ibid.*

¹⁹⁵*Ibid.*

¹⁹⁶T. Casier, "The Unintended Consequences of a European Neighbourhood Policy without Russia", *The International Spectator*, 54(1), 2019, s. 78.

¹⁹⁷D. Luke, H. Suominen ve G. Gérout, "Taking Stock: What's Next for the African Economic Partnership Agreements?", H. Bailey (der.) *The Future of Africa-UK Trade and Development Cooperation Relations in the Transitional and Post Brexit Period* içinde, The Africa All Party Parliamentary Group, Londra, 28 Şubat 2017, s. 37-40.

ortak ülkelerle elde etmek istediği entegrasyonu daha fazla sekteye uğratacaktır. Yeni ve kurumsallaşmış bir ortak üyelik statüsüyle kurumsal bağın ve dolayısıyla, sosyalleşmenin artırılması AB'nin *Brexit* sonrasında azalan 'piyasa gücünü' iyileştirecektir.

1.2.2.Schunz ve Damro'nun 'Başlangıçtaki İç Politika Alanlarında Avrupa Birliği'nin Dış Politik Eylemi' Kavramsallaştırması

AB'nin üçüncü ülkelere norm transferiyle ilgili diğer bir yaklaşım Schunz ve Damro'nun 'başlangıçtaki iç politika alanlarında AB'nin dış politik eylemi' şeklindeki kavramsallaştırmasıdır. Buna göre AB, yayılma (*spill-over*) etkisiyle iç politikalarını önce uygulama (*de facto*) esasında, sınırlı bir hukuki temele dayanarak ya da hukuki temel olmaksızın geliştirmektedir¹⁹⁸. Yazarlar, buna "başlangıçtaki iç politika alanlarında AB'nin dış politik eylemi (*EU external engagement in originally internal policy areas*)" demektedir¹⁹⁹. Zamanla bu iç politikaların gelişmesine paralel bir şekilde hukuki dayanak oluşturulmaktadır. Böylelikle, anılan politika hukuki (*de jure*) hale gelmektedir²⁰⁰. İç politika için hukuki bir temel oluşturulduktan sonra AB, bu politikaları üçüncü ülkelerle ilişkilerinde teşvik etmeye başlamaktadır²⁰¹. Yazarlara göre bu durum ABAD'ın 1971 yılında ifade ettiği "AB, bir defa belirli bir politika için içeride ortak tedbirler

¹⁹⁸Schunz ve Damro, *op. cit.*, s. 2-4. Yayılma, E. B. Haas tarafından geliştirilen yeni-işlevselciliğe dair bir kavramdır. "Bir ekonomik sektörde entegrasyona gidilmesi ve [bu entegrasyonun] derinleşmesinin bu ekonomik sektör içerisinde ve ötesinde daha fazla entegrasyon baskısı ve Avrupa düzeyine daha fazla yetki kapasitesi verilmesi [ihtiyacı]" yaratması şeklinde tanımlanmaktadır. E.B. Haas, *The Uniting of Europe: Political, Social and Economic Forces 1950-1957*, Stanford: Stanford University Press, 1968, s. 283-317.

¹⁹⁹Schunz ve Damro, *op. cit.*, s. 2-4.

²⁰⁰*Ibid.*

²⁰¹*Ibid.*

belirlediğinde, bu [politika alanında] dışarıda sözleşmesel ilişkilere girme yetkisi kazanmaktadır” anlayışını yansıtmaktadır²⁰².

Dolayısıyla, AB, iç politikalarını üçüncü ülkelerle ilişkilerinde ya da çok taraflı bir zeminde teşvik etmek şeklinde bir “aktörlük” sergilemektedir²⁰³. Bretherton ve Vogler’e göre AB’nin aktörlüğünü “fırsat”, “varlık” ve “imkân” üzerinden tanımlamak mümkündür²⁰⁴. “Fikir ve olaylardan oluşan dış çevredeki faktörlere” AB’nin tepkisi aktörlüğün fırsatını oluşturmaktadır²⁰⁵. AB’nin “varlığı” AB’nin yalnızca “var olmasına dayanarak sınırları ötesinde etki yaratma” kapasitesi olduğu anlamına gelmektedir²⁰⁶. İmkân ise dış eylemin içerideki bağlamını ifade etmektedir²⁰⁷. Diğer bir deyişle, AB’nin “varlığına dayanması ya da fırsatlara karşılık” vermesini kolaylaştıran ya da sınırlandıran “AB politik süreçleri” anlamına gelmektedir²⁰⁸.

‘Başlangıçtaki iç politika alanlarında AB’nin dış politik eylemi’ şeklindeki kavramsallaştırmaya uygun bir şekilde ortaklık politikasının derinliği ve kapsamı yıllar içerisinde artmıştır. Türkiye ve Yunanistan ile imzalanan OA’larda sınırlı konularda norm

²⁰²Case 22–70, *Commission of the European Communities v Council of the European Communities. European Agreement on Road Transport*, 31 Mart 1971, ECLI:EU:C:1971:32, par. 1.

²⁰³C. Bretherton ve J. Vogler, *The European Union as a Global Actor*, İkinci Baskı, Londra: Routledge, 2006, s. 13 ve s. 24-29.

²⁰⁴*Ibid.*

²⁰⁵*Ibid.*

²⁰⁶*Ibid.*

²⁰⁷*Ibid.*

²⁰⁸C. Bretherton ve J. Vogler, “A Global Actor Past its Peak?”, *International Relations*, 27(3), 2013, s. 381.

ve kural transferi söz konusu iken yıllar içerisinde AB'nin zımnî ve açık dış yetkileri arttığından örneğin, Ukrayna ya da Orta Amerika ülkeleriyle imzalanan OA'larda çok geniş bir norm ve kural transferi söz konusudur. OA'lar sayesinde AB, Bretherton ve Vogler'in ifade ettiği şekliyle bir 'aktörlük' sergileyebilmektedir. Üçüncü ülkelerin ortaklık kurmak isteği bu aktörlüğün 'fırsatını', AB'nin büyük bir pazar oluşu ve normatif üstünlük iddiası 'varlığını' ve OA'ların imzalanması konusunda açık bir dış yetkisinin bulunması 'imkanını' oluşturmaktadır. Ancak, AB'nin 'varlığını' oluşturan ve çekici hale getiren normatif üstünlük iddiasının gerçekçiliği bu çalışmada eleştirilmektedir. Bu iddiasının, ortaklık ilişkisini asimetrik ve hiyerarşik hale getirdiği ve AB'nin ortaklık için 'postkolonyal' bir yaklaşım geliştirmesi gerektiği ifade edilmektedir.

1.2.3. Cebeci'nin 'İdeal Güç Avrupa' Kavramsallaştırması

AB'nin normatif üstünlük iddiasıyla üçüncü ülkelerle kurduğu ilişkiler karşılıklı tanıma ve anlamadan uzaktır. AB'nin normatif açıdan üstün bir 'normatif', 'sivil', ya da 'dönüştürücü' güç olduğu iddiası karşı tarafı AB'ye tabi kılmaktadır. Cebeci'nin geliştirdiği "ideal güç Avrupa" kavramsallaştırmasına göre AB'nin norm ve kuralları, entegrasyon modeli ve kimliği diğerleri tarafından kabul edilmesi gereken idealler olarak inşa edilmektedir²⁰⁹. AB, kendisini söylem düzeyinde 'ideal' bir güç olarak inşa ederek ortak ülkelerle asimetrik ve hiyerarşik ilişkiler kurabilmektedir²¹⁰. AB'nin 'normatif',

²⁰⁹Cebeci, "European Foreign Policy Research Reconsidered: Constructing an 'Ideal Power Europe' through Theory?", *op. cit.*, s. 571.

²¹⁰*Ibid.*, s. 564.

‘sivil’ ya da ‘dönüştürücü’ bir güç olduğunu iddia eden yaklaşımlar normatif üstünlük ve ideallik iddiasını teorik düzeyde de inşa etmektedir²¹¹.

Cebeci’ye göre, ideal bir barış modeli olarak inşa edilen AB’nin üye ülkelerin farklı yaklaşımları nedeniyle Irak ve Bosna-Hersek’teki sorunlar gibi yakın çevresindeki sorunlara ya da Kıbrıs meselesi gibi kendi içerisindeki bir soruna kalıcı çözüm getirememiş olması, AB’nin ideal bir model olduğu iddiasını tartışmaya açmaktadır. Schumacher, AB’nin Libya ya da Suriye’deki krizlerin yönetimi konusunda, üye ülkelerin farklı çıkarları, sahadaki gerçekliğe uymayan “liberalist normatif” yaklaşım ve bölgedeki diğer ülkelerin hegemonik rolü yüzünden başarısız olduğunu belirtmektedir²¹².

AB’nin “normatif”, “sivil” ya da “dönüştürücü” bir güç olduğunu iddia eden yaklaşımlara göre kültürel, sivil ve sosyal olarak diğerlerine örnek olan ‘sivil’ bir güç, demokrasi ve insan haklarına ilişkin değerleri tanımlayan ve yaygınlaştıran ‘normatif’ bir güç ve dünyayı kendi norm ve değerlerine göre yeniden şekillendiren ‘dönüştürücü’ bir güç olarak AB, “ideal” olanı temsil ettiğini iddia etmektedir²¹³.

²¹¹*Ibid.*

²¹²T. Schumacher, “The EU, Middle Eastern Powers and Milieu-Shaping in the ‘Shared’ Arab Mediterranean Neighbourhood: A Story of Mutual Neglect”, *Contemporary Politics*, 24(1), 2018, s. 51-55.

²¹³Cebeci, “European Foreign Policy Research Reconsidered: Constructing an ‘Ideal Power Europe’ through Theory?”, *op. cit.*, s. 563-564. AB’nin “normatif” bir güç olduğunu Manners iddia edilmiştir. I. Manners, “Normative Power Europe: A Contradiction in Terms?”, *Journal of Common Market Studies*, 40(2), 2002, s. 235-58. AB’nin “sivil” bir güç olduğunu Duchene iddia edilmiştir. F. Duchene, “The European Community and Uncertainties of Interdependence”, M. Kohustamm ve W. Hager (der.) *A Nation Writ Large? Foreign Policy Problems Before the European Community* içinde, Londra: Macmillan, 1973, s. 32-47. AB’nin dönüştürücü bir güç

Örneğin, AB Gürcistan Delegasyonu'ndan bir yetkiliye göre:

Gürcistan, AB kurallarına uyum sağlamaktadır, çünkü AB kural ve standartlarına göre ülkede reform yapmak çıkarınadır. [AB standartları] en yüksek standartlardır. Tabi ki Gürcistan için [OA'daki] çevre standartları ya da [Sağlık ve Bitki Sağlığı (SPS)] kurallarına uyum sağlamak zor olmaktadır. Bu yüzden, AB tarafından Gürcistan'a [yapılan reformların uygulanmasını kolaylaştırmak için] mali yardım yapılmaktadır. Gürcistan'ın yaptığı reformları AB kontrol etmektedir. Gereklilikler yeterince yerine getirildiyse, önceden söz verilen mali yardım yapılmaktadır. AB kural ve standartlarına uyum sağlamak hem ülkede reform yapmak hem de ülkeyi Avrupa ekonomisine entegre etmek için gereklidir. Bu reformları AB üyesi olmak için değil ülkenizi daha yaşanılabilir bir yer yapmak için yapıyorsunuz²¹⁴.

Yukarıdaki görüşmeden görüleceği üzere AB, kendisini normatif ya da ideal bir güç olarak söylem düzeyinde inşa etmektedir²¹⁵. Böylelikle, üçüncü ülkelerle ilişkilerinde maddi çıkarınlardan çok normatif kaygıları ön plandaymış gibi göstermektedir²¹⁶. Örneğin, 2001 yılında Avrupa Komisyonu tarafından yayımlanan bir belgede şu ifadelere yer verilmektedir:

AB, demokrasi ve insan haklarını teşvik edecek konumdadır. Devamlı bir şekilde kendi iyi yönetişimini iyileştirmek istemektedir [...]. Uluslararası aktörler arasında başka bir örneği bulunmayacak şekilde, Birlik'in [tüm üyeleri]

olduğu hakkındaki bir çalışma için lütfen bkz.: T. A. Börzel ve T. Risse, “The Transformative Power of Europe: The European Union and the Diffusion of Ideas”, *KFG Working Papers*, Mayıs 2009, s. 1-29.

²¹⁴Tez Görüşmesi, Yetkili, Avrupa Birliği Gürcistan Delegasyonu, Tiflis, webex, 8 Nisan 2020. Finlandiya'nın AB Daimî Temsilciliği'nden bir yetkili tez görüşmesinde benzer bir yaklaşım göstermiştir: “genişleme ya da ortaklık süreçleri asimetrik değildir, çünkü bu ülkeler bize katılmak istemektedir. Biz Türkiye ya da Ukrayna'ya katılmak istemiyoruz. Bu yüzden, AB ile yakınlaşmaları gerekmektedir”. Tez görüşmesi, Yetkili, Finlandiya'nın Avrupa Birliği Daimî Temsilciği, Brüksel, telefon, 22 Nisan 2020.

²¹⁵T. Diez, “Constructing the Self and Changing Others: Reconsidering Normative Power Europe”, *Millennium-Journal of International Studies*, 33(3), 2005, s. 626-627.

²¹⁶*Ibid.*

demokratiktir ve iç ve dış politikalarında aynı [...] ilkeleri savunmaktadır. Bu da AB'ye önemli bir politik ve *ahlaki* ağırlık vermektedir²¹⁷.

Yukarıdaki paragrafa göre, AB ve tüm üye ülkeler iç ve dış politikalarında demokratik idealleri savunmaktadır. AB'nin bu değerleri teşvik etmesinin politik ve ahlaki meşruiyeti buradan kaynaklanmaktadır. Bu doğrultuda, AB tarafından sık sık "Birlik bir değerler birliğidir" ifadesi kullanılmaktadır²¹⁸. Bu söylem AB'nin üçüncü ülkelerle asimetrik ilişkiler kurmasına zemin hazırlamaktadır. Merlingen, bu ilişki biçimine "Avrupa'nın norm koyucu evrenselci iddiaları" demektedir²¹⁹. Bunun, AB norm ve kurallarına AB'nin kendi içerisinde uyum sağlanmakta yaşanan zorlukları gölgelediğini ifade etmektedir²²⁰. Halbuki, günümüzde Polonya ve Macaristan gibi bazı AB üye ülkelerinin demokrasi ve hukukun üstünlüğünden gittikçe uzaklaştığı bilinmektedir²²¹.

Özetle, bugün AB en çok "insan haklarının teşvik edilmesi, bölgesel işbirliğine yardımcı olma ve sınırlarının ötesinde 'kolektif güvenlik' partnerlikleri" geliştirmekle

²¹⁷Avrupa Komisyonu, "Communication from the Commission to the Council and the European Parliament: The European Union's Role in Promoting Human Rights and Democratization in Third Countries", COM(2001) 252 final, Brüksel, 8 Mayıs 2001, s. 3-4 [vurgu eklenmiştir].

²¹⁸Avrupa Komisyonu, "Commission's Second Annual Report on the Stabilisation and Association Process for South East Europe", COM(2003) 139 final, Brüksel, 26 Mart 2003, s. 3; Jean-Claude Juncker, Avrupa Komisyonu Başkanı (2014-2019), "Discourse on the State of the Union", Speech/17/3165, Brüksel, 13 Eylül 2017, s. 5-6.

²¹⁹M. Merlingen, "Everything is Dangerous: A Critique of Normative Power Europe", *Security Dialogue*, 38(4), 2007, s. 438 ve s. 449. Yazar, "Avrupa'nın norm koyucu evrenselci iddiaları" için "Europe's normativizing universalist pretensions" ifadesini kullanmıştır.

²²⁰*Ibid.*

²²¹Z. Öniş ve M. Kutlay, "Reverse Transformation? Global Shifts, the Core-Periphery Divide and the Future of the EU", *Journal of Contemporary European Studies*, 27(4), 2019, s. 5-9.

ilişkilendirilmektedir²²². “Demokrasi, sivil toplum ve hak temelli politik kültür” gibi kavramların Avrupa’da doğduğu ve diğer ülkeler tarafından benimsenmesi gerektiği ifade edilmektedir²²³. Bunlar, AB’nin özünü oluşturan değerler olarak görülmekte ve AB’nin üçüncü ülkelerde insan haklarının korunmasını teşvik etmesinin nedeni AB’nin “normatif farklılığı” olarak gösterilmektedir²²⁴. AB’nin kendi “uzlaşmacı geçmişini” üçüncü ülke ya da diğer bölgelere transfer etmesi AB kimliğinin bir parçası olarak görülmektedir²²⁵.

İkinci bölümde detaylı bir şekilde incelenecek olan OA’lar, AB’nin ideal olduğunu iddia ettiği norm ve kurallarının ortak ülkelere öğretildiği, kabul ettirildiği araçlar haline gelmektedir. Diğer bir deyişle, üçüncü ülkelerle kurulan ilişkiler, normatif üstünlüğün tesis edileceği ötekiyi yaratmaya yardımcı olmaktadır²²⁶. Çünkü, bu normatif üstünlük iddiası normatif açıdan aşağıda olan bir ötekinin varlığını gerekli kılmaktadır²²⁷.

1.2.4. Del Sarto’nun ‘Normatif İmparatorluk Avrupa’ Kavramsallaştırması

AB’nin üçüncü ülkelere norm transferiyle ilgili diğer bir yaklaşım Del Sarto’nun “normatif imparatorluk Avrupa” şeklindeki kavramsallaştırmasıdır. AB’yi bir “normatif imparatorluk” olarak gören yazar, AB’nin üçüncü ülkelerle ilişkilere yaklaşımının

²²²R. Youngs, “Normative Dynamics and Strategic Interests in the EU’s External Identity”, *Journal of Common Market Studies*, 42(2), 2004, s. 416.

²²³*Ibid.*

²²⁴*Ibid.*

²²⁵*Ibid.*, s. 417.

²²⁶U. Staeger, “Africa–EU Relations and Normative Power Europe: A Decolonial Pan-African Critique”, *Journal of Common Market Studies*, 54(4), 2016, s. 986.

²²⁷*Ibid.*

rasyonel faydacı ya da normatif şekilde kategorize edilmesinin doğru olmadığını belirtmektedir²²⁸. AB, tıpkı imparatorluklar gibi yakın çevresine kendi norm ve kurallarını normatif üstünlük söylemiyle transfer etmekte ve böylelikle, kendi çıkarına hizmet edecek elitler yetiştirmektedir²²⁹. Bu pratik sayesinde, komşu ülkeler “AB sınır bölgeleri (*EU borderlands*)” haline gelmektedir²³⁰. Benzer görüşleri Storey de dile getirmiştir²³¹.

AB'nin üçüncü ülkelerle ilişkilere yaklaşımının rasyonel faydacı ya da normatif şekilde kategorize edilmesinin doğru olmadığını Youngs da ifade etmektedir. Yazara göre maddi çıkarlara dayanan normların da “normatif otoritesi” olabilmektedir²³². Dolayısıyla, AB'nin rasyonel çıkarı yerine tamamen normatif kaygılara göre hareket ettiğini savunmak doğru olmayacaktır²³³. Belirli norm ve kuralların anlaşılma şekli ve AB'nin üçüncü ülkelerle ilişkilerinde öne çıkarılma nedeni altında rasyonel çıkarıcı unsurları bulmak mümkündür²³⁴. Örneğin, AB, ticari liberalizasyon dahil iyi yönetim gibi

²²⁸Del Sarto, *op. cit.*, s. 215-216.

²²⁹*Ibid.*

²³⁰*Ibid.*

²³¹A. Storey, “Normative Power Europe? Economic Partnership Agreements and Africa”, *Journal of Contemporary African Studies*, 24(3), 2006, s. 334.

²³²Youngs, *op. cit.*, s. 420.

²³³*Ibid.*

²³⁴*Ibid.*, s. 421.

normları hem rasyonel çıkarına hem de normatif kaygısına hizmet edeceğini düşündüğü için teşvik edebilmektedir²³⁵.

Storey'e göre AB, norm ve kurallarını rasyonel bir bakış açısıyla, ancak normatif bir kılıfla transfer etmektedir²³⁶. Dolayısıyla, aynı eylemde normatif kaygı ve rasyonel çıkar birlikte olabilmektedir. Lodge'a göre AB'nin üçüncü ülkelerle ilişkilerinde normatif kaygıları fazlaca vurgulaması bu ilişkilerin postkolonyal gerçek bir ortaklığa dönüşmesini engellemektedir²³⁷. Örneğin, AB, Afrika ile ilişkilerini "en fakir ülkeleri desteklemek şeklindeki" ya da komşu ülkelerle ilişkilerini "yasadışı göç ve terörizmle mücadeleye yardımcı olmak" şeklindeki bir "ahlaki yükümlülük" olarak sunmaktadır²³⁸. Lodge'a göre bunun yerine AB'nin gerçek, maddi çıkarları açık bir şekilde ifade edildiği takdirde eşitler arası denk bir ilişki kurulabilecektir²³⁹.

²³⁵Youngs, iyi yönetim normunun AB'li firmaların spesifik ticari çıkarlarını yolsuzluğa karşı korumak için teşvik edildiğini ifade etmektedir. Ayrıca, AB'nin, insan hakları ihlalleri ciddi istikrarsızlığa yol açtığına, diğer bir deyişle bu ihlaller AB'nin çıkarları açısından tehlike oluşturmaya başladığında harekete geçtiğini birtakım örneklerle açıklamaktadır. AB'nin Afrika, Karayip ve Pasifik (AKP) ülkelerindeki insan hakları projelerini desteklerken Batı yanlısı Sivil Toplum Kuruluşları ya da Kuzey Afrika örneğinde olduğu gibi "göç ve kalkınma" gibi temalara öncelik verebildiğini belirtmektedir. Çin gibi maddi çıkarların ön planda olduğu ülkelerle ilişki kurarken ise insan hakları ihlalleri yeterince dile getirilmemektedir. *Ibid.*, s. 426-428.

²³⁶Storey, *op. cit.*, s. 334.

²³⁷J. Lodge, "The EU as a Trade and Development Partner to the ACP: Some Initial Reflections Perspectives on the Soft Power of EU Trade Policy", S. Bilal and B. Hoekman (der.) *Perspectives on the Soft Power of EU Trade Policy* içinde, Londra: CEPR Press, 2019, s. 112-113.

²³⁸*Ibid.*

²³⁹*Ibid.*

Bu yaklaşım, tezin argümanını desteklemektedir. AB'nin karşılıklı tanıma ve anlamaya dayalı 'postkolonyal' bir ortaklık politikası geliştirmesi gerektiği bu çalışmada savunulmaktadır. Eşitler arası denk bir ilişkinin kurulabilmesi için AB'nin 'normatif imparatorluk' gibi davranmayı bırakması gerekmektedir.

1.2.5. Meissner'in 'Ticari Realizm' Kavramsallaştırması

AB'nin üçüncü ülkelere norm transferiyle ilgili diğer bir yaklaşım Meissner'in "ticari realizm" kavramsallaştırmasıdır²⁴⁰. Bu yaklaşım da AB'nin norm ve kurallarını rasyonel bir bakış açısıyla, ancak normatif bir kılıfla transfer ettiği iddiasına dayanmaktadır.

AB'nin üye ülkeler arasındaki sorunlu ilişkileri dönüştürdüğü ve bugün, işbirliği esasına dayanan, ideal ve örnek alınması gereken bir entegrasyon modeli olduğu sıkça dile getirilmektedir. Böylelikle, AB'nin entegrasyon modeli ideal bir barış modeli olarak inşa edilmektedir. AB modelinin diğer bölgeler tarafından örnek alınması AB'nin ve norm ve kurallarının meşruiyetini artırmaktadır²⁴¹. Örneğin, AKP ülkeleri, Güneydoğu

²⁴⁰Meissner, *Commercial Realism and EU Trade Policy. Competing for Economic Power in Asia and the Americas*, op. cit., s. 197-210.

²⁴¹M. García, "The European Union and Latin America: 'Transformative Power Europe' versus the Realities of Economic Interests", *Cambridge Review of International Affairs*, 28(4), 2015, s. 623-624.

Asya Ülkeleri Birliği (ASEAN) ve Latin Amerika ile ilişkilerinde AB sık sık kendi entegrasyon modelini örnek göstermektedir²⁴².

Ancak, AB'nin ticari çıkarları söz konusu olduğunda diğer bölgelerdeki entegrasyon çabalarını desteklemek yerine iki taraflı ilişkiler geliřtirebilmektedir²⁴³. Diğer bir deyişle, Asya, Latin Amerika ya da Afrika'da bölgesel entegrasyon modelleriyle bölgelerarası ilişki geliştirmek ticari çıkarını zorluyorsa ya da ABD veya Çin, bölge ülkeleriyle ilişkilerini geliştiriyorsa bölgelerarasıcılıktan vazgeçip bölgedeki ülkelerle ikili ilişki geliřtirebilmektedir²⁴⁴. Meissner, buna “ticari realizm (*commercial realism*)” demektedir²⁴⁵.

Meissner'e göre ASEAN, And Milletler Topluluğu ve Mercosur gibi bölgelerin gelişmişlik düzeyi ve bu bölgeleri oluşturan ülkelerin heterojenliği dikkate alındığında derin ve kapsamlı STA yerine geleneksel STA müzakeresi yürütmek bölgelerarası yaklaşımı sürdürmeye yardımcı olabilir²⁴⁶. Ancak, AB bunun yerine bölgedeki ülkelerin bazıları ile ayrı derin ve kapsamlı STA müzakeresi yrtmřtr²⁴⁷. Yazar,

²⁴²Cebeci, “European Foreign Policy Research Reconsidered: Constructing an 'Ideal Power Europe' through Theory?”, *op. cit.*, s. 572; Avrupa Komisyonu, “Unión Europea–Mercosur: Una Asociación para el Futuro”, Montevideo, Mayıs 2002, s. 2.

²⁴³K. L. Meissner, “The EU and World Regions: Multilateralism, Bilateralism, and Commercial Realism”, S. Bilal and B. Hoekman (der.) *Perspectives on the Soft Power of EU Trade Policy* içinde, Londra: CEPR Press, 2019, s. 41-42.

²⁴⁴*Ibid.*

²⁴⁵Meissner, *Commercial Realism and EU Trade Policy. Competing for Economic Power in Asia and the Americas*, *op. cit.*, s. 197-210.

²⁴⁶*Ibid.*

²⁴⁷*Ibid.*

AB'nin bölgelerarasıcılıktan vazgeçip iki taraflılığa ağırlık vermesinin üç olumsuz etkisinden bahsetmektedir: “DTÖ’ye [duyulan] güvenin zarar görmesi”, “Avrupa dışındaki bölgesel entegrasyon çabalarının zarar görmesi” ve “AB lehine asimetrik anlaşmaların müzakere edilmesi”²⁴⁸.

Yukarıda, AB'nin norm ve kurallarını ortak ülkelere transfer etmesinin nedenleri tartışılmıştır. Bu konudaki değerlendirme bölüm sonunda yapılacaktır. Bir sonraki başlıkta, norm ve kural transferinin nasıl gerçekleştiği birtakım OA'lara atıfla açıklanacaktır.

1.3. Avrupa Birliği Norm ve Kurallarını Ortak Ükelere Nasıl Transfer Etmektedir?

Bu başlıkta, AB'nin norm ve kurallarını ortak ülkelere nasıl transfer ettiği anlatılacaktır. AB, norm ve kurallarını ortak ülkelere dört şekilde transfer etmektedir: sektörel konularda AB mevzuatına doğrudan uyumu şart koşan hükümler, ortak ülkenin taraf olması gereken veya taraf ise etkili bir şekilde uygulaması gereken uluslararası anlaşmalara yapılan atıflar, işbirliği hükümleri, insan hakları, temel özgürlükler, demokratik ilkeler ve hukukun üstünlüğüne saygı gibi konularındaki esaslı hükümler.

Norm ve kural transferi hem doğrudan hem de dolaylı bir şekilde yapılmaktadır. Bu durum ilerleyen kısımda en doğrudan transfer şeklinden en dolaylı olana doğru ele alınacaktır. Buradaki amaç, AB'nin ortak ülkelerle kurumsal bağının zayıflığına rağmen

²⁴⁸*Ibid.*

ortaklık politikasıyla derin ve kapsamlı bir entegrasyonu hayata geçirmeye çalıştığını göstermektedir.

1.3.1. Avrupa Birliği Mevzuatına Doğrudan Uyumu Şart Koşan Hükümler

OA'larda ortak ülkenin AB mevzuatına doğrudan uyumunu şart koşan hükümler bulunmaktadır. Bu şekilde en detaylı düzenlenen konulardan birisi rekabet ve devlet yardımlarıdır. ABD'nin aksine AB'nin "STA'larını AB-uyumlu rekabet kuralları empoze etmek için kullandığı" ifade edilmektedir²⁴⁹. Bir iç pazar olarak AB, homojen rekabet kurallarına sahiptir. AB rekabet kuralları homojen olmasaydı rekabet koşullarının farklılığı birtakım üye ülkeler lehine haksız avantaj sağlayabilecekti²⁵⁰. Dolayısıyla, AB, kendi homojen rekabet koşullarını ticaret yaptığı bütün ülkelere transfer etmek istemektedir. Böylelikle, AB'nin rekabet kuralları dikkate alınmayarak, haksız bir şekilde devlet yardımlarıyla desteklenen mal ve hizmetlerin AB pazarına girmesine engel olunmak istenmektedir²⁵¹. Ancak, ortak ülkelerin AB'nin devlet yardımı kurallarına uyum sağlaması "ilgili ülkenin ekonomi ve vergi politikasındaki egemenliğini

²⁴⁹J. H. J. Bourgeois, "Competition Policy: The Poor Relations in the European Union Free Trade Agreements", I. Govaere ve diğerleri (der.) *The European Union in the World. Essays in Honour of Marc Maresceau* içinde, Leiden: Brill Publishers, 2013, s. 383.

²⁵⁰C. Damro, "EU State Aid Policy and the Politics of External Trade Relations", *Journal of Industry Competition and Trade*, 13(1), 2013, s. 169-170.

²⁵¹U. Aydın, "Promoting Competition: European Union and the Global Competition Order", *Journal of European Integration*, 34(6), 2012, s. 668.

sınırlandırmaktadır”²⁵². Buna rağmen, AB pazarına tercihli giriş hakkını elde etmek için ülkeler bu kuralları kabul etmektedir.

Örneğin, AB ve K. Makedonya arasında imzalanan İstikrar ve Ortaklık Anlaşması’nda (İOA) öncelikle hangi uygulamaların haksız rekabete yol açabileceği açıklanmıştır: teşebbüsler ya da teşebbüs birliklerinin hâkim pozisyonlarını kötüye kullanmaları, rekabeti engelleyecek ya da bozacak anlaşmalar yapmaları ve yalnızca belirli teşebbüsler ya da ürünler lehine rekabeti bozucu şekilde devlet yardımları verilmesi²⁵³. Bu şekilde, ABİHA’nın rekabet kuralları konusundaki maddeleri K. Makedonya İOA’da tekrar edilmiştir²⁵⁴. K. Makedonya’nın AB rekabet kurallarının yapımında herhangi bir söz hakkı bulunmadığı açıktır. Ancak, İOA uyarınca K. Makedonya yalnızca ABİHA’da belirtilen hallerde devlet yardımı verebilecek ve bu yardımları, yıllık olarak AB tarafına bildirecektir²⁵⁵.

Bu ve benzeri durumlar, ortak ülkelerle kurulan ilişkinin asimetrik yanına işaret etmektedir. Örneğin, Gürcistan, OA müzakereleri esnasında AB’nin devlet yardımı, SPS, TBT ve rekabet kurallarının kendi kalkınma ihtiyaçlarını karşılamadığını ve bu kurallara

²⁵²K. Wolczuk ve diğerleri, “The Association Agreements as a Dynamic Framework: Between Modernization and Integration”, *EU-STRAT Working Paper*, no. 6, Eylül 2017, s. 14.

²⁵³Stabilisation and Association Agreement between the European Communities and their Member States, of the one part, and the former Yugoslav Republic of Macedonia, of the other part, 9 Nisan 2001, *Official Journal of the European Union*, L 84, 20 Mart 2004, md. 69.1 [K. Makedonya İOA].

²⁵⁴Lizbon Antlaşması, *op. cit.*, md. 101-102, md. 107 ABİHA.

²⁵⁵K. Makedonya İOA, *op. cit.*, md. 69.3. Devlet yardımlarına müsaade edilen haller için lütfen bkz.: *ibid.*, md. 107 ABİHA.

uyumun çok külfetli olduğunu ifade etmiřtir²⁵⁶. Ancak, AB kendi yaklaşımında ısrarcı olduğundan Gürcistan, bu yükümlülükleri üstlenmek zorunda kalmıřtır²⁵⁷. 2008 yılında Rusya ile yaşanan savaş sonrasında AB norm ve kurallarına direnç göstermekten iyice vazgeçilmiş ve uyum düzeyi artırılmıřtır²⁵⁸.

Ayrıca, AB ve Birleşik Krallık (BK) arasında *Brexit* sonrası ilişkileri düzenlemek için yapılan görüşmelerde BK, AB'nin devlet yardımları kuralları yerine kendi devlet yardımı kurallarını uygulamak istediğini belirtmiřtir²⁵⁹. İkinci bölümde görüleceği üzere, AB mevzuatına uyum şartı rekabet kuralları ve devlet yardımlarıyla sınırlı değildir. TBT, SPS, gümrük kuralları, şirketler hukuku, tüketicinin korunması, taşımacılık vb. Çok sayıdaki konuyu kapsayabilmektedir.

1.3.2. Uluslararası Anlaşmalara Yapılan Atıflar

AB, norm ve kurallarını her zaman mevzuat uyumu kanalıyla transfer etmemektedir. IPR, sürdürülebilir kalkınma, işçi hakları, evre vb. konulara dair çıkar, öncelik ve yaklaşımını kendisinin ya da  ye ülkelerin taraf olduğu uluslararası anlaşmalara atıf kanalıyla da ortak ülkeye transfer etmektedir²⁶⁰. Ortak ülkenin bu uluslararası anlaşmalara taraf olması beklenmektedir. Taraf ise etkili bir şekilde uygulaması istenmektedir. Uluslararası anlaşmalara taraf olan ortak ülkenin, ulusal

²⁵⁶ Wolczuk ve diğerleri, *op. cit.*, s. 27.

²⁵⁷ *Ibid.*

²⁵⁸ Delcour, *op. cit.*, s. 8.

²⁵⁹ Charlie Cooper, “Whisper it ... an EU-UK Deal is there to be done”, *POLITICO*, 4 Mart 2020.

²⁶⁰ Petrov, *op. cit.*, s. 6-7.

mevzuatını buna göre yeniden düzenlemesi gerekmektedir. Böylelikle, üçüncü ülkenin, AB'nin kendi içerisinde uyguladığı standartları ihlal etmesi ve haksız avantaj elde etmesi engellenmek istenmektedir²⁶¹.

Örneğin, IPR konusunda AB, ortak ülkelerin ilgili uluslararası anlaşmalara taraf olmasına önem vermektedir. Çünkü, IPR dikkate alınmayarak üretilen ortak ülke mal ve hizmetlerinin AB iç pazarına serbestçe girmesi ve yerli üreticilerin bu mal ve hizmetlerle rekabet etmesi istenilmemektedir. Sırbistan İOA'nın ekinde telif hakları, edebi ve artistik eserler, sanayi tasarımları, yeni bitki çeşitleri gibi çok sayıdaki IPR konusunda Sırbistan'ın taraf olması gereken 17 adet uluslararası anlaşmaya yer verilmiştir²⁶².

Benzer bir yaklaşım, AB'nin son yıllarda imzaladığı OA'larda yer alan sürdürülebilir kalkınma ve işçi hakları hükümlerinde gözlemlenmektedir²⁶³. Bu konuda Avrupa Komisyonu tarafından 2006 yılında yayımlanan Küresel Avrupa Stratejisi'nde şu

²⁶¹N. Neuwahl, "The Proposed EU-UK Partnership Agreement as a Canada Style Agreement", *EU3D Research Papers*, no. 4, Haziran 2020, s. 20.

²⁶²Stabilisation and Association Agreement between the European Communities and their Member States, of the one part, and Serbia, of the other part, 29 Nisan 2008, *Official Journal of the European Union*, L 278, 18 Ekim 2013, Ek VII, [Sırbistan İOA].

²⁶³L. Bartels, "Human Rights and Sustainable Development Obligations in EU Free Trade Agreements", J. Wouters ve diğerleri (der.) *Global Governance through Trade: EU Policies and Approaches* içinde, Cheltenham: Edward Elgar, 2015, s. 82. Sürdürülebilir kalkınma kavramı 1987 tarihli Brundtland Raporu'nda "bugünün gereksinimlerini, gelecek kuşakların gereksinimlerini karşılama yeteneğinden ödün vermeden karşılayan kalkınma" şeklinde tanımlanmaktadır. Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu, *Ortak Geleceğimiz*, Oxford: Oxford University Press, 1987, par. 27 [Brundtland Raporu]. Lizbon Antlaşması'nda sürdürülebilir kalkınma AB'nin dış ilişkilerinde bir amaç olarak ifade edilmektedir. Lizbon Antlaşması, *op. cit.*, md. 21 ABA.

ifadeye yer verilmiştir: “içeride sosyal adalet ve uyumu sağlamaya çalıştığımız gibi sosyal ve çevresel standartlar dahil değerlerimizi ve kültürel çeşitliliği dünya çapında teşvik etmeliyiz”²⁶⁴.

Orta Amerika OA’da sürdürülebilir kalkınmanın üç sütünü iktisadi kalkınma, sosyal kalkınma ve çevrenin korunması olarak sıralanmış ve ilgili uluslararası anlaşma ve deklarasyonlara atıfta bulunulmuştur²⁶⁵. Sürdürülebilir kalkınma bölümünde işçi hakları ve çevre konusu da düzenlenmiştir.

İşçi hakları bahsinde Uluslararası Çalışma Örgütü’nün zorla çalıştırma ve çocuk işçiliğinin yasaklanması, kadın ve erkekler için eşit ücret, toplu pazarlık ve toplanma hakkı gibi temel prensiplerine ve bu prensipleri düzenleyen uluslararası belgelere bağlılık teyit edilmiştir²⁶⁶. Çevre konusunda ozon tabakasının delinmesi, zararlı atıkların sınır ötesi hareketleri, nesli tehlike altındaki türlerin ticareti, biyolojik çeşitlilik ve iklim değişikliği gibi konuları düzenleyen uluslararası belgelere bağlılık teyit edilmiştir²⁶⁷.

²⁶⁴Avrupa Komisyonu, “Global Europe: Competing in the World”, *op. cit.*, s. 5.

²⁶⁵Agreement Establishing an Association between the European Union and its Member States, on the one hand, and Central America on the other, 29 Haziran 2012, *Official Journal of the European Union*, L 346, 15 Aralık 2012, md. 284 [Orta Amerika OA].

²⁶⁶*Ibid.*, md. 286.

²⁶⁷*Ibid.*, md. 287.

AB'nin emeğin ucuz ya da çevre standartlarının düşük olduğu ülkeler ile rekabet etmekte zorlandığı bilinmektedir²⁶⁸. Bu ülkelerden yapılacak düşük maliyetli ithalatın AB iç pazarındaki rekabeti olumsuz etkilemesi endişesiyle ortak ülkelerin çevre ve işçi hakları konusundaki standartlarını en azından AB düzeyine getirmesi ve böylelikle, üretim maliyetlerinin artırılmasının örneğin, Hindistan ile yapılan derin ve kapsamlı STA müzakerelerinde öne çıkan bir amaç olduğu bazı yazarlarca ifade edilmektedir²⁶⁹. Avrupa Komisyonu tarafından 1985 yılında yayımlanan bir belgede “[...] Topluluk’un ticari kimliği güçlendirilmelidir, böylelikle benzer külfetlere katlanmayan ticari partnerlerimize geniş bir piyasaya [erişimin] faydası verilmeyecektir” denilmektedir²⁷⁰.

OA’larda yer alan işçi hakları ya da sürdürülebilir kalkınma hükümleri ihlal edildiğinde herhangi bir yaptırım uygulanmamaktadır. Bu yüzden, Neuwahl, bu tür yükümlülüklerle “yargılanabilir olmayan yükümlülükler (*non-justiciable commitments*)” demektedir²⁷¹. Taraflar, ihlalleri ortaklık kurumlarında görüşebilmekte ya da

²⁶⁸E. Feás ve F. Steinberg, “La Unión Europea ante la Globalización Comercial y el Neoproteccionismo”, A. Anchuelo ve diğerleri (der.) *La Unión Hace la Fuerza: Europa ante los Desafíos del Siglo XXI* içinde, Barcelona: Ediciones Deusto, 2019, s. 168.

²⁶⁹M. García ve A. Masselot, “EU-Asia Free Trade Agreements as Tools for Social Norm/Legislation Transfer”, *Asia Europe Journal*, 13(3), 2015, s. 246. Ayrıca, bu konu hakkında lütfen bkz.: D. Sicurelli, “The Conditions for Effectiveness of EU Human Rights Promotion in Non-Democratic States. A Case Study of Vietnam”, *Journal of European Integration*, 39(6), 2017, s. 739-753.

²⁷⁰Avrupa Komisyonu, “Completing the Internal Market: White Paper from the Commission to the European Council (Milano, 28-29 June 1985)”, Brüksel, COM(1985) 310 final, 14 Haziran 1986.

²⁷¹Neuwahl, “The Proposed EU-UK Partnership Agreement as a Canada Style Agreement”, *op. cit.*, s. 10.

anlaşmazlıkların halline taşınması halinde tavsiyeler kabul edilebilmektedir²⁷². Avrupa Komisyonu'na göre bu hükümlere yaptırım uygulanamamasının nedeni “sayısallaştırılmamalarıdır”²⁷³. Taraflardan birinin yalnızca, “sayısallaştırılabilir ekonomik kayıplarına” yol açan ihlaller için anlaşmazlıkların halli kanalıyla yaptırım uygulanabilmektedir²⁷⁴. Ayrıca, Avrupa Komisyonu'na göre “sahadaki temel sosyal ve çevresel standartların etkili, sürdürülebilir ve sürekli bir şekilde iyileştirilmesi” yaptırımlar kanalıyla sağlanamayacaktır²⁷⁵. Bu ihlalleri yaptırıma bağlamayı üçüncü ülkeler kabul etmemektedir²⁷⁶.

1.3.3. İşbirliği Hükümleri

Uluslararası anlaşmalara atıf kanalıyla norm transferinin yanı sıra AB, işbirliği hükümleriyle norm ve kurallarını ortak ülkelere transfer etmektedir. Teknik yardım, bilgi değişimi ve ortak projeler gibi konular işbirliği hükümlerinde geniş bir şekilde düzenlenmektedir. Böylelikle, AB uygulamaları üstü kapalı bir şekilde transfer edilmektedir.

Örneğin, kültürel işbirliği konusu ilk kez Orta ve Doğu Avrupa (ODA) ülkeleri ile imzalanan Avrupa Anlaşmaları'nda (AA'lar) ayrı bir başlık altında, geniş bir şekilde

²⁷²*Ibid.*

²⁷³Non-paper of the Commission Services, *op. cit.*, s. 3-7.

²⁷⁴*Ibid.*

²⁷⁵*Ibid.*

²⁷⁶*Ibid.*

düzenlenmiştir²⁷⁷. Sanat eserleri ve artistlerin karşılıklı değişimi, edebiyat çevirileri, mimari ve kültürel mirasın korunması ve restorasyonu, bölgesel kültürel değerlerin korunması, Avrupa temalı kültürel etkinliklerin düzenlenmesi, önemli kültürel başarılar hakkındaki farkındalığın artırılması gibi konulara bu başlık altında yer verilmiştir.

Kültürel işbirliğinin amacı Avrupa fikrini/idealini yaygınlaştırmaktır²⁷⁸. AB'nin küresel görünümünü güçlendireceği düşünülmektedir²⁷⁹. Schunz ve Damro'nun 'başlangıçtaki iç politika alanlarında AB'nin dış politik eylemi' kavramsallaştırmasına paralel bir şekilde AB, bu alanda öncelikle kendi içerisinde politikalar geliştirmiştir. Daha sonra ise AA'larla başlamak üzere üçüncü ülkelerle ilişkilerinde gündeme getirmiştir. Üçüncü ülkelerle ilişkilerde "Avrupa halklarının kültür ve tarihinin bilinmesinin ve yayılmasının geliştirilmesi", "Avrupa açısından önem taşıyan kültürel mirasın muhafaza

²⁷⁷Europe Agreement Establishing an Association between the European Communities and their Member States, of the one part, and the Republic of Hungary, of the other part, 16 Aralık 1991, *Official Journal of the European Union*, L 347, 31 Aralık 1993, md. 97.1 [Macaristan AA]; Europe Agreement Establishing an Association between the European Communities and their Member States, of the one part, and the Slovak Republic, of the other part, 4 Ekim 1993, *Official Journal of the European Union*, L 359, 31 Aralık 1994, md. 97.1 [Slovakya AA]; Europe Agreement Establishing an Association between the European Communities and their Member States, of the one part, and the Republic of Lithuania, of the other part, 12 Haziran 1995, *Official Journal of the European Union*, L 51, 20 Şubat 1998, md. 103 [Litvanya AA]; Europe Agreement Establishing an Association between the European Communities and their Member States, acting within the framework of the European Union, of the one part, and the Republic of Slovenia, of the other part, 10 Haziran 1996, *Official Journal of the European Union*, L 51, 26 Şubat 1999, md. 99 [Slovenya AA].

²⁷⁸Kültür alanında, Maastricht Antlaşması ile AB'ye üye ülkeleri destekleyici, tamamlayıcı yetki verilmiştir.

²⁷⁹R. Fisher, "A Cultural Dimension to the EU's External Policies: From Policy Statements to Practice and Potential", Amsterdam, Boekmanstudies and European Cultural Foundation, 2007, s.51.

edilmesi ve korunması”, “ticari olmayan kültürel alışverişler” ve “görsel-işitsel sektördeki de dahil, sanatsal ve edebi eserler” gibi faaliyetlerin destekleneceği ABİHA md. 167.2’de belirtilmiştir. Bu doğrultuda, Avrupa Komisyonu 2007 yılında “Küreselleşen Dünyada Kültür için Avrupa Gündemi” isimli bir belge yayımlamıştır²⁸⁰. AB’nin uluslararası politikada kendini tanımlama şekli ve konumlandığı yeri anlama açısından önemli bir belgedir.

Avrupa’nın kültürel zenginliği ve çeşitliliği dünyadaki rolü ve etkisiyle yakından ilgilidir. [AB] yalnızca ekonomik bir süreç ya da ticari bir güç değildir, başka bir örneği bulunmayan, başarılı bir sosyal ve kültürel proje olduğu geniş ve haklı bir şekilde kabul edilmektedir. AB; insan onuru, dayanışma, hoşgörü, ifade özgürlüğü, [kültürel] farklılıklara saygı ve kültürler arası diyalog gibi norm ve değerler üzerine kurulu bir “yumuşak güçtür” ve böyle olmak için daha fazla çaba sarf etmelidir. [Bu değerler], savunuldukları ve teşvik edildikleri takdirde yarının dünyasına ilham kaynağı olabilecektir²⁸¹.

Diğer bir işbirliği konusu bölgesel entegrasyondur. AB tarafından bölgesel entegrasyon çabalarının desteklenmesinin önemli bir nedeni AB için yeknesak kuralların geçerli olduğu büyük pazarlar yaratmaktır²⁸². Nitekim 1995 yılında Avrupa Komisyonu tarafından yayımlanan bir belgede, bölgesel entegrasyonların “AB çıkarlarına uygun bir

²⁸⁰Avrupa Komisyonu, “Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions on a European Agenda for Culture in a Globalizing World”, COM(2007) 242 final, Brüksel, 10 Mayıs 2007.

²⁸¹ *Ibid.*, s. 3.

²⁸²García, “The European Union and Latin America: ‘Transformative Power Europe’ versus the Realities of Economic Interests”, *op. cit.*, s. 625.

seyirde ilerlemesi” için dünyadaki farklı entegrasyon modelleriyle ilişki kurulması gereğinden bahsedilmektedir²⁸³.

Örneğin, Orta Amerika OA’da bölgesel entegrasyon konusundaki işbirliği geniş bir şekilde düzenlenmiştir. OA’ya göre, Orta Amerika ülkeleri kendi aralarında öncelikle ortak pazarı geliştirecek ve yürürlüğe koyacaktır²⁸⁴. Daha sonra, tedrici bir şekilde ekonomik birlik kurulacaktır²⁸⁵. Denetlenebilir ve şeffaf ortak kurumların kurulması için işbirliği yapılacaktır²⁸⁶. Orta Amerika ülkeleri ticaret, gümrükler, tarım, enerji, ulaştırma, iletişim ve rekabet politikalarını kendi aralarında uyumlaştıracaktır²⁸⁷. Orta Amerika ülkeleri arasında para politikası ve maliye politikası gibi makroekonomik politikalar ile tüketicinin korunması, çevre, sosyal uyum, güvenlik, doğal risk ve afetlerle mücadele gibi sektörel politikaların eşgüdümü sağlanacaktır²⁸⁸. Ayrıca, Orta Amerika ülkelerinin özellikle sınırlarında ortak altyapı yatırımlarının desteklenmesi için işbirliği yapılacaktır²⁸⁹. Görüldüğü gibi, AB kendi entegrasyon modelini böylelikle transfer etmek istemektedir.

²⁸³Avrupa Komisyonu, “Communication from the Commission-Free Trade Areas: An Appraisal”, SEC(95) 322 final, Brüksel, 8 Mart 1995, s. 8.

²⁸⁴Orta Amerika OA, *op. cit.*, md. 72.1.

²⁸⁵*Ibid.*

²⁸⁶*Ibid.*, md. 72.2.

²⁸⁷*Ibid.*, md. 72.4.

²⁸⁸*Ibid.*, md. 72.4.

²⁸⁹*Ibid.*, md. 72.5.

1.3.4. Esaslı Hükümler

AB'nin norm ve kural transferi yapmak için başvurduğu diğer bir araç esaslı hükümdür. AB, üçüncü ülkelerle imzaladığı anlaşmalara insan hakları, temel özgürlükler, demokratik ilkeler ve hukukun üstünlüğüne saygı konularında esaslı hüküm eklemektedir. 1995 yılından itibaren düzenli bir uygulama haline gelmiştir²⁹⁰. Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'ne göre bir anlaşmadaki esaslı hüküm ihlal edildiğinde anlaşma askıya alınabilmektedir²⁹¹.

Ayrıca, AB'nin son yıllarda imzaladığı OA'larda serbest piyasa ekonomisi, iyi yönetim, yolsuzlukla mücadele, sınır ötesi örgütlü suç ve terörizmle mücadele, sürdürülebilir kalkınma ve çok taraflılık gibi konularda temel hükme (*fundamental clause*) yer verilmektedir²⁹². Esaslı hükmün aksine temel hükmün ihlal edilmesi anlaşmanın askıya alınabilmesine yol açmayabilmektedir.

Esaslı hükme ilk kez 1970'li yıllarda Uganda'daki insan hakları ihlalleri sırasında ihtiyaç duyulmuştur²⁹³. AB ve Uganda arasındaki ilişkiler o dönemde AKP

²⁹⁰Bu konu hakkında lütfen bkz.: A.C. Prickartz ve I. Staudinger, "Policy vs. Practice: The Use, Implementation and Enforcement of Human Rights Clauses in the European Union's International Trade Agreements", *Europe and the World: A Law Review*, 3(1), 2019, s. 1-23.

²⁹¹Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi, *United Nations Treaty Series*, 1155, 23 Mayıs 1969, md. 60.

²⁹²Association Agreement between the European Union and its Member States, of the one part, and Ukraine, 21 Mart 2014, *Official Journal of the European Union*, L 161, 29 Mayıs 2014, md. 3, [Ukrayna OA].

²⁹³Prickartz ve Staudinger, *op. cit.*, s. 8. AB'nin kendi içerisinde insan haklarının korunmasında ABAD 1970'lerden itibaren önemli bir rol üstlenmiştir. ABAD, AB'de temel hakların korunması

ülkeleri ile imzalanan birinci Lomé Konvansiyonu kapsamında yürütülmekteydi. Uganda'nın anlaşmadan kaynaklanan haklarını askıya almaya yarayacak bir esaslı hüküm birinci Lomé Konvansiyonu'nda bulunmadığı için AB, ikinci Lomé Konvansiyonu'na esaslı hüküm eklemek istemiştir²⁹⁴. Ancak, AKP ülkeleri bunu kabul etmemiştir. AB, dönemin *apartheid* rejimi Güney Afrika ile ticaretini devam ettirdiği için AKP ülkeleri üçüncü Lomé Konvansiyonu'nda da esaslı hükme yer verilmesine karşı çıkmıştır²⁹⁵. Sonuç olarak, esaslı hükmün ilk örneği 1989 yılında imzalanan dördüncü Lomé

için üye ülkelerin anayasal gelenekleri ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nden (ECHR) yararlanmıştır. Ancak, AB, AİHS'ye taraf değildir, üye ülkeler taraftır. ABAD'a göre AB'nin AİHS'ye taraf olma yetkisi bulunmamaktaydı. *Opinion 2/94, Opinion pursuant to Article 228 of the EC Treaty-Accession by the Community to the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms*, 28 Mart 1996, ECLI:EU:C:1996:140. Lizbon Antlaşması ile değişik ABA md. 6 uyarınca ise AB, AİHS'ye taraf olma yetkisi kazanmıştır. Ancak, AB'nin AİHS'ye taraf olması için hazırlanan metin ABAD tarafından uygun bulunmadığı için AB, henüz taraf olamamıştır. *Opinion 2/13, Opinion pursuant to Article 218(11) TFEU-Draft international agreement-Accession of the European Union to the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms-Compatibility of the draft agreement with the EU and FEU Treaties*, 18 Aralık 2014, ECLI:EU:C:2014:2454. 2000 yılında beyan edilmiş olan Avrupa Birliği Temel Haklar Bildirgesi, Lizbon Antlaşması ile bağlayıcılık kazanmıştır. Böylelikle, ABAD, dolaylı bir şekilde AİHS'ye, doğrudan bir şekilde ise Temel Hakları Şartı'na AB içerisinde insan haklarının korunması amacıyla başvurmaktadır. Ancak, üçüncü ülkelerle ilişkilerde insan haklarının korunmasında ABAD'ın yetkisi bulunmamaktadır. Avrupa Komisyonu, Avrupa Parlamentosu ve AB Bakanlar Konseyi üçüncü ülkelerle ilişkilerde insan haklarının korunmasında daha aktif bir rol oynamaktadır. Örneğin, AB Bakanlar Konseyi altında bu konuyla ilgilenen İnsan Hakları Çalışma Grubu, Avrupa Parlamentosu altında İnsan Hakları Alt Komitesi bulunmaktadır. Y. Nakanishi, "Mechanisms to Protect Human Rights in the EU's External Relations", Y. Nakanishi (der.) *Contemporary Issues in Human Rights Law Europe and Asia* içinde, Singapur: Springer Open, 2018, s. 3-4.

²⁹⁴Prickartz ve Staudinger, *op. cit.*, s. 8.

²⁹⁵*Ibid.*

Konvansiyonu'nda düzenlenebilmiştir²⁹⁶. Böylelikle, bu ülkelere yapılacak mali yardım ve verilecek ticaret tavizleri insan haklarına saygı koşuluna bağlanmıştır²⁹⁷.

Bununla birlikte, esaslı hükme yer verilmesi her zaman aktif bir şekilde hayata geçirildiği anlamına gelmemektedir²⁹⁸. Ayrıca, AB bazen maddi çıkarları ön planda tutarak esaslı hükme ilişkin normatif önceliği arka plana itebilmektedir. Diğer bir deyişle, 'ticari realizme' uygun bir şekilde hareket etmektedir. Örneğin, Singapur ile imzalanan derin ve kapsamlı STA'da esaslı hüküm konusunda esnek bir yaklaşım benimsenmiştir.

Singapur pazar büyüklüğü, ticaret hacmi ve bölge politikasındaki rolü açısından ASEAN'ın önemli bir üyesidir²⁹⁹. ABD, Japonya ve Çin daha önce bölge ülkeleriyle ticaret anlaşmaları imzalamıştır³⁰⁰. Bu yüzden AB, bu ülkelere karşı Güneydoğu Asya'daki pazar payını korumak istemiştir³⁰¹. Ticari meseleleri politik/demokratik koşullara bağlamak istemeyen Singapur, derin ve kapsamlı STA'da esaslı hükme yer

²⁹⁶D. Donno ve M. Neureiter, "Can Human Rights Conditionality Reduce Repression? Examining the European Union's Economic Agreements", *The Review of International Organizations*, 13(3), 2017, s. 336.

²⁹⁷*Ibid.*

²⁹⁸Bu konuda Avrupa Parlamentosu tarafından yöneltilen eleştiriler için lütfen bkz.: Avrupa Parlamentosu, "Resolution of 4 September 2008 on the Evaluation of EU Sanctions as Part of the EU's Actions and Policies in the Area of Human Rights", *Official Journal of the European Union*, CE 295, 4 Aralık 2009, s. 49-62.

²⁹⁹L. Mckenzie ve K. L. Meissner, "Human Rights Conditionality in European Union Trade Negotiations: The Case of the EU-Singapore FTA", *Journal of Common Market Studies*, 55(4), 2017, s. 839.

³⁰⁰*Ibid.*

³⁰¹K. L. Meissner, "Leveraging Interregionalism: EU Strategic Interests in Asia, Latin America and the Gulf Region", *International Politics*, 56(3), 2019, s. 9.

vermek istememiştir³⁰². Ancak, müzakereleri ticaret anlaşmasına paralel bir şekilde yürütülen ve derin ve kapsamlı STA ile aynı tarihte imzalanan Partnerlik ve İşbirliği Anlaşması'nda iki ayrı esaslı hükme yer verilmiştir. İlk hüküm insan hakları, hukukun üstünlüğü ve demokrasiye saygıyla ilgilidir:

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ve tarafların, taraf oldukları diğer uygulanabilir uluslararası insan hakları enstrümanlarında belirtildiği şekliyle demokratik ilkeler, hukukun üstünlüğü ve temel insan haklarına saygı tarafların ulusal ve uluslararası politikalarına yön verir ve Anlaşma'nın esaslı hükmünü oluşturur³⁰³.

İkinci esaslı hüküm kitle imha silahlarının yaygınlaştırılmasına karşı birlikte mücadele etmeye ilişkindir³⁰⁴. Partnerlik ve İşbirliği Anlaşması'ndaki esaslı hükümlerin, ticaret anlaşmasına da uygulanacağı derin ve kapsamlı STA'nın ilgili maddesinde ifade edilmektedir³⁰⁵.

Bu haliyle, derin ve kapsamlı STA'da yer verilmemesine rağmen Singapur için esaslı hükmün uygulanacağı düşünülmektedir. Ancak, Partnerlik ve İşbirliği Anlaşması'na eklenen bir mektup ile taraflar, anlaşmanın imzalandığı sırada AB ya da Singapur'da esaslı hükmün ihlali ve dolayısıyla, anlaşmanın askıya alınması anlamına gelecek bir uygulama bulunmadığını teyit etmiştir³⁰⁶. Böylelikle, yürürlükteki kanun ve

³⁰²Mckenzie ve Meissner, *op. cit.*, s. 840.

³⁰³Partnership and Cooperation Agreement between the European Union and its Member States, of the one part, and the Republic of Singapore, of the other part, md. 1.1 [Singapur Partnerlik ve İşbirliği Anlaşması].

³⁰⁴*Ibid.*, md. 7.2.

³⁰⁵Free Trade Agreement between the European Union and the Republic of Singapore, 19 Ekim 2018, *Official Journal of the European Union*, L 294, 14 Kasım 2019, md. 16.18 [Singapur STA].

³⁰⁶Singapur Partnerlik ve İşbirliği Anlaşması, *op. cit.*, Side Letter.

uygulamaların, esaslı hükmün konusu olmayacağı doğrulanmış ve Singapur'un kaygıları giderilmiştir³⁰⁷.

Sadece Singapur değil başka ülkeler de ticarete ilişkin meselelerin politik ve demokratik koşullara bağlanmasını istemeyebilmektedir³⁰⁸. GB'nin modernizasyonu müzakerelerine başlanması halinde konunun Türkiye için de gündeme geleceği düşünülmektedir. Nitekim Avrupa Parlamentosu Dış İlişkiler Komitesi güncellenmiş GB'de esaslı hüküm bulunması gerektiğini ifade etmiştir³⁰⁹.

³⁰⁷Mckenzie ve Meissner, *op. cit.*, s. 840. Yazarlar, Singapur'daki idam cezası gibi birtakım uygulamaların AB'nin insan hakları politikasıyla bağdaşmadığını ifade etmektedir. İdam cezasının kaldırılması AB insan hakları politikasının önemli bir amacıdır. Örneğin, Amsterdam Antlaşması'nda idam cezasının kaldırılması ile ilgili bir Deklarasyon bulunmaktadır. Avrupa Birliği, "Treaty of Amsterdam Amending the Treaty on European Union, the Treaties Establishing the European Communities and Related Acts", *Official Journal of the European Union*, C 340, 10 Kasım 1997, Declaration on the Abolition of the Death Penalty [Amsterdam Antlaşması]. AB Temel Haklar Şartı md. 2'ye göre hiç kimsenin idam cezasına çarptırılmaması gerekmektedir. Avrupa Birliği, "Charter of Fundamental Rights of the European Union", *Official Journal of the European Union*, C 326, 26 Ekim 2012.

³⁰⁸Bu konu hakkında lütfen bkz.: J. Orbie ve S. Khorana, "Normative versus Market Power Europe? The EU-India Trade Agreement", *Asia Europe Journal*, 13(3), 2015, s. 253-264.

³⁰⁹Avrupa Parlamentosu, Dış İlişkiler Komitesi, Kati Piri (raportör), *Draft Opinion for INTA on Towards a New Trade Framework between the European Union and Turkey and the Modernisation of the Customs Union*, 2016/2031(INI), Brüksel, 23 Haziran 2017, par. 6 [Avrupa Parlamentosu Dış İlişkiler Komitesi Raporu].

1.4. Değerlendirme: Nasıl Bir Avrupa Birliği, Nasıl Bir Ortaklık Politikası?

Ortak ülkenin AB ile entegrasyonunun ön şartı ilgili AB norm ve kurallarına uyum sağlamasıdır. Denk bir düzlemde, karşılıklı faydaya dayanan bir ilişkiden çok 'ideal' AB norm ve kurallarının kabul edilmesini şart koşan bir ilişkidir. Bu ilişkide, AB'nin 'ideal' norm ve kuralları AB ile ortaklık ilişkisi kurmak isteyen tüm ülkeler tarafından AB'nin istediği ölçüde ve şekilde kabul edilmelidir³¹⁰. Ortak ülke anılan norm ve kuralları tek taraflı bir şekilde kabul etmek ve uygulamakla yükümlüdür. Dolayısıyla, bu çalışmada AB'nin normatif üstünlük iddiasının 'postkolonyal' bir ortaklık politikasına geçilmesini engellediği ifade edilmektedir³¹¹.

Asimetri OA'lara için bir özelliktir. AB sadece geçmişteki kolonileriyle değil tüm ortak ülkelerle kolonyal denilebilecek asimetrik ilişkiler geliştirmiştir³¹². Eriksen ve Fossum, AB "çekim merkezine" yakın olan, (AB üyesi olmadıkları halde AB norm ve kurallarını uygulayan) ülkelerin asimetri ve tahakküm sorunu yaşadığını ifade

³¹⁰Cebeci, *op. cit.*, "European Foreign Policy Research Reconsidered: Constructing an 'Ideal Power Europe' through Theory?", s. 579.

³¹¹Fisher Onar ve Nicolaïdis, *op. cit.*, s. 284-295.

³¹²AB'nin ortaklık politikası kanalıyla Batı Balkanlar ve Kuzey Afrika ve Ortadoğu (MENA) ülkeleriyle geliştirdiği ilişkileri "kolonyal" olarak değerlendiren ve bunu, örneklerle açıklayan iki çalışma için lütfen bkz.: D. Chandler, "EU Statebuilding: Securing the Liberal Peace through EU Enlargement", *Global Society*, 21(4), 2007, s. 593-607; M. Pace ve R. Roccu, "Imperial Pasts in the EU's Approach to the Mediterranean", *International Journal of Postcolonial Studies*, 22(6) 2020, s. 671-685. AB'nin AKP ülkeleriyle ilişkilerini "kolonyal" olarak değerlendiren diğer bir yazı için lütfen bkz.: Brian Stout, "It's Africa's Turn to Leave the European Union", *Foreign Policy*, 10 Şubat 2020.

etmektedir³¹³. Yazarlar, bu tahakküme “rastgele güç (*arbitrary power*)” demektedir³¹⁴. Eriksen, “ortaklık yoluyla tahakküm” de demektedir³¹⁵. AB norm ve kurallarının, AB üyesi olmayan ülkelerin “çıkar, görüş ve niyetlerini” yansıtmaması bunun temelinde yer almaktadır³¹⁶. “[OA’lardaki] asimetri nedeniyle AB, ortak ülkeleri ‘kural alıcı’ hale getirerek [bu ülkeler üzerinde] tahakküm kurmaktadır”³¹⁷.

Van der Loo’ya göre AB norm ve kurallarına “uluslararası bir anlaşma kanalıyla uyum sağlamak, hareket eden bir hedefi vurmaya çalışmaya” benzemektedir³¹⁸. Ortak ülkeler ve AB arasındaki kurumsal bağın zayıf olması bunu daha da zorlaştırmaktadır. AB’nin kurumsal ve hukuki otonomi söylemi karar alma mekanizmalarının yalnızca AB üyesi ülkelere açık olmasına imkân tanımaktadır³¹⁹.

³¹³E. O. Eriksen ve J. E. Fossum, “Introduction. Asymmetry and the Problem of Dominance”, E. O. Eriksen ve J. E. Fossum (der.) *The European Union’s Non-members: Independence Under Hegemony?* içinde, Londra: Routledge, 2015, s. 2-3.

³¹⁴*Ibid.*

³¹⁵Eriksen, “Political Differentiation and the Problem of Dominance: Segmentation and Hegemony”, *op. cit.*, s. 999.

³¹⁶Eriksen ve Fossum, “Introduction. Asymmetry and the Problem of Dominance”, *op. cit.*

³¹⁷Eriksen, “Political Differentiation and the Problem of Dominance: Segmentation and Hegemony”, *op. cit.*, s. 1000.

³¹⁸G. Van der Loo, “The Institutional Framework of the Eastern Partnership Association Agreements and the Deep and Comprehensive Free Trade Areas”, S. Gstöhl ve D. Phinnemore (der.) *The Proliferation of Privileged Partnerships between the European Union and its Neighbours* içinde, Londra: Routledge, 2019, s. 112.

³¹⁹Bu konu hakkında lütfen bkz.: Eriksen, “Political Differentiation and the Problem of Dominance: Segmentation and Hegemony”, *op. cit.*, s. 1001-1003.

Bu doğrultuda, AB'nin norm ve kurallarını neden transfer ettiğine dair aktarılan kavramsallaştırmalar tezin argümanını önemli ölçüde desteklemektedir. AB, norm ve kural transferini en çok 'ticari bir güç' ve 'ticaret sayesinde güç' şeklinde hareket ederek yapabilmektedir³²⁰. Ancak, maddi kaygısını normatif bir kılıfa büründürmektedir. Bu yüzden, norm ve kurallarının 'ideal' ve üstün oldukları için kabul edilmesini savunmaktadır³²¹. Bu da karşımıza 'normatif bir imparatorluk' olarak AB'yi çıkarmaktadır³²². Normatif üstünlük iddiasına rağmen AB'nin üçüncü ülkeler ile ilişkilerinde demokrasiden çok istikrar arayışında olduğu ve zaman zaman örneğin, göç baskısını engelleyebilecek otoriter ama istikrarlı rejimlerle işbirliği yaptığı ifade edilmektedir³²³.

Ayrıca, 'ticari realizm' kavramsallaştırmasının da gösterdiği gibi AB maddi çıkarları uğruna normatif kaygılarını çoğu kez geride bırakabilmektedir³²⁴. Ticari meseleler söz konusu olduğunda bölgelerarasıcılıktan vazgeçmesi, Singapur örneğinde olduğu gibi ticari kaygıları nedeniyle esaslı hüküm konusundaki yaklaşımını yumuşatması ve GSP reformu örneğinde olduğu gibi pazarını diğer ülkeler için daha çekici hale getirmek amacıyla gelişmekte olan ülkelere sağladığı tek taraflı ticaret

³²⁰ Meunier ve Nicolaïdis, *op. cit.*, s. 906-925.

³²¹ Cebeci, "European Foreign Policy Research Reconsidered: Constructing an 'Ideal Power Europe' through Theory?", *op. cit.*, s. 571.

³²² Del Sarto, *op. cit.*, s. 215-216.

³²³ A. Dandashly ve G. Noutcheva, "Unintended Consequences of EU Democracy Support in the European Neighbourhood", *The International Spectator*, 54(1), 2019, s. 106.

³²⁴ Meissner, *Commercial Realism and EU Trade Policy. Competing for Economic Power in Asia and the Americas*, *op. cit.*, s. 197-210.

tavizlerini kaldırması AB'nin ticari realizminin güçlülüğünü ve ideal bir güç olma iddiasının zayıflığını göstermektedir.

Örneğin, AB tek pazarına ilişkin müktesebat ihlal edildiğinde Avrupa Komisyonu, ABİHA md. 258 ve md. 260'ta tanımlanan ihlal prosedürünü işleterek konuyu ABAD'a taşıyıp ilgili üye ülkeye para cezası uygulatabilmektedir³²⁵. Benzer bir prosedür, demokrasi ve hukukun üstünlüğü ihlal edildiğinde işletilememektedir³²⁶. Çünkü, Lizbon Antlaşması ile değişik ABA md. 7 kapsamında neyin demokrasi ve hukukun üstünlüğü ihlali olduğuna ve yaptırım uygulanmasına Avrupa Komisyonu değil üye ülkeler oy birliğiyle (ilgili üye ülkenin oyu sayılmaksızın) karar vermektedir³²⁷. Van Elsuwege ve Gremmelprez, "AB hukuk düzeninde hukukun üstünlüğünün korunması" için ABAD'a "anayasal bir rol" verilmesini savunmaktadır³²⁸. Bu itibarla, Lizbon Antlaşması ile değişik ABA md. 7 kapsamındaki ihlaller için Avrupa Komisyonu ve ABAD'a, ABİHA md. 258 kapsamına giren ihlallerdekine benzer bir rol verilmesi gerektiğini ifade etmektedirler³²⁹.

³²⁵F. Schimmelfennig ve U. Sedelmeier, "The Europeanization of Eastern Europe: The External Incentives Model Revisited", *Journal of European Public Policy*, 27(6), 2019, s. 6-13.

³²⁶*Ibid.* Avrupa Komisyonu, ABAD'a gerekçeli fikri (*reasoned opinion*) ile başvurmaktadır. Dolayısıyla, tek pazar müktesebatı ve ihlali daha net bir şekilde tanımlanabilmektedir. Ancak, demokrasi ve hukukun üstünlüğünün ihlali oylamayla belirlenmektedir.

³²⁷*Ibid.*

³²⁸P. Van Elsuwege ve F. Gremmelprez, "Protecting the Rule of Law in the EU Legal Order: A Constitutional Role for the Court of Justice", *European Constitutional Law Review*, 16(1), 2020, s. 8-32.

³²⁹*Ibid.*

İki prosedür arasındaki farklılık AB'nin iddia ettiğinin aksine 'normatif' ya da 'ideal' bir güç olmadığını, 'piyasa gücü' ya da 'ticari güç' kavramsallaştırmasına daha yakın olduğunu göstermektedir. Tüm kurumsal haklarına rağmen bazı üye ülkeler dahi AB norm ve kurallarını tamamen içselleştirememişken ortak ülkelerden bunu beklemek AB'nin kurmak istediği 'medeniyetsel hiyerarşiye' örnektir³³⁰. AB, pazar büyüklüğü itibariyle halen belirli ölçüde 'piyasa gücü' ya da 'ticari güç' gibi hareket edebilmektedir. Norm ve kurallarını içselleştirilmeden de olsa kabul ettirebilmektedir. Ancak, AB'nin piyasa ya da ticari büyüklüğünden kaynaklanan gücünün *Brexit*'in ardından zayıfladığını iddia etmek mümkündür³³¹. Bu durum, AB'nin yeni bir ortaklık politikası ihtiyacını artırmaktadır.

Ayrıca, bu bölümdeki açıklamalarda görüldüğü gibi, farklılaşma AB içerisinde eskiden itibaren olmuştur. Ancak, bunun gelecekte daha kalıcı hale geleceği düşünülmektedir. Böylelikle, Türkiye'nin çevrimsel halkalar içerisinde kendisine ortaklık kanalıyla katılım benzeri bir yer edinebileceği fikri bu çalışmanın merkezinde yer almaktadır. Nitekim Buzan ve Diez, "tek bir topluluk müktesebatına sahip ulusüstü bir birliğe çok farklı tarihlere sahip üye ülkeleri dahil etmenin" bir sınırı bulunduğunu ifade etmekte ve Türkiye gibi ülkelerle çevrimsel halkalar modelini esas alarak esnek ilişkiler geliştirmenin "zorunlu" olduğunu belirtmektedir³³². Bugün, AB'nin üye ülkelerin yerine geçmesi değil çevrimsel halkalar kanalıyla bazı ülkeler arasında kalıcı bir şekilde daha

³³⁰Fisher Onar ve Nicolaïdis, *op. cit.*, s. 284-295.

³³¹Luke, Suominen ve Gérout, *op. cit.*, s. 37-40.

³³²Buzan ve Diez, *op. cit.*, s. 52-53.

sıkı ve bazıları arasında daha esnek entegrasyon yoluna gitmesi çokça dile getirilen bir ihtimaldir.

Ortaklık yoluyla elde edilmek istenen entegrasyonun, ortak ülkelere geniş karar şekillendirme ve sınırlı karar alma hakları verilerek bir tür ortaklık yoluyla ‘katılıma’ dönüştürülmesi gerektiği bu çalışmanın temel fikridir. Çalışmanın amacını öne çıkarmak için AB hukuku ve politikasında ortaklık, detaylı bir şekilde ikinci bölümde incelenecektir. Kolonyal ilişkileri AB düzeyinde sürdürmek amacıyla oluşturulan ortaklık politikasının günümüzde, ortak ülkelerle kolonyal nitelikli asimetrik ilişkiler geliştirmeye yaradığı gösterilecektir.

İKİNCİ BÖLÜM

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN ÜÇÜNCÜ ÜLKELER İLE İLİŞKİ KURMA BİÇİMİ OLARAK ORTAKLIK

Çalışmanın bu bölümünde AB hukuku ve politikasında ortaklık konusu ele alınacaktır. Ortaklık politikasının kolonyal ve asimetrik yanına dikkat çekilecektir. Politikanın esasen bağımsızlığına yeni kavuşmuş eski kolonilerle AB düzeyinde ilişki geliştirmek için oluşturulduğu Roma Antlaşması ve ilgili Deklarasyonlardan yola çıkarak gösterilecektir. Ortaklığın, esnek bir ilişki biçimi olduğu ve günümüze kadar ilgili maddenin önemli bir değişikliğe uğramadığı ifade edilecektir. Ayrıca, ortaklığın, AB üyeliği ile otomatik değil konjonktürel bir ilişkisi olduğunun altı çizilecektir. Diğer bir deyişle, Türkiye örneğinde olduğu gibi OA'larda AB üyeliği bahsine yer verilmesinin katılımı kesinleştirmede ifade edilecektir. Ortaklığın, demokrasi açığı ve egemenlik sorunu yarattığını ifade eden tartışmalara yer verilecektir. Ortak ülkelerin, AB ile kurdukları ya da kurmak istedikleri entegrasyonun derecesi karşılaştırılacaktır.

AB politikasında ortaklık bahsi ele alınırken OA'lar yedi parametre üzerinden incelenecektir: ortaklığın amacı, politik diyalog, öngörülen ticari entegrasyon düzeyi, AB mevzuatı ve diğer uluslararası anlaşmalara uyum, işbirliği hükümleri, kurumsal hükümler ve karar şekillendirme mekanizmaları.

Ortak ülkelerin, karar şekillendirme olanakları çoğu örnekte yok denecek kadar azdır. Bu çalışmada, kurumsallaşmış bir ortak üyelik için geniş karar şekillendirme hakları yanı sıra sınırlı da olsa karar alma haklarının ortak üyelere tanınması gerektiği ifade edilmektedir. Çalışmada, ortak ülkelerin doğrudan ve dolaylı olarak çok fazla kuralı

üstlenmeyi taahhüt etmelerine rağmen, AB ile aralarındaki kurumsal ortaklığın zayıflığı sorunsallaştırılmaktadır. Yalnızca bazı OA'larda yer verilen karar şekillendirme hakları kurumsal bağı güçlendirmemektedir.

Nitekim Ananiadès, karar şekillendirme imkanlarının ortak ülkenin AB faaliyetlerine katılımı anlamına gelmediğini ifade etmektedir³³³. Eriksen, karar şekillendirme imkanlarının lobcilik olduğunu ve Avrupa Parlamentosu ya da AB Bakanlar Konseyi'nde ortak ülkelere tanınmayan karar alma haklarının yerine geçmediğini belirtmektedir³³⁴. Yazara göre, Avrupa Komisyonu altındaki teknik gruplara katılım sağlayan uzmanlar ülke halkını değil bağlı buldukları "epistemik topluluğu" temsil etmektedir³³⁵.

Karar şekillendirme haklarını yeterli bulmayan ortak ülkeler AB ile aralarındaki kurumsal bağı artırmak istemektedir. Örneğin, Yunanistan, Atina Anlaşması müzakereleri esnasında Avrupa Komisyonu ve AB Bakanlar Konseyi ile kendi arasında kurumsal bağ kurmak istemiştir³³⁶. Ancak, bu talep olumlu karşılanmamış ve bunun yerine ortaklık kurumları tesis edilmiştir³³⁷. Türkiye, GB'nin modernizasyonu kanalıyla

³³³L. C. Ananiadès, *L'Association aux communautés européennes*, Paris: Librairie générale de droit et de jurisprudence, 1967, s. 233-234.

³³⁴E. O. Eriksen, "Despoiling Norwegian Democracy", E. O. Eriksen ve J. E. Fossum (der.) *The European Union's Non-members: Independence Under Hegemony?* içinde, Londra: Routledge, 2015, s. 96.

³³⁵*Ibid.* Can da "uzmanların oy hakları söz konusu olmadığı için gerçek anlamda bir katılmadan bahsedilemez" demektedir. H. Can, "Türkiye-Avrupa Topluluğu Ortaklık İlişkisinin Hukuki Çerçevesi", *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 3(1), 2003, s. 38.

³³⁶Lycourgos, *op. cit.*, s. 64-65.

³³⁷*Ibid.*

AB ile arasındaki kurumsal bağı güçlendirmek istemektedir³³⁸. *Brexit* sonrasında Kuzey İrlanda, AB ile GB ilişkisini devam ettirmek istemiştir. Bu yüzden, Kuzey İrlanda dahi AB ile kurumsal bağı güçlendirmeyi talep etmiştir³³⁹. 2019 yılında Gürcistan “AB ve ortak ülkeler arasında özellikle [OA’ların] uygulanmasını ilgilendiren konularda yapılandırılmış, kurumsal bir diyalog” tesis edilmesini önermiştir³⁴⁰. Bu konudaki tartışmalara ileride yer verilecektir.

OA’ların asimetrisinin kurumsal bağı zayıflığından kaynaklandığı bu çalışmadaki temel vurgudur. Ancak, Avrupa Komisyonu Genişleme ve Komşuluk Politikası Genel Müdürlüğü’nden bir yetkiliye göre OA’lar “beklenti asimetrisi” de yaratmaktadır³⁴¹. AB ekonomisi ortak ülke ekonomisinden daha büyük olduğu için

³³⁸Yüksek Düzeyli Memurlar Çalışma Grubu (YDMÇG), AB-Türkiye Gümrük Birliği’nin ve Ticaret İlişkilerinin Güncellenmesine Dair Ara Rapor, 27 Nisan 2015, s. 2 [YDMÇG Raporu].

³³⁹Tez görüşmesi, Prof. Dr. David Phinnemore, Belfast Kraliçe Üniversitesi Avrupa Politikası Bölümü, Belfast, skype, 24 Nisan 2020. Phinnemore’a göre AB başlangıçta bu konuya olumlu yaklaşmıştır. Ancak, “BK’nın karar şekillendirme hakkını Kuzey İrlanda çıkarı yerine kendi çıkarına kullanma ihtimalinden çekinildiği için” AB’nin konuya yaklaşımı değişmiştir.

³⁴⁰Gürcistan, ilgili Bakanlar ve uzmanlar arasında düzenli, gayri resmî toplantılar yapılabileceği ve ortaklığı ilgilendiren meseleler görüşüleceğinde ortak ülkelerin AB Bakanlar Konseyi toplantılarına ve AB Bakanlar Konseyi altındaki Doğu Avrupa ve Orta Asya Çalışma Grubu toplantılarına davet edilebileceğini belirtmiştir. Gürcistan, AB üyesi olmak istediği için ülkede üyelik öncesi AEA üyeliği seçeneği dahi gündeme gelmiştir. Bu da ortaklığın ortak ülkeler tarafından AB üyeliğiyle ilişkilendirildiğini göstermektedir. M. Emerson ve T. Akhvlediani, *Association Agreement between the EU and Georgia European Implementation Assessment (update)*, Study for the EPRS, PE 642.820, Ex-Post Evaluation Unit [Avrupa Parlamentosu], Brüksel, Nisan 2020, s. 58-59.

³⁴¹Tez görüşmesi, Avrupa Komisyonu Genişleme ve Komşuluk Politikası Genel Müdürlüğü, *op. cit.*

“ortaklığın politik ekonomisi asimetriktir”³⁴². Ortak ülkelerin AB pazarına giriş isteği, AB’nin ortak ülke pazarına giriş isteğinden daha çoktur. Bu yüzden, “beklenti asimetrisi” vardır³⁴³.

Dolayısıyla, ortaklığın, bu çalışmada ifade edilen tüm eksikliklerine rağmen AB, beklenti asimetrisinin sayesinde ‘ticari bir güç’ ve ‘ticaret sayesinde güç’ şeklinde hareket edebilmektedir³⁴⁴. Bunu da çoğu örnekte rasyonel çıkarını normatif bir kılıfa büründürerek, normatif üstünlük iddiasıyla asimetrik ve hiyerarşik ilişkiler kurarak yapmaktadır. Ortaklık politikasının önemli bir motivasyonu ‘ticari realizm’ olmasına rağmen AB, çok sayıdaki norm ve kuralını ortak ülkeler tarafından kabul edilmesi gereken ‘idealler’ şeklinde söylem düzeyinde inşa etmektedir³⁴⁵. Ancak, bu yaklaşım, OA’lar kanalıyla elde edilmek istenen entegrasyonun tam anlamıyla hayata geçirilmesini engellemektedir. Bu yüzden, AB’nin karşılıklı anlama ve tanıma temelinde ‘postkolonyal’ bir ortaklık politikası geliştirmesi gerekmektedir³⁴⁶.

Bugünkü haliyle ortaklık ilişkisi yeni bir ilişki kurmaya elverişli değildir. Ortaklık kurumları “diplomatik ya da hükümetlerarası karakterleri nedeniyle” işlevsel

³⁴²*Ibid.*

³⁴³*Ibid.*

³⁴⁴Meunier ve Nicolaïdis, *op. cit.*, s. 906-925.

³⁴⁵Meissner, *Commercial Realism and EU Trade Policy. Competing for Economic Power in Asia and the Americas*, *op. cit.*, s. 197-210; Cebeci, “European Foreign Policy Research Reconsidered: Constructing an 'Ideal Power Europe' through Theory?”, *op. cit.*, s. 571.

³⁴⁶Fisher Onar ve Nicolaïdis, *op. cit.*, s. 284-295.

değildir³⁴⁷. Bu kurumlar “parlamento kontrolü ve anlaşmazlıkların halline gitmeye” imkân vermemektedir³⁴⁸. “Otonomi ve iki taraflılık” ortak ülkeler ve AB arasındaki kurumsal bağın zayıf olmasının nedenidir³⁴⁹. AB kurumlarının otonomisi karar alma haklarının yalnızca üye ülkelere ve AB kurumlarına ait olması demektir³⁵⁰. Ortaklık kurumlarının iki taraflılığı, oybirliği kuralına (hükümetlerarası karaktere) işaret etmektedir³⁵¹.

AB mevzuatına uyum ve işbirliği OA'larda öne çıkan bir konudur. AB'nin derinleşmesi ve ulusüstü politikaların çoğalması uyum sağlanması gereken norm ve kuralları artırmaktadır. AB'nin ekonomik bir entegrasyon modelinden politik bir entegrasyona ilerlemesiyle ortaklığın politik yanı artmıştır. Bunu söylerken, AB'nin hiçbir zaman salt ekonomik bir entegrasyon modeli olmadığını altını çizmekte fayda görülmektedir. Kurulduğu günden itibaren AB'nin önce kıtayı ve daha sonra çevresini politik, ekonomik ve sosyal açıdan dönüştürmek amacı bulunmaktadır³⁵². Başlangıçta, ekonomik sektörlerin entegrasyonu bu dönüşüm gerçekleştirmek istenmiştir. Zaman içerisinde yayılma etkisi, genişlemeyle ortaya çıkan farklı üye ülke tercihleri ve ABAD

³⁴⁷N. Neuwahl, “The EU-Turkey Customs Union: A Balance, but No Equilibrium”, *European Foreign Affairs Review*, 4(1), 1999, s. 42.

³⁴⁸*Ibid.*

³⁴⁹Lycourgos, *op. cit.*, s. 64.

³⁵⁰*Ibid.*, s. 65.

³⁵¹*Ibid.*, s. 70.

³⁵²Flaesch-Mougin, *op. cit.*, s. 124.

içtiħadı sayesinde entegrasyon daha az ekonomik olan ya da ekonomik olmayan sektörlere yayılmıştır³⁵³.

Derinleşme yalnızca entegrasyonun farklı sektörlerge yayılması anlamına gelmemektedir. AB'nin iç ve dış yetkilerinin artmasıyla aynı sektör içerisinde farklı alanlar tedrici bir şekilde ulusüstü nitelik kazanabilmektedir. Bunun önemli bir örneği, OA'ların bir parçası olan STA'lardır. 'Başlangıçtaki iç politika alanlarında AB'nin dış politik eylemi' şeklindeki kavramsallaştırmaya uygun bir şekilde yıllar içerisinde sadece sanayi mallarının serbest dolaşımını değil tarım, doğrudan yatırımlar, hizmet ticareti ve kamu alımları ile TBT, SPS ve IPR gibi konular AB'nin yetkisi haline gelmiş ve STA'lardaki yerini almıştır. Bugün, AB bölgesel entegrasyon, toplumsal cinsiyet, antimikrobiyal direnç, yerli halkların korunması, kültür vb. çok sayıdaki konuya OA'larda işbirliği hükümlerinde yer vermektedir. Böylelikle, üstü kapalı bir norm ve kural transferi de gerçekleşmektedir. Ancak, ortak ülke ve AB arasındaki kurumsal bağın zayıf olması hedeflenen entegrasyon düzeyine ulaşmayı mümkün kılmamaktadır. Aşağıda, OA'lar bu bakış açısıyla ele alınacaktır.

2.1. Avrupa Birliği Hukukunda Ortaklık

AB hukukunda ortaklık konusu esnek bir şekilde düzenlenmiştir. Yıllar içerisinde önemli bir değişikliğe uğramamıştır. Bu esneklik sayesinde AB, derinliği ve kapsamı farklı OA'lar imzalayabilmiştir. Flaesch-Mougin, ortak ülkelerin AB açısından

³⁵³Avrupa entegrasyonunda ABAD'ın rolü hakkında lütfen bkz.: S. Baykal, "Avrupa Birliği Anayasalaşma Sürecinde Adalet Divanı'nın Rolü: Divanın Ulusal Mahkemelerle İlişkileri ve Yorum Yetkisinin Sınırları Bağlamında Bir Analiz", *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 4(1), 2004, s. 121-149.

“üçüncü” ülke olarak kalmaya devam etmelerine rağmen, ortaklık sayesinde, “sıradan ticaret anlaşmalarına göre [...] oldukça sıkı bağlar” tesis ettiklerini belirtmektedir³⁵⁴.

Ortaklık konusuna 25 Mart 1957 tarihinde imzalanan Roma Antlaşması’nda iki şekilde yer verilmiştir. Birincisi, deniz aşırı ülke ve topraklar (koloniler) ile kurulacak ortaklıktır (md. 131). İkincisi, üçüncü bir ülke veya uluslararası kuruluş ile kurulacak ortaklıktır (md. 238).

Ananiadés, md. 238 kapsamındaki ortaklığı ikiye ayırmıştır. Birincisi, ekonomik gelişmişlik düzeyleri nedeniyle yakın gelecekte AB’ye üye olamayacak, Avrupa’nın “periferisinde” yer alan “yarı-kalkınmış” ülkeler ile kurulabilecek ortaklıktır. İkincisi, tarafsız oldukları için AB’ye katılmak istemeyen ülkeler ile kurulabilecek ortaklıktır³⁵⁵.

Bu çalışmanın konusu md. 238’de yer alan üçüncü bir ülke ile kurulacak ortaklıktır. Ancak, ortaklık konusuna Roma Antlaşması’nda yer verilmesinin nedeni kurucu üyelerin öncelikle kolonileri ile geleneksel ilişkilerini AB bünyesinde devam ettirme isteğidir³⁵⁶.

³⁵⁴Flaesch-Mougin, *op. cit.*, s. 33.

³⁵⁵Ananiadés, *op. cit.*, s. 1. İlk kategoriye İspanya, Portekiz, Yunanistan, Türkiye ve İrlanda’nın girebileceğini belirtmektedir. İkinci kategoriye Avusturya, İsviçre ve İsveç girmektedir.

³⁵⁶*Ibid.*, s. 3; D. Ghai, “The Association Agreement between the European Economic Community and the Partner States of the East African Community”, *Journal of Common Market Studies*, 12(1), 1973, s. 78-79.

2.1.1. Denizaşırı Ülke ve Topraklar (Koloniler) ile Kurulacak Ortaklık

Koloniler ile ilişkiler Roma Antlaşması'nda AB'nin faaliyetleri arasında sayılmıştır³⁵⁷. Bu ortaklığın amacı “[denizaşırı] ülke ve toprakların ekonomik ve sosyal kalkınmasını desteklemek ve bu ülkeler ile bir bütün olarak Topluluk arasında daha sıkı ekonomik ilişkiler kurmak” şeklinde ifade edilmiştir³⁵⁸. Böylelikle, üye ülkeler arasındaki tercihli ticaret rejimi, denizaşırı ülke ve topraklara (koloniler) genişletilmiştir³⁵⁹. Başlangıçta, Fransa, Belçika, İtalya ve Hollanda'nın 31 denizaşırı ülke ve toprağıyla böyle bir ortaklık ilişkisi kurulmuştur³⁶⁰. AB'ye yeni üyeliklerle birlikte liste genişletilmiştir. Bugün, 26 denizaşırı ülke ve toprakla ilişkiler bu kapsamda yürütülmektedir³⁶¹.

Anılan denizaşırı ülke ve topraklar 1958 yılında Gine'nin bağımsızlığıyla başlayan bir bağımsızlık sürecine girmiştir³⁶². Zaman içerisinde çoğu bağımsızlığını ilan

³⁵⁷Bu konuda şu ifadeye yer verilmiştir: “ticareti artırmak ve ekonomik ve sosyal kalkınma çabasını birlikte sürdürmek amacıyla denizaşırı ülke ve topraklar ile bir ortaklık kurulması”. Roma Antlaşması, *op. cit.*, md. 3.k. Ayrıca, lütfen bkz.: A. Gerard, “L'association avec les pays et territoires d'outremer et avec les Etats africains et malgaches associés”, Université libre de Bruxelles Institut d'études européennes (der.) *L'association à la communauté économique européenne. Aspects juridiques* içinde, Brüksel: Presses Universitaires de Bruxelles, 1970, s. 113-214.

³⁵⁸Roma Antlaşması, *op. cit.*, md. 131.

³⁵⁹*Ibid.*, md. 132.1, md. 133.

³⁶⁰*Ibid.*, Ek IV.

³⁶¹Lizbon Antlaşması, *op. cit.*, Ek II ve md. 198 ABİHA.

³⁶²L. Bartels “The Trade and Development Policy of the European Union”, *European Journal of International Law*, 18(4), 2007, s. 722.

ettiği için bu ülkelerin neredeyse tamamıyla ilişkiler bu bölümde incelenecek olan Kotonu Anlaşması kanalıyla yürütülmektedir.

2.1.2. Üçüncü Bir Ülke veya Uluslararası Kuruluş ile Kurulacak Ortaklık

Ortaklığın hukuki temeli günümüze kadar önemli bir değişikliğe uğramamıştır. 13 Aralık 2007 tarihinde imzalanan ABİHA'da ortaklık konusuna şu şekilde yer verilmiştir:

Birlik, bir veya birden çok üçüncü ülke veya uluslararası örgütle, karşılıklı hak ve yükümlülükler, ortak eylemler ve özel usuller içeren bir ortaklık kurulmasına ilişkin [OA] akdedebilir³⁶³.

Ortaklık 'karşılıklı hak ve yükümlülükler, ortak eylemler ve özel usuller içeren' esnek bir mekanizmadır. Ortaklık için jeopolitik bir sınırlandırma bulunmadığından, Avrupa dışındaki ülkeler de ortaklık başvurusunda bulunabilmektedir³⁶⁴. Bu esneklik her bir ortaklık ilişkisinin kendine özgü olmasına yol açmaktadır.

Belirtilmesi gereken diğer bir konu, Lizbon Antlaşması ile değişik ABA'nın ortaklığa yakın yeni bir ilişki türünü komşu ülkeler için getirmiş olmasıdır. ABİHA md. 217'de ortaklığın nihai hedefinin belirtilmemesi, Türkiye ve Yunanistan örneklerinde olduğu gibi bazı OA'larda AB üyeliği ihtimalinden bahsedilmesi ve OA'larında AB üyeliği ihtimali yer almamasına rağmen Kıbrıs³⁶⁵ ve Malta gibi ülkelerin AB'ye

³⁶³Lizbon Antlaşması, *op. cit.*, md. 217 ABİHA.

³⁶⁴Birkelbach Raporu, *op. cit.*, s. 24.

³⁶⁵Bu çalışmada "Kıbrıs", AB'nin tanıdığı ismiyle kullanılmıştır. Ancak, bu durum yazarın konuyla ilgili görüşlerini temsil etmemektedir.

katılmasından dolayı ortaklık gittikçe AB üyeliği ile ilişkilendirilmektedir³⁶⁶. Nitekim günümüze kadar yalnızca BK, İrlanda, Danimarka, İspanya ve Portekiz OA imzalamadan AB üyesi olmuştur³⁶⁷.

Bu yüzden, AB, Avrupa Komşuluk Politikası (ENP) ülkeleri ile ilişkilerini AB üyeliği ile ilişkilendirmeden sürdürülebileceği yeni bir ilişki türüne Lizbon Antlaşması ile değişik ABA'da yer vermiştir. Bu yeni ilişki türü hakkında şu ifadeye yer verilmektedir:

Birlik, komşu ülkelerle, Birliğin değerleri üzerine kurulu olan ve işbirliğine dayalı yakın ve barışçıl ilişkilerle belirginleşen bir refah ve iyi komşuluk alanı oluşturmak amacıyla özel ilişkiler geliştirir.

Birlik, 1. paragrafın amaçları doğrultusunda, ilgili ülkelerle özel anlaşmalar akdedebilir. Bu anlaşmalar, karşılıklı hak ve yükümlülüklerin yanı sıra, ortak faaliyetlerin yürütülmesi imkanını da içerebilir. Bu anlaşmaların uygulanması konusunda düzenli olarak istişarede bulunulur³⁶⁸.

Yukarıdaki madde kapsamındaki ilişkinin amacı 'refah ve iyi komşuluk alanı oluşturmak' şeklinde belirtilmiştir. Bu ilişkinin AB üyeliği perspektifi taşımayacağı anlaşılmaktadır. Lizbon Antlaşması ile değişik ABA md. 8 kapsamında imzalanmış bir

³⁶⁶R. Petrov ve P. Van Elsuwege, "Article 8 TEU: Towards a New Generation of Agreements with the Neighbouring Countries of the European Union", *European Law Review*, 36(5), 2017, s. 693.

³⁶⁷Van Elsuwege ve Chamon, *op. cit.*, s. 24.

³⁶⁸Lizbon Antlaşması, *op. cit.*, md. 8 ABA. Hillion'a göre bu maddede yer alan "özel ilişkiler geliştirir" (*shall develop a special relationship*) ifadesi uyarınca AB'nin komşularıyla ilişki geliştirmesi hukuki anlamda bir zorunluluk haline gelmiştir. Hillion, *op. cit.*, s. 16-17.

OA henüz bulunmamaktadır³⁶⁹. Bu çalışmada incelenen bütün OA'lar ABİHA md. 217 kapsamındadır.

2.1.3. Birkelbach Raporu'nda Ortaklık

Avrupa Parlamentosu Politik Komitesi tarafından 1960-61 döneminde hazırlanan Birkelbach Raporu ortaklığın kurumsal ve politik yanını ele almıştır. Rapora göre, Avrupalı ülkeler için katılım kuralı, ortaklık istisna olmalıdır³⁷⁰. Üçüncü ülkeler ile ortaklık kurarken AB entegrasyonu ve politik amaçlarının göz ardı edilmemesi gerektiği belirtilmiştir³⁷¹. Ortaklığın, GB, STA veya farklı ekonomik işbirlikleri üzerinden kurulabileceği ifade edilmiştir³⁷². Ancak, Roma Antlaşması, AB üye ülkeleri arasındaki entegrasyonu bir GB üzerinden öngördüğü için “üçüncü bir ülke ile ortaklık kurmanın akla gelen ilk şekli GB'dir” denilmiştir³⁷³. Yunanistan, Türkiye, Malta ve Kıbrıs ile imzalanan OA'lar GB esasına dayanmaktadır. Bu yüzden, Colombo “[GB'ye] dayanan ortaklık” ve “[STA'ya] dayanan ortaklık” ayrımında bulunmaktadır³⁷⁴. Her ikisi de AB'nin ‘ticari bir güç’ ve ‘ticaret sayesinde güç’ şeklinde hareket etmesine imkân

³⁶⁹Ukrayna, Moldova ve Gürcistan gibi ülkeler AB üyesi olmak istedikleri için OA'larını bu hukuki temele dayandırmak istememişlerdir. Petrov ve Van Elsuwege *op. cit.*, s. 693.

³⁷⁰Birkelbach Raporu, *op. cit.*, s. 22-23.

³⁷¹*Ibid.*

³⁷²*Ibid.*, s. 25.

³⁷³*Ibid.*

³⁷⁴E. M. Colombo, “La nature juridique de l'association à la CEE”, Université libre de Bruxelles Institut d'études européennes” (der.) *L'association à la communauté économique européenne. Aspects juridiques* içinde, Brüksel: Presses Universitaires de Bruxelles, 1970, s. 7.

tanımaktadır. Ancak, GB, STA'ya göre daha derin bir entegrasyon modeli olduğu için AB'yi daha güçlü bir 'ticaret sayesinde güç' haline getirmektedir.

Birkelbach Raporu'nda GB'ye dayanan ortaklık modeli, AB'ye üye olmak istediği halde ekonomik ve politik koşulları an itibariyle elverişli olmayan ya da tüm koşulları sağladığı halde üye olmak istemeyen ülkeler için önerilmektedir³⁷⁵. GB, ortak ülkeyi katılıma hazırladığından, ortak ülke Roma Antlaşması'nın ilgili kurallarını kabul etmeli ve politik hedeflerini paylaşmalıdır³⁷⁶. Dolayısıyla, GB yalnızca Ortak Gümrük Tarifesi (OGT) uygulanması değil işbirliği ve AB mevzuatına uyumu da kapsamaktadır.

Birkelbach Raporu'na göre AB mevzuatına uyum sağlama yükümlülüğüne rağmen ortak ülkelerin oldukça sınırlı bir karar şekillendirme imkanına sahip olması nedeniyle "[GB'ye] dayalı ortaklık, egemenliğe ilişkin sorunlar ortaya çıkarabilecektir"³⁷⁷. Tam da bu yüzden katılımın kural, ortaklığın istisna olması gerektiği vurgulanmıştır. Nitekim Türkiye gibi çok sayıda ülke karar alma süreçlerine katılamadıkları için AB ile yeterince sosyalleşememekte, kendi tercihlerini AB düzeyine yansıtamamakta ve dolayısıyla, AB norm ve kurallarını üstlenmekte sorun yaşamaktadır.

Birkelbach Raporu'nda, ortaklık kurumlarının gerekliliğinden bahsedilmiş ve Atina Anlaşması'nın kurumsal yapısının diğer ortaklıklar için örnek olabileceği belirtilmiştir³⁷⁸. Bu bölümde görülebileceği gibi Atina Anlaşması'ndan itibaren ortaklık

³⁷⁵Birkelbach Raporu, *op. cit.*, s. 25-26.

³⁷⁶*Ibid.*

³⁷⁷*Ibid.*

³⁷⁸*Ibid.*, s. 29.

konseyi, ortaklık komitesi ve karma parlamento komisyonu ortaklık ilişkisinin kurumsal temelini oluşturmaktadır.

2.1.4. Ortaklık Anlaşmalarının Müzakere Edilmesi, İmzalanması ve Onaylanması

Günümüzde OA'lar genellikle karma anlaşma şeklinde tasarlanmaktadır. Karma anlaşma şeklinde tasarlanması halinde söz konusu OA'nın müzakere edilmesi, imzalanması ve onaylanması aşamasında AB kurumları ve üye ülkelere atfedilen roller farklı kurumsal ve ulusal çıkarları bir araya getirmektedir. Dolayısıyla, OA'lar ulusüstü ve ulusal birçok çıkar ve önceliğin yer aldığı metinler haline gelmektedir. Örneğin, 17 Şubat 1986 tarihinde imzalanan Avrupa Tek Senedi'nden (ATS) itibaren OA imzalanmadan önce Avrupa Parlamentosu'nun muvafakatinin alınması gerekmektedir³⁷⁹. Böylelikle, OA'larda ve diğer uluslararası anlaşmalarda Avrupa Parlamentosu tercih ve öncelikleri daha çok yer almaya başlamıştır³⁸⁰. Bunun önemli bir yansıması anlaşmalardaki esaslı hükümlerdir.

Karma anlaşma şeklinde tasarlanan bir OA'nın müzakerelerine başlamadan önce Avrupa Komisyonu bir müzakere pozisyonu hazırlamaktadır. Bu pozisyon, AB Bakanlar Konseyi ve Avrupa Parlamentosu'na sunulmaktadır³⁸¹. Pozisyona istinaden, AB

³⁷⁹Avrupa Birliği, "Single European Act", *Official Journal of the European Communities*, L 169, 29 Haziran 1987, md. 9 [Avrupa Tek Senedi].

³⁸⁰T. Raunio ve W. Wagner, "Party Politics or (Supra-)National Interest? External Relations Votes in the European Parliament", *Foreign Policy Analysis*, 16(4), 2020, s. 3-5.

³⁸¹Y. Devuyt, "European Union Law and Practice in the Negotiation and Conclusion of International Trade Agreements", *Journal of International Business and Law*, 12(2), 2013, s. 290.

Bakanlar Konseyi yetkilileri ve üye ülke hükümet temsilcileri AB Bakanlar Konseyi çatısı altında toplanarak oybirliği ile Avrupa Komisyonu'na müzakereye başlayabilmesi için yetki (*mandate*) vermektedir³⁸². Bu yetkinin alınması zorunludur ve ekinde yer alan müzakere yönergeleri bağlayıcıdır³⁸³. Türkiye-AB GB'nin modernizasyonuna yönelik müzakereler AB Bakanlar Konseyi altındaki Dış İlişkiler Konseyi, politik konjonktür nedeniyle Avrupa Komisyonu'na müzakere etme yetkisi vermediğinden başlayamamıştır.

Avrupa Komisyonu tarafından sunulan müzakere pozisyonu ve Bakanlar Konseyi tarafından oybirliği ile kabul edilen yetki belgesi hakkında Avrupa Parlamentosu yorum yapabilmektedir³⁸⁴. Yorumları bağlayıcı değildir³⁸⁵. Ancak, müzakerelerin tamamlanabilmesi için Avrupa Parlamentosu üye sayısının en az mutlak çoğunluğunun muvafakatini almak gereklidir³⁸⁶. Bu yüzden, Avrupa Parlamentosu'nun başlangıçtaki yorumlarının dikkate alınması önemlidir. Aksi takdirde, Avrupa Parlamentosu müzakerelerin tamamlanmasına yönelik muvafakatini vermeyebilecektir.

Muvafakat alındıktan sonra AB Bakanlar Konseyi, oybirliği ile aldığı bir kararla anlaşmanın imzalanmasına ve gerekli hallerde, geçici bir şekilde uygulanmasına yetki vermektedir³⁸⁷. Karma anlaşma şeklinde tasarlanan bir OA'nın üye ülkeler tarafından üye

³⁸²*Ibid.*

³⁸³Case C-425/13, *European Commission v Council of the European Union*, 16 Temmuz 2015, ECLI:EU:C:2015:483, par. 29-30.

³⁸⁴Devuyt, *op. cit.*, s. 290.

³⁸⁵*Ibid.*

³⁸⁶Lizbon Antlaşması, *op. cit.*, md. 218 ABİHA.

³⁸⁷*Ibid.*

ülkenin anayasal prosedürüne göre de onaylanması gerekmektedir. Bakanlar Konseyi'ndeki oybirliği kuralı, OA'ları STA'lardan ayırmaktadır. Örneğin, üye ülke yetkilerini kapsamayan geleneksel STA'ların müzakere edilmesi için de yukarıdaki prosedür izlenmektedir. Ancak, Bakanlar Konseyi'ndeki oylamalar için oybirliği değil nitelikli çoğunluk aranmaktadır³⁸⁸. Üye ülke parlamentolarında oylanmaları gerekmemektedir.

Karma anlaşma olan bir OA'nın üye ülkedeki oylaması uzun sürebilmektedir³⁸⁹. Bazı üye ülkelerde, bölgesel parlamentolarda oylama veya referandum yapılması gerekmektedir³⁹⁰. Bu yüzden, AB Bakanlar Konseyi, anlaşmanın imzalanmasıyla birlikte geçici bir şekilde uygulanmasına izin verdiğinde, anlaşmanın münhasıran üye ülke yetkisinde olmayan hükümleri geçici bir şekilde uygulanmaktadır.

³⁸⁸*Ibid.* ABİHA'da Bakanlar Konseyi'nin oybirliğini gerektiren ticaret anlaşmaları da belirtilmektedir. Örneğin, md. 207(4) uyarınca “Konsey, hizmet ticareti, fikri mülkiyetin ticari veçheleri ve doğrudan yabancı yatırım alanlarındaki bir anlaşmanın müzakere edilmesinde ve akdedilmesinde, bu anlaşma iç kuralların kabul edilmesi için oybirliği gerektiren hükümler içeriyorsa, oybirliğiyle hareket eder” denilmektedir. Aynı maddenin a. bendinde “kültürel ve görsel-işitsel hizmetlerin ticareti alanında, Birliğin kültür ve dil eşitliliğine zarar verme riski taşıyan” anlaşmalar ve b. bendinde “sosyal, eğitim ve sağlık hizmetlerinin ticareti alanında, söz konusu hizmetlere ilişkin ulusal organizasyonu ciddi biçimde bozma ve üye devletlerin bu hizmetleri sunma sorumluluğuna hanel getirme riski taşıyan anlaşmaların” müzakere edilmesi ve akdedilmesinde oybirliğiyle hareket edileceği ifade edilmektedir.

³⁸⁹Bu konu ve anlaşmaların geçici uygulanması hakkında lütfen bkz.: D. Kleimann ve G. Kübek, “The Signing, Provisional Application, and Conclusion of Trade and Investment Agreements in the EU. The Case of CETA and Opinion 2/15”, *EUI Working Paper*, RSCAS 2016/58, 2016, s. 1-28.

³⁹⁰*Ibid.*, s. 11.

2.1.5. Ortaklığın Kurumsal Yapısı

Bütün ortaklık anlaşmalarında ortaklık kurumları bulunmasına rağmen, AB ve ortak ülkeler arasındaki kurumsal bağ zayıftır³⁹¹. Bunun nedeni ortaklık kurumlarının, “parlamento kontrolünü ya da hukuki anlaşmazlıkların halli mekanizmasını [...] dışlayan diplomatik ya da hükümetlerarası karakteridir”³⁹².

Kurumsal bağı artırmak için birtakım öneriler getirilmiştir. Lycourgos, AB kurumlarında temsil edilmeyen ve OTP bütçesinden yararlanamayan -GB esasıyla ortaklık kuran- ülkelerin, tarım ürünlerini GB’ye dahil ettikleri takdirde mali ve sektörel sorunlar yaşayacağından bahsetmiştir³⁹³. Bu yüzden, ortak ülkelerin “OTP rejimini belirleyen AB kurumlarına doğrudan katılımının” değerlendirilebileceğine dikkat çekmiştir³⁹⁴. Lycourgos’a göre ortak ülkelerin AB kurumlarına katılımına izin verilmeyecek ise Avrupa Komisyonu ya da ABAD gibi “bağımsız” ortaklık kurumları oluşturulabilir³⁹⁵. Böylelikle, kararların oybirliği yerine çoğunluk kuralıyla alınması ve “ikiden daha fazla sese” yer verilmesi yoluyla “çok taraflı” hale getirilmesi mümkün olacaktır³⁹⁶.

³⁹¹A. Evans, “Institutions”, A. Ott ve K. Inglis (der.) *Handbook on European Enlargement* içinde, La Hay: T.M.C. Asser Press, 2002, s. 1043-1078.

³⁹²Neuwahl, *op. cit.*, s. 42.

³⁹³Lycourgos, *op. cit.*, s. 220-232.

³⁹⁴*Ibid.*, s. 220-232 ve s. 70-71.

³⁹⁵*Ibid.*

³⁹⁶*Ibid.*

Bu ve benzeri görüşlere rağmen ortaklık kurumları halen diplomatik ve hükümetlerarasıdır. Yeterli kurumsal bağ olmadığından sosyalleşme sağlanamamaktadır.

2.1.5.1. Ortaklık Konseyi

Tüm OA'larda, ortaklığın temel kurumu ortaklık konseyidir³⁹⁷. Ortaklığın temel karar alma organı olan ortaklık konseyi, üye ülkelerin hükümet temsilcileri, Avrupa Komisyonu temsilcileri ve ortak ülke hükümet temsilcilerinden oluşmaktadır³⁹⁸. Taraflar, ortaklık konseyi bünyesinde istişarede bulunmakta ve gerekli kararları oybirliğiyle almaktadır³⁹⁹. Ortak ülkenin bir oyu, AB tarafının bir oyu bulunmaktadır. Politik diyalog, öncelikle ortaklık konseyi bünyesinde yürütülmektedir⁴⁰⁰.

³⁹⁷Agreement Establishing an Association Between the European Economic Community and Turkey, 12 Eylül 1963, *Official Journal of the European Union*, L 361/1, 29 Aralık 1964, md. 6 [Ankara Anlaşması]; Macaristan AA, *op. cit.*, md. 3; Slovakya AA, *op. cit.*, md. 3; Slovenya AA, *op. cit.*, md. 6. Batı Balkan ülkeleri ile imzalanan anlaşmalarda İstikrar ve Ortaklık Konseyi ifadesi kullanılmıştır. K. Makedonya İOA, *op. cit.*, md. 9.1.

³⁹⁸Ankara Anlaşması, *op. cit.*, md. 23.

³⁹⁹Orta Amerika OA, *op. cit.*, md. 4-6; Sırbistan İOA, *op. cit.*, md. 121; Euro-Mediterranean Agreement Establishing an Association between the European Community and its Member States, of the one part, and the People's Democratic Republic of Algeria, 22 Nisan 2002, *Official Journal of the European Union*, L 265, 10 Ekim 2005, md. 94 [Cezayir Avrupa-Akdeniz Anlaşması].

⁴⁰⁰Cezayir Avrupa-Akdeniz Anlaşması, *op. cit.*, md. 94; Agreement Establishing an Association between the European Community and Its Member States, of the one part, and the Republic of Chile, 18 Kasım 2002, *Official Journal of the European Union*, L 352, 30 Aralık 2002, md. 5 [Şili OA]. Kotonu Anlaşması'nda ortaklık konseyi yerine bakanlar konseyi ifadesi kullanılmıştır. Partnership Agreement between the Members of the African, Caribbean and Pacific Group of States of the one part, and the European Community and its Member States, of the other part, 23

OA'nın gerektirdiği AB mevzuatına ya da diğer uluslararası anlaşmalara uyum düzeyi ortaklık konseyi tarafından izlenmektedir⁴⁰¹. Bu yüzden, bazı OA'ların eklerinde yer alan AB mevzuatı listeleri ortaklık konseyi tarafından güncellenmektedir⁴⁰².

Ortaklık konseyi, ortaklığın düzgün bir şekilde işlemlerini sağlamak için taraflara tavsiyelerde bulunabilmektedir⁴⁰³. Gerekli hallerde, anlaşmazlıkların halli mekanizması işlevi görmektedir⁴⁰⁴. Bu çerçevede, taraflar, anlaşmanın uygulanması ve yorumlanması ile ilgili olarak ortak ülkeyi, AB'yi ya da herhangi bir üye ülkeyi ilgilendiren anlaşmazlığı ortaklık konseyine taşıyabilmektedir. Orta Amerika OA, bölgelerarası bir OA olduğu için anlaşmazlıkların halli görevi ortaklık konseyine değil kurulacak olan bir panele verilmiştir⁴⁰⁵.

Haziran 2000, *Official Journal of the European Union*, L 317, 15 Aralık 2000, md. 15 [Kotonu Anlaşması].

⁴⁰¹Litvanya AA, *op. cit.*, md. 111; Sırbistan İOA *op. cit.*, md. 121; Agreement Establishing an Association Between the European Economic Community and Greece, 9 Temmuz 1961, *Official Journal of the European Union*, L 293/63, 18 Şubat 1963, md. 40, md. 65 [Atina Anlaşması]; Ukrayna OA, *op. cit.*, md. 461.

⁴⁰²Ukrayna OA, *op. cit.*, md. 463.3

⁴⁰³Kotonu Anlaşması, *op. cit.*, md. 15; Atina Anlaşması, *op. cit.*, md. 65; Agreement Establishing an Association Between the European Economic Community and the Republic of Cyprus, 19 Aralık 1972, *Official Journal of the European Union*, L 133, 21 Mayıs 1973, md. 12.1 [Kıbrıs OA]; Agreement Establishing an Association Between the European Economic Community and Malta, 5 Aralık 1970, *Official Journal of the European Union*, L 61, 14 Mart 1971, md. 12.1 [Malta OA].

⁴⁰⁴Litvanya AA, *op. cit.*, md. 114; Sırbistan İOA *op. cit.*, md. 129.3; Kotonu Anlaşması, *op. cit.*, md. 15; Cezayir Avrupa Akdeniz Anlaşması, *op. cit.*, md. 100.

⁴⁰⁵Orta Amerika OA, *op. cit.*, md. 312.

Ortaklık konseyi, söz konusu anlaşmazlığı oybirliğiyle alacağı bir kararla çözebileceği gibi ABAD veya mevcut herhangi bir yargı merciine götürmeye oybirliğiyle karar verebilmektedir⁴⁰⁶. Ancak, kararlarını oybirliğiyle alması gerektiği için anlaşmazlıkların halli işlevi çoğu kez hayata geçirilememektedir.

2.1.5.2. Ortaklık Komitesi

Ortaklık komitesi üye ülke, AB Bakanlar Konseyi, Avrupa Komisyonu ve ortak ülke teknik uzmanlarından oluşmaktadır. Komitenin görevi, ortaklık konseyinin gündemini belirlemek ve konseyin vereceği talimatlara uygun olarak, ortaklık ilişkisiyle ilgili teknik sorunlar üzerinde inceleme yapmaktır⁴⁰⁷.

Ayrıca, gerekli hallerde ortaklık konseyinin kararlarını uygulamaktadır⁴⁰⁸. Ortaklık konseyi, yetkilerini ortaklık komitesine devredebilmektedir⁴⁰⁹. Ortaklık komitesi altında, alt komiteler kurulabilmektedir⁴¹⁰.

⁴⁰⁶*Ibid.*

⁴⁰⁷Ankara Anlaşması, *op. cit.*, md. 24.3; Litvanya AA, *op. cit.*, md. 115. İOA'larda istikrar ve ortaklık komitesi ifadesi kullanılmıştır. Sırbistan İOA, *op. cit.*, md. 122. Kotonu Anlaşması'nda büyükelçiler komitesi ifadesi kullanılmıştır. Kotonu Anlaşması, *op. cit.*, md. 17.

⁴⁰⁸Evans, *op. cit.*, s. 1061.

⁴⁰⁹*Ibid.*

⁴¹⁰*Ibid.*, s. 1063.

2.1.5.3. Karma Parlamento Komisyonu

Ortaklığın demokratik görünümünü güçlendirmek ve demokratik denetimini yapmak için karma parlamento komisyonu kurulmaktadır⁴¹¹. Komisyon, ortaklık konseyine tavsiyelerde bulunabilmekte ve konseyden bilgi talep edebilmektedir⁴¹².

Bazı OA'lara göre ortaklık konseyinin bütün kararları, karma parlamento komisyonuna iletilmektedir⁴¹³. Ancak, karar alma yetkisi bulunmamaktadır.

2.1.5.4. Diğer Kurumlar

Son yıllarda imzalanan bazı OA'larda sivil toplum platformu kurulmuştur⁴¹⁴. Bu platformda, Avrupa Ekonomik ve Sosyal Komitesi ve ortak ülke sivil toplum temsilcileri görüş ve bilgi alışverişinde bulunmak üzere toplanmaktadır⁴¹⁵. Sivil toplum platformu, ortaklık konseyine tavsiyelerde bulunabilmektedir⁴¹⁶.

⁴¹¹Litvanya AA, *op. cit.*, md. 117; Şili OA, *op. cit.*, md. 9.

⁴¹²*Ibid.*

⁴¹³*Ibid.*

⁴¹⁴Ukrayna OA, *op. cit.*, md. 469. Şili ve Orta Amerika OA'larda sivil toplum platformu yerine ortaklık istişare komitesi ifadesine yer verilmiştir. Şili OA, *op. cit.*, md. 10; Orta Amerika OA, *op. cit.*, md. 10.

⁴¹⁵Ukrayna OA, *op. cit.*, md. 469.

⁴¹⁶*Ibid.*, md. 470.

Ukrayna ile imzalanan OA'da ortaklık konseyinden ayrı olarak zirve isimli bir kurum bulunmaktadır⁴¹⁷. Yılda bir kez üst düzey yetkililerin katılımıyla gerçekleştirilen zirve toplantıları, OA'nın gidişatına yön verilen, ikili veya uluslararası meselelerin tartışıldığı ve politik diyalogun sürdürüldüğü bir platform olarak tasarlanmıştır⁴¹⁸.

Türkiye özelinde 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı (OKK) ile Gümrük Birliği Ortak Komitesi (GBOK) ve 2/69 sayılı OKK ile Gümrük İşbirliği Komitesi (GİK) kurulmuştur. Türkiye-AB ortaklık ilişkisinin kurumsal yapısı üçüncü bölümde anlatılırken bu iki kuruma da değinilecektir.

2.2. Avrupa Birliği Politikasında Ortaklık

Bir harici farklılaştırılmış entegrasyon aracı olan OA'lara dair kavrayışımızı geliştirmek için bir tipolojiye ihtiyaç duyulmaktadır. Bu kapsamda, Van Elsuwege ve Chamon'un Avrupa Parlamentosu için hazırladığı sınıflandırmaya başvurulacaktır. Anılan çalışmada OA'lar üç kategoriye ayrılmıştır. Birinci kategori, katılım öncesi araçları olarak OA'lardır. İkinci kategori, AB üyeliğine alternatif olarak OA'lardır. Üçüncü kategori, Avrupa dışındaki ülkelerle ayrıcalıklı ilişkiler kuran OA'lardır⁴¹⁹.

Bu çalışmanın konusunu Lizbon Antlaşması ile değişik ABA md. 49 anlamındaki Avrupa ülkeleri ile ABİHA md. 217 kapsamında kurulan ortaklıklar oluşturmaktadır. Avrupa Komisyonu'nun 1992 tarihli Avrupa ve Genişleme Sorunu

⁴¹⁷*Ibid.*, md. 460.1

⁴¹⁸*Ibid.*

⁴¹⁹Van Elsuwege ve Chamon, *op. cit.*, s. 23

isimli belgede ifade ettiği “Avrupa Politik Alanı” ve bu doğrultuda, BAB’ın ortak üye statüsüne benzer bir statü md. 49 kapsamındaki ülkeler için söz konusu olabilecektir⁴²⁰. Dolayısıyla, bu çalışmanın konusu olan ‘ortaklık yoluyla katılım’ Lizbon Antlaşması ile değişik ABA md. 49 anlamındaki Avrupa ülkelere ortaklık politikasının iyileştirilmesiyle sunulabilecek bir imkandır.

Bununla birlikte, Avrupa dışındaki ülkelerle imzalanan OA’lara da bu bölümde yer verilecektir. Bu ortaklıklar, Avrupa dışındaki ülkelerin geçmişteki kolonyal ilişkilerinin AB ile kurdukları ortaklığa etkisini göstermektedir. Örneğin, AB’nin kurucu ülkeleriyle kolonyal geçmişi olan AKP ülkelerinin AB’yle ilişkisi, İspanya ya da Portekiz gibi sonradan üye olmuş ülkelerle kolonyal geçmişi olan Latin Amerika ülkelerinin AB’yle ilişkisinden farklıdır. AB, AKP ülkeleriyle ticari açıdan bu ülkeler için daha lehte bir ilişki geliştirmiş iken Latin Amerika ülkeleri örneğinde olduğu gibi diğer EAGÜ’ler ve gelişmekte olan ülkelerle ticari ilişkisini otonom ticaret rejimi (GSP, GSP-*plus* ve EBA) üzerinden geliştirmiştir. Otonom ticaret rejimi üzerinden geliştirilen ilişkinin AKP ülkeleriyle geliştiren ilişkiye göre ticari açıdan daha az avantajlı olmasının nedenlerine AB’nin ‘ticari realizmi’ tartışmasıyla bağlantılı bir şekilde bu bölümde yer verilecektir⁴²¹.

Avrupa dışındaki ülkelerle kurulan ortaklıklar bahsi bize AB’nin gelişmişlik düzeyi aynı olan ülkeler arasında ticari ve diğer çıkarları doğrultusunda ayırım yaptığını ve kalkınma söylemine rağmen kendi pazarını korumak ve diğer ülkeler için çekiciliğini

⁴²⁰Avrupa Komisyonu, “Europe and the Challenge of Enlargement”, *Bulletin of the European Communities*, Supplement 3/92, 24 Haziran 1992, s. 17.

⁴²¹Meissner, *Commercial Realism and EU Trade Policy. Competing for Economic Power in Asia and the Americas*, *op. cit.*, s. 197-210.

artırmak için tek taraflı ticaret tavizlerinden yararlanan ülke sayısını azalttığını göstermektedir⁴²². Avrupa dışındaki ülkelerle imzalanan OA'lar başlığında görülecek pratikler, AB'nin rasyonel çıkarını normatif bir kılıfa büründüren 'normatif imparatorluk' olduğu iddiasını güçlendirmektedir⁴²³.

Tablo 1 OA'ların Sınıflandırılması

Katılım Öncesi Araçları Olarak OA'lar	AB Üyeliğine Alternatif Olarak OA'lar	Avrupa Dışındaki Ülkelerle Ayrıcalıklı İlişkiler Kuran OA'lar
Türkiye ve Yunanistan ile imzalanan anlaşmalar	EFTA ile imzalanan anlaşma	AKP ülkeleri ile imzalanan anlaşmalar
Malta ve Kıbrıs ile imzalanan anlaşmalar	Doğu Ortaklığı ülkeleri ile imzalanan anlaşma	MENA ülkeleri ile imzalanan anlaşmalar
ODA ülkeleri ile imzalanan anlaşmalar	<i>Bilaterals</i> I (İsviçre)	
Batı Balkan ülkeleri ile imzalanan anlaşmalar		Latin Amerika ülkeleri ile imzalanan anlaşmalar

Kaynak: Van Elsuwege ve Chamon, *op. cit.*, s. 23 esas alınmıştır.

Van Elsuwege ve Chamon'un sınıflandırmasında Kıbrıs ve Malta ile imzalanan anlaşmalara yer verilmemiştir. Yalnızca ticari liberalizasyon öngören bu OA'larda AB üyeliği ihtimalinden bahsedilmemektedir. Karma anlaşma olmayan tek OA'lardır⁴²⁴. Anlaşmaların Malta ve Kıbrıs'ın 2004 yılındaki AB üyeliğine ne ölçüde katkı sağladığı

⁴²²Siles-Brügge, AB'nin normatif bir güç olduğu iddiasını kalkınma politikası üzerinden sorgulamaktadır. *Ibid.*, s. 49-62.

⁴²³Del Sarto, *op. cit.*, s. 215-216.

⁴²⁴*Ibid.*, s. 18.

tartışmalıdır⁴²⁵. Ancak, AB'nin ortaklık konusuna 1970'li yıllardaki yaklaşımını göstermeleri nedeniyle bu bölümde bu anlaşmalara yer verilmektedir.

Van Elsuwege ve Chamon'un sınıflandırmasında Latin Amerika ile imzalanan OA'lar bahsinde Mercosur ile müzakereleri devam eden OA'ya yer verilmiştir⁴²⁶. Ayrıca, And Milletler Topluluğu ve AB arasında ayrı ayrı imzalanan derin ve kapsamlı STA ve işbirliği anlaşmasına yer verilmiştir. Ancak, yazarların da belirttiği gibi bugün AB ve And Milletler Topluluğu arasında ABİHA md. 217 kapsamında imzalanmış bir OA bulunmamaktadır⁴²⁷. Sadece, derin ve kapsamlı STA ve işbirliği anlaşması birlikte düşünüldüğünde özü itibariyle bir OA'ya benzemektedir⁴²⁸. Bu çalışmada yalnızca ABİHA md. 217 kapsamında imzalanan OA'lara yer verilecektir. Dolayısıyla, Latin

⁴²⁵Phinnemore, *Association: Stepping-Stone or Alternative to EU Membership*, *op. cit.*, s. 49.

⁴²⁶Mercosur, 1991 yılında Arjantin ve Brezilya tarafından kurulmuştur. Akabinde, Uruguay ve Paraguay katılmıştır. 1994 yılında kendi içerisinde GB'yi kurmuştur. Meissner'e göre bir GB ve dolayısıyla, OGT yükümlülüğü olması nedeniyle AB'nin bölgelerarası yaklaşımdan vazgeçip Mercosur ülkeleriyle ikili ticaret anlaşması imzalaması zordur. GB kurulması ve bölgesel entegrasyona gidilmesi özellikle Brezilya'nın önemseydiği bir konu olmuştur. Meissner, *Commercial Realism and EU Trade Policy. Competing for Economic Power in Asia and the Americas*, *op. cit.*, s. 75.

⁴²⁷Van Elsuwege ve Chamon, *op. cit.*, s. 35. And Milletler Topluluğu'nun kökeni, ilk defa 1966 yılında gündeme gelen And Paketi'ne dayanmaktadır. Şili, Kolombiya, Ekvador, Peru ve Venezuela'nın o dönem askeri vesayet altındaki Arjantin ve Brezilya'yı dengelemek ve bölgesel ekonomik entegrasyonu artırmak amacıyla başlattığı bir girişimdir. And Paketi, 1996 yılında And Milletler Topluluğu olmuştur. Başlangıçta Şili, 2006 yılında ise Venezuela'nın ayrılması nedeniyle And Milletler Topluluğu'nun üyeleri Peru, Kolombiya, Ekvador ve Bolivya'dır. Meissner, *Commercial Realism and EU Trade Policy. Competing for Economic Power in Asia and the Americas*, *op. cit.*, s. 180-181.

⁴²⁸Van Elsuwege ve Chamon, *op. cit.*, s. 35.

Amerika ülkelerinden Orta Amerika ve Şili ile imzalanan OA'lar çalışmanın konusuna girmektedir.

2.2.1. Katılım Öncesi Araçları Olarak Ortaklık Anlaşmaları

OA, katılım anlaşması değildir. Ortaklık, katılımdan ayrı bir süreçtir. Ancak, ortak ülkeler açısından bir katılım ihtimali oluştuğunda OA'lar *de facto* bir şekilde ortak ülkeyi katılıma hazırlayabilmektedir. Bununla birlikte, Atina Anlaşması, Ankara Anlaşması ve Batı Balkan ülkeleriyle imzalanan İOA'larda olduğu gibi bazı OA'lar AB üyeliği ihtimalinden açık bir şekilde bahsetmektedir. Ancak, AB üyeliğinden bahsedilmesi katılımın kesinlikle gerçekleşeceği ya da bu anlaşmaların katılımı kolaylaştırmak için hazırlandığı anlamına gelmemektedir.

AB üyeliği ihtimalinden bahsedilmediği hallerde OA'ların geniş hak ve yükümlükleri ortak ülkeleri katılıma hazırlayabilmektedir. ODA ülkeleriyle imzalanan AA'larda olduğu gibi anlaşmanın imzalandığı dönemde söz konusu ülkenin katılımı hakkında güçlü bir irade bulunmuyorsa AB üyeliği ihtimaline metinde yer verilmemektedir. Ancak, ilerleyen yıllarda şartlar ortak ülkenin katılımı lehine döndüğünde anlaşmalar *de facto* katılım öncesi aracı işlevi görmektedir.

2.2.1.1. Türkiye ve Yunanistan ile İmzalanan Ortaklık Anlaşmaları

Kurucu üyeler tarafından Roma Antlaşması'na eklenen deklarasyonlarda bağımsızlığına kavuşan veya kavuşması beklenen eski koloniler OA imzalamaya davet edilmiş olsa da ortaklığa başvuran ilk ülke 8 Haziran 1959 tarihinde Yunanistan olmuştur.

Jeopolitik konum ve ekonomik gelişmişlik düzeylerinin yakınlığı nedeniyle Türkiye ve Yunanistan ile imzalanan OA'lar benzerlik göstermektedir. Arat'a göre Atina Anlaşması ve Ankara Anlaşması, "güçlü ortaklık" kurmaktadır, çünkü bu anlaşmalar "[GB] yoluyla üyeliğe hazırlamayı amaçlamaktadır"⁴²⁹. Türkiye-AB ortaklık ilişkisi, üçüncü bölümde ele alınacağından burada daha çok Atina Anlaşması'ndan bahsedilecektir.

Atina Anlaşması, 9 Temmuz 1961 tarihinde imzalanmıştır. 1 Kasım 1962 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Giriş kısmında ortaklığın amaçlarına yer verilmiştir. Bu amaçlardan bazıları taraflar arasında "daha yakın ilişkiler geliştirmek" ve tarafların "yaşam standartlarının devamlı bir şekilde iyileştirilmesi" şeklindedir⁴³⁰. Ayrıca, "yaşam standartlarını iyileştirme yolunda Yunanistan halkına verilecek destek ileri bir tarihte Yunanistan'ın Topluluk'a katılımını kolaylaştıracaktır" ifadesi yer almaktadır⁴³¹. Böylelikle, AB üyeliği konusuna ilk atf Giriş kısmında yapılmıştır.

Giriş kısmının yanı sıra Atina Anlaşması AB üyeliği ihtimali konusunda şu ifadeye yer vermektedir:

Anlaşma'nın işleyişi, Topluluğu kuran Antlaşma'dan doğan yükümlülüklerin tümünün Yunanistan tarafından üstlenilebileceğini gösterdiğinde, Akit Taraflar, Yunanistan'ın Topluluğa katılması olanağını incelerler⁴³².

⁴²⁹T. Arat, "Avrupa Birliği ile Türkiye Arasındaki İlişkiler ve Gümrük Birliğinin Yeri", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 44(1), 1995, s. 590.

⁴³⁰Atina Anlaşması, *op. cit.*, Giriş.

⁴³¹*Ibid.*

⁴³²*Ibid.*, *op. cit.*, md. 72.

AB üyeliğinden bahsedilmesi, katılımın kesinleştiğini göstermemektedir. Ancak, ortak ülkenin ortaklıktan kaynaklanan yükümlülükleri yerine getirmesi için önemli bir teşviktir. Katılım perspektifinin güçlü olması nedeniyle Maresceau, Atina Anlaşması ve Ankara Anlaşması'nın "katılım öncesi anlaşması" niteliğinde olduğunu ifade etmektedir⁴³³.

Atina Anlaşması, taraflar arasında öncelikle bir GB kurulmasını öngörmektedir:

Ortaklık, mal ticaretinin tamamını kapsayan, üye ülkeler ve Yunanistan arasındaki ithalat ve ihracatta gümrük vergilerini ve eş etkili diğer vergileri yasaklayan ve Yunanistan tarafından [OGT'nin] kabulünden oluşan bir [GB] üzerine kurulacaktır [...]⁴³⁴.

Gümrük vergilerinin kaldırılması için gerekli süre 12 yıl olarak belirlenmiştir⁴³⁵. Hassas ürünler için bu süre 22 yıldır⁴³⁶. GB için temel şart, mal ticaretinin tamamını kapsamaması, gümrük vergileri, miktar kısıtlamaları ve eş etkili diğer tedbirlerin karşılıklı olarak kaldırılması ve Yunanistan tarafından AB'nin üçüncü ülkelere yönelik uyguladığı OGT'nin üstlenilmesi şeklinde belirtilmiştir⁴³⁷. STA yerine GB tesis edildiği için menşee kuralları uygulanmayacaktır. Dolayısıyla, üçüncü ülkelerden OGT uyarınca ithalatı yapılan ve AB ya da Yunanistan'da serbest dolaşımda olan bir ürün de karşılıklı serbest

⁴³³M. Maresceau, "L'Accord d'Ankara revisité: quelques réflexions sur les relations entre l'union européenne et la Turquie", B. Bonnet (der.), *Turquie et Union européenne, Etat des lieux*, Brüksel: Bruylant, 2012, s. 50.

⁴³⁴Atina Anlaşması, *op. cit.*, md. 6.

⁴³⁵*Ibid.*

⁴³⁶*Ibid.*, md. 15

⁴³⁷*Ibid.*, md. 12-19, md. 22-31, md. 20.

ticaretin konusu olacaktır⁴³⁸. Atina Anlaşması'nda, Yunanistan ekonomisinin gelişmişlik düzeyi dikkate alınmış ve AB'nin mali yardım yapmasına karar verilmiştir⁴³⁹.

GB başlangıçta sanayi ürünlerini kapsayacaktır. İleride tarım ürünlerine genişletilmesi mümkün olabilecektir⁴⁴⁰. Bunun hayata geçirilebilmesi için Yunanistan'ın OTP'ye uyum sağlaması gerekecektir⁴⁴¹. Atina Anlaşması'na göre OTP'yi geliştirirken AB, "Yunanistan tarımının potansiyel ve çıkarlarını dikkate alacaktır"⁴⁴². Ayrıca, diğer ülkelerle katılım anlaşması ya da OA imzalanacağı hallerde, "[Atina] Anlaşması'nda belirlenen karşılıklı çıkarlar tamamen dikkate alınacak ve [...] gerekli istişare yapılacaktır"⁴⁴³. Karşılıklı çıkarların dikkate alınması, ortak ülkeyle istişare yapılması vb. düzenlemeler ortaklığın o dönem istisnai bir ilişki modeli olarak düşünüldüğünü göstermektedir. AB'nin günümüzde kendi politikalarını geliştirirken ortak ülkelerin potansiyel ve çıkarlarını dikkate alması zordur. Çünkü, çok sayıda ortak ülke bulunmaktadır ve ortakların, AB karar alma süreçlerine katılımını öngören kurumsallaşmış ortak üyelik düzenlemeleri bulunmamaktadır.

⁴³⁸*Ibid.*, md. 7.1.b.

⁴³⁹*Ibid.*, md. 2.

⁴⁴⁰*Ibid.*, md. 32.

⁴⁴¹*Ibid.*, md. 33.

⁴⁴²*Ibid.*, md. 33.

⁴⁴³*Ibid.*, md. 64.3.

AB-Yunanistan ortaklığı ileride işçilerin ve hizmetlerin serbest dolaşımını kapsayabilecektir⁴⁴⁴. Bunun gerçekleşmesi, ortaklık konseyinin alacağı bir karara bağlıdır ve 12 yıllık geçiş sürecinden önce hayata geçirilmesi planlanmamaktadır⁴⁴⁵.

Yunanistan, AB'nin rekabet ve devlet yardımları politikasına uyum sağlayacaktır⁴⁴⁶. Bu konuda, Roma Antlaşması'nın ilgili maddeleri yol gösterici olacaktır⁴⁴⁷. Ortaklığı ilgilendiren diğer konularda Yunanistan'ın 12 yıl içerisinde AB norm ve kurallarına uyum sağlaması gerektiği belirtilmiştir⁴⁴⁸. Uyum sağlanması gereken AB norm ve kurallarına anlaşma metni, ekleri ya da protokollerde yer verilmemiştir. Muhtemelen OKK'lar ile düzenlenmesi düşünülmüştür.

Ananiadès, Atina Anlaşması'na eklenen 16 no'lu Protokol ile OTP kapsamında tütüne ilişkin kuralların belirlenmesinde Yunanistan'a veto hakkı verildiğini aktarmaktadır⁴⁴⁹. Bu veto hakkı, ortak pazarın ilk iki etabında (OTP'ye ilişkin kararlar halen oybirliğiyle alınırken) geçerli olacaktır⁴⁵⁰. İkinci etapta sonra kararlar nitelikli çoğunluk ile alınacaktır⁴⁵¹. Ayrıca, 10 no'lu Protokol'de Atina Anlaşması yürürlüğe girdikten sonraki 12 yıl içerisinde (yani, AB-Yunanistan GB kuruluncaya kadar) kuru

⁴⁴⁴*Ibid.*, md. 44.

⁴⁴⁵*Ibid.*, md. 44, md. 49.

⁴⁴⁶*Ibid.*, md. 51-57.

⁴⁴⁷*Ibid.*, md. 51. Bu maddede Roma Antlaşması md. 85-86, md. 90 ve md. 92'nin yol gösterici olacağı belirtilmektedir.

⁴⁴⁸*Ibid.*, md. 2, md. 11.

⁴⁴⁹ *Ibid.*

⁴⁵⁰ *Ibid.*

⁴⁵¹ *Ibid.*

üzüm, zeytin, reçine ve terebentin için OGT’de %20’yi aşan, tütünde ise %10’u aşan değişiklik yapılacağı zaman Yunanistan’ın onayı alınacaktır ifadesine yer verilmiştir⁴⁵². Dolayısıyla, imzaladığı ilk OA’da AB, ortak ülkenin AB karar alma süreçlerine katılımına sınırlı da olsa imkân tanımıştır.

Bunun dışındaki konularda Atina Anlaşması’nda öngörülen sosyalleşme ve karar şekillendirme mekanizması ortaklık konseyindeki istişare ile sınırlıdır. Bu istişare, gerekli hallerde bilgi paylaşımını da kapsamaktadır. Örneğin, Yunanistan’ın OTİP’e uyum sağlama yükümlülüğü doğrultusunda taraflar, imzaladıkları STA’lar hakkında talep edilmesi halinde birbirine bilgi verecektir⁴⁵³.

21 Nisan 1967 tarihindeki askeri darbeden sonra AB, Atina Anlaşması’nın uygulanmasını mevcut işlemler (*current transactions*) ile sınırlanmıştır⁴⁵⁴. Diğer bir ifadeyle, OA’nın gelecekteki amaçları askıya alınmışken darbenin gerçekleştirildiği tarih itibariyle yürürlükte olan işlemlere dokunulmamıştır. Bu sınırlama Yunanistan’da “demokratik ve parlamenter yapılar yeniden kurulana kadar” devam etmiştir⁴⁵⁵. O dönemdeki işlemler, AB ve Yunanistan arasındaki ticari ilişkiler ve gümrük vergisi indirimlerini kapsamaktaydı⁴⁵⁶. Darbe nedeniyle tarım politikalarının uyumlaştırılması ve mali protokol konuları ile Avrupa Yatırım Bankası kredileri askıya alınmıştır⁴⁵⁷. Sivil

⁴⁵² *Ibid.*

⁴⁵³ *Ibid.*, md. 64.

⁴⁵⁴ Avrupa Komisyonu, “Greece and the European Community”, Information [External Relations], 455/X/75-F (E), Brüksel, 1975, s. 3.

⁴⁵⁵ *Ibid.*

⁴⁵⁶ *Ibid.*

⁴⁵⁷ *Ibid.*

yönetimin yeniden göreve gelmesinin ardından Yunanistan 22 Ağustos 1974 tarihinde ilişkilerin devamını talep etmiştir⁴⁵⁸. AB Bakanlar Konseyi'nin 17 Eylül 1974 tarihindeki kararıyla ilişkilere yeniden başlanmıştır⁴⁵⁹.

Yunanistan, 12 Haziran 1975 tarihinde demokrasiyi güçlendirmek ve ekonomik kalkınmayı hızlandırmak amacıyla ortaklık süreci tamamlanmadan AB üyeliği başvurusunda bulunmuştur⁴⁶⁰. Yunanistan'ın katılımı hakkındaki Ocak 1976'da yayımladığı görüşünde Avrupa Komisyonu, AB'nin Türkiye ve Yunanistan arasındaki ikili sorunlara taraf olmaması gerektiğini belirtmiş ve bu sorunların katılım öncesinde çözülmesi gerektiğine işaret etmiştir⁴⁶¹. Ancak, AB Bakanlar Konseyi AB üyeliğinin Yunanistan'da demokrasiyi güçlendireceğine inanmış ve katılım müzakerelerine başlama kararı almıştır⁴⁶². Böylece, Yunanistan 1981 yılında AB üyesi olmuştur.

O dönemde AB, Yunanistan ve Türkiye ile ilişkilerini aynı düzeyde tutmak istemekteydi. Yunanistan yetkilileri, Yunanistan'ın AB üyeliğinin Türkiye'nin üyeliğini hızlandırabileceği konusunda ne düşündükleri hakkında AB yetkilileri tarafından dile getirilen soruya “her iki ülkenin Topluluk üyesi olması birbirleri ile ilişkilerini iyileştirebilir ve sorunların üstesinden gelme fırsatı tanıyabilir” demiştir⁴⁶³. Ancak, üye

⁴⁵⁸*Ibid.*

⁴⁵⁹*Ibid.*

⁴⁶⁰D. Dinan, *Ever Closer Union: An Introduction to European Integration*, 3. Baskı, Boulder: Lynne Rienner Publishers, 2005, s. 99.

⁴⁶¹Avrupa Komisyonu, “Commission Opinion on the Greek Request for Membership”, *Bulletin of the European Communities*, COM(76) 30 final, Brüksel, 29 Ocak 1976, s. 1.

⁴⁶²Dinan, *op. cit.*, s. 100.

⁴⁶³Avrupa Komisyonu, “Greece and the European Community”, *op. cit.*, s. 8.

olduktan sonra Yunanistan uzun yıllar AB'nin koşulluluk politikası sayesinde AB üyeliğini Türkiye'ye karşı kullanmıştır⁴⁶⁴. Yunanistan'ın üyeliğı sonrasında Türkiye ile ikili sorunlar Türkiye-AB sorunları haline gelmiştir. Türkiye aleyhine benzer bir durum, 2004 yılında Kıbrıs üye olduktan sonra da yaşanmıştır.

2.2.1.2. Malta ve Kıbrıs ile İmzalanan Ortaklık Anlaşmaları

Malta ve Kıbrıs ile imzalanan anlaşmalarda AB üyeliğı ihtimalinden bahsedilmemektedir. AB başlangıçta bu ülkelerle derin bir entegrasyon öngörmemiştir. Ancak, anlaşmalar her iki ülkeye AB ile ilişkilerini geliştirme imkânı sunmuştur.

26-27 Haziran 1992 tarihlerinde gerçekleştirilen Lizbon Avrupa Konseyi'nde Kıbrıs ve Malta ile ilişkilerin OA'lar, AB üyeliğı başvurusu ve politik diyalog kanalları üzerinden geliştirileceğı ifade edilmiştir⁴⁶⁵. Avrupa Komisyonu, Kıbrıs'ın AB üyeliğı başvurusu hakkında 30 Haziran 1993 tarihinde açıkladığı görüşünde OA'nın sunduğı imkanların "Kıbrıs'ın Topluluk ile entegrasyonuna yönelik ekonomik, sosyal ve politik geçiş sürecine katkı sağlamak üzere kullanılacağını" belirtmiştir⁴⁶⁶.

⁴⁶⁴S. Economides, "The Europeanization of Greek Foreign Policy", *West European Politics*, 28(2), 2005, s. 484.

⁴⁶⁵Avrupa Konseyi, *Lisbon European Council Presidency Conclusions*, 26-27 Haziran 1992, Enlargement, par. C.

⁴⁶⁶Avrupa Komisyonu, "Commission Opinion on the Application by the Republic of Cyprus for Membership", *Bulletin of the European Communities*, COM (93) 313 final, Brüksel, 30 Haziran 1993, Conclusions.

1970’li yıllarda imzalanan bu anlaşmalarda AB üyeliği ihtimalinden bahsedilmemesinin nedeni 1960 sonrasında AB’de genişleme ve derinleşmeye dair yaşanan gelişmelerdir. AB’ye ilk üyelik başvurusunu Ağustos 1961’de BK yapmıştır. Ardından, Danimarka, İrlanda ve Norveç başvurmuştur. Kasım ayında Fransa Avrupa’da politik bir topluluk inşa etmek için Fouchet Planı’nı hazırlamıştır. Nisan 1962’de plan başarısız olmuştur⁴⁶⁷. Ocak 1963’te de Gaulle BK’nın başvurusunu veto etmiştir. Nisan 1965’te imzalanan Brüksel Antlaşması ile AET, Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT) ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu’nun (EURATOM) bazı kurumları birleştirilmiştir⁴⁶⁸.

Ocak 1966’da boş sandalye krizi sona ermiş ve uzlaşma (*Luxembourg compromise*) sağlanmıştır⁴⁶⁹. Mayıs 1967’de BK ve ardından, Danimarka, İrlanda ve

⁴⁶⁷Fransa Cumhurbaşkanı Charles de Gaulle, Avrupa entegrasyonunun ulusüstü bir nitelik kazanmasından rahatsızlık duymaktaydı ve üye ülkeler arasında daha esnek, hükümetlerarası işbirliğine dayalı bir politik birlik kurulmasını savunuyordu. Fouchet Planı bu doğrultuda hazırlanmıştır. Bu konu hakkında lütfen bkz.: A. Teasdale, “The Fouchet Plan: De Gaulle’s Intergovernmental Design for Europe”, *LSE ‘Europe in Question’ Discussion Paper Series*, 117/2016, Ekim 2016, s. 1-55.

⁴⁶⁸Füzyon Antlaşması olarak da bilinmektedir. Böylelikle, söz konusu üç Topluluk için tek bir Komisyon ve tek bir Bakanlar Konseyi kurulmuştur. Avrupa Toplulukları, “Traité Instituant un Conseil Unique et une Commission Unique des Communautés Européennes”, 8 Nisan 1965, *Journal Officiel des Communautés Européennes*, OJ 152, Brüksel, 13 Temmuz 1967, md. 1, md. 9 [Brüksel Antlaşması].

⁴⁶⁹AB içerisindeki GB alanı Temmuz 1968’de, beklenenden erken bir tarihte kurulmuştur. Bu yüzden, 1965 yılında Avrupa Komisyonu, AB’nin artık öz mali kaynaklarına sahip olmasını ve OTP’nin bu şekilde finanse edilmesini savunmuştur. Bunun hayata geçirilmesi için üye ülkelerin ithalattan aldıkları gümrük vergilerini AB düzeyine devretmeleri istenmiştir. AB’nin ulusüstüleşmesini istemeyen de Gaulle, bu öneriye karşı çıkmıştır. Fransa, OTP’nin AB bütçesi değil ulusal bütçeler kanalıyla finanse edilmesi önerisinde bulunmuştur. Ancak, yeterli desteği görmemiştir. Aynı dönemde de Gaulle AB Bakanlar Konseyi’nin belirli konularda nitelikli

Norveç yeniden AB üyeliği için başvurmuştur. Kasım ayında de Gaulle BK'nın başvurusunu yeniden veto etmiştir. Nisan 1969'da de Gaulle istifa ettikten sonra aynı yılın Temmuz ayında BK ve ardından, Danimarka, İrlanda ve Norveç yeniden katılım için başvurmuştur. Aralık ayındaki La Hey Zirvesi'nde üye ülkeler AB'yi canlandırmaya karar vermiştir⁴⁷⁰. 1971'de yaşanan para birimi krizleri Avrupa ekonomisini resesyona sokmuştur⁴⁷¹. BK, Danimarka, İrlanda ve Norveç ile katılım anlaşmaları Ocak 1972'de imzalanmıştır. Eylül ayında düzenlenen referandumda Norveç halkı AB üyeliğini reddetmiştir. BK, İrlanda ve Danimarka Ocak 1973'te AB üyesi olmuştur.

Malta ve Kıbrıs'ın ortaklık başvurusu ve müzakereleri genişleme ve derinleşme açısından belirsizliğin bulunduğu böyle bir dönemde gerçekleşmiştir. Bu iki ülkenin ortaklık başvurusunda bulunmasının iki önemli nedeni bulunmaktadır. İlk neden BK'nın

çoğunlukla karar alması şeklindeki öneriye de karşı çıkmış ve oybirliğini savunmuştur. Tepki olarak, Fransız yetkililer AB Bakanlar Konseyi toplantılarına katılmamaya başlamıştır. Taraflar, Ocak 1966 sonrasında bir uzlaşuya varabilmiştir. OTP bütçesi konusunda geçici bir mali düzenleme kabul edilmiş ve AB'nin öz kaynakları konusu ertelenmiştir. Nitelikli çoğunlukla oylama konusunda ise bir ya da birkaç üye ülke için çok önemli olan meselelerde oybirliği sağlanıncaya kadar görüşmelerin devam etmesi konusunda karara varılmıştır. Dinan, *op. cit.*, s. 49-51.

⁴⁷⁰De Gaulle sonrasında Fransa Cumhurbaşkanı olan Georges Pompidou, de Gaulle'ün aksine Avrupa entegrasyonunu derinleştirmeyi savunuyordu. Bunun üzerine, üye ülkeler 1-2 Aralık 1969 tarihlerinde La Hey Zirvesi'nde bir araya gelmiştir. Böylelikle, OTP'nin AB'nin öz kaynakları kanalıyla finanse edilmesi konusunda ülkeler anlaşmaya varmıştır. Üye ülkeler gümrük vergisi gelirlerini AB düzeyine devretmiştir. Avrupa Parlamentosu'na bütçeyi değiştirme yetkisi verilmiştir. Dış politika, ekonomi ve para politikalarının koordinasyonu gündeme gelen diğer bir konudur. Bu sayede, Ekim 1970'de sunulan Davignon Planı ile Avrupa Siyasi İşbirliği (EPC) başlatılmıştır. EMU konusunda aynı dönemde Werner Planı sunulmuştur. Bu plan, 10 yıl içerisinde yedi aşamalı bir şekilde EMU sürecinin tamamlanmasını öngörmüştür. *Ibid.*, s. 57-60.

⁴⁷¹*Ibid.*, s. 65.

AB üyeliği başvurusunda bulunmasıdır⁴⁷². BK'nın AB üyesi olması halinde OGT'yi uygulayacak olması nedeniyle BK pazarına giriş imkanından yoksun kalmak istememişlerdir⁴⁷³. Ayrıca, BK'nın OTP uyarınca giriş fiyatı uygulaması gerekeceğinden tarımsal ürünlerde BK pazarını İtalya ve Fransa'ya kaybetmek istememişlerdir⁴⁷⁴.

AB-Malta OA, 5 Kasım 1970 tarihinde imzalanmıştır. 1 Nisan 1971 tarihinde yürürlüğe girmiştir. AB-Kıbrıs OA, 19 Aralık 1972 tarihinde imzalanmıştır. 1 Haziran 1973 tarihinde yürürlüğe girmiştir. OA'ların salt ticari niteliği uyarınca, Atina Anlaşması ve Ankara Anlaşması'nda yer alan halklar arasında 'daha yakın ilişkiler geliştirmek' ifadesine Giriş kısımlarında yer verilmemiştir. Bunun yerine, taraflar arasındaki ticari ve ekonomik ilişkileri geliştirmek amacından bahsedilmiştir⁴⁷⁵. AB'nin bu ülkelerle ortaklık kurmasının öne çıkan nedeni politik değil ekonomiktir⁴⁷⁶. Karma anlaşma olmamaları bu durumu doğrulamaktadır⁴⁷⁷.

⁴⁷²C. Tsardanidis, "The EC-Cyprus Association Agreement: Ten Years of a Troubled Relationship, 1973-1983", *Journal of Common Market Studies*, 22(4), 1984, s. 351.

⁴⁷³*Ibid.*

⁴⁷⁴*Ibid.* Yazara göre, AB'nin İspanya ve İsrail ile STA görüşmelerinde bulunması da tetikleyici olmuştur.

⁴⁷⁵Kıbrıs OA, *op. cit.*, Giriş; Malta OA, *op. cit.*, Giriş.

⁴⁷⁶S. Laulhé Shaelou, *The EU and Cyprus: Principles and Strategy of Full Integration*, Leiden: Brill Publishers, 2009, s. 24-26.

⁴⁷⁷Ekonomik yanı ağır basan anlaşmasalar olsa dahi örneğin Kıbrıs'ta Emekçi Halkın İlerici Partisi (*The Progressive Party of Working People*) ve Sosyal Demokrasi Hareketi (*Movement for Social Democracy*) gibi siyasi partiler OA'nın ülkenin bağlantısız dış politikasına halel getirebileceğini ifade etmiştir. Kıbrıs Türk halkı ise OA'nın ekonomik açıdan faydalı olacağını belirtmiştir. Tsardanidis, *op. cit.*, s. 354.

Bu OA'ların nihai hedefi sanayi ürünlerinde GB kurulmasıdır. Tarım ürünleri kapsam dışı bırakılmıştır⁴⁷⁸. Önce STA, ardından GB kurulacaktır⁴⁷⁹. OA'lar iki aşamalıdır. Kıbrıs için ilk aşama 30 Haziran 1977 tarihinde sona erecektir⁴⁸⁰. Malta için ilk aşamanın 5 yıl sürmesi beklenmektedir. İlk aşamada STA kurulacaktır. Sonunda GB'nin kurulacağı ikinci aşamanın her iki ülke için 5 yıl sürmesi planlanmaktadır⁴⁸¹. İlk aşamalar bitmeden 18 ay önce kurulması planlanan GB'nin esasları belirlenecektir⁴⁸². Dolayısıyla, ilk plana göre GB'lerin 1980'li yılların başında kurulması gerekmektedir⁴⁸³. Anlaşmalarda OTİP, OGT ve AB mevzuatına uyum konularına yer verilmemiştir. Bu konuların muhtemelen anılan 18 ay içerisinde düzenlenmesi öngörülmüştür.

İşçilerin ve hizmetlerin serbest dolaşımı ve AB mevzuatına uyum gibi konulara yer verilmediği için ortaklık konseyinin işlevleri sınırlı tutulmuştur⁴⁸⁴. Ortaklık konseyine anlaşmazlıkların halli işlevi tanınmamıştır. Parlamentolar arası işbirliği öngörülmemiştir. Kurumsal yapının sadeliği anlaşmanın içeriğini yansıtmaktadır.

Türkiye'nin Kıbrıs'a 1974 yılındaki müdahalesinin ardından Kıbrıs'ın AB ile ilişkileri sekteye uğradığından ilk dönem beklenenden uzun sürmüştür⁴⁸⁵. Geçiş dönemini

⁴⁷⁸Kıbrıs OA, *op. cit.*, Ek md. 1.

⁴⁷⁹*Ibid.*, Giriş ve md. 2.

⁴⁸⁰*Ibid.*, md. 2.

⁴⁸¹*Ibid.*

⁴⁸²*Ibid.*

⁴⁸³Tsardanidis, *op. cit.*, s. 351.

⁴⁸⁴Laulhé Shaelou, *op. cit.*, s. 24-25.

⁴⁸⁵*Ibid.*, s. 30.

başlatmak yerine 15 Aralık 1977 tarihinde imzalanan Ek Protokol ve Mali Protokol ile sanayi ürünleri ve işlenmiş tarım ürünlerinde ilave taviz tanınmış ve menşe kuralları iyileştirilmiştir⁴⁸⁶.

Kıbrıs, 1 Ocak 1980 tarihinde GB'yi "ekonomik ve politik nedenlerle" kurmak istediğini belirtmiştir⁴⁸⁷. GB'nin Kıbrıs'ın "Avrupa'ya siyasi bağlılığını" artıracığı ifade edilmiştir⁴⁸⁸. AB ise adanın bölünmüşlüğüne gerekçe göstermiş ve ortaklığı ilerletmek istememiştir⁴⁸⁹.

19 Ekim 1987 tarihinde ortaklığın geçiş dönemini gecikmeli de olsa başlatmak için imzalanan Protokol'de OTİP, OGT, rekabet, devlet yardımı ve vergilendirme konularında AB mevzuatına uyum konularına yer verilmiştir⁴⁹⁰. Bu Protokol ile ortaklık konseyine anlaşmazlıkların halli işlevi tanınmıştır⁴⁹¹. Protokol'ün 1 Ocak 1988 tarihinde yürürlüğe girmesiyle geçiş dönemi başlamıştır⁴⁹². Geçiş dönemi iki dönemden

⁴⁸⁶Geçiş dönemini başlatmak için Kıbrıs da çok istekli olmamıştır, çünkü AB'den gelen mallara piyasasını açmak istememiştir. Ancak, İtalya ve Fransa'nın endişeleri nedeniyle AB, Kıbrıs'ın talep ettiği ölçüde tarımsal taviz verememiştir. Kıbrıs'a verilebilecek tavizlerin Yunanistan, Portekiz ve İspanya için örnek teşkil edebileceği belirtilmiştir. Ancak, Kıbrıs'ın ısrarcı olması üzerine 11 Mayıs 1978 tarihinde imzalanan iki ayrı Protokol ile tarımsal tavizler iyileştirilmiştir. Tsardanidis, *op. cit.*, s. 359-361.

⁴⁸⁷*Ibid.*, s. 361.

⁴⁸⁸*Ibid.* Yazara göre, Kıbrıs, bölünmüşlüğüne rağmen dış dünya ile ilişki kurabileceğini göstermek istemiştir.

⁴⁸⁹*Ibid.*, s. 364.

⁴⁹⁰M. A. Gaudissart, "Cyprus and the European Union: The Long Road to Accession", *Cyprus Review*, 8(1), 1996, s. 16.

⁴⁹¹*Ibid.*

⁴⁹²*Ibid.*

oluşmaktadır. İlk dönem 10 yıl, ikinci dönem 5 yıl sürecektir⁴⁹³. Protokol'de tarım ürünlerinde sınırlı bir açılım öngörülmüştür⁴⁹⁴. Dolayısıyla, Kıbrıs ve AB arasında en geç 2002 yılında bir GB kurulması hedeflenmiştir⁴⁹⁵.

Kıbrıs 4 Temmuz 1990 tarihinde ve Malta, 16 Temmuz 1990 tarihinde AB üyeliği başvurusunda bulunmuştur. İki ülke Yunanistan örneğinde olduğu gibi GB kurulmadan AB'ye üye olmuştur. Gaudissart'a göre, OA'lar kanalıyla elde edilen ekonomik entegrasyon AB üyeliği başvurusunda etkili olmuştur⁴⁹⁶. Ayrıca, Kıbrıs'ın adanın bölünmüşlüğü sorununun çözümüne AB'yi dahil etmek istemesi diğer bir nedendir⁴⁹⁷.

AB, Kıbrıs ve Malta ile ilişkilerini paralel bir şekilde geliştirmiştir. Kıbrıs'ın üyeliğinde Yunanistan'ın etkisi büyük olmuştur. 24 Haziran 1994 tarihindeki Korfu Avrupa Konseyi'nde Kıbrıs'ın AB üyeliği için adanın birleşmesinin bir önkoşul olmadığı belirtilmiş ve adanın 1996 yılındaki Hükümetlerarası Konferans'tan sonra yapılacak ilk

⁴⁹³*Ibid.* OKK ile ikinci dönem 4 yıla indirilebilecektir.

⁴⁹⁴Özellikle AB'nin 1 Ocak 1986 tarihinde İspanya ve Portekiz'e genişlemesinin ardından Kıbrıs'a verilecek tarımsal tavizlerin bu ülkelerin ihracatını olumsuz etkilememesine dikkat edilmiştir. Karşılıklı açılıma tabi olan sınırlı sayıdaki tarımsal ürünün GB'ye tabi olabileceği, ancak Kıbrıs'ın özellikle İspanya ve Portekiz'e karşı rekabetçi olduğu ürünlerinde giriş fiyatı ya da tarife kotası uygulanabileceği Protokol'de ifade edilmiştir. *Ibid.*

⁴⁹⁵*Ibid.*

⁴⁹⁶*Ibid.*, s. 20.

⁴⁹⁷*Ibid.*

genişleme dalgasında yer alacağı ifade edilmiştir. Yunanistan, ancak bu şekilde Türkiye ile GB kurulmasını kabul etmiştir.

2.2.1.3. Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri ile İmzalanan Ortaklık Anlaşmaları

9 Kasım 1989 tarihinde Berlin Duvarı'nın yıkılmasının ardından ODA ülkeleri ile ilişkilerin geleceği AB gündemini meşgul etmeye başlamıştır. Başlangıçta, AB üyeliği yerine OA'lar kanalıyla ilişkilerin sürdürülebileceği düşünülmüştür⁴⁹⁸. Ancak, yaşanan gelişmeler neticesinde AA'ları imzalayan ODA ülkelerinin tamamı 2004 ve 2007 yıllarında AB üyesi olmuştur.

ODA ülkeleriyle imzalanan AA'lar, ortaklık politikasında yeni bir başlangıç olmuştur. Yakın politik diyalog, AB mevzuatına kapsamlı uyum, geniş sektörel işbirliği ve GB yerine STA öngörmeleri öne çıkan özellikleridir. AA'lar kanalıyla AB, norm ve kural transferi yaparak ODA ülkelerini dönüştürmek istemiştir. AA'ların imzalanma ve yürürlüğe giriş tarihleri aşağıda gösterilmektedir.

⁴⁹⁸L. Friis, "The End of the Beginning of Eastern Enlargement-Luxembourg Summit and Agenda-setting", *European Integration Online Papers*, 2(7), 1998, s. 1.

Tablo 2 AA'ların İmzalanma ve Yürürlüğe Giriş Tarihleri

Ülke	İmzalanma Tarihi	Yürürlüğe Giriş Tarihi
Macaristan	16 Aralık 1991	1 Şubat 1994
Polonya	16 Aralık 1991	1 Şubat 1994
Romanya	1 Şubat 1993	1 Şubat 1995
Bulgaristan	8 Mart 1993	1 Şubat 1995
Çek Cumhuriyeti	4 Ekim 1993	1 Şubat 1995
Slovakya	4 Ekim 1993	1 Şubat 1995
Estonya	12 Haziran 1995	1 Şubat 1998
Letonya	12 Haziran 1995	1 Şubat 1998
Litvanya	12 Haziran 1995	1 Şubat 1998
Slovenya	10 Haziran 1996	1 Şubat 1999

Kaynak: Yazar tarafından derlenmiştir.

AA'ların içeriği AB'nin gelişimini göstermektedir. Süreç içerisinde AB, genişlemiş ve derinleşmiştir⁴⁹⁹. 1981 yılında Yunanistan, 1987 yılında İspanya ve Portekiz AB üyesi olmuştur. 28 Şubat 1986 tarihinde ATS imzalanmıştır. Türkiye'nin 1987 yılındaki AB üyeliği başvurusundan sonra 1989 yılında Avusturya, 1990 yılında Kıbrıs ve Malta, 1991 yılında İsveç, 1992 yılında Finlandiya, İsviçre ve Norveç üyelik başvurusunda bulunmuştur⁵⁰⁰. Avusturya, Finlandiya ve İsveç 1995 yılında AB üyesi olmuştur. Görüldüğü üzere, kıtanın her yerinden, farklı gelişmişlik düzeyindeki ülkeler için AB çekici bir seçenek haline gelmiştir. AB'nin derinleşmesi adına önemli diğer bir

⁴⁹⁹Cezayir'in 1962 yılında, Grönland'ın 1982 yılında, Saint Barthélemy'nin 2012 yılında ve BK'nın 2020 yılında AB'den ayrılması istisnası dışında AB genişlemiştir. S. Gänzle, "Differentiated (dis)integration in Europe and Beyond: Historical and Comparative Perspectives", S. Gänzle, B. Leruth ve J. Trondal (der.) *Differentiated Integration and Disintegration in a Post-Brexit Era* içinde, Londra: Routledge, s. 207-210.

⁵⁰⁰Dinan, *op. cit.*, s. 99.

gelişme Maastricht Antlaşması'nın 1 Kasım 1993 tarihinde yürürlüğe girmesiyle yaşanmıştır.

AA'ların nihai hedefi AB üyeliği değildir. Ancak, anlaşmalarda ODA ülkelerinin nihai hedefinin AB üyeliği olduğu kabul edilmiş ve ortaklığın, bu amaca ulaşmayı kolaylaştıracağı belirtilmiştir⁵⁰¹. AB, başlangıçta AA'ları katılım aracı olarak görmemiştir. AB'nin bu yaklaşımı daha sonra değişmiştir. ODA ülkeleri o dönem AB üyesi olma isteklerini sıklıkla dile getirmiştir. Avrupa'ya geri dönüş en çok kullandıkları argüman olmuştur⁵⁰². Ayrıca, AB'nin ODA ülkelerine genişlemesinin normatif ve tarihsel bir yükümlülük olduğu yine aynı ülkeler tarafından dile getirilmiştir⁵⁰³. ODA ülkelerinin bu söylemi Avusturya, Finlandiya, Almanya, BK, Danimarka ve İsveç gibi dönemin genişleme yanlısı üye ülkeleri tarafından da benimsenmiştir⁵⁰⁴.

Böylelikle, 22 Haziran 1993 tarihindeki Kopenhag Avrupa Konseyi'nde, ODA ülkelerinin AB üyeliği ihtimalinden açıkça bahsedilmiştir:

[ODA ülkeleri] istedikleri takdirde [AB'ye] üye olabilecektir. Ortak ülke, gerekli ekonomik ve politik şartları sağlayarak AB üyeliğinin yükümlülüklerini yerine getirebilecek duruma geldiğinde katılım gerçekleşecektir⁵⁰⁵.

⁵⁰¹Örneğin, bkz.: Macaristan AA, *op. cit.*, Giriş; Litvanya AA, *op. cit.*, Giriş.

⁵⁰²S. Piedrafita ve J. Torreblanca, "The Three Logics of EU Enlargement: Interests, Identities and Arguments", *Politique européenne*, 15(1), 2005, s. 48-50.

⁵⁰³*Ibid.*

⁵⁰⁴F. Schimmelfennig, "Strategic Action in a Community Environment: The Decision to Enlarge the European Union to the East", *Comparative Political Studies*, 36(1-2), 2003, s. 156-183.

⁵⁰⁵Avrupa Konseyi, *Copenhagen European Council Presidency Conclusions*, 22 Haziran 1993, Enlargement, par. 7.A.iii.

AB üyeliği ihtimalleri açıkça ifade edildikten sonra AA'lar *de facto* katılım öncesi aracı olmuştur. Bu çerçevede, imzalanma tarihleri ve coğrafi konumları dikkate alınarak Macaristan, Slovakya, Litvanya ve Slovenya ile yapılan anlaşmalar incelenecektir.

Macaristan ile imzalanan AA'nın Giriş kısmında OA'ların "barışçıl, refah ve istikrarlı bir Avrupa" kurmaktaki önemine değinilmiştir⁵⁰⁶. Slovakya, Litvanya ve Slovenya ile imzalanan anlaşmalarda ise farklı bir ifade kullanılmış ve anlaşmaların, "Avrupa'da işbirliğine dayalı bir istikrar sistemi" kurmaktaki öneminden bahsedilmiştir⁵⁰⁷.

Politik diyalog, AA'lar ile getirilen bir yeniliktir. AA'ların Giriş kısmında "karşılıklı çıkarları ilgilendiren ikili ve uluslararası meselelerde kurulacak politik diyalog [ortaklığı ilerletecektir]" ifadesine yer verilmiştir⁵⁰⁸. AB, üye ülkeler ve ortak ülkeler arasındaki geleneksel ilişkiler ve "ortak değerlerin" önemine dikkat çekilmiştir⁵⁰⁹. 9-10 Aralık 1994 tarihlerinde düzenlenen Essen Avrupa Konseyi'nden sonra imzalanan AA'larda AB'nin ODA ülkeleri için kabul ettiği katılım stratejisine de Giriş kısmında atıfta bulunulmuştur⁵¹⁰. Bu AA'ların Giriş kısmında katılım bahsine yer verilmiş iken

⁵⁰⁶Macaristan AA, *op. cit.*, Giriş.

⁵⁰⁷Slovakya AA, *op. cit.*, Giriş; Litvanya AA, *op. cit.*, Giriş.

⁵⁰⁸*Ibid.*

⁵⁰⁹*Ibid.*

⁵¹⁰*Ibid.* AB Bakanlar Konseyi tarafından ODA ülkelerinin katılımına ilişkin hazırlanan strateji 1994 yılında kabul edilmiştir. Essen Avrupa Konseyi'nde ODA ülkelerinin AB üyeliğinin Avrupa kıtasına kalıcı barış ve istikrar getirmeye yardımcı olacağı belirtilmiştir. Avrupa Konseyi, *Essen European Council Presidency Conclusions*, 9-10 Aralık 1994, Ek IV ve par I.2.

anlaşma metninde AB üyeliğine atıf yapılmamıştır. Arat'a göre ODA ülkeleri, Ankara Anlaşması md. 28 ya da Atina Anlaşması md. 72 örneklerinde olduğu gibi “üyelik konusunun anlaşma metninde yer alacak bir hükümlerle teyit edilmesi yönünde” talepte bulunmuştur⁵¹¹.

“Paylaşılan değerler ve amaçlar” üzerine kurulan politik diyalogun amacı, ortak ülkelerdeki yeni politik düzeni desteklemek ve taraflar arasındaki yakınlaşmayı ilerletmektir denilmiştir⁵¹². Politik diyalog sayesinde karşılıklı anlayış ve uluslararası meselelere dair ortak bir bakış açısı geliştirileceği ve böylelikle, Avrupa'nın güvenlik ve istikrarının artacağı belirtilmiştir⁵¹³.

AA'ların amaçları STA kurmak, politik diyalog geliştirmek, malların, hizmetlerin, sermayenin ve kamu alımlarının liberalizasyonunda ilerleme kaydetmek, ekonomik, mali ve kültürel işbirliği yapmak, ortak ülkelerin serbest piyasa ekonomisine geçişini hızlandırmak ve ortaklığın amacına uygun kurumsal yapı kurmak şeklinde ifade edilmiştir⁵¹⁴.

21-22 Haziran 1993 tarihlerinde düzenlenen Kopenhag Avrupa Konseyi'nde katılım için Kopenhag kriterleri belirlenmiştir. Bu yüzden, Haziran 1993 sonrasında imzalanan OA'larda Kopenhag kriterlerini yansıtan esaslı hükümlere yer verilmiştir.

⁵¹¹Arat, *op. cit.*, s. 590.

⁵¹²Macaristan AA, *op. cit.*, md. 2; Slovakya AA, *op. cit.*, md. 2.

⁵¹³Litvanya AA, *op. cit.*, md. 4; Slovenya AA, *op. cit.*, md. 4.

⁵¹⁴Macaristan AA, *op. cit.*, md. 1; Slovakya AA, *op. cit.*, md. 1.2; Litvanya AA, *op. cit.*, md. 1; Slovenya AA, *op. cit.*, md. 1.2.

Daha önce belirtildiği gibi, esaslı hükmün ihlal edilmesi anlaşmanın askıya alınmasına yol açabilmektedir. Slovakya ve Litvanya ile imzalanan OA'larda esaslı hüküm aşağıdaki şekilde düzenlenmiştir:

Helsinki Nihai Senedi ve Yeni Bir Avrupa için Paris Şartı tarafından getirilen demokratik ilkeler ve insan hakları ile piyasa ekonomisi ilkeleri, tarafların iç ve dış politikalarına yön verir ve ortaklığın esaslı hükümlerini oluşturur⁵¹⁵.

Slovenya ile imzalanan anlaşmada esaslı hüküm genişletilmiştir:

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nde beyan edilen ve Helsinki Nihai Senedi ve Yeni Bir Avrupa için Paris Şartı tarafından *tanımlandığı şekliyle* demokratik ilkeler ve insan hakları ile *[Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı] Bonn Ekonomik İşbirliği Konferansı'nda* ifade edilen piyasa ekonomisi ilkeleri tarafların iç ve dış politikalarına yön verir ve ortaklığın esaslı hükümlerini oluşturur⁵¹⁶.

Macaristan ve Slovakya örneklerinde ortaklık, her biri 5 yıl sürecek olan iki kademedен oluşmaktadır⁵¹⁷. Dolayısıyla, 10 yıllık bir geçiş süreci söz konusudur. Litvanya için 6 yıllık kademesiz bir geçiş süreci öngörülmüştür⁵¹⁸. Slovenya için 6 yıllık iki kademeli (ilk kademe 4 yıl, ikinci kademe 2 yıl) bir geçiş süreci planlanmıştır⁵¹⁹. Geçiş süreçlerinin sonunda STA tesis edilecektir⁵²⁰. Sanayi ürünleri, tarım ürünleri ve işlenmiş

⁵¹⁵Slovakya AA, *op. cit.*, md. 6; Litvanya AA, *op. cit.*, md. 2.

⁵¹⁶Slovenya AA, *op. cit.*, md. 2. [vurgu eklenmiştir].

⁵¹⁷Macaristan AA, *op. cit.*, md. 6; Slovakya AA, *op. cit.*, md. 7.

⁵¹⁸Litvanya AA, *op. cit.*, md. 8.

⁵¹⁹Slovenya AA, *op. cit.*, md. 3.1.

⁵²⁰Macaristan AA, *op. cit.*, md. 7; Slovakya AA, *op. cit.*, md. 8.

tarım ürünlerinde gümrük vergileri, miktar kısıtlamaları ve eş etkili diğer tedbirler belirlenen takvimler çerçevesinde kademeli olarak kaldırılacaktır⁵²¹.

Hizmet ticareti ve kamu alımlarının liberalizasyonu kademeli bir şekilde, OKK'lar doğrultusunda geçiş süreci içerisinde hayata geçirilecektir⁵²². Hava ulaştırma hizmetleri, iç su ulaştırma hizmetleri ve denizcilik kabotaj hizmetleri kapsam dışı tutulacaktır⁵²³. Rekabet kuralları ve devlet yardımları konusunda AB'nin ilkelerine yer verilmiştir⁵²⁴. Bu konularda gelecekte atılması gereken adımları ortaklık konseyi belirleyecektir⁵²⁵. AA'larda belirtilen amaçların hayata geçirilmesi için ortak ülkelere mali yardım yapılacaktır⁵²⁶.

AB mevzuatına uyum geniş bir şekilde düzenlenmiştir. Kapsadığı konular şunlardır: gümrük kuralları, şirketler hukuku, bankacılık hukuku, şirketler muhasebesi, TBT, SPS, iş sağlığı ve güvenliği, rekabet kuralları, kamu alımları, gıda mevzuatı, tüketicinin korunması, dolaylı vergilendirme, teknik kurallar ve standartlar, taşımacılık, barınma ve inşaat⁵²⁷. Ancak, metinde ya da eklerinde uyum sağlanması gereken AB mevzuatı listesine yer verilmemiştir. Katılım ihtimali ortaya çıktıktan sonra ise hangi mevzuata ne şekilde ve ne kadar sürede uyum sağlanacağı konusuna ulusal programlar,

⁵²¹Slovenya AA, *op. cit.*, md. 10, md. 13, md. 21; Macaristan AA, *op. cit.*, md. 9, md. 12, md. 20.

⁵²²Slovakya AA, *op. cit.*, md. 56; Litvanya AA, *op. cit.*, md. 54.

⁵²³Macaristan AA, *op. cit.*, md. 44; Slovakya AA, *op. cit.*, md. 45.

⁵²⁴Slovakya AA, *op. cit.*, md. 64; Litvanya AA, *op. cit.*, md. 64, md. 67.

⁵²⁵*Ibid.*

⁵²⁶Macaristan AA, *op. cit.*, md. 98; Slovenya AA, *op. cit.*, md. 100.

⁵²⁷Slovakya AA, *op. cit.*, md. 70; Macaristan AA, *op. cit.*, md. 68.

ilerleme raporları ve OKK’larda yer verilmiştir⁵²⁸. Yalnızca AA’ların ilgili ekinde IPR için taraf olunması gereken uluslararası anlaşma listesi yer almaktadır⁵²⁹.

Karar şekillendirme mekanizması düzenlenmemiştir. Ancak, uyumu kolaylaştırmak için ortak ülkelere birtakım imkanlar sağlanacaktır: uzman değişimi, bilgi paylaşımı, seminerler, eğitim faaliyetleri ve tercüme yardımı⁵³⁰.

AA’larda işbirliği yapılması öngörülen alanlar şunlardır: sanayi, yatırımların teşviki ve korunması, bilim ve teknoloji, eğitim, tarım, turizm, enerji, çevre, nükleer güvenlik, su yönetimi, ulaştırma, telekomünikasyon ve postacılık hizmetleri, bankacılık ve sigortacılık, para aklama ile mücadele, para politikası, bölgesel kalkınma, küçük ve orta ölçekli işletmeler, turizm, gümrükler, enformasyon ve iletişim, istatistik, kamu yönetimi ve uyuşturucuyla mücadele⁵³¹. Birinci bölümde görüldüğü üzere, kültürel işbirliği ayrı bir başlık altında, geniş bir şekilde düzenlenmiştir.

2.2.1.4. Batı Balkan Ülkeleri ile İmzalanan Ortaklık Anlaşmaları

Yugoslavya’nın dağılmasının ardından AB, 1999 yılında Batı Balkanlar’a yönelik olarak İstikrar ve Ortaklık Süreci’ni başlatmıştır. Süreç’in amacı politik diyalog,

⁵²⁸A. Lazowski, “Approximation of Laws”, A. Ott ve K. Inglis (der.) *Handbook on European Enlargement* içinde, La Hay: T.M.C. Asser Press, 2002, s. 634.

⁵²⁹Macaristan AA, *op. cit.*, Ek XIII.

⁵³⁰*Ibid.*, md. 69.

⁵³¹*Ibid.*, md. 71-96, md. 73-96; Litvanya AA, *op. cit.*, md. 73-101; Slovenya AA, *op. cit.*, md. 74-97.

ticari liberalizasyon ve bölgesel işbirliği yoluyla Batı Balkan ülkelerinin AB ile yakınlaşmasını sağlamaktır⁵³². Bu amaçlar İOA’larda somutlaşmıştır.

Batı Balkan ülkelerinin tamamı ile İOA imzalanmıştır. İspanya, Slovakya, Kıbrıs, Romanya ve Yunanistan, Kosova’nın bağımsızlığını tanımadığı için Kosova ile imzalanan anlaşma, karma bir anlaşma değildir⁵³³. Yalnızca AB’nin yetkili olduğu konuları kapsayan bir anlaşmadır.

Tablo 3 İOA’ların İmzalanma ve Yürürlüğe Giriş Tarihleri

Ülke	İmzalanma Tarihi	Yürürlüğe Giriş Tarihi
K. Makedonya	9 Nisan 2001	1 Nisan 2004
Hırvatistan	29 Ekim 2001	1 Şubat 2005
Arnavutluk	12 Haziran 2006	1 Nisan 2009
Karadağ	15 Ekim 2007	1 Mayıs 2010
Bosna-Hersek	16 Haziran 2008	1 Nisan 2015
Sırbistan	29 Nisan 2008	1 Eylül 2013
Kosova	27 Ekim 2015	1 Nisan 2016

Kaynak: Yazar tarafından derlenmiştir.

İOA’ların Giriş kısmında Batı Balkan ülkelerinin potansiyel adaylıkları ilan edilmiştir. Tablo 4’te görüleceği üzere Kosova hariç tamamı İOA imzaladıktan sonra AB üyeliği başvurusunda bulunmuştur.

⁵³²D. Phinnemore, “The Stabilization and Association Process: A Framework for European Union Enlargement?”, A. Elbasani (der.) *European Integration and Transformation in the Western Balkans: Europeanization or Business as Usual* içinde, Londra: Routledge, 2013, s. 22-35.

⁵³³A. de Munter, *The Western Balkans, Fact Sheets on the European Union*, Brüksel, Avrupa Parlamentosu, Nisan 2019, s. 1.

Tablo 4 Batı Balkan Ülkelerinin Katılım Sürecine İlişkin Temel Tarihler

Ülke	AB Üyeliği Başvuru Tarihi	Aday İlan Edilme Tarihi	Katılım Müzakerelerine Başlama Tarihi
Hırvatistan	21 Şubat 2003	1 Haziran 2004	12 Haziran 2016
K. Makedonya	22 Mart 2004	16 Aralık 2005	-
Karadağ	15 Aralık 2008	17 Aralık 2010	29 Haziran 2012
Arnavutluk	28 Nisan 2009	27 Haziran 2014	-
Sırbistan	22 Aralık 2009	1 Mart 2012	21 Ocak 2014
Bosna-Hersek	15 Şubat 2016	-	-
Kosova	-	-	-

Kaynak: Yazar tarafından derlenmiştir.

Tablo 3'te görüldüğü üzere, OA'lar 2001-2015 döneminde imzalanmıştır. 2001 yılına gelindiğinde, AB önemli ölçüde derinleşmiştir. 1993 yılında Maastricht Antlaşması yürürlüğe girdikten sonra AB'nin politik entegrasyonu artmıştır. Güvenlik, savunma ve dış politika alanında yeni inisiyatifler kabul edilmiştir. 1 Ocak 1999 tarihinde avro alanı uygulamaya sokulmuştur. 1 Mayıs 1999 yılında Amsterdam Antlaşması yürürlüğe girmiştir. AB'nin kurumsal yapısını yeni genişlemelere hazırlamak için hazırlanan Nice Antlaşması 1 Şubat 2003 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Derinleşme adına en önemli adım 13 Aralık 2007 tarihinde Lizbon Antlaşması'nın imzalanmasıyla atılmıştır⁵³⁴. Aynı dönemde AB; ODA ülkeleri, Kıbrıs ve Malta'ya genişlemiştir.

⁵³⁴Bu konu hakkında lütfen bkz.: S. Baykal, "Reform Antlaşması ve Getirdikleri: Kurumsal Yapı Çerçevesinde Genel Bir Değerlendirme", *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 7(1), 2007, s. 45-67.

İOA'lar, derinleşme ve genişleme adına önemli gelişmelerin yaşandığı böyle bir ortamda müzakere edilmiştir. Bu çalışmada, imzalandıkları tarihler dikkate alınarak K. Makedonya ve Sırbistan ile imzalanan İOA'lar incelenecektir.

İOA'ların Giriş kısmında taraflar arasındaki güçlü bağlara ve paylaşılan “ortak değerlerin” önemine dikkat çekilmiştir⁵³⁵. İOA'ların, “işbirliğine dayalı istikrarlı bir Avrupa düzeni” kurulması ve geliştirilmesinde etkili olacağı ifade edilmiştir⁵³⁶. Adalet ve içişlerinin AB'deki gelişimine binaen ilk defa, ortak bir ülke ile bu konularda işbirliği yapmanın öneminden bahsedilmiştir⁵³⁷. AB'nin Batı Balkan ülkelerini “Avrupa'nın politik ve ekonomik ana akımına mümkün olan en büyük ölçüde entegre etmeye” hazır olduğu belirtilmiş ve potansiyel adaylıkları teyit edilmiştir⁵³⁸.

Ortaklığın amaçları şu şekilde sıralanmıştır: politik diyalog kurmak, ortak ülkenin AB mevzuatını üstlenmesine yardımcı olmak, ortak ülkenin; demokrasi ve hukukun üstünlüğünü güçlendirme ve piyasa ekonomisine geçiş çabalarını desteklemek, AB ve ortak ülke arasında tedrici bir şekilde STA kurmak ve bölgesel işbirliğini geliştirmek⁵³⁹.

K. Makedonya ile imzalanan İOA'da esaslı hüküm şu şekilde düzenlenmiştir:

⁵³⁵K. Makedonya İOA, *op. cit.*, Giriş; Sırbistan İOA, *op. cit.*, Giriş.

⁵³⁶*Ibid.*

⁵³⁷*Ibid.*

⁵³⁸*Ibid.* Potansiyel adaylık ilk defa İOA'larda kullanılan bir ifadedir.

⁵³⁹K. Makedonya İOA, *op. cit.*, md. 1.2; Sırbistan İOA, *op. cit.*, md. 1.2.

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nde beyan edilen ve Helsinki Nihai Senedi ve Yeni Bir Avrupa için Paris Şartı tarafından tanımlandığı şekliyle demokratik ilkeler ve insan haklarına saygı, [Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı] Bonn Ekonomik İşbirliği Konferansı'nda ifade edilen uluslararası hukuk ilkeleri ve hukukun üstünlüğü ile piyasa ekonomisi ilkeleri tarafların iç ve dış politikalarına yön verir ve ortaklığın esaslı hükümlerini oluşturur⁵⁴⁰.

Sırbistan için hazırlanan esaslı hüküm maddesinde, yukarıdaki ifadeye ilave olarak Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi'yle işbirliği yapmak şartı yer almaktadır⁵⁴¹. İlk kez AA'lar ile getirilen politik diyaloga İOA'larda da yer verilmiştir. Politik diyalog öncelikle şu amaçlara hizmet edecektir: uluslararası meselelerde tarafların pozisyonlarını yakınlaştırmak, bölgesel işbirliği ve iyi komşuluk ilişkilerini geliştirmek ve Avrupa'nın güvenlik ve istikrarı konularında benzer yaklaşımlar geliştirmek⁵⁴².

Batı Balkan ülkelerinin kendi aralarındaki sorunlar dikkate alınmıştır. Bu yüzden, bölgesel işbirliği ve iyi komşuluk ilişkileri İOA'larda öne çıkan bir konudur. "Uluslararası ve bölgesel barış ve istikrar, iyi komşuluk ilişkilerinin geliştirilmesi İstikrar ve Ortaklık Süreci'nin merkezinde yer almaktadır [...]" denilmektedir⁵⁴³. Ayrıca, Batı Balkan ülkelerinin iyi komşuluk ilişkileri kapsamında kendi aralarında kişilerin, malların, sermayenin ve hizmetlerin serbest dolaşımı konusunda ilerleme kaydetmeleri ve sınır kontrolü ile örgütlü suç, yolsuzluk, para aklama, yasadışı göç ve insan, silah ve

⁵⁴⁰K. Makedonya İOA, *op. cit.*, md. 2.

⁵⁴¹Sırbistan İOA, *op. cit.*, md. 2.

⁵⁴²K. Makedonya İOA, *op. cit.*, md. 7; Sırbistan İOA, *op. cit.*, md. 10.

⁵⁴³K. Makedonya İOA, *op. cit.*, md. 3, md. 6.

uyuşturucu kaçakçılığıyla mücadele konularında ortak projeler geliştirmeleri gerektiğinden bahsedilmektedir⁵⁴⁴.

Ortaklık, K. Makedonya için iki kademedan oluşan 10 yıllık, Sırbistan için tek kademeli 6 yıllık bir geçiş sürecine tabi olacaktır⁵⁴⁵. Geçiş sürecinin ardından STA kurulacaktır⁵⁴⁶. Taraflar, sanayi ve tarım ürünlerinde gümrük vergilerini, miktar kısıtlamalarını ve eş etkili diğer tedbirleri kaldıracaktır⁵⁴⁷.

Hizmet ticareti ve kamu alımlarının liberalizasyonu kademeli bir şekilde, OKK'lar doğrultusunda geçiş süreci içerisinde hayata geçirilecektir⁵⁴⁸. Hava ulaştırma hizmetleri, iç su taşımacılığı hizmetleri ve denizcilik kabotaj hizmetleri kapsam dışında tutulacaktır⁵⁴⁹. İOA'lardaki amaçların hayata geçirilmesi için ortak ülkelere mali yardım yapılacaktır⁵⁵⁰.

Ortak ülkeler, ortaklığı ilgilendiren konularda mevcut ve gelecekteki ulusal mevzuatını AB norm ve kuralları ile uyumlaştıracaktır (dinamik uyum)⁵⁵¹. Uyum

⁵⁴⁴K. Makedonya İOA, *op. cit.*, md. 4; Sırbistan İOA, *op. cit.*, md. 6.

⁵⁴⁵K. Makedonya İOA, *op. cit.*, md. 5; Sırbistan İOA, *op. cit.*, md. 8.

⁵⁴⁶K. Makedonya İOA, *op. cit.*, md. 15; Sırbistan İOA, *op. cit.*, md. 18.

⁵⁴⁷K. Makedonya İOA, *op. cit.*, md. 17.1, md. 19; Sırbistan İOA, *op. cit.*, md. 20-22, md. 26-27.

⁵⁴⁸K. Makedonya İOA, *op. cit.*, md. 55-57; Sırbistan İOA, *op. cit.*, md. 59-61.

⁵⁴⁹K. Makedonya İOA, *op. cit.*, md. 48; Sırbistan İOA, *op. cit.*, md. 52, md. 55.1.

⁵⁵⁰K. Makedonya İOA, *op. cit.*, md. 104; Sırbistan İOA, *op. cit.*, md. 115.

⁵⁵¹K. Makedonya, İOA, *op. cit.*, md. 68.1.

öncelikle iç pazar ve AB'nin ticaretle ilgili diğer kurallarını kapsayacaktır⁵⁵². Sırbistan örneğinde, iç pazar ve AB'nin ticaretle ilgili diğer kurallarının yanı sıra adalet ve içişleri alanındaki müktesebat, uyum sağlanacak öncelikli konular arasında sayılmıştır⁵⁵³.

AB mevzuatına uyum sağlanacak konu başlıkları AA'lardaki gibi sıralanmamıştır. Bunun yerine, Avrupa Komisyonu ile işbirliği içerisinde hazırlanacak bir program çerçevesinde, geçiş sürecinde yapılacağı ifade edilmiştir⁵⁵⁴. Mevzuat uyumu için belirlenen tarih geçiş sürecinin sonu olmasına rağmen şu konulardaki uyum için spesifik, daha erken tarihler belirlenecektir: rekabet kuralları, IPR, standartlar ve sertifikasyon kuralları, kamu alımları ve veri koruma kanunu⁵⁵⁵. Mevzuat uyumunun geçiş döneminin ikinci yarısında yeni konulara genişletilmesi mümkün olabilecektir⁵⁵⁶.

Metinde ya da eklerinde uyum sağlanması gereken AB müktesebatı listesine yer verilmemiştir. Yalnızca İOA'ların ilgili ekinde IPR için taraf olunması gereken uluslararası anlaşmalar yer almaktadır⁵⁵⁷. Karar şekillendirme mekanizması

⁵⁵²K. Makedonya, İOA, *op. cit.*, md. 68.3; Sırbistan İOA, *op. cit.*, md. 72.3.

⁵⁵³Sırbistan İOA, *op. cit.*, md. 72.3.

⁵⁵⁴K. Makedonya, İOA, *op. cit.*, md. 68.3; Sırbistan İOA, *op. cit.*, md. 72.3.

⁵⁵⁵K. Makedonya İOA, *op. cit.*, md. 68.3. Sırbistan İOA'da böyle bir ifade bulunmamaktadır.

⁵⁵⁶K. Makedonya, İOA, *op. cit.*, md. 68.4. AA'lar ve İOA'ları karşılaştıran bir çalışma için lütfen bkz.: D. Phinnemore, "Stabilisation and Association Agreements: Europe Agreements for the Western Balkans?", *European Foreign Affairs Review*, 8(1), 2003, s. 77-103.

⁵⁵⁷Sırbistan İOA, *op. cit.*, Ek VII.

düzenlenmemiştir. Ancak, anlaşmanın yorumlanması ve uygulanmasını ilgilendiren konularda taraflar istişarede bulunabilecektir⁵⁵⁸.

Amsterdam Antlaşması'yla AB'nin adalet ve içişleri konusundaki yetkileri artmış olduğu için bu konulardaki işbirliği ilk kez İOA'larda genel işbirliği hükümlerinden ayrı, yeni bir başlık altında, geniş bir şekilde düzenlenmiştir. Kurumların güçlendirilmesi ve hukukun üstünlüğü, vize, sınır kontrolü, iltica, göç, geri kabul, para aklama, yasadışı faaliyetler ve uyuşturucuyla mücadele konularında yapılacak işbirliğini kapsamaktadır⁵⁵⁹.

İşbirliği yapılacak diğer konular şunlardır: istatistik, yatırımların teşviki ve korunması, bankacılık, sigortacılık, sanayi, küçük ve orta ölçekli işletmeler, turizm, gümrükler, eğitim, vergilendirme, enformasyon ve iletişim, bilgi toplumu, görsel-ışitsel sektör, tüketicinin korunması, elektronik iletişim altyapısı, ulaştırma, tarım, bölgesel/yerel kalkınma, kültürel işbirliği, enerji, çevre ve nükleer güvenlik⁵⁶⁰. Kültürel işbirliği, AA'larda olduğu gibi ayrı bir başlık altında, detaylı bir şekilde değil yukarıdaki genel işbirliği hükümleri kapsamında genel ifadelerle düzenlenmiştir.

Batı Balkan ülkelerinden Hırvatistan, 2013 yılında AB üyesi olmuştur. Sırbistan ve Karadağ'ın katılım müzakereleri devam etmektedir. K. Makedonya ve Arnavutluk

⁵⁵⁸Sırbistan İOA, *op. cit.*, md. 129.2.

⁵⁵⁹K. Makedonya İOA, *op. cit.*, md. 74-79; Sırbistan İOA, *op. cit.*, md. 80-86. Ayrıca, bu konu hakkında lütfen bkz.: J. Monar, "The EU's Externalisation of Internal Security Objectives: Perspectives after Lisbon and Stockholm", *International Spectator*, 45(2), 2010, s. 23-39.

⁵⁶⁰K. Makedonya İOA, *op. cit.*, md. 82-103; Sırbistan İOA, *op. cit.*, md. 90-114.

aday ülkedir. Bosna-Hersek ve Kosova potansiyel adaydır. Katılım sürecinin bir parçası olmayan Avrupalı ülkelerle ilişkiler ise üyeliğe alternatif teşkil eden OA'lar üzerinden yürütülmektedir.

2.2.2. Avrupa Birliği Üyeliğine Alternatif Olarak Ortaklık Anlaşmaları

Avrupa'daki diğer ülkelerle imzalanan OA'lar şu an için AB üyeliğine alternatif bir ilişki zemini oluşturmaktadır. Ancak, bu ülkelerin AB üyeliği ihtimali tamamen dışlanmamaktadır. OA'lar, şartlar değiştiğinde AB üyesi olmaları önünde bir engel teşkil etmemektedir. Aksine, öngördükleri AB mevzuatına uyum düzeyi hayata geçirilebildiği ölçüde katılımı kolaylaştıracaktır.

Lihtenştayn hariç EFTA ülkelerinin tamamı geçmişte AB üyeliği başvurusunda bulunmuştur. Norveç ve İsviçre örneklerinde katılım konusu referanduma götürülmüş ve halk tarafından reddedilmiştir⁵⁶¹. İzlanda, AB üyeliği başvurusunu geri çekmiştir. Bu kısımda, öncelikle AB'nin EFTA ülkeleriyle ilişkisine değinilecektir.

Doğu Ortaklığı ülkelerinden Ukrayna, Moldova ve Gürcistan'ın AB üyesi olma istekleri bu ülke temsilcileri tarafından dile getirilmektedir. Ancak, günümüzde AB, Doğu Ortaklığı ülkeleriyle ilişkilerini katılım boyutuna taşımak istememektedir. EFTA

⁵⁶¹Norveç ve İsviçre'nin AB entegrasyonuna çekinceli yaklaşımının nedenleri hakkında lütfen bkz.: S. Gstöhl, "Scandinavia and Switzerland: Small, Successful and Stubborn towards the EU", F. Schimmelfennig ve U. Sedelmeier (der.) *The Politics of European Union Enlargement: Theoretical Approaches* içinde, Londra ve New York: Routledge, 2005, s. 33-51.

ülkeleriyle ilişkiler anlatıldıktan sonra Doğu Ortaklığı ülkeleriyle ayrı ayrı imzalanan üç OA'dan AB-Ukrayna OA incelenecektir.

2.2.2.1. Avrupa Serbest Ticaret Birliği ile İmzalanan Ortaklık Anlaşması

AB, 1987 yılında gerçekleşen İspanya ve Portekiz üyeliklerini sindirmeden ve 1992 yılı için belirlenen tek pazar hedefi gerçekleşmeden yeni bir genişleme dalgasına başlamak istememiştir⁵⁶². Bu yüzden, Ocak 1989'da Avrupa Komisyonu Başkanı Jacques Delors, EFTA ve AB arasında ortak karar alma ve ortak kurumlara dayanan yeni bir ilişki modeli önermiştir⁵⁶³.

AEA Anlaşması müzakereleri esnasında görülmüştür ki Delors'un önerisindeki ortak karar alma ifadesinde aslında karar şekillendirme kastedilmiştir⁵⁶⁴. Müzakerelere katılan EFTA ülkeleri ise karar alma sürecine katılım konusunda ısrarcı olmuştur⁵⁶⁵. AEA'yı ilgilendiren konularda kabul edilecek mevzuat için EFTA ülkelerinin (bağlayıcı olmayan) görüşünün alınması AB tarafından kabul edilince müzakereler

⁵⁶²Dinan, *op. cit.*, s. 137.

⁵⁶³Ancak, önerisinin detaylarına yer vermemiştir. Detayların, Avrupa Komisyonu ve ilgili ülkeler arasında görüşülmesi gerektiği ifade edilmiştir. J. Delors, Avrupa Komisyonu Başkanı, "Statement on the Broad Lines of Commission Policy" *Bulletin of the European Communities*, Supplement no. 1, Strazburg, 17 Ocak 1989, s. 17.

⁵⁶⁴Dinan, *op. cit.*, s. 137.

⁵⁶⁵*Ibid.*

ilerleyebilmiştir⁵⁶⁶. AEA Anlaşması, 2 Mayıs 1992 tarihinde AB ve dönemin EFTA ülkeleri arasında imzalanmıştır⁵⁶⁷. 1 Ocak 1994 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

AEA Anlaşması'nın ortak karar alma imkânı tanımaması nedeniyle (Lihtenştayn ve İzlanda dışındaki) EFTA ülkeleri o dönem AB üyeliği başvurusunda bulunmuştur⁵⁶⁸. AEA Anlaşması'nın yarattığı “egemenlik kaybının” AB üyeliğinin sağlayacağı kurumsal haklarla bertaraf edilebileceği düşünülmüştür⁵⁶⁹. Bu ülkeler AB üyeliği sayesinde AB'nin kendilerini doğrudan etkileyebilecek iç pazarla ilgili kuralları ve diğer kurallarının yapımında söz hakkı sahibi olmak istemişlerdir⁵⁷⁰. Soğuk Savaş'ın sona ermesi de tarafsız ülkelerin (Avusturya, Finlandiya, İsviçre ve İsveç) AB üyeliği önündeki önemli bir engeli kaldırmıştır⁵⁷¹.

⁵⁶⁶*Ibid.*

⁵⁶⁷Dönemin EFTA ülkeleri şunlardır: Avusturya, Finlandiya, İsveç, İsviçre, İzlanda, Lihtenştayn ve Norveç.

⁵⁶⁸Avusturya Mart 1989'da, İsveç Temmuz 1991'de, Finlandiya Mart 1992'de, İsviçre Mayıs 1992'de ve Norveç (bir kez daha) Kasım 1992'de AB üyeliği başvurusunda bulunmuştur.

⁵⁶⁹S. Lavenex ve R. Schwok, “The Swiss Way. The Nature of Switzerland's Relationship with the EU”, E. O. Eriksen ve J. E. Fossum (der.) *The European Union's Non-members: Independence Under Hegemony?* içinde, Londra: Routledge, 2015, s. 37.

⁵⁷⁰K. Raik, “A Rocky Road Towards Europe. The Prospects for the EU's Eastern Partnership Association Agreements”, *The Finnish Institute of International Affairs Briefing Paper*, no. 19 Haziran 2012, s. 4.

⁵⁷¹S. Gstöhl ve D. Phinnemore, “Introduction. Privileged Partnerships between the European Union and Third States”, S. Gstöhl ve D. Phinnemore (der.) *The Proliferation of Privileged Partnerships between the European Union and its Neighbours* içinde, Londra: Routledge, 2019, s. 9-10.

Norveç halkı Kasım 1994'te AB üyeliğini referandumda yeniden reddetmiştir. İsviçre halkı Kasım 1992'de AEA Anlaşması'nın onaylanmasını referandumda reddedince, AB üyeliğini de reddetmiş sayılmıştır⁵⁷². Dolayısıyla, AEA Anlaşması, AB üyesi olmayan EFTA ülkeleri (Norveç, İzlanda ve Lihtenştayn) için AB üyeliğine alternatif haline gelmiştir. AB-İsviçre ilişkileri ikili anlaşmalar kanalıyla ilerlemektedir⁵⁷³. İsviçre, 1992 yılında yaptığı AB üyeliği başvurusunu 2016 yılında resmen geri çekmiştir. İzlanda, 2009 yılında yaptığı AB üyeliği başvurusunu 2015 yılında geri çekmiştir.

AEA Anlaşması'ndan farklı olarak İsviçre modelinde İsviçre'nin AB müktesebatına uyumu “statik, gönüllü ve otonom” şekilde olmaktadır⁵⁷⁴. Ancak, AB'nin ortak ülkeler ve kendisi arasında homojen kurallar getirmek istemesi nedeniyle, “AB kurallarının yeknesak yorumu ve İsviçre kanunlarının müktesebata dinamik bir şekilde uyumunu” sağlamak için yeni bir ortaklık modeli için taraflar arasında görüşmeler devam

⁵⁷²*Ibid.*

⁵⁷³*Bilaterals I*, İsviçre ile ABİHA md. 217 kapsamında 1999 yılında imzalanan çeşitli ikili sektörel anlaşmalardan oluşmaktadır. Bu sektörel anlaşmalar şu konulara ilişkindir: kişilerin serbest dolaşımı, TBT, kamu alımları, tarım, araştırma, sivil havacılık ve karayolu taşımacılığı. 2004 yılında imzalanan *Bilaterals II* [Schengen ve Dublin rejimi, otomatik bilgi değişimi, dolandırıcılıkla mücadele, işlenmiş tarım ürünleri, MEDIA (yaratıcı Avrupa), çevre, istatistik, emekli maaşları, eğitim, mesleki öğrenim ve gençlik] ve 2004 yılından sonra imzalanan diğer sektörel anlaşmalar [Europol, Eurojust, Avrupa Savunma Ajansı (EDA) ile işbirliği, rekabet otoriteleri arasındaki işbirliği, uydu navigasyonu (Galileo, EGNOS) ve Avrupa İltica Destek Ofisi] ABİHA md. 217 kapsamında değildir. S. Altay, “Remolding Turkey-EU Relations: The ‘Swiss Model’ of Differentiated Integration as an Alternative to the Customs Union?”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Erken Görünüm, s. 14-20.

⁵⁷⁴ Altay, *op. cit.*, s. 20.

etmektedir⁵⁷⁵. İsviçre'nin statik, gönüllü ve otonom uyumu yüzünden AB-İsviçre ilişkilerine “pragmatik iki taraflılık” da denilmektedir⁵⁷⁶. İsviçre, AB ile “fonksiyonel/ekonomik” entegrasyonu savunurken “politik entegrasyona” karşı çıkmaktadır⁵⁷⁷. AEA Anlaşması AB norm ve kurallarına dinamik bir şekilde uyum sağlanmasını gerektirirken İsviçre ile imzalanan anlaşmalar “statiktir”, çünkü anlaşmaların imzalandığı sırada belirtilen AB müktesebatının üstlenilmesini gerektirmektedir⁵⁷⁸.

AEA Anlaşması'nın Giriş kısmında AEA'nın “barış, demokrasi ve insan haklarına dayalı bir Avrupa'nın inşası” için önemine değinilmiştir⁵⁷⁹. AB, AB üye ülkeleri ve EFTA ülkeleri arasındaki ilişkinin temelinde “[coğrafi] yakınlık, çoktandır var olan ortak değerler ve Avrupa kimliği” bulunmaktadır denilmiştir⁵⁸⁰. Anlaşma'nın amacı malların, kişilerin, hizmetlerin ve sermayenin serbest dolaşımı ve rekabet kuralları gibi yatay kurallarda gelişmiş işbirliği olarak belirtilmiştir⁵⁸¹. Sürdürülebilir kalkınma ve çevrenin korunmasında koruyucu (*precautionary*) ve önleyici (*preventive*) tedbirin

⁵⁷⁵ *Ibid.*

⁵⁷⁶ Lavenex, “Concentric Circles of Flexible ‘EUropean’ Integration: A Typology of EU External Governance Relations”, *op. cit.*, s. 378.

⁵⁷⁷ Lavenex ve Schwok, *op. cit.*, s. 37-39.

⁵⁷⁸ *Ibid.*

⁵⁷⁹ Agreement on the European Economic Area, 2 Mayıs 1992, *Official Journal of the European Union*, L 1, 3 Ocak 1994, Giriş [AEA Anlaşması].

⁵⁸⁰ *Ibid.*

⁵⁸¹ *Ibid.*, Giriş ve md. 1.

öneminden Giriş kısmında bahsedilmiştir⁵⁸². AB üyeliği ihtimalinin dışlanmadığı konusuna aynı kısımda yer verilmiştir⁵⁸³.

Giriş kısmında çevre ile ilgili hassasiyetlere yer verilmesi EFTA ülkelerinin bu konuya atfettiği önemi göstermektedir. Örneğin, Norveç halkı AB çevre politikasının Norveç ulusal mevzuatının sağladığı koruma düzeyini sağlayamayacağından endişe duymaktadır⁵⁸⁴. AB üyeliğinin referandumda reddedilmesinin önemli bir nedeni budur. Ayrıca, Norveç, tarım sektörünü yüksek gümrük vergileriyle koruduğu için tarım ürünlerinde OGT'yi kabul etmek istememektedir⁵⁸⁵. İzlanda ve Norveç OBP'nin ulusal balıkçılık sektörünü olumsuz etkileyeceğini de düşünmektedir⁵⁸⁶. Bu yüzden, OTP, OBP, OTİP, GB, ODGP, adalet ve işleri, vergilendirme ve EMU, AEA Anlaşması dışında tutulmuştur⁵⁸⁷.

⁵⁸²*Ibid.*, Giriş.

⁵⁸³*Ibid.*

⁵⁸⁴Bu konu hakkında lütfen bkz.: P. Sciarini ve O. Listhaug, "Single Cases or a Unique Pair? The Swiss and Norwegian 'No' to Europe", *Journal of Common Market Studies*, 35(3), 1997, s. 407-438.

⁵⁸⁵AB'nin tarımsal ürünlerde üçüncü ülkelere uyguladığı OGT'nin ortalaması %12,8 iken Norveç'te bu ortalama %44,9'dur. DTÖ, "Member Information. Norway and the WTO", Tariff Profile; DTÖ, "Member Information. European Union and the WTO", Tariff Profile.

⁵⁸⁶Bu konu hakkında lütfen bkz.: B. Thorhallsson, "The Distinctive Domestic Characteristics of Iceland and the Rejection of Membership of the European Union", *Journal of European Integration*, 23(3), 2001, s. 257-280.

⁵⁸⁷S. Gstöhl, "Models of External Differentiation in the EU's Neighbourhood: An Expanding Economic Community?", *Journal of European Public Policy*, 22(6), 2015, s. 858.

Giriş kısmında AEA Anlaşması'nın tarafların, ulusal karar alma kapasitelerine hâlel getirmeyeceği hususu yinelenmiştir⁵⁸⁸. Nitekim GB kurulmadığı için EFTA ülkeleri üçüncü ülkelere yönelik kendi gümrük vergilerini uygulayabilmektedir. EFTA ülkeleri kendi içlerinde dahi üçüncü ülkelere yönelik olarak OGT uygulamamaktadır⁵⁸⁹. Yalnızca birbirleri ve AB ülkeleriyle olan ticaretlerinde gümrük vergileri kaldırılmıştır. Hem AB ile hem de kendi aralarında ortak bir ticaret politikasının bulunmaması EFTA ülkelerine bireysel ya da toplu olarak üçüncü ülkelerle STA yapabilme imkânı tanımaktadır⁵⁹⁰. AB'nin gündeminde Çin ile STA imzalamak olmadığı halde Çin-İzlanda STA Nisan 2013'te ve Çin-İsviçre STA Temmuz 2013'te imzalanmıştır⁵⁹¹. EFTA ve Kanada arasındaki STA 2009 yılında imzalanmıştır⁵⁹².

AEA Anlaşması'na taraf olan EFTA ülkelerinin iç pazara dair AB mevzuatının tamamını üstlenmeleri gerekmektedir. Bu yüzden, Damen'e göre AB ve EFTA ülkeleri arasındaki ilişkiler "istikrarlı bir çerçeveye" dayanıyor gibi görünse de esasında "entegrasyon ve otonomi arasında hassas ve dinamik bir denge" arayışına dayanmaktadır⁵⁹³. Eriksen, AEA Anlaşması'nın homojen kurallara sahip ortak bir pazar

⁵⁸⁸AEA Anlaşması, *op. cit.*, Giriş.

⁵⁸⁹Gstöhl ve Frommelt, *op. cit.*, s. 4.

⁵⁹⁰*Ibid.*

⁵⁹¹M. Damen, *Balancing Integration and Autonomy*, Study for Policy Department for External Relations, PE 639.315, Directorate General for External Policies of the Union, [Avrupa Parlamentosu], Brüksel, Şubat 2020, s. 21-22.

⁵⁹²*Ibid.*

⁵⁹³*Ibid.*, s. 35.

kurma arayışının ortak ülkelerin egemenliğine halel getirdiğini belirtmektedir⁵⁹⁴. Çünkü, ortak ülkeler AB karar alma süreçlerinde yer almamaktadır.

AEA Anlaşması uyarınca taraflar, sanayi mallarında serbest dolaşım için gümrük vergileri, miktar kısıtlamaları ve eş etkili tüm tedbirleri kaldırmaktadır⁵⁹⁵. GB kurulmadığı için karşılıklı ticarete menşe kuralları uygulanmaktadır⁵⁹⁶. Tarım ürünlerinde tedrici bir liberalizasyon öngörülmüştür⁵⁹⁷. İşçiler, hizmetler, kamu alımları ve sermayenin serbest dolaşımında tam bir liberalizasyon ve AB mevzuatına uyum öngörülmüştür⁵⁹⁸. Sosyal politika, tüketicinin korunması, çevre, istatistik ve şirketler hukuku gibi yatay kurallar da mevzuat uyumu yapılacak konular olarak belirlenmiştir⁵⁹⁹. Bu konularda uyum sağlanması gereken AB müktesebatı AEA Anlaşması'nın eklerinde düzenlenmiştir ve AEA Ortak Komitesi kararları ile güncellenmektedir.

AEA Anlaşması'nın karar şekillendirme hükümleri oldukça gelişmiştir⁶⁰⁰. AB, AEA'nın işleyişi ile ilgili bir alanda mevzuat hazırladığında, mevzuat taslağına bir dipnot ile AEA ile ilgili metin (*text with EEA relevance*) ifadesini eklemektedir. Böylece, EFTA ülkeleri güncel gelişmeleri takip edebilmektedir. Ayrıca, Avrupa Komisyonu'nun AEA'yı ilgilendiren konularda üye ülkeler ile birlikte EFTA ülkelerinin de (bağlayıcı

⁵⁹⁴Eriksen, "Political Differentiation and the Problem of Dominance: Segmentation and Hegemony", *op. cit.*, s. 999.

⁵⁹⁵AEA Anlaşması, *op. cit.*, md. 8, md. 10-12.

⁵⁹⁶*Ibid.*, md. 9.

⁵⁹⁷*Ibid.*, md. 19.2.

⁵⁹⁸*Ibid.*, md. 28, md. 31, md. 36, md. 40.

⁵⁹⁹*Ibid.*, md. 66-77.

⁶⁰⁰Baur, *op. cit.*, s. 27-32.

olmayan) görüşünü alması gerekmektedir⁶⁰¹. Benzer bir hüküm 1/95 sayılı OKK'da yer almaktadır⁶⁰². Ancak, uygulanmamaktadır. EFTA ülkeleri için bu hüküm etkili bir şekilde uygulanmaktadır⁶⁰³. Ayrıca, EFTA ülkeleri Avrupa Komisyonu tarafından başlatılan kamuoyu görüş alımı (*public consultation*) süreçlerine katılım sağlamaktadır⁶⁰⁴.

AEA'yı ilgilendiren konularda Avrupa Komisyonu tarafından taslak bir metin kabul edildiğinde (konu Avrupa Parlamentosu'nun ilgili komitesine gönderilmeden önce) EFTA ülkeleri (bağlayıcı olmayan) yazılı yorumlarını iletmektedir⁶⁰⁵. AB Bakanlar Konseyi, ortak tutumunu kabul etmeden önce de EFTA ülkelerinin (bağlayıcı olmayan) yorumlarda bulunma hakkı vardır⁶⁰⁶. EFTA ülkeleri, taslak AB mevzuatına ilişkin metinlerin hazırlanması aşamasında Avrupa Komisyonu altında AEA ile ilgili olabilecek tüm teknik komitelere katılabilmektedir⁶⁰⁷. Bu toplantılarda herhangi bir oylama yapılmamaktadır⁶⁰⁸. Ancak, yorum yapılabilmektedir. Avrupa Parlamentosu ve AB Bakanlar Konseyi altındaki komitelere katılımları öngörülmemiştir. Avrupa Komisyonu

⁶⁰¹AEA Anlaşması, *op. cit.*, md. 99.

⁶⁰²Türkiye için tanımlanan karar şekillendirme mekanizmaları üçüncü bölümde anlatılmaktadır.

⁶⁰³T. Van Stiphout, "Homogeneity vs Decision-Making Autonomy in the EEA Agreement", *European Journal of Law Reform*, 9(3), 2007, s. 434-436.

⁶⁰⁴EFTA Sekreteryası, "Decision Shaping in the European Economic Area", *op. cit.*, s. 23.

⁶⁰⁵*Ibid.*, s. 24.

⁶⁰⁶*Ibid.*

⁶⁰⁷AEA Anlaşması, *op. cit.*, md. 100.

⁶⁰⁸*Ibid.*

taslak metne nihai şeklini verdikten sonraki aşamalara katılım sağlamaları mümkün değildir⁶⁰⁹. Çünkü, artık AB'nin kendi karar alma süreci başlamaktadır.

AEA Ortak Komitesi'nin önemli bir karar alma kapasitesi bulunmaktadır. AB tarafından AEA'yı da ilgilendiren bir mevzuat kabul edildiğinde, Ortak Komite anlaşma eklerinde hangi değişikliklerin yapılacağına karar vermektedir⁶¹⁰. Bunun amacı, taraflar arasında homojen bir hukuk ve piyasa düzeni yaratmaktır⁶¹¹. AB müktesebatı, anlaşmanın ilgili eklerine eklendiği zaman AEA mevzuatı haline gelmektedir⁶¹². Ortak Komite, AB mevzuatını anlaşma ekine olduğu gibi ya da değiştirerek ekleyebilmektedir⁶¹³. Herhangi bir değişiklik yapılması gerekiyorsa, Ortak Komite'nin hangi değişikliklerin yapılacağına altı ay içerisinde karar vermesi gerekmektedir⁶¹⁴. Karar verilemediği takdirde ilgili AB müktesebatı AEA'da uygulanmamaktadır⁶¹⁵. Mevzuatın uygulanmadığı alanlarda AB

⁶⁰⁹Gstöhl, "Models of External Differentiation in the EU's Neighbourhood: An Expanding Economic Community?", *op. cit.*, s. 858-860.

⁶¹⁰*Ibid.*

⁶¹¹AEA Anlaşması, *op. cit.*, md. 102.1.

⁶¹²Gstöhl, "Models of External Differentiation in the EU's Neighbourhood: An Expanding Economic Community?", *op. cit.*, s. 858-860.

⁶¹³*Ibid.*

⁶¹⁴*Ibid.*

⁶¹⁵*Ibid.*

pazarına erişim mümkün olmamaktadır⁶¹⁶. AEA Anlaşması'nda geçmiş ve gelecekteki AB mevzuatına “dinamik” uyum öngörülmüştür⁶¹⁷.

Homojen bir hukuk ve piyasa düzeni yaratmak için içtihat uyumuna da önem verilmektedir⁶¹⁸. EFTA Mahkemesi, ABAD'ın AEA Anlaşması imzalanmadan önceki ve sonraki içtihadını kabul etmekte ve uygulanmasını gözetmektedir⁶¹⁹. Bu doğrultuda, ABAD'ın ilgili tüm kararları EFTA Mahkemesi'ne iletilmektedir⁶²⁰. EFTA Gözetim Otoritesi, AEA Anlaşması yükümlülüklerine uyum sağlanmasını gözetmektedir⁶²¹. EFTA ülkeleri ya da özel kişilerin AEA Anlaşması'ndan kaynaklanan yükümlülükleri ihlal etmesi halinde konuyu ABAD içtihadı uyarınca karar veren EFTA Mahkemesi'ne taşıyabilmektedir⁶²². Dolayısıyla, AEA Anlaşması md. 105'te AEA Ortak Komitesi için öngörülen prosedür uygulanmamaktadır⁶²³. Mahkemeler arasındaki bu işbirliği sayesinde anlaşmazlıkların halli mekanizmasının hayata geçirilmesine ihtiyaç duyulmamıştır⁶²⁴.

⁶¹⁶*Ibid.*

⁶¹⁷C. Juverdeanu, “Brexit and the European Economic Area: Semi- and Quasi-EU Citizenship as by-products of External Differentiation”, S. Gänzle, B. Leruth ve J. Trondal (der.) *Differentiated Integration and Disintegration in a Post-Brexit Era* içinde, Londra: Routledge, 2019, s. 78.

⁶¹⁸Baur, *op. cit.*, s. 27-32.

⁶¹⁹Van Stiphout, *op. cit.*, s. 439-446.

⁶²⁰*Ibid.*

⁶²¹*Ibid.*

⁶²²*Ibid.*

⁶²³*Ibid.*

⁶²⁴*Ibid.*

Görüldüğü üzere, AEA Anlaşması en gelişmiş karar şekillendirme mekanizmasına sahiptir. Ancak, buna rağmen ilgili AB mevzuatını neredeyse otomatik bir şekilde kabul ettikleri için AEA Anlaşması'nın EFTA ülkelerinin demokrasi ve egemenliğine zarar verdiği tartışmaları gündeme gelmektedir⁶²⁵. Çünkü, AEA ülkelerinin “hukuki normları” AB norm ve kurallarının yorumlanmasında dikkate alınmamaktadır⁶²⁶. AEA ülkeleri de Türkiye gibi yalnızca Avrupa Komisyonu altındaki teknik komitelere katılabilmektedir. AB Bakanlar Konseyi ya da Avrupa Parlamentosu'nda temsil edilmemektedir. Dolayısıyla, yıllar içerisinde Avrupa Parlamentosu ve üye ülke ulusal parlamentolarının karar alma sürecindeki rolleri artırıldığından EFTA ülkeleri [ya da diğer ortak ülkeler] açısından “katılım açığı (*participatory deficit*)” artmıştır⁶²⁷.

BK'nın Avam Kamarası da AB'nin EFTA ülkeleriyle olan ilişkisinin *Brexit* sonrası BK-AB ilişkileri için örnek olamayacağını belirtmiştir⁶²⁸. Avam Kamarası'na göre BK, AB iç pazarında kalmaya devam edecek ise “tek pazara katılan ülkelere karar alma hakları tanınması” için çaba göstermelidir⁶²⁹.

⁶²⁵H. M. Narud ve K. Strøm, “Adaptation without EU Membership: Norway and the European Economic Area”, *Journal of Legislative Studies*, 6(1), 2000, s. 138-139.

⁶²⁶Eriksen, “Despoiling Norwegian Democracy”, *op. cit.*, s. 87.

⁶²⁷Gstöhl, “Models of External Differentiation in the EU's Neighbourhood: An Expanding Economic Community?”, *op. cit.*, s. 22.

⁶²⁸Avam Kamarası, “The Future of the European Union. UK Government Policy”, First Report of Session 2013-14, 1. Baskı, Londra, 2013, par. 164.

⁶²⁹*Ibid.*

2.2.2.2. Doğu Ortaklığı Ülkeleri ile İmzalanan Ortaklık Anlaşmaları

AB, çevresindeki ülkelerle arasındaki entegrasyonu artırmak için 2003 yılında ENP'yi oluşturmuştur⁶³⁰. Katılıma alternatif bir entegrasyon modeli olarak tasarlanmıştır⁶³¹. İşbirliğinin ötesinde, katılımın gerisinde kalan bir ilişki şeklindedir⁶³².

AB'nin komşu ülkelerle entegrasyonunu artırmak istemesinin nedeni komşularının ve böylelikle, kendisinin güvenlik, istikrar ve refahını korumaktır. Meloni'ye göre AB, ENP kanalıyla komşularını olduğu gibi kabul etmek yerine norm ve kurallarını transfer ederek kendisine benzetmek istemektedir⁶³³. Ayrıca, yazara göre komşu ülkelerin inşasına katkı sağlayamadıkları AB norm ve kurallarına bugün ve gelecekte OA'lar kanalıyla uyum sağlamayı taahhüt etmeleri “kısmi bir egemenlik kaybına” yol açmaktadır⁶³⁴. Komşu ülkeler için AB üyeliği perspektifinin bulunmaması bu sorunu daha görünür hale getirmektedir. Örneğin, 2003 yılında yayımlanan Avrupa Güvenlik Stratejisi'nde şu ifadeye yer verilmiştir:

Sınırlarımızdaki ülkelerin iyi yönetilmesi Avrupa'nın çıkarıdır. Sınırlarımızda şiddetli çatışmaların yaşandığı komşu ülkeler, örgütlü suçların arttığı güçsüz

⁶³⁰Avrupa Komisyonu, “Communication from the Commission to the Council and the European Parliament. Wider Europe-Neighbourhood: A New Framework for Relations with our Eastern and Southern Neighbours”, COM(2003) 104 final, Brüksel, 11 Mart 2003, s. 1-26.

⁶³¹R. Dannreuther, “Developing the Alternative to Enlargement: The European Neighbourhood Policy”, *European Foreign Affairs Review*, 11(2), 2006, s. 186-187.

⁶³²Bu konu hakkında lütfen bkz.: M. Cremona, “The European Neighbourhood Policy: More Than a Partnership?”, M. Cremona (der.) *Developments in EU External Relations Law* içinde, Oxford: Oxford University Press, 2008, s. 244-299.

⁶³³G. Meloni, “Who's My Neighbour?”, *European Political Economy Review*, no. 7, 2007, s. 27.

⁶³⁴*Ibid.*, s. 32.

devletler, işlevsiz toplumlar veya hızlı nüfus artışı bulunması Avrupa için sorun yaratmaktadır. Görevimiz, [AB'nin] doğusunda ve Akdeniz sınırlarında, yakın ve işbirlikçi ilişkiler geliştirebileceğimiz bir dizi iyi yönetilen ülkeler oluşturmaktır⁶³⁵.

ENP kapsamında ilişki kurulan ülkeler, katılıma ehil (*eligible*) ve katılıma ehil olmayan (*non-eligible*) ülkelere oluşmaktadır⁶³⁶. Bir ülkenin katılım için ehil olması en azından Lizbon Antlaşması ile değişik ABA md. 49'daki Avrupalı olma şartını taşıyor olması demektir. Aday ya da potansiyel aday olmayan ve yakın gelecekte AB'ye katılımı öngörülmeleyen ehil ülkelerle ilişkiler ENP kapsamında Mayıs 2009'da başlatılan Doğu Ortaklığı bünyesinde yürütülmektedir. Bu kapsamda ilişki yürütülen ülkeler Ermenistan, Azerbaycan, Belarus, Gürcistan, Moldova ve Ukrayna'dır. Bu ülkelere yalnızca Ukrayna, Moldova ve Gürcistan ile bir OA imzalanmıştır⁶³⁷.

Tablo 5 Doğu Ortaklığı Ülkelerinin OA'larının İmzalanma ve Yürürlüğe Giriş Tarihleri

Ülke	İmzalanma Tarihi	Yürürlüğe Giriş Tarihi
Ukrayna	21 Mart 2014	1 Eylül 2017
Gürcistan	27 Haziran 2014	1 Temmuz 2016
Moldova	27 Haziran 2014	1 Temmuz 2016

Kaynak: Yazar tarafından derlenmiştir.

⁶³⁵A Secure Europe in A Better World - European Security Strategy, Brüksel, 12 Aralık 2003, s. 35 [Avrupa Güvenlik Stratejisi].

⁶³⁶Cremona, "The European Neighbourhood Policy: More Than a Partnership?", *op. cit.*, s. 252.

⁶³⁷AB'nin Doğu Ortaklığı ülkeleri ile ilişkileri hakkında lütfen bkz.: O. Stegny, "Ukraine and the Eastern Partnership: Lost in Translation?", *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, 27(2), 2011, s. 50-72; O. Danii ve M. Mascautuanu, "Moldova under the European Neighbourhood Policy: Falling Between Stools", *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, 27(2) 2011, s. 99-119.

AB'ye göre Ukrayna, Moldova ve Gürcistan ile AB arasında tedrici ama derin bir politik ve ekonomik entegrasyon öngören bu anlaşmalar katılıma yönelik değildir⁶³⁸. Ancak, bu ülkeler OA'ları katılım öncesi aracı olarak görmektedir⁶³⁹. ODA ülkeleri ile imzalanan AA'lar ve Batı Balkan ülkeleri ile imzalanan İOA'lardan farklı olarak bu OA'larda AB üyeliği ihtimali yerine AB norm ve kurallarının “modernleştirici rolünden” bahsedilmektedir⁶⁴⁰. Ancak, aslında AB norm ve kuralları kalkınma ya da modernleşme amaçları göz önünde bulundurularak değil AB üye ülkeleri arasındaki sınır-ötesi işbirliğinin özellikle de ticaretin artması sonucu ortaya çıkan yayılma etkisiyle geliştirilmiştir⁶⁴¹. Ancak, Doğu Ortaklığı ülkelerinin ekonomik ve politik kapasiteleri dikkate alındığında Ukrayna, Gürcistan ve Moldova ile imzalanan OA'lar “yükümlülük-kapasite boşluğu” yaratmaktadır⁶⁴². Yazarlara göre, Doğu Ortaklığı ülkelere AB norm ve kurallarının transfer edilmesi bu ülkelerdeki politik ve ekonomik sorunları derinleştirebilecektir⁶⁴³. Çünkü, AB norm ve kuralları, bu ülkelerin öncelikli kalkınma ihtiyaçlarını karşılamamaktadır⁶⁴⁴. Örneğin, Van der Loo, AB'nin kendi yaşadığı mali

⁶³⁸M. Maresceau, “The Role of the EU in International Relations with Special Regard to the Neighbourhood”, G. Bándi, P. Darak, ve K. Debisso (der.) *Speeches and Presentations from the XXVII FIDE Congress* içinde, Budapeşte: Wolters Kluwer Ltd., 2016, s. 104.

⁶³⁹Van der Loo, “The Institutional Framework of the Eastern Partnership Association Agreements and the Deep and Comprehensive Free Trade Areas”, *op. cit.*, s. 106.

⁶⁴⁰Wolczuk ve diğerleri, *op. cit.*, s. 9-14.

⁶⁴¹*Ibid.*

⁶⁴²Wolczuk ve diğerleri, *op. cit.*, s. 7.

⁶⁴³*Ibid.*

⁶⁴⁴*Ibid.*

kriz sonrasında geliştirdiği mali hizmet kurallarının Ukrayna'nın ihtiyaçlarını ne derece karşılayacağının tartışmalı olduğunu belirtmektedir⁶⁴⁵.

ODA lkelerinin tecrübesinden yola çıkararak AB'nin komşu ülkeleri dönüştürebileceği Euronest Parlamenterler Meclisi tarafından şu şekilde dile getirilmiştir:

AB; katılım politikasının büyük dönüştürücü gücünü, [ODA] lkelerinin totaliterlik sonrası planlı ekonomilerden Avrupa tarzı demokrasilere AB entegrasyonu vasıtasıyla [geçişlerindeki] başarısından görüleceği üzere ispatlamıřtır⁶⁴⁶.

Kochenov'a göre ODA ülkelerinden yola çıkararak koşulluluk mekanizmasının ENP ve Doğu Ortaklığı bağlamında benzer sonuçlar vereceğini düşünmek hatalıdır⁶⁴⁷. Yazar, AB'nin 'mkteseбата uyum AB değerlerinin teşvikini sağlayacaktır' şeklindeki inancını ENP ve Doğu Ortaklığı'nda devam ettirdiğini belirtmektedir⁶⁴⁸. Euronest Parlamenterler Meclisi ise AB'nin bu dönüştürücü gücünü Batı Balkanlar ve AB'ye katılmak isteyen Doğu Ortaklığı lkelerinde kullanması gerektiğini belirtmektedir⁶⁴⁹. Dimitrova'ya göre AA'lar kanalıyla ODA lkelerinin AB norm ve kurallarına uyum sağlamasında AB yeliği perspektifinin gcl olması ve geçiş döneminde, AB ile

⁶⁴⁵G. Van der Loo, *The EU-Ukraine Association Agreement and Deep and Comprehensive Free Trade Area*, Leiden: Brill Publishers, 2016, s., 268.

⁶⁴⁶Euronest Parliamentary Assembly, "Resolution on the Future of the Trio Plus Strategy 2030: Building a Future of Eastern Partnership", 9 Aralık 2019, par. A.

⁶⁴⁷Kochenov, *op. cit.*, s. 56 ve s. 60.

⁶⁴⁸*Ibid.*

⁶⁴⁹Euronest Parliamentary Assembly, *op. cit.*, par. C.

entegrasyonun halk ve politikacılar tarafından geniş bir şekilde desteklenmesi yatmaktadır⁶⁵⁰.

Dodini ve Fantini ise AB yatay düzenlemelerinin komşu ülke yatay düzenlemelerinden “üstün” olduğunu belirtmekte ve bu kurallara uyum sağlayan ülkelerde ekonomik büyümenin hızlanacağını ifade etmektedir⁶⁵¹. AEA Anlaşması deneyimi olumlu bir örnek olarak gösterilmektedir⁶⁵². Yazarlara göre, ENP ülkelerinin yapısal reformları gerçekleştirilememesinin nedeni politik desteğin yokluğudur⁶⁵³.

Örneğin, Avrupa Parlamentosu tarafından AB-Moldova OA'nın uygulanması hakkında hazırlanan bir raporda şu ifadeye yer verilmektedir:

Reformların uygulanması için ülke içi motivasyon görece düşüktür, çünkü otoriteler [bu reformları] güç ve kişisel servetlerine tehdit olarak görmektedir. Reformların belirli bir düzeyde uygulanması [sorunlu bir şekilde olsa da] hükümetin AB'den Moldova bütçesi için önemli olan mali desteği alma isteğinden kaynaklanmaktadır. Aynı zamanda, Batı yanlısı bir imaj çizmek için otoritelerin, AB'nin sözlü desteğini kazanmak adına en azından reform yapıyor gibi görünmesi gerekmektedir⁶⁵⁴.

⁶⁵⁰A. L. Dimitrova, “The EU’s Evolving Enlargement Strategies. Does Tougher Conditionality Open the Door for Further Enlargement?”, *MAXCAP Working Paper*, Berlin: Freie Universität Berlin, no. 30, Temmuz 2016, s. 7-10.

⁶⁵¹M. Dodini ve M. Fantini, “The EU Neighbourhood Policy: Implications for Economic Growth and Stability”, *Journal of Common Market Studies*, 44(3), 2006, s. 513-517.

⁶⁵²*Ibid.*

⁶⁵³*Ibid.*

⁶⁵⁴Aynı raporda, politik ve ekonomik çıkarlara hanel getirmeyen düzenlemelerin daha hızlı bir şekilde uygulandığı ifade edilmektedir. Zygierewicz, *op. cit.*, s. 89 ve s. 92-96.

Doğu Ortaklığı ülkeleriyle imzalanan OA'larda iki tür koşulluluk bulunmaktadır: “ortak değerler” ve “pazara giriş” koşulluluğu⁶⁵⁵. Pazara giriş koşulluluğuna ilk defa Doğu Ortaklığı ülkeleriyle imzalanan OA'larda yer verilmiştir⁶⁵⁶. Pazara giriş koşulluluğu uyarınca, ülkelerin AB iç pazarına erişimi ilgili mevzuata uyum sağlama düzeyine paralel bir şekilde ilerleyecektir⁶⁵⁷. Ortak değerler koşulluluğu anlaşmaların esaslı hükmünden oluşmaktadır⁶⁵⁸.

Pazara giriş koşulluluğu çerçevesinde Ukrayna'nın uyum sağladığı sektörlerde AB pazarına girişine Ortaklık Konseyi'nde oybirliği ile izin verilmektedir. Ancak, Ukrayna'nın uyum sağladığı hallerde dahi Ortaklık Konseyi'nde oybirliğiyle gerekli karar alınamazsa Ukrayna konuyu Anlaşmazlıkların Halli'ne taşıyamayacaktır⁶⁵⁹. Bu yüzden, OA'nın güçlü bir ödül mekanizmasına sahip olmadığı ve Ukrayna'nın uyum sağlamakta güçlük yaşayabileceği belirtilmektedir⁶⁶⁰.

Bu çalışmada, Ukrayna ile imzalanan OA incelenecektir. AB-Ukrayna OA'nın Giriş kısmında Ukrayna'nın Avrupalılığı teyit edilmiştir: “bir Avrupa devleti olarak Ukrayna, AB üye ülkeleri ile ortak bir tarihi ve ortak değerleri paylaşmaktadır ve bu değerleri teşvik etmek istemektedir”⁶⁶¹. Bu ifade, Lizbon Antlaşması ile değişik ABA md.

⁶⁵⁵Van Elsuwege ve Chamon, *op. cit.*, s. 30.

⁶⁵⁶Van der Loo, “The Institutional Framework of the Eastern Partnership Association Agreements and the Deep and Comprehensive Free Trade Areas”, *op. cit.*, s. 108.

⁶⁵⁷Van Elsuwege ve Chamon, *op. cit.*, s. 30.

⁶⁵⁸Van Elsuwege ve Chamon, *op. cit.*, s. 30.

⁶⁵⁹Wolczuk ve diğerleri, *op. cit.*, s. 11.

⁶⁶⁰ *Ibid.*

⁶⁶¹Ukrayna OA, *op. cit.*, Giriş.

49’u yansıtmaktadır. AB, “Ukrayna’nın Avrupa arzusunun farkındadır ve Avrupa tercihini olumlu karşılamaktadır” denilmiştir⁶⁶². Ancak, OA ile AB üyeliği arasında doğrudan bir bağlantı kurulmamıştır.

Ortak değerler ve pazara giriş koşulluluğu Giriş kısmında teyit edilmiştir. Bu çerçevede, Ukrayna ve AB arasındaki politik ortaklık ve ekonomik entegrasyon; anlaşmanın uygulanmasına, ortak değerlere saygı duyulmasına ve politik, ekonomik ve hukuki alanlarda AB’ye uyum sağlanmasına bağlı olacaktır⁶⁶³. Ekonomik entegrasyon, OA’nın bir parçası olan derin ve kapsamlı STA aracılığıyla sağlanacaktır⁶⁶⁴.

Ortaklığın amaçları arasında şunlar yer almaktadır: yakın ve ayrıcalıklı ilişkiler geliştirmek, politik diyalog kurmak, bölgesel ve uluslararası barış ve istikrarı güçlendirmek, AB mevzuatına uyum ve derin ve kapsamlı STA aracılığıyla Ukrayna’nın AB iç pazarına entegrasyonunu sağlamak ve adalet ve içişleri konularında işbirliği yapmak⁶⁶⁵.

Anlaşma’da kapsamlı bir esaslı hüküm yer almaktadır:

Özellikle Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı’nın 1975 tarihli Helsinki Nihai Senedi, 1990 tarihli Yeni Avrupa için Paris Şartı, BM İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ve İnsan Hakları ve Temel Özgürlükler Avrupa Sözleşmesi tarafından tanımlandığı şekliyle demokratik ilkeler, insan hakları, temel özgürlükler ve hukukun üstünlüğüne saygı tarafların iç ve dış politikalarına yön verecektir ve Anlaşma’nın esaslı hükmü olacaktır. Egemenlik ve toprak

⁶⁶²*Ibid.*

⁶⁶³*Ibid.*

⁶⁶⁴*Ibid.*

⁶⁶⁵*Ibid.*, md. 1.2.

bütünlüğüne saygı, sınırların ve bağımsızlığın ihlal edilemezliği ve kitle imha silahları ile diğer materyallerin yaygınlaştırılması ve ulaştırılmasıyla mücadele de bu Anlaşma'nın esaslı hükmünü oluşturacaktır⁶⁶⁶.

Ayrıca, serbest piyasa ekonomisi, iyi yönetim, yolsuzlukla mücadele, sınır ötesi örgütlü suç ve terörizmle mücadele, sürdürülebilir kalkınma ve çok taraflılığın ikili ilişkilerin temelinde olacağı belirtilmiştir⁶⁶⁷. Bunlar esaslı hüküm değil temel hükümdür. İhlal edilmeleri anlaşmanın askıya alınmasına yol açmamaktadır.

Politik diyalogun dayanacağı esaslar şu şekilde belirtilmiştir: politik ortaklığı derinleştirmek, çok taraflılık kanalıyla uluslararası ve bölgesel istikrar ve güvenliği artırmak, demokratik ilkeler, hukukun üstünlüğü, iyi yönetim, insan hakları ve temel özgürlüklere duyulan saygıyı pekiştirmek, güvenlik ve savunma konularında işbirliğini güçlendirmek ve bağımsızlık, egemenlik, toprak bütünlüğü ve sınırların ihlal edilemezliği ilkelerini yaygınlaştırmak⁶⁶⁸.

Taraflar arasında, tedrici bir şekilde, 10 yıl içerisinde STA tesis edilecektir⁶⁶⁹. Bu süre içerisinde sanayi ve tarım ürünleri ticaretinde karşılıklı olarak gümrük vergileri, miktar kısıtlamaları ve eş etkili diğer tedbirler kaldırılacaktır⁶⁷⁰.

Ortaklık yoluyla AB mevzuatına derin ve kapsamlı bir uyum öngörülmektedir. Mevzuat uyumunun fazlalığı yüzünden Tyushka, Ukrayna-AB ortaklığına “uyumlaştırma

⁶⁶⁶*Ibid.*, md. 2.

⁶⁶⁷*Ibid.*, md. 3.

⁶⁶⁸*Ibid.*, md. 4.

⁶⁶⁹*Ibid.*, md. 25.

⁶⁷⁰*Ibid.*, md. 29, md. 35.

kanalıyla ortaklık (*association through approximation*)” demektir⁶⁷¹. TBT konusunda Ukrayna’nın OA ekinde yer alan AB kurallarına, yine ekte belirtilen süre içerisinde uyum sağlaması gerekmektedir⁶⁷². Ukrayna’nın gerekli kurumsal ve idari reformları hayata geçirmesi beklenmektedir⁶⁷³. Ukrayna, AB mevzuatına uyumu konusundaki ilerlemeyi her yıl AB’ye bildirmekle yükümlüdür⁶⁷⁴. Ayrıca, mevzuat uyumunu nasıl gerçekleştireceğine dair bir strateji belgesi hazırlayacaktır⁶⁷⁵. SPS, IPR, gümrükler, coğrafi işaretler ve rekabet gibi konular uyum sağlanması gereken AB norm ve kurallarının bir kısmıdır⁶⁷⁶. Uyum, eklerde yer alan AB norm ve kurallarının yine eklerde belirtilen süre içerisinde iç hukuka aktarılması şeklinde olacaktır⁶⁷⁷. Rekabet konusunda uyum sağlanması gereken kurallar, ekte değil metinde, ilgili maddenin altında yer almaktadır⁶⁷⁸.

Ukrayna’nın iç pazara erişimi AB mevzuatına uyumundaki performansına bağlı olacaktır. Bu sadece mallar için değil hizmet ticareti ve kamu alımlarının liberalizasyonu için de böyle olacaktır. Örneğin, iş kurma hakkı konusunda (madencilik, nükleer madde imalatı, silah, cephanelik üretimi ve ticareti, görsel-işitsel hizmetler, denizcilik kabotaj

⁶⁷¹A. Tyushka, “Association through Approximation: Procedural Law and Politics of Legislative and Regulatory Approximation in the EU-Ukraine Association Agreement”, *Baltic Journal of European Studies*, 5(1), 2015, s. 56-72.

⁶⁷²Ukrayna OA, *op. cit.*, md. 56.

⁶⁷³*Ibid.*

⁶⁷⁴*Ibid.*

⁶⁷⁵*Ibid.*

⁶⁷⁶*Ibid.*, md. 64, md. 84, md. 157-200, md. 201-211, md. 253-267.

⁶⁷⁷*Ibid.*, Ek III (TBT) Ek IV (SPS) Ek XV (gümrükler) Ek XXI (kamu alımları) Ek XXX (çevre).

⁶⁷⁸*Ibid.*, md. 256.

hizmetleri ve hava ulaştırma hizmetleri gibi sektörler hariç) kademeli bir liberalizasyon sağlanacaktır⁶⁷⁹. Sınır ötesi hizmet sunumu konusunda görsel-işitsel hizmetler, denizcilik kabotaj hizmetleri ve hava ulaştırma hizmetleri kapsam dışında bırakılmıřtır⁶⁸⁰.

Bunun dışındaki hizmetler için (hukuk hizmetleri, muhasebecilik, vergi danışmanlığı, mimarlık, Şehir planlamacılığı, mühendislik, tıbbi hizmetler ve dişçilik, veterinerlik, mütercim-tercümanlık gibi çok sayıdaki alan) uygulanacak rejim, yapılması gereken uyumlaştırma ve liberalizasyon düzeyi eklerde düzenlenmiştir. OA'daki amaçların hayata geçirilmesi için Ukrayna'ya mali yardım yapılacaktır⁶⁸¹.

Yükümlölüklerin fazlalığına rağmen sınırlı bir karar Şekillendirme mekanizması bulunmaktadır. Ortaklık konseyi bünyesinde taraflar, yürürlükte bulunan ya da hazırlanan mevzuat hakkında bilgi alışverişinde bulunabilecektir⁶⁸². Yalnızca mali hizmetler, telekomünikasyon hizmetleri, postacılık ve kurye hizmetleri konularında AB, yeni mevzuat kabul ettiğinde ya da var olanı değiştirdiğinde Ukrayna tarafına doğrudan bildirecektir⁶⁸³.

İOA'larda olduğu gibi adalet ve işişleri konularındaki işbirliği, genel işbirliği hükümlerinden ayrı, yeni bir başlık altında düzenlenmiştir. Hukukun üstünlüğü, insan hakları ve temel özgürlüklere saygı, kişişel verilerin korunması, göç, iltica, sınır yönetimi,

⁶⁷⁹*Ibid.*, md. 87-89.

⁶⁸⁰*Ibid.*, md. 92.

⁶⁸¹*Ibid.*, md. 453.

⁶⁸²*Ibid.*, md. 463.2.

⁶⁸³*Ibid.*, Ek XVII md. 3.2.

uyuşturucu kaçakçılığı, yolsuzluk ve terörle mücadele konularındaki işbirliğini kapsamaktadır⁶⁸⁴.

Diğer işbirliği konuları çok geniş bir şekilde düzenlenmiştir. Nükleer meseleler dahil enerji, makroekonomik konular, bütçe politikası, vergilendirme, istatistik, çevre, ulaştırma, uzay, bilim ve teknoloji, sanayi ve işletme politikası, madencilik, mali hizmetler, şirketler hukuku, bilgi toplumu, görsel-işitsel sektör, turizm, tarım ve kırsal kalkınma, balıkçılık ve denizcilik, tüketicinin korunması, istihdam politikası, kamu sağlığı, eğitim ve gençlik, kültür, spor, sivil toplum, sınır-ötesi işbirliği ve bölgesel işbirliği gibi çok sayıdaki konudaki işbirliğine yer verilmektedir⁶⁸⁵.

Anlaşma, Ukrayna'ya yeterli düzeyde karar şekillendirme imkânı sunmamasına rağmen derin bir politik ve ekonomik entegrasyonu hayata geçirmek istemektedir. Ayrıca, bu hedefe katılıma alternatif bir düzlemde ulaşılmak istenmektedir. Kurumsal entegrasyonu artırmak ve böylelikle, OA'ların uygulanmasını kolaylaştırmak için 2017 yılında Avrupa Parlamentosu, OA imzalayan Doğu Ortaklığı ülkeleriyle “[*Eastern Partnership*] EaP+” şeklinde bir ortaklık modeli geliştirilmesini tavsiye etmiştir⁶⁸⁶. Bu doğrultuda, “[GB], enerji birliği, dijital birlik ve Schengen alanına katılım, AB tek pazarına daha fazla erişim, AB ulaştırma şebekeleriyle entegrasyon, sanayi ortaklıkları,

⁶⁸⁴Ukrayna OA, *op. cit.*, md. 14-23.

⁶⁸⁵*Ibid.*, md. 337-446.

⁶⁸⁶Avrupa Parlamentosu, “European Parliament Recommendation of 15 November 2017 to the Council, the Commission and the EEAS on the Eastern Partnership, in the run-up to the November 2017 Summit (2017/2130(INI))”, *Official Journal of the European Union*, C 356/130, 4 Ekim 2018, par. U.

AB program ve ajanslarına daha fazla katılım, [Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası (OGSP)] alanında daha fazla işbirliği [...]” imkânı geliştirilmesini önermiştir⁶⁸⁷.

Aynı belgenin Z paragrafında, Avrupa Parlamentosu, ayrıca, “EAP+ modeli kapsamında ilişkilerin derinleştirilmesinin ve herhangi bir AB üyeliği perspektifinin [OA’larda öngörülen] reformların, özellikle de hukukun üstünlüğü, insan haklarına saygı ve iyi yönetim alanındaki [reformların] önemli ölçüde uygulanmasına bağlı olduğunu” belirtmiştir⁶⁸⁸. Görüldüğü gibi, AB üyeliğine alternatif bir zeminde hazırlanan Doğu Ortaklığı için AB üyeliği ihtimali artık tamamen dışlanmamaktadır.

2.2.3. Avrupa Dışındaki Ülkeler ile Ayrıcalıklı İlişkiler Kuran Ortaklık Anlaşmaları

Ortaklık yalnızca Avrupalı ülkelerle sınırlı bir imkân değildir. AB, Avrupa dışındaki ülkeler ile de ortaklık kurmaktadır. Bu OA’ların diğerlerinden farkı AB mevzuatına doğrudan uyumla ilgili hükümler içermemeleridir. AB, bu ülkelere norm ve kurallarını, uluslararası anlaşmalara yapılan atıflar, işbirliği hükümleri ve esaslı hükümler ile transfer etmektedir.

Kurumsal yapıları diğer anlaşmalarla önemli ölçüde aynıdır. Kotonu Anlaşması dışında, Avrupa dışındaki ülkelerle imzalanan OA’larda karar şekillendirme

⁶⁸⁷ *Ibid.*

⁶⁸⁸ *Ibid.*, par. Z.

mekanizması bulunmamaktadır. Bu doğrultuda, sırasıyla AKP ülkeleri, MENA ülkeleri ve Latin Amerika ülkeleriyle imzalanan OA'lar incelenecektir.

2.2.3.1. Afrika Karayip ve Pasifik Ülkeleri ile İmzalanan Ortaklık Anlaşmaları

Bu bölümün başlangıcında AB hukukunda ortaklık bahsi anlatılırken AKP ülkelerine yönelik kalkınma ve ticaret politikalarının Roma Antlaşması'ndan itibaren AB'nin gündeminde olduğu ifade edilmiştir⁶⁸⁹. Bu çerçevede, dekolonizasyon sürecinde bağımsızlığını ilan eden kolonilerle ilişkileri devam ettirmek için birinci Yaoundé Konvansiyonu 1963 yılında beş yıllığına imzalanmıştır⁶⁹⁰. İkinci Yaoundé Konvansiyonu 1969 yılında imzalanmıştır. Bu iki Konvansiyon, taraflar arasındaki ticarete gümrük vergileri, miktar kısıtlamaları ve eş etkili diğer tedbirlerin karşılıklı bir şekilde kaldırılmasını öngörmüştür⁶⁹¹.

Pinder'e göre birinci Yaoundé Konvansiyonu'nu imzalayan Afrikalı Ortaklar ve Madagaskar grubu dışındaki ülkeler, Yaoundé Konvansiyonu'nu "bir tür kolonyal anakronizm" olarak görmüştür⁶⁹². Nitekim Doğu Afrika Topluluğu üye ülkeleri (Kenya, Tanzanya ve Uganda) ile Nijerya başlangıçta "ekonomik az gelişmişlik ve politik

⁶⁸⁹J. Pinder, "The Community and the Developing Countries: Associates and Outsiders", *Journal of Common Market Studies*, 12(1), 1973, s. 53. AKP ülkeleri grubu 1975 yılında 46 ülke ile kurulmuştur. 2003 yılında ülke sayısı 79 olmuştur.

⁶⁹⁰Afrikalı Ortaklar ve Madagaskar isimli 18 eski Fransız, Belçika ve İtalyan kolonisi ülkeden oluşan grup ve AB arasında imzalanmıştır. *Ibid.*, s. 54.

⁶⁹¹Bartels "The Trade and Development Policy of the European Union", *op. cit.*, s. 723.

⁶⁹²Pinder, *op. cit.*, s. 57-60.

bağımsızlıkları ile uyumlu olmadığı” için İkinci Yaoundé Konvansiyonu’na katılmak istememiştir⁶⁹³. Kenya, Tanzanya ve Uganda, bunun yerine, politik ve ekonomik çıkarlarına daha uygun gördükleri Arusha Anlaşması’nı 24 Eylül 1969 tarihinde imzalamıştır⁶⁹⁴. Bu anlaşma, İkinci Yaoundé Konvansiyonu ile aynı tarihte yürürlüğe girmiştir. Nijerya da Arusha Anlaşması’na benzer bir anlaşma imzalamıştır. Ancak, Nijerya’daki iç savaş nedeniyle yürürlüğe girmemiştir⁶⁹⁵.

1964 yılında düzenlenen Birinci BM Ticaret ve Kalkınma Konferansı’nda (UNCTAD) kabul edilen 8 numaralı ilke uyarınca gelişmiş ülkelerin geliştirmekte olan ülkelere tek taraflı ticaret tavizi vermesi tavsiye edilmiştir⁶⁹⁶. 1968 yılında düzenlenen ikinci UNCTAD bu çağrışı yinelemiş ve 1970 yılında aldığı bir kararla (*Agreed Conclusions*) detaylarını belirlemiştir⁶⁹⁷. Bu karar, GATT sistemine 1971 yılında dahil edilmiş ve böylelikle, geliştirmekte olan ülkelere 10 yıl boyunca tek taraflı ticaret tavizi verebilmeye imkân tanımıştır⁶⁹⁸. 1979 yılında sürekli hale getirilmiştir. Böylelikle, AB, AKP ülkelerine OA’lar kanalıyla tek taraflı ticaret tavizi tanımıştır. Diğer geliştirmekte olan ya da az gelişmiş ülkelere ise GSP kapsamında tek taraflı ticaret tavizleri tanımıştır. GB

⁶⁹³*Ibid.*

⁶⁹⁴*Ibid.*

⁶⁹⁵*Ibid.* Bu ülkeler daha sonra imzalanacak olan Lomé Konvansiyonlarına katılmıştır. Arusha Anlaşması ve Yaoundé Konvansiyonu’nu karşılaştıran bir çalışma için lütfen bkz.: C. Young, “Association with the EEC: Economic Aspects of the Trade Relationship”, *Journal of Common Market Studies*, 11(2), 1972, s. 121-127.

⁶⁹⁶Bartels “The Trade and Development Policy of the European Union”, *op. cit.*, s. 731-733.

⁶⁹⁷*Ibid.*

⁶⁹⁸*Ibid.*

ilişkisi uyarınca Türkiye, AB'nin GSP, GSP-*plus* ve EBA'dan oluşan otonom ticaret rejimine sanayi ürünleri açısından uyum sağlamaktadır.

Dolayısıyla, AKP ülkelerine tanınan tek taraflı ticaret tavizleri GSP kapsamında değildir. GSP, GSP-*plus* ve EBA kapsamında tanınan tek taraflı gümrük vergisi muafiyeti ya da indirimlerine ileride değinilecektir. 1975 yılında imzalanan birinci Lomé Konvansiyonu'nda AB, AKP ülkelerine tek taraflı ticaret tavizleri tanımıştır⁶⁹⁹. Bu anlayış ilerleyen yıllarda imzalanan üç ayrı Lomé Konvansiyonu'nda devam ettirilmiştir⁷⁰⁰.

Bugün, AB ve AKP ülkeleri arasındaki ilişkiler 23 Haziran 2000 tarihinde imzalanan Kotonu Anlaşması bünyesinde sürdürülmektedir. AKP ülkelerinden Küba, Kotonu Anlaşması'nı imzalamamıştır. Güney Afrika, imzalamıştır. Ancak, gelişmişlik düzeyi dikkate alındığı için Kotonu Anlaşması'nın mali yardım ve tek taraflı ticaret tavizleri hükümleri Güney Afrika'ya uygulanmamaktadır⁷⁰¹. Kurumsal hükümler ve işbirliği hükümleri uygulanmaktadır⁷⁰². Güney Afrika ile ilişkiler 1999 yılında imzalanan Ticaret, Kalkınma ve İşbirliği Anlaşması kapsamında yürütülmektedir⁷⁰³.

⁶⁹⁹Bartels "The Trade and Development Policy of the European Union", *op. cit.*, s. 731-733.

⁷⁰⁰*Ibid.*

⁷⁰¹Kotonu Anlaşması, *op. cit.*, Protokol 3 md. 4-5.

⁷⁰²*Ibid.*, Protokol 3 md. 2-3.

⁷⁰³ABİHA md. 217 kapsamında imzalanan bir OA'dır.

Kotonu Anlaşması, başlığında ortaklık yerine partnerlik ifadesine yer verilmiş olmasına rağmen ABİHA md. 217 temelinde imzalanmış, süreli bir OA’dır⁷⁰⁴. 29 Şubat 2020 tarihinde sona erecekti, ancak bu süre 30 Kasım 2021 tarihine uzatılmıştır⁷⁰⁵. Yeni bir OA için görüşmeler Eylül 2018’de başlamıştır. AB, AKP ile halihazırdaki ortaklığın kolonyal yanını gölgelemek için yeni Küresel Strateji’de kurulacak yeni ortaklığın “daha eşit bir yaklaşımda (*more equal footing*)” olacağını belirtmiştir⁷⁰⁶. Ayrıca, “daha önce olmadığı kadar gerçek bir eşitler arası politik ilişki” ifadesine yer vermiştir⁷⁰⁷.

Tablo 6 AB ve AKP Ülkeleri Arasında İmzalanan Anlaşmalar ve Kapsadıkları Dönem

Anlaşmanın Adı	Kapsadığı Dönem
Yaoundé I	1964-1970
Yaoundé II	1970-1975
Lomé I	1975-1979
Lomé II	1980-1984
Lomé III	1985-1989
Lomé IVa	1990-1994
Lomé IVb	1995-1999
Kotonu	2000-2020

Kaynak: Dinan, *op. cit.*, s. 551.

Kotonu Anlaşması’nın amaçları arasında şunlar yer almaktadır: barış ve güvenliğe katkı sağlamak, istikrarlı ve demokratik bir politik ortam teşvik etmek için AKP ülkelerinin ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmasına ivme kazandırmak, AKP

⁷⁰⁴Van Elsuwege ve Chamon, *op. cit.*, s. 23.

⁷⁰⁵E. Pichon, *After Cotonou: Towards A New Agreement with the African, Caribbean and Pacific States*, Briefing for the EPRS, PE 659.453, Members' Research Service [Avrupa Parlamentosu], Brüksel, Ocak 2021, s. 2.

⁷⁰⁶Avrupa Komisyonu, “The European Union’s Global Strategy Three Years On, Looking Forward”, *op. cit.*, s. 19

⁷⁰⁷*Ibid.*, s. 18

ülkelerinin sürdürülebilir kalkınmayla uyumlu bir şekilde dünya ekonomisine entegre olabilmeleri için yoksullukla mücadele etmek ve AKP ülkeleri arasındaki bölgesel entegrasyonu teşvik etmek⁷⁰⁸.

Politik diyalogun amaçları arasında şunlar yer almaktadır: bilgi alışverişinde bulunmak ve karşılıklı anlayışı geliştirmek, çok taraflılığı geliştirmek, barış, güvenlik ve istikrara katkı sağlamak ve çevre, iklim değişikliği, toplumsal cinsiyet, göç, kültürel miras gibi küresel ve sektörel konularda işbirliği stratejileri geliştirmek⁷⁰⁹. Silah ticareti, aşırı askeri harcamalar, çocuk işçiliği, ayrımcılık, uyuşturucu ve örgütlü suçla mücadele gibi spesifik konular politik diyalog kapsamında ele alınacaktır⁷¹⁰.

Esaslı hüküm şu şekilde düzenlenmiştir:

[...] insan hakları, demokratik ilkeler ve hukukun üstünlüğüne saygı tarafların ulusal ve uluslararası politikalarına yön verecektir ve bu Anlaşma'nın esaslı hükmünü oluşturacaktır⁷¹¹.

Kotonou Anlaşması'nda demokrasi, sürdürülebilir kalkınmanın ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilmiştir⁷¹². Demokrasinin şu esaslara dayanması gerektiği ifade edilmiştir: insan hakları, temel özgürlükler ve temel sosyal haklara saygı, hukukun üstünlüğü ve şeffaf yönetim⁷¹³. Anlaşma'da iyi yönetim “insani, doğal, ekonomik ve

⁷⁰⁸Kotonou Anlaşması, *op. cit.*, md. 1.

⁷⁰⁹*Ibid.*, md. 8.2, md. 8.3.

⁷¹⁰*Ibid.*, md. 8.4.

⁷¹¹*Ibid.*, md. 9.2.

⁷¹²*Ibid.*, md. 9.1.

⁷¹³*Ibid.*

mali kaynakların adil ve sürdürülebilir bir kalkınma amacıyla şeffaf ve hesap verilebilir bir şekilde yönetilmesi” olarak tanımlanmış ve temel hüküm olarak belirtilmiştir⁷¹⁴.

Kotonu Anlaşması’na göre yoksullukla mücadele, sürdürülebilir kalkınma, AKP ülkelerinin dünya ekonomisine tedrici entegrasyonu, bölgesel entegrasyon, insani ve sosyal kalkınma ve kültürel değerleri teşvik etmek konularında kalkınma işbirliği yapılacaktır⁷¹⁵. Genel işbirliği hükümleri şu konuları kapsamaktadır: rekabet, TBT, SPS, IPR, çevre, tüketicinin korunması, işçi hakları, balıkçılık anlaşmaları ve gıda arzı güvenliği⁷¹⁶. Bu konulardaki işbirliği daha çok uluslararası anlaşmalara taraf olunması ve bu konularda ulusal mevzuat oluşturulması şeklinde düzenlenmiştir⁷¹⁷. Anlaşma’nın diğer bir özelliği amaçların hayata geçirilmesi için AKP ülkelerine mali yardım yapılacak olmasıdır⁷¹⁸.

AB mevzuatına uyum yükümlülüğü bulunmamasına rağmen Kotonu Anlaşması’nda karar şekillendirme mekanizmasına yer verilmiştir. AB, Anlaşma’dan kaynaklanan hak ve yükümlülükleri ilgilendiren konulardaki mevzuat taslaklarını AKP Sekreteryası’na iletacaktır⁷¹⁹. Gerekli hallerde, AKP ülkeleri de AB’den bilgi talep edebilecektir⁷²⁰. AB’nin mevzuat taslağı kabul edilmeden önce taraflar, istişarede

⁷¹⁴*Ibid.*, md. 9.3.

⁷¹⁵Kotonu Anlaşması, *op. cit.*, md. 19-20.

⁷¹⁶*Ibid.*, md. 45-54.

⁷¹⁷*Ibid.*

⁷¹⁸*Ibid.*, md. 55.

⁷¹⁹*Ibid.*, md. 12, md. 38.

⁷²⁰*Ibid.*

bulunabilecektir⁷²¹. AKP ülkeleri, istişarenin ardından görüşlerini ve değişiklik taleplerini yazılı bir şekilde iletebilecektir⁷²².

Kotonu Anlaşması'nda işbirliği stratejileri üçe ayrılmıştır. Birinci işbirliği stratejisi kalkınma işbirliğine ilişkindir. İkinci işbirliği stratejisi ekonomik ve ticari işbirliğine ilişkindir. Üçüncü işbirliği stratejisi genel işbirliğine ilişkindir. Ekonomik ve ticari işbirliği başlığı altında AB tarafından AKP ülkelere (bazı tarım ürünleri hariç) tek taraflı ticaret tavizleri tanınmaktadır⁷²³. Anlaşma'da, tek taraflı ticaret tavizlerinin ileride STA'lar vasıtasıyla karşılıklı hale getirileceği belirtilmektedir⁷²⁴. EAGÜ kategorisindeki ülkeler ise tek taraflı ticaret tavizlerinden yararlanmaya devam edebilecektir. Bu kapsamda, Eylül 2002'de AKP ülkeleri altı ayrı gruba ayrılmış ve her bir grup ile ayrı bir STA müzakere edilmeye başlanmıştır⁷²⁵. Bu STA'lara Ekonomik Ortaklık Anlaşması (EPA) denilmektedir. Ancak, süreç istenilen düzeyde ilerlememektedir⁷²⁶. EPA'lar

⁷²¹*Ibid.*

⁷²²*Ibid.*

⁷²³Bartels "The Trade and Development Policy of the European Union", *op. cit.*, s. 734.

⁷²⁴*Ibid.*, md. 36.

⁷²⁵Orta Afrika, Batı Afrika, Doğu, Güney Afrika ve Hint Okyanusu, Güney Afrika Kalkınma Topluluğu, Pasifik Bölgesi ve Karayip Bölgesi. Bartels "The Trade and Development Policy of the European Union", *op. cit.*, s. 751.

⁷²⁶Anlaşmaların 2008 yılı itibariyle tamamlanması beklenmekteydi. A. R. Young ve J. Peterson, "We Care About You, But ...: The Politics of EU Trade Policy and Development", *Cambridge Review of International Affairs*, 26(3), 2013, s. 504. AKP ülkeleriyle altı ayrı grup halinde müzakere edilen EPA'lardan ancak bazıları birtakım ülkeler için geçici yürürlüğe girmiştir. EPA'lar ve geçici uygulandıkları ülkeler şunlardır: Karayip Bölgesi EPA (Antigua ve Barbuda, Bahamalar, Barbados, Belize, Dominika, Dominik Cumhuriyeti, Grenada, Guyana, Jamaika, Saint Lucia, Saint Vincent ve Grenadinler, Saint Kitts ve Nevis, Surinam ve Trinidad ve Tobago), Batı Afrika EPA (Gana ve Fildişi Sahili), Orta Afrika EPA (Kamerun) Doğu, Güney Afrika ve Hint Okyanusu EPA (Komoros, Etiyopya, Madagaskar, Malawi, Morityus, Seyşeller, Sudan,

kanalıyla Afrika'da bölgeselleşme teşvik edilmek istenmektedir⁷²⁷. Ancak, EPA'ların temsil ettiği gruplar Afrika'da önceden kurulan gruplara denk düşmemektedir. Örneğin, AB, bölgeselciliği destekleme iddiasının aksine 'ticari realizm' kavramsallaştırmasını hatırlatacak şekilde Güney Afrika Kalkınma Topluluğu içerisindeki bölgeselleşme çabasına aykırı bir şekilde hareket etmektedir⁷²⁸.

AB'nin tek taraflı tavizleri karşılıklı hale getirmesi normatif kaygıların yerine maddi çıkarların ön planda olduğunu göstermektedir. Tek taraflı tavizleri karşılıklı hale getirmek için AB'nin en çok kullandığı gerekçe DTÖ'nün tek taraflı ticaret tavizlerine verdiği geçici iznin 2007 yılında sona ermesi nedeniyle Kotonu Anlaşması kapsamında AKP ülkelerine tanınan tek taraflı ticaret tavizlerinin DTÖ ile uyumlu olmadığı ve AKP ülkelerinin AB'ye ihracatında önemli bir artışa neden olmadıkları olmuştur⁷²⁹. Hurt'a göre ise AB, DTÖ kurallarını "sabit ve değiştirilemez" bir şekilde göstererek kendi

Zambiya ve Zimbabve) ve Pasifik Bölgesi EPA (Samoa). Güney Afrika Kalkınma Topluluğu EPA (Botsvana, Namibya, Mozambik, Lesotho ve Esvatini) tüm onay süreci tamamlandığı için tamamen yürürlüğe girmiştir. Dolayısıyla, anılan STA'lar Türkiye de bu ülkelerle bir STA imzalayınca kadar Türkiye pazarına GB üzerinden dolaylı bir giriş imkânı sunmaktadır.

⁷²⁷K. L. Meissner, "Cohesion, (non-)Domination, and Regional Organisations in the EU-SADC EPA Negotiations", *GLOBUS Research Papers*, 6/2020, Mart 2020, s. 11-12.

⁷²⁸Ayrı bir uluslararası kuruluş olan Güney Afrika Kalkınma Topluluğu'nun 16 üyesi bulunmaktadır. Angola, Demokratik Kongo Cumhuriyeti ve Seyşeller dışındaki üye ülkeler arasında STA bulunmaktadır. Botsvana, Lesotho, Namibya, Svaziland ve Güney Afrika arasında GB bulunmaktadır. Güney Afrika Kalkınma Topluluğu'na üye 16 ülkeden yalnızca Botsvana, Lesotho, Namibya, Svaziland, Mozambik, Angola ve Güney Afrika EPA müzakerelerinde yer almıştır. Bunlardan yalnızca 4'ü EPA imzalamıştır. Diğer Güney Afrika Kalkınma Topluluğu üye ülkeleri üç ayrı EPA grubunda müzakerelere devam etmektedir. *Ibid.*

⁷²⁹S. R. Hurt, "Co-operation and Coercion? The Cotonou Agreement between the European Union and ACP States and the End of the Lomé Convention", *Third World Quarterly*, 24(1), 2003, s. 164-165.

çıkartına uygun politika değişikliğine zemin hazırlamıřtır⁷³⁰. Aslında, AKP ũlkelerinin AB'ye ihracatında önemli bir artış olmamasının nedeni AB'nin diğer ũlkelerle benzer ticari açılımlar yapmasıdır⁷³¹.

Ayrıca, Bartels, AB'nin eski kolonileri olan AKP ũlkelerine diğer az gelişmiş ya da gelişmekte olan ũlkelere tanıdığından daha fazla ticaret avantajı tanıdığını ifade etmektedir⁷³². Örneğin, GSP ũlkelerine AKP ũlkelerine uyguladığından daha sıkı menşe kuralları uygulayarak GSP ũlkelerinin AB'ye ihracat yapmaları zorlařtırılmaktadır⁷³³. Bu menşe kurallarını karşılamak, GSP'den beklenen faydayı azaltabilmektedir⁷³⁴. Bunun yerine, ihracatçı ũlke, GSP kanalıyla vergi muafiyeti ya da indiriminden yararlanmak yerine daha esnek menşe kurallarının geçerli olduğu MFN kurallarına göre gümrük vergisi ödeyerek ihracat yapmayı tercih edebilmektedir⁷³⁵. Özellikle gelişmiş ũlkelerde MFN gümrük vergisinin görece düşük olduğu dikkate alındığında GSP'den yararlanmayı sağlayacak menşe kurallarını yerine getirmek daha masraflı olabilmektedir⁷³⁶. Bu yüzden,

⁷³⁰*Ibid.* s. 177.

⁷³¹*Ibid.* s. 164-165.

⁷³²Bartels "The Trade and Development Policy of the European Union", *op. cit.*, s. 747-750.

⁷³³F. Breuss, "Does the 'Development Round' Foster Development?", S. Griller (der.) *At the Crossroads: The World Trading System and the Doha Round* içinde, Viyana: Springer-Verlag Wien, 2008, s. 267 ve s. 274.

⁷³⁴*Ibid.*

⁷³⁵*Ibid.*

⁷³⁶*Ibid.*

ticaret tavizlerini karşılıklı hale getirmeye teşvik etmek için EPA'lardaki menşekuralları AB tarafından daha esnek bir şekilde düzenlenmektedir⁷³⁷.

Ayrıca, EPA müzakereleri tek taraflı ticaret tavizlerinin yalnızca mal ticareti açısından karşılıklı hale gelmesini değil hizmet ticareti ve kamu alımlarının liberalizasyonu, rekabet politikası ve yatırımlar konularını da kapsamaktadır⁷³⁸. Bunlar, gelişmekte olan ülkelerin 2003 yılındaki Cancún Bakanlar Konseyi'nde açılım yapmayı kabul etmedikleri konulardır. Dolayısıyla, EPA kanalıyla AKP ülkelerine mal ticareti yanı sıra hizmet ticareti ve Singapur meselelerinde açılım yaptırılmak istenmektedir.

Hurt'a göre AKP ülkeleri derin ve kapsamlı bir ticaret liberalizasyonu yerine küresel piyasalarla tedrici bir şekilde ilişki kurmayı ve bunun, devlet desteğiyle olmasını tercih etmektedir⁷³⁹. Buna rağmen, bazı AKP ülkeleri EPA'ları imzalamak zorunda kalmıştır. 1 Ekim 2016 tarihi itibarıyla EPA'ları onaylamak için gerekli adımı atmayan ülkelerin ticaret tavizlerinin askıya alınacağı duyurulması EPA'ların onaylanması sürecine ivme kazandırmıştır⁷⁴⁰. Luke, Suominen ve Gérout'ya göre, *Brexit* sonrasında AKP ülkelerinin EPA'lar kanalıyla BK pazarına giriş imkânı ortadan kalktığı takdirde AB'nin müzakere gücü azalacaktır⁷⁴¹. Diğer bir deyişle, pazar büyüklüğünün küçülmesi

⁷³⁷*Ibid.*

⁷³⁸S. R. Hurt, "UK-Africa Trade Within and Outside of the European Union: From Lomé to Brexit", H. Bailey (der.) *The Future of Africa-UK Trade and Development Cooperation Relations in the Transitional and Post Brexit Period* içinde, The Africa All Party Parliamentary Group, Londra, 28 Şubat 2017, s. 34.

⁷³⁹*Ibid.*, s. 34-35.

⁷⁴⁰Luke, Suominen ve Gérout, *op. cit.*, s. 37-40.

⁷⁴¹*Ibid.*

nedeniyle, AB'nin 'ticari bir güç' ya da 'ticaret sayesinde güç' şeklinde aktörlük sergileme kapasitesi azalacaktır⁷⁴².

Brexit sonrasında BK'nın AB'nin aksine daha kalkınma yanlısı bir yaklaşım benimseyerek AKP ülkeleri ile ilişki kurabileceği şeklinde bir görüş de bulunmaktadır⁷⁴³. AB'nin; ihracat vergisi gibi araçlara EPA'larda müsaade etmemesi, yüksek standart ve kurallar uygulaması, EPA'lardaki MFN hükmü kanalıyla AKP ülkelerinin AB'ye tanıdıklarından daha avantajlı ticaret tavizlerini diğer ülkelere vermelerinin önüne geçmesi ve Avusturalya ve Kanada'nın aksine sıkı menşe kuralları uygulamasının AKP ülkelerindeki yerli sanayiye olumsuz etkilediği ve bu ülkelerin, küresel piyasaya entegrasyonunu engellediği ileri sürülmektedir⁷⁴⁴.

2.2.3.2. Kuzey Afrika ve Ortadoğu Ülkeleri ile İmzalanan Ortaklık Anlaşmaları

AB, Küresel Akdeniz Politikası'nı 1972 yılında Fransa'nın girişimiyle kabul etmiştir⁷⁴⁵. Bu çerçevede, MENA ülkeleriyle 1970'li yıllarda bir dizi STA ve işbirliği anlaşması imzalanmıştır⁷⁴⁶. Bölgeyle işbirliğini derinleştirmek üzere 1995 yılında

⁷⁴² Meunier ve Nicolaïdis, *op. cit.*, s. 906-925.

⁷⁴³M. A. Razzaque, "Post-Brexit UK-Africa Trading Relationship: Can It be More Development-friendly than EPAs?", H. Bailey (der.) *The Future of Africa-UK Trade and Development Cooperation Relations in the Transitional and Post Brexit Period* içinde, The Africa All Party Parliamentary Group, Londra, 28 Şubat 2017, s. 59-60.

⁷⁴⁴*Ibid.*

⁷⁴⁵A. Blanc Altemir, *La Unión Europea y el Mediterráneo: de los Primeros Acuerdos a la Primavera Árabe*, Madrid: Tecnos, 2012, s. 24.

⁷⁴⁶*Ibid.*, s. 25.

Avrupa-Akdeniz Ortaklığı (EMP) başlatılmıştır⁷⁴⁷. EMP, politik meselelerde ve güvenliğe ilişkin meselelerde düzenli diyalog kurmayı, STA'ya dayalı ortaklık kurmayı, bölgesel entegrasyonu teşvik etmeyi ve sosyal, kültürel ve insani meselelerde işbirliği yapmayı hedeflemektedir⁷⁴⁸.

Başlangıçta, aşağıdaki tabloda yer alan ülkeler, Türkiye, Kıbrıs, Malta, Suriye ve Libya EMP'ye dahil edilmiştir⁷⁴⁹. Malta, Kıbrıs ve Türkiye ile ilişkiler katılım boyutuyla ilerlediği için Avrupa-Akdeniz OA'ları, aşağıdaki tabloda yer alan ülkelerle imzalanmıştır.

Tablo 7 Avrupa-Akdeniz OA'ların İmzalanma ve Yürürlüğe Giriş Tarihleri

Ülke	İmzalanma Tarihi	Yürürlüğe Giriş Tarihi
Tunus	Temmuz 1995	Aralık 1997
İsrail	Kasım 1995	Haziran 2000
Fas	Şubat 1996	Mart 2000
Filistin	Şubat 1997	Temmuz 1997
Ürdün	Kasım 1997	Mayıs 2002
Mısır	Haziran 2001	Haziran 2004
Cezayir	Nisan 2002	Eylül 2005
Lübnan	Haziran 2002	Nisan 2006

Kaynak: Yazar tarafından derlenmiştir.

Filistin ile OA değil AB'nin yetkili olduğu konulardan oluşan bir ticaret ve işbirliği anlaşması imzalanmıştır⁷⁵⁰. Suriye ile 2004 yılında bir OA imzalanmış ve 2008

⁷⁴⁷Barselona süreci de denilmektedir. *Ibid.*, s. 51-52.

⁷⁴⁸*Ibid.*

⁷⁴⁹*Ibid.*

⁷⁵⁰European Institute of the Mediterranean, "Appendices. The Euro-Mediterranean Association Agreements", *IEMed Mediterranean Yearbook 2015*, Barselona, 2015, s. 429.

yılında revizyonu yapılmıştır⁷⁵¹. Ancak, yürürlüğe girmemiştir. Libya ile OA müzakere edilmemiştir⁷⁵². OA imzalanan ülkeler için hazırlanan eylem planlarının gereklerini en çok yerine getiren Fas ve Tunus ile OA'ların ticari hükümleri derin ve kapsamlı STA formatında yeniden müzakere edilmek istenmiştir⁷⁵³. Fas ile müzakereler Nisan 2014 itibariyle askıya alınmıştır. Tunus ile devam etmektedir.

EMP'nin bir amacı 2010 yılına kadar Tunus, İsrail, Fas, Filistin, Ürdün, Mısır, Cezayir, Lübnan, Suriye ve Libya arasında bir STA kurmaktır⁷⁵⁴. Bu amaca ulaşamamıştır. AB'nin politik meselelere ve güvenliğe ilişkin meselelere daha çok ağırlık vermesi, Akdeniz ülkesi AB üye ülkelerinin tarım ürünlerinde yeterli açılımı yapmak istememesi ve özellikle, Soğuk Savaş'ın ardından AB'nin ilgisinin ODA ülkelerine kayması EMP'nin başarısızlığında etkili olmuştur⁷⁵⁵. Bu yüzden, EMP'ye ivme kazandırmak için 2008 yılında Akdeniz için Birlik (UfM) kurulmuştur. UfM'ye MENA ülkelerinin yanı sıra Avrupa Komisyonu, AB üye ülkeleri, Bosna-Hersek, Monako, Arnavutluk, Moritanya, Karadağ ve Türkiye katılım sağlamaktadır⁷⁵⁶.

⁷⁵¹*Ibid.*

⁷⁵²*Ibid.*

⁷⁵³K. Kausch, "The European Union and Political Reform in Morocco", *Mediterranean Politics*, 14(2), 2009, s. 165-179.

⁷⁵⁴A. Bojinović Fenko ve A. Osrečki, "The (In)Coherence of the EU's Mediterranean Policies: Analysing the Effects on Implementation Success", *Društvena Istraživanja*, 28(3), 2019, s. 485.

⁷⁵⁵*Ibid.*

⁷⁵⁶Libya, gözlemci statüsündedir. Suriye, Aralık 2011'de üyeliğini askıya almıştır. Langan ve Price'a göre, AB'nin MENA ülkeleriyle ilişkilerine yaklaşımı AB'nin kolonyal yaklaşımına bir örnektir. Bu ülkeler ile imzalanan ya da imzalanmak istenen derin ve kapsamlı STA'ların MENA ülkelerini "kolonyal tarzdaki hammadde ihracatı ve yüksek-değerli, işlenmiş mal ithalatına"

Bu çalışmada yakın bir tarihte imzalanması ve ticari hükümlerinde Türkiye klotuna (*Turkey clause*) yer veren ilk OA olması nedeniyle AB-Cezayir OA incelenecektir. AB-Cezayir ortaklığının amaçları şu şekilde ifade edilmiştir: politik diyalog kurmak, ticari, ekonomik ve sosyal ilişkileri geliştirmek, mal, hizmet ve sermaye ticaretinin tedrici liberalizasyonunu sağlamak ve Mağrip ülkelerinin kendi arasındaki entegrasyonu artırmak⁷⁵⁷. İnsan hakları ve demokratik ilkelere saygı konusunda esaslı hükme yer verilmiştir⁷⁵⁸.

Politik diyalogun amaçlarından bazıları şu şekilde ifade edilmiştir: ortak çıkarları ilgilendiren uluslararası meselelerde karşılıklı anlayış ve koordinasyonu artırmak, tarafların, uluslararası platformlarda birbirlerinin tutum ve çıkarlarını gözetmesini sağlamak ve Avrupa-Akdeniz alanında güvenlik ve istikrarın artırılmasına katkı sağlamak⁷⁵⁹.

Taraflar, sanayi ürünlerinde ve sınırlı sayıdaki tarım ürününde 12 yıl içerisinde kademeli bir şekilde STA kuracaktır⁷⁶⁰. Gümrük vergileri, miktar kısıtlamaları ve eş etkili diğer tedbirler aşamalı bir şekilde kaldırılacaktır⁷⁶¹. Hizmet ticareti ve kamu alımlarının

bağımlı kıldığı belirtilmektedir. Henüz gelişmekte olan sanayi kollarının “prematüre liberalizasyonunun neokolonyal ekonomik bağları daimî kılacağı” ifade edilmektedir. M. Langan ve S. Price, “Imperialisms Past and Present in EU Economic Relations with North Africa”, *International Journal of Postcolonial Studies*, 22(6), 2020, s. 704 ve s. 713-714.

⁷⁵⁷Cezayir Avrupa-Akdeniz Anlaşması, *op. cit.*, md. 1.

⁷⁵⁸*Ibid.*, md. 2.

⁷⁵⁹*Ibid.*, md. 3.

⁷⁶⁰*Ibid.*, md. 6.

⁷⁶¹*Ibid.*, md. 9-15.

liberalizasyonu için ortaklık konseyi gerekli kararları alabilecektir⁷⁶². OA'nın amaçlarını hayata geçirmek için Cezayir'e mali yardım yapılacaktır⁷⁶³.

Belirli uluslararası anlaşmalara atıfta bulunulmuş olmasına rağmen Cezayir'in AB müktesebatını üstlenmesi gerekmemektedir. Ancak, ilerleyen zamanlarda böyle bir ihtiyaç doğarsa mevzuat uyumu konusunda işbirliği yapılacaktır⁷⁶⁴. Rekabet kuralları, IPR ve kişisel verilerin korunması konusunda gerekli tedbirlerin alınması için taraflar idari işbirliği yapacaktır⁷⁶⁵. IPR için ekte sunulan uluslararası anlaşmalara taraf olunması gerekmektedir⁷⁶⁶.

Ayrıca, şu konularda işbirliği yapılacaktır: bilim ve teknoloji, çevre, sanayi, yatırımların korunması ve teşviki, mali hizmetler, tarım ve balıkçılık, bilgi toplumu ve telekomünikasyon, enerji ve madencilik, turizm, gümrükler ve tüketicinin korunması⁷⁶⁷. Kültürel işbirliği konusu AA'lara benzer bir şekilde düzenlenmiştir⁷⁶⁸.

Adalet ve içişleri konusundaki işbirliği ayrı bir başlıkta, geniş bir şekilde düzenlenmiştir. Kurumsal yapılanma ve hukukun üstünlüğü, kişilerin dolaşımı, yasadışı göç ve geri kabul, yasal ve adli konularda işbirliği, örgütlü suç, para aklama, ırkçılık ve

⁷⁶²*Ibid.*, md. 37.2, md. 46.2.

⁷⁶³*Ibid.*, md. 79.

⁷⁶⁴*Ibid.*, md. 56.

⁷⁶⁵*Ibid.*, md. 41.2, md. 44.1, md. 45.

⁷⁶⁶*Ibid.*, Ek VI.

⁷⁶⁷*Ibid.*, md. 51-65.

⁷⁶⁸*Ibid.*, md. 77.

yabancı düşmanlığı, uyuşturucu bağımlılığı, terörizm ve yolsuzlukla mücadele konularında işbirliği yapılacaktır⁷⁶⁹.

Türkiye klozu ilk kez bu OA'nın ticari hükümlerinde kullanılmıştır. AB'nin eklediği deklarasyonda GB uyarınca, Türkiye'nin üçüncü ülkelere karşı AB'nin serbest ticaret rejimini ve OGT'yi uygulama yükümlülüğü bulunduğu hatırlatılmıştır⁷⁷⁰. Cezayir, en kısa sürede Türkiye ile STA müzakere etmeye davet edilmiştir⁷⁷¹. Deklarasyona yanıt olarak Cezayir tarafından karşı bir Deklarasyon eklenmiştir: “[...] Bu deklarasyonun taraflar arasındaki GB nedeniyle yapıldığı anlaşılmakta olup, Cezayir bu konuyu zamanı gelince değerlendirecektir”⁷⁷². Ancak, Türkiye-Cezayir STA müzakerelerine henüz başlanmamıştır.

2.2.3.3. Latin Amerika Ülkeleri ile İmzalanan Ortaklık Anlaşmaları

AB'nin kurucu ülkeleri arasında Latin Amerika ile kolonyal ilişkiler bulunmadığından ilişkiler İspanya'nın katılımından sonra ivme kazanmıştır⁷⁷³. Örneğin, Aralık 1995'te dönem başkanlığını İspanya'nın yürüttüğü AB Bakanlar Konseyi, Latin Amerika ile ilişkilerin güçlendirilmesine dair Avrupa Komisyonu'nun hazırladığı belgeyi

⁷⁶⁹*Ibid.*, md. 82-91

⁷⁷⁰*Ibid.*, Declaration by the European Community on Turkey.

⁷⁷¹*Ibid.*

⁷⁷²*Ibid.*, Declaration by Algeria on Customs Union between the European Community and Turkey.

⁷⁷³F. Aldecoa Luzárraga, “El Acuerdo entre la Unión Europea y el Mercosur en el Marco de la Intensificación de Relaciones entre Europa y América Latina”, *Revista de Instituciones Europeas*, 22(3), 1995, s. 763.

onaylamıştır⁷⁷⁴. 15-16 Aralık 1995 tarihlerinde gerçekleştirilen Madrid Avrupa Konseyi'nde Latin Amerika ile ilişkilerin geliştirilmesinin öneminden bahsedilmiştir⁷⁷⁵.

AB'nin kendi entegrasyon modelini Latin Amerika'ya transfer etme isteği de bu ülkelerle ilişkilerin geliştirilmesinde etkili olmuştur⁷⁷⁶. Daha önce belirtildiği üzere AB tek taraflı ticaret tavizlerini artık karşılıklı hale getirmek istemektedir. Bilindiği üzere, Kotonu Anlaşması'na taraf olmayan EAGÜ'ler ya da gelişmekte olan ülkelere AB, GSP rejimi altında birtakım gümrük vergisi muafiyeti ve indirimi tanımaktadır. Latin Amerika'daki bazı ülkeler de AB'nin otonom ticaret rejiminden (GSP, GSP-*plus* ve EBA) yararlanmış veya halen yararlanmaktadır.

Latin Amerika ülkelerinden Orta Amerika ülkeleri ile bölgesel ve Şili ile ikili bir OA imzalanmıştır. Daha önce belirtildiği üzere, And Milletler Topluluğu ile OA değil,

⁷⁷⁴Dinan, *op. cit.*, s. 540.

⁷⁷⁵Avrupa Konseyi, *Madrid European Council Presidency Conclusions*, 15-16 Aralık 1995, III: A Europe Open to the World, Enjoying Stability, Security, Freedom And Solidarity.

⁷⁷⁶M. Farrell, "EU Policy Towards Other Regions: Policy Learning in the External Promotion of Regional Integration", *Journal of European Public Policy*, 16(8), 2009, s. 1165-1166; A. Gomez Arana, "The European Union and the Central American Common Market Sign an Association Agreement: Pragmatism versus Values?", *European Foreign Affairs Review*, 20(1), 2015, s. 50.

ayrı bir derin ve kapsamlı STA ve ayrı bir işbirliği anlaşması imzalanmıştır⁷⁷⁷. Mercosur ile bölgesel bir OA imzalanmasına yönelik müzakereler devam etmektedir⁷⁷⁸.

⁷⁷⁷AB ve And Milletler Topluluğu arasındaki politik diyalog 1996 yılında Roma Deklarasyonu ile başlamıştır. Politik diyalogu ilerletmek için 15 Aralık 2003 tarihinde Politik Diyalog ve İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. Venezuela'nın 2006 yılındaki ayrılışından sonra And Milletler Topluluğu, politik ve kurumsal krize girmiştir. Bu yüzden, AB ile 2003 yılında imzalanan Politik Diyalog ve İşbirliği Anlaşması henüz yürürlüğe girmemiştir. Aslında AB, And Milletler Topluluğu ile bölgelerarası tek bir OA imzalamak istemiştir. Başlangıçta, DDR'nin tamamlanması ve And Milletler Topluluğu üye ülkeleri arasındaki ekonomik entegrasyonun artırılmasını OA müzakerelerine başlamak için şart koşmuştur. Ancak, ABD ve Çin'in bölge ülkeleriyle ilişkilerini artırmaları nedeniyle AB, 2007 yılında And Milletler Topluluğu ile OA müzakeresine başlamıştır. 2008 yılında And Milletler Topluluğu üye ülkeleri arasında anlaşmanın ticari hükümlerinin kapsamı ve içeriğine ilişkin çıkan anlaşmazlık nedeniyle müzakerelere devam edilememiştir. Dördüncü turdan sonra AB, tek taraflı bir şekilde OA müzakerelerini sonlandırmıştır. Bu yüzden, OA yerine Bolivya dışındaki üyelerle (Peru, Kolombiya ve Ekvador) derin ve kapsamlı STA müzakerelerine başlanmıştır. Bolivya; hizmetler, IPR ve biyolojik çeşitlilik konularının dahil edilmediği bölgelerarası bir STA imzalamak istemiştir. Diğer And Milletler Topluluğu ülkeleri bireysel derin ve kapsamlı STA müzakere etmek istemiştir. AB ile Kolombiya ve Peru arasındaki derin ve kapsamlı STA 26 Haziran 2012 tarihinde imzalanmıştır. Üye ülke parlamentolarında onay süreci devam ettiği için 2013 yılından itibaren geçici uygulanmaktadır. Ekvador, 2017 yılında bu derin ve kapsamlı STA'ya katılmıştır. Bolivya ise GSP-plus hükümleri sayesinde AB pazarına tek taraflı erişim sağlamaktadır. Meissner, *Commercial Realism and EU Trade Policy. Competing for Economic Power in Asia and the Americas*, op. cit., s. 178-184.

⁷⁷⁸AB ve Mercosur arasında Bölgelerarası Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması 15 Aralık 1995 tarihinde imzalanmıştır. OA değil, işbirliği anlaşmasıdır. Amaçları arasında politik ve ekonomik ortaklık kurmak bulunmaktadır. İşbirliği anlaşması, 1 Temmuz 1999 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Aynı yıl, OA müzakerelerine başlanmıştır. Mercosur ülkelerinin tarımda korumacı olmak istemesi, ortak bir müzakere pozisyonu belirleyememeleri ve 2001 yılında Arjantin'de yaşanan ekonomik kriz yüzünden müzakereler Nisan 2002'de askıya alınmıştır. Kasım 2002'de müzakerelere tekrar başlanmıştır. OA, henüz imzalanmamıştır. Ancak, 28 Haziran 2019 tarihinde taraflar, OA'nın ticari hükümleri konusunda anlaşmış ve hukuki gözden geçirme süreci başlamıştır. R. Arredondo, "Las Relaciones Mercosur-Unión Europea: Una Visión

Bu çalışmada, AB'nin Latin Amerika'daki bölgesel entegrasyon modelleri içerisinde imzaladığı ilk OA olması nedeniyle Orta Amerika ile imzalanan anlaşma incelenecektir. Şili, kıtadaki herhangi bir entegrasyonda yer almamaktadır. Bu yüzden, Şili ile ayrı bir OA imzalanmıştır. Ayrıca, 15-16 Aralık 1995 tarihlerinde gerçekleştirilen Madrid Avrupa Konseyi'nde Şili ile ekonomik ve politik ortaklık kurmanın öneminden bahsedilmiştir. Bu doğrultuda, 21 Haziran 1996 tarihinde imzalanan Çerçeve İşbirliği Anlaşması amaçları arasında STA ve politik ortaklık kurmaya yer verilmiştir. AB-Şili OA, 18 Kasım 2002 tarihinde imzalanmıştır. 1 Mart 2005 tarihinde yürürlüğe girmiştir. 16 Kasım 2017 tarihinde ticari hükümlerin güncellenmesi için müzakerelere başlanmıştır.

1995 yılında Şili'nin Mercosur ile STA imzalaması ve orta vadede Mercosur'a üye olması söz konusu olunca AB, Mercosur ile müzakere ettiğine benzer bir OA'yı Şili ile de müzakere etmek istemiştir⁷⁷⁹. Ayrıca, AB'nin Mercosur ile OA imzalamasının Şili'nin Mercosur ile yakınlaşmasını kolaylaştırılacağı düşünülmüştür⁷⁸⁰. Ancak, Mercosur'a göre daha düşük gümrük tarifeleri bulunan Şili, daha korumacı olan Mercosur'a üye olmaktan vazgeçmiştir⁷⁸¹. Sonuç olarak, AB ile Mercosur arasında bir OA imzalanmadan önce AB-Şili OA imzalanmıştır⁷⁸². Bu OA, AB'nin Mercosur ile imzalamak istediği OA'ya benzemektedir⁷⁸³. AB'nin Şili ile OA imzalamasının diğer bir

desde el Cono Sur”, A. Remiro Brotóns ve I. Blázquez Navarro (der.) *El Futuro de la Acción Exterior de la Unión Europea* içinde, Valensiya: Tirant Lo Blanch, 2006, s. 429-446.

⁷⁷⁹García, “Incidents along the Path: Understanding the Rationale behind the EU–Chile Association Agreement”, *op. cit.*, s. 509-516.

⁷⁸⁰*Ibid.*

⁷⁸¹*Ibid.*

⁷⁸²*Ibid.*

⁷⁸³*Ibid.*

nedeni Şili'nin ABD ile Kasım 2000'de STA müzakeresine başlamasıdır⁷⁸⁴. AB, ülkedeki pazar payını ABD'ye kaptırmak istememiştir.

AB ve Orta Amerika (Kosta Rika, El Salvador, Guatemala, Honduras, Nikaragua ve Panama) arasındaki ilişkiler 1984 yılından itibaren San José diyalogu kanalıyla gelişmiştir⁷⁸⁵. Bu diyalogun amacı bölgedeki şiddet ve istikrarsızlığa barışçıl bir çözüm getirmek ve sosyal adalet, ekonomik kalkınma, insan hakları ve demokratik özgürlüklere saygıyı geliştirmektir⁷⁸⁶.

Avrupa Komisyonu tarafından 1995 yılında yayımlanan bir belgede bu diyalogun geliştirilmesi ihtiyacından bahsedilmektedir⁷⁸⁷. Orta Amerika ülkelerindeki demokratikleşme sürecinin konsolidasyonu, yeterli kaynaklara sahip olmayan kamu ve yargı otoritelerinin güçlendirilmesi, politik ve politik olmayan şiddetle mücadele edilmesi ve gelir dağılımı adaletsizliğinin iyileştirilmesi için diyalogun geliştirilmesi gerektiği ifade edilmiştir⁷⁸⁸. Ayrıca, AB'nin insani ve demokratik değerler açısından bölgedeki imajının çok olumlu olduğunun altı çizilmiştir⁷⁸⁹.

⁷⁸⁴Dür, *op. cit.*, s. 845.

⁷⁸⁵Bu konu hakkında lütfen bkz.: Avrupa Komisyonu, "Communication from the Commission to the Council on the Renewal of the San José Dialogue between the European Union and Central America", COM(95) 600 final, Brüksel, 29 Kasım 1995.

⁷⁸⁶*Ibid.*

⁷⁸⁷*Ibid.*

⁷⁸⁸*Ibid.*

⁷⁸⁹*Ibid.*

AB-Orta Amerika OA 29 Haziran 2012 tarihinde imzalanmıştır. Karma anlaşma olması nedeniyle üye ülke parlamentolarındaki onay süreci devam etmektedir. Bu yüzden, geçici uygulanmaktadır. OA'da, insan hakları, demokratik ilkeler ve hukukun üstünlüğüne saygı esaslı ilke olarak düzenlenmiştir⁷⁹⁰. Sürdürülebilir kalkınma ilişkilerine yön veren ilkelere birisi olacaktır⁷⁹¹. İyi yönetim ve hukukun üstünlüğüne bağlılık teyit edilmiştir⁷⁹².

AB-Orta Amerika ortaklığının amaçları şunlardır: politik diyalog, işbirliği ve ticaret kanalıyla ilişkileri güçlendirmek, insan hakları ve demokrasiye saygı, sürdürülebilir kalkınma, iyi yönetim, hukukun üstünlüğü gibi değerlere dayanan ayrıcalıklı bir politik ortaklık geliştirmek, sürdürülebilir ve adil bir sosyal ve ekonomik kalkınmayı sağlamak üzere işbirliği yapmak ve iyi komşuluk ilişkilerini güçlendirmek⁷⁹³. Ayrıca, BM'nin çok taraflılığı desteklenecek ve güvenlik ve dış politika konularında koordinasyon sağlanacaktır⁷⁹⁴.

Taraflar, sanayi ve tarım ürünleri ticareti, yatırımlar, hizmet ticareti ve kamu alımlarının tedrici bir şekilde liberalizasyonunu sağlayacaktır⁷⁹⁵. Gümrük vergileri, miktar kısıtlamaları ve eş etkili diğer tedbirler, OA'da belirtilen program çerçevesinde

⁷⁹⁰Orta Amerika OA, *op. cit.*, md. 1.1.

⁷⁹¹*Ibid.*, md. 1.2.

⁷⁹²*Ibid.*, md. 1.3.

⁷⁹³*Ibid.*, md. 2.

⁷⁹⁴*Ibid.*, md. 12.

⁷⁹⁵*Ibid.*, md. 77.

kaldırılacaktır⁷⁹⁶. Madencilik, nükleer hammadde üretimi ve işlenmesi, savaş silahı ticareti, görsel-işitsel hizmetler, denizcilik ve iç su kabotaj hizmetleri ve hava taşımacılık hizmetleri kapsam dışında tutulacaktır⁷⁹⁷. Bunlar dışındaki hizmetler için uygulanacak rejim, yapılması gerekenler ve liberalizasyon düzeyi anlaşmanın ilgili eklerinde düzenlenmiştir.

Sektörel konularda AB mevzuatına doğrudan uyumu şart koşan hükümler bulunmamaktadır. Orta Amerika OA'da AB, norm ve kural transferini ortak ülkelerin taraf olması gereken veya taraf ise etkili bir şekilde uygulaması gereken uluslararası anlaşmalara yapılan atıflar, işbirliği hükümleri ve esaslı hükümler kanalıyla yapmaktadır. Örneğin, rekabet politikası ve IPR konusunda işbirliği ve teknik yardım yapılacaktır⁷⁹⁸. Ayrıca, IPR için taraf olunması gereken uluslararası anlaşmalara yer verilmiştir⁷⁹⁹. OA'nın hedeflerini hayata geçirmek için Orta Amerika ülkelerine mali yardım yapılacaktır⁸⁰⁰.

İşbirliği konusunun en geniş düzenlendiği OA'dır. Şu konulara yer verilmiştir: silahsızlanma, kitle imha silahları, göç, uluslararası suçlar, vatandaş güvenliği, vergilendirme alanında iyi yönetim, istatistik, TBT, SPS, IPR, gümrükler, hizmetler, elektronik ticaret, kamu alımları, balıkçılık, organik maddeler, zanaat ürünleri, teknoloji transferi, kamu yönetiminin modernizasyonu, çatışmaların engellenmesi ve çözümü,

⁷⁹⁶*Ibid.*, md. 83-89.

⁷⁹⁷*Ibid.*, md. 163.

⁷⁹⁸*Ibid.*, md. 52.

⁷⁹⁹*Ibid.*, md. 229, md. 238.

⁸⁰⁰*Ibid.*, md. 23.

sanayi, enerji, madencilik, sürdürülebilir turizm, ulaştırma, küçük ve orta ölçekli işletmeler, kişisel verilerin korunması, uyuşturucu, örgütlü suç, para aklama, yolsuzluk ve terörizmin finansmanıyla mücadele, bilgi toplumu, bilim ve teknoloji, yoksulluk, eşitsizlik ve dışlanmışlıkla mücadele, istihdam, eğitim, halk sağlığı, yerli halklar ve diğer etnik gruplar, toplumsal cinsiyet, gençlik, çevre, doğal afetler ve iklim değişikliği⁸⁰¹. Ticaret ve Sürdürülebilir Kalkınma, ayrı bir başlıkta düzenlenmiştir⁸⁰². İşçi hakları ve çevre konularındaki işbirliği bu başlık altında yapılacaktır⁸⁰³. Kültürel işbirliği konusu ODA ülkeleri ile imzalanan AA'lara benzer bir şekilde düzenlenmiştir⁸⁰⁴.

Karar şekillendirme mekanizması bulunmamaktadır. Ancak, taraflar, ortaklığı ilgilendiren konularda istişarede bulunabilecektir⁸⁰⁵.

2.3. Değerlendirme: Ortaklık Politikası ve Asimetri Sorunu

Ortaklık, katılımdan ayrı bir süreçtir. Katılımın aksine esnek bir ilişkidir. Nihai hedefi ve coğrafi sınırları bulunmamaktadır. OA'lar kanalıyla ortak ülkenin AB'ye politik, hukuki, ticari, kültürel ve sosyal entegrasyonu öngörülmektedir. Ancak, ortaklık politikası, AB norm ve kurallarını içselleştirmeye ve bu norm ve kurallarla sosyalleşmeye imkân vermediğinden çoğu kez kalıcı bir dönüşüm mümkün olmamaktadır. AB'nin hiyerarşik olmayan, 'postkolonyal' ve demokratik bir ortaklık politikasına ihtiyacı

⁸⁰¹*Ibid.*, md. 15-76.

⁸⁰²*Ibid.*, md. 284.

⁸⁰³*Ibid.*, md. 286-287.

⁸⁰⁴*Ibid.*, md. 74.

⁸⁰⁵*Ibid.*, md. 296, md. 310.

bulunmaktadır. AB üyeliğine dair somut bir perspektif oluştuğunda ortaklık kanalıyla sağlanan entegrasyon aday ülkenin katılımını kolaylaştırmaktadır. Bu yüzden, bazı OA'lar *de facto* olarak katılım öncesi aracı işlevi görmektedir. AB üyeliği perspektifi bulunmuyorsa ortak ülkenin AB ile ilişkilerini sürdürmesi ve yakınlaşmasının zemini haline gelmektedir. Bu yüzden, AB'nin ortaklık politikasının iyileştirilerek uzun soluklu bir ilişki için elverişli hale getirilmesi gerekmektedir.

Schimmelfennig ve Sedelmeier'e göre katılım öncesinde AB'ye uyum sağlamadaki en büyük neden inandırıcı bir AB üyeliği perspektifinin bulunması ve uyum sağlanmaması halinde süreçten dışlanma ihtimalidir⁸⁰⁶. Örneğin, bu dışlanma ihtimali AB üyesi olduktan sonra o kadar güçlü değildir. Diğer bir deyişle, AB üyesi olduktan sonra AB norm ve kurallarına uyum sağlanmaması halinde gerçekçi bir dışlanma ihtimali bulunmamaktadır⁸⁰⁷.

AB'ye uyumun büyük ölçüde koşulluluk ve inandırıcılık üzerinden ilerlemesi, diğer bir deyişle AB norm ve kurallarıyla sosyalleşme ve bu norm ve kuralları içselleştirme üzerinden ilerlememesi ortaklık ilişkisiyle kurulan kurumsal bağın zayıflığına işaret etmektedir. Özellikle, ODA ülkelerinde AB üyeliği gerçekleşikten sonra yaşanan demokratikleşme sorunları ya da bazı ODA ülkelerindeki Rusya ve Çin

⁸⁰⁶Schimmelfennig ve Sedelmeier, "The Europeanization of Eastern Europe: The External Incentives Model Revisited", *op. cit.*, s. 6-13.

⁸⁰⁷*Ibid.*

yanlısı dış politika eğilimleri AB kurumlarının “AB kural, norm ve temel değerlerine uyum sağlanmadığı hallerde” yeterli yaptırım gücüne sahip olmadığını göstermektedir⁸⁰⁸.

Bu bölümde görüldüğü gibi AB, ENP kanalıyla komşularını olduğu gibi kabul etmek yerine norm ve kurallarını transfer ederek kendisine benzetmek istemektedir⁸⁰⁹. ENP ülkelerinin inşasına katkı sağlayamadıkları AB norm ve kurallarına bugün ve gelecekte OA’lar kanalıyla uyum sağlamayı taahhüt etmeleri “kısmi bir egemenlik kaybına” yol açmaktadır⁸¹⁰. Magen de AB üyeliği ihtimali sunulmadığı için AB norm ve kurallarının ENP ülkeleri tarafından içselleştirilmesinin zor olduğunu ifade etmektedir⁸¹¹.

Bilindiği üzere, ENP’nin amaçları arasında “[AB’nin] sınırlarında [...] bir dizi iyi yönetilen ülkeler oluşturmak” ifadesine yer verilmiştir⁸¹². ENP’de olduğu gibi daha geniş bir şekilde ortaklık politikasıyla aslında bir dizi “*de facto* AB uydusu” ülke yaratılmak istenmektedir⁸¹³. Burada ifade edilen ‘bir dizi iyi yönetilen ülke’ AB norm ve kurallarını kabul etmek ve uygulamakla ölçülmektedir.

⁸⁰⁸P. Balázs ve diğerleri, *25 Years After the Fall of the Iron Curtain. The State of Integration of East and West in the European Union*, Avrupa Komisyonu Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü, EUR 26678 EN, Brüksel, 2014, s. 86.

⁸⁰⁹Meloni, *op. cit.*, s. 27.

⁸¹⁰*Ibid.*, s. 32.

⁸¹¹A. Magen, "The Shadow of Enlargement: Can the European Neighbourhood Policy Achieve Compliance?", *Columbia Journal of European Law*, 12(2), 2006, s. 411-414.

⁸¹²Avrupa Güvenlik Stratejisi, *op. cit.*, s. 35.

⁸¹³Phinnemore, *Association: Stepping-Stone or Alternative to EU Membership*, *op. cit.*, s. 115 [vurgu eklenmiştir].

Çalışmanın bu bölümünde AB'nin farklı ortaklıkları incelenmiştir. Ortak ülkelerin harici farklılaştırılmış entegrasyonunu derecelendirmek zordur. Öncelikle, OA'ların hükümleri her zaman beklenen şekilde uygulanmamaktadır. Örneğin, uygulamada en yakın harici entegrasyon AEA Anlaşması kanalıyla kurulmuştur. Hedeflenen entegrasyon düzeyine ulaşırsa Ukrayna ve Orta Amerika ile de derin ve kapsamlı bir harici entegrasyon sağlanacaktır. Ankara Anlaşması, ODA ülkeleriyle imzalanan AA'lar ya da Batı Balkan ülkeleriyle imzalanan İOA'ların aksine Ukrayna ve Orta Amerika ile imzalanan OA'larda, hizmet ticareti ve kamu alımlarının liberalizasyonu gibi konularda atılması gereken adımlar ortaklık konseyinin ileride alacağı kararlara bırakılmamıştır. Yapılması gerekenler ve kapsam dışı bırakılan sektörler anlaşma ve eklerinde detaylı bir şekilde düzenlenmiştir. Bir sonraki bölümdeki Türkiye bahsinde görüldüğü üzere ortaklık konseyinin ileride alacağı kararlara bırakılan konular çoğunlukla hayata geçirilememektedir.

AB'nin katılıma gerçekçi alternatifler geliştirmesi gerekmektedir. Katılımın AB içerisinde gittikçe daha az popüler hale geldiği açıktır. Ancak, bugünkü anlamıyla ortaklık katılıma bir alternatif değildir. AB'nin yeni, kurumsallaşmış bir ortak üyelik mekanizması geliştirmesi gerekmektedir. Gelişmiş karar şekillendirme ve sınırlı karar alma haklarıyla ortak ülkenin AB norm ve kurallarının inşasında söz hakkına sahip olması ortak ülke için bu norm ve kuralların meşruiyetinin artmasına yardımcı olacaktır. Aksi takdirde, bunlar ortak ülkenin gözünde 'AB'nin koşulları' olmaya devam edecektir. Aynı faydayı daha az maliyetle sağlayan bir aktör ortaya çıktığında, oyunun kuralları bozulmaktadır. Ortak üyelik katılıma kalıcı, sürekli bir alternatif olmak zorunda değildir. AB üyeliği için elverişli koşullar oluşana kadar AB ve ortak ülke arasındaki kurumsal bağı güçlendirmek için gereklidir. Sosyalleşmenin sağlanabilmesi için ortak ülkeler ve AB arasındaki etkileşim, paylaşım ve irtibatın artması gerekmektedir. OA'lardaki politik

diyalog, istişare, sektörel işbirliği vb. hükümler ortak ülkelerle irtibatı artırmaktadır. Ancak, yeterli bir sosyalleşme zemini sunmamaktadır.

Bu soruna, Stanicek'in genişleme politikasının geleceği hakkında Avrupa Parlamentosu için hazırladığı çalışmada değinilmiştir⁸¹⁴. Çalışmada, “hukuki [reformlara] rağmen Avrupa değer ve ilkeleri yeni üye ülkelerde her zaman norm haline gelmemiştir [...]” ifadesine yer verilmiştir⁸¹⁵. Bazı ODA ülkelerindeki yolsuzluğa ve demokratik olmayan uygulamalara işaret edilmiştir⁸¹⁶. Aday ülkelerin, hukuki normları kabul etmenin yanı sıra “AB değer ve ilkelerini etkili ve geri dönüş olmayacak şekilde uygulamalarını sağlayacak politik niyete” sahip olmaları gerektiği belirtilmiştir⁸¹⁷. Bu yüzden, AB'nin “[aday ülkelerin] işlemsel (*transactional*) yaklaşımını ortadan kaldıracak” ve reformların, “geri dönüş olmayacak şekilde” hayata geçirilmesini sağlayacak yeni bir genişleme yöntemi geliştirmesi gerektiği söylenmiştir⁸¹⁸. Bu doğrultuda, Batı Balkan ülkelerinin AB politikalarına, pazarına ve programlarına tedrici bir şekilde dahil edilmesi gerektiğini savunmaktadır⁸¹⁹.

Benzer bir şekilde, ENP ve katılım müzakerelerinden sorumlu Komiser Olivér Várhelyi'ye göre Batı Balkan ülkelerinin dahil oldukları AB politikalarının tartışıldığı toplantılara “en üst düzeyde [ya da] bakanlar düzeyinde” katılım sağlamalarına imkân

⁸¹⁴B. Stanicek, *A New Approach to EU Enlargement*, Briefing for the EPRS, PE 649.332, Members' Research Service [Avrupa Parlamentosu], Brüksel, Mart 2020; Brüksel.

⁸¹⁵*Ibid.*

⁸¹⁶*Ibid.*

⁸¹⁷*Ibid.*

⁸¹⁸*Ibid.*

⁸¹⁹*Ibid.*

verilmelidir⁸²⁰. Bu katılımın, “üye oldukları takdirde neye uyum sağlamaları gerektiğini bilmeleri ve görmeleri” açısından önemli olduğunu ifade etmektedir⁸²¹.

Ortaklık ilişkisine rağmen ortak ülkelerin AB karar alma mekanizmalarında herhangi bir şekilde temsil edilmemesi bu kuralların demokratik yanını sorgulatmaktadır. Ortaklık ilişkisinin demokratik olmadığı ve bir tür tahakküm ilişkisi yarattığı paradoksal bir şekilde en çok AEA Anlaşması üzerinden dile getirilmektedir⁸²². Hatta AEA Anlaşması'nın “yarı-kolonyal” özelliklerinin olduğu söylenmektedir⁸²³. Ancak, gelişmiş karar şekillendirme mekanizması sayesinde AEA Anlaşması'nın en demokratik ortaklık ilişkisi olduğu açıktır.

Schimmelfennig de AB'nin harici farklılaştırılmış entegrasyon vasıtasıyla kurduğu ilişkilerde karar alıcılar ile alınan kararları uygulayanlar arasındaki ilişkinin demokratik olmadığını savunmaktadır⁸²⁴. Ancak, Eriksen'in aksine Schimmelfennig bunun, EFTA ülkelerinden ziyade diğer ortak ülkeler için daha ciddi bir sorun olduğunu

⁸²⁰Olivér Várhelyi, Genişleme ve Komşuluk Politikası Komiseri, “Remarks by Commissioner Olivér Várhelyi at the Press Conference on the Revised Enlargement Methodology”, Statement/20/208, 5 Şubat 2020,

⁸²¹*Ibid.*

⁸²²Bu konudaki bir çalışma için lütfen bkz.: Eriksen ve Fossum (der.) *The European Union's Non-members: Independence Under Hegemony?*, *op. cit.*

⁸²³A. Tovias, “Exploring the ‘Pros’ and ‘Cons’ of Swiss and Norwegian Models of Relations with the European Union: What Can Israel Learn from the Experiences of These Two Countries?”, *Cooperation and Conflict*, 41(2), 2006, s. 219.

⁸²⁴Schimmelfennig ve Winzen, “Conclusion: Is Differentiation Good For Europe?”, *op. cit.*, s. 11-12.

ifade etmektedir⁸²⁵. Çünkü, kendi tercihleriyle AB dışında kalmış olan EFTA ülkeleri istedikleri zaman kolayca AB üyesi olabilecek iken “daha fakir” olan diğer ortak ülkelerin AB’ye “ekonomik ve politik bağımlılığı farklılaşmanın demokratik boyutunu gölgelemektedir” demektir⁸²⁶. EFTA ülkelerinin aksine diğer ortak ülkeler aynı demokrasi açığı ve egemenlik sorunlarına katlanmalarına rağmen AB üyesi olma ihtimalleri yok denecek kadar azdır⁸²⁷.

Diğer yandan, AB, homojenliğe önem vermektedir. Yakın dönemde imzalanan OA’larda görüldüğü gibi artık uyum sağlanması gereken AB müktesebatı listesi ve yeni AB müktesebatı oluşturulduğunda ilgili eklerin nasıl güncelleneceğine dair prosedür OA’larda açıkça tanımlanmaktadır⁸²⁸. Buna, “dinamik” yaklaşım denilmektedir⁸²⁹. AB’nin son yıllarda ‘dinamik’ yaklaşımı benimsemesinin nedeni Türkiye ve İsviçre ile imzalanan OA’lardaki yaklaşımın homojenliği yeterli düzeyde sağlayamamasıdır⁸³⁰. Gstöhl, İsviçre için benimsenen yaklaşıma “statik”, Türkiye için benimsenen yaklaşıma

⁸²⁵*Ibid.*

⁸²⁶*Ibid.*

⁸²⁷*Ibid.*

⁸²⁸Van der Loo, “The Institutional Framework of the Eastern Partnership Association Agreements and the Deep and Comprehensive Free Trade Areas”, *op. cit.*, s. 112.

⁸²⁹Gstöhl, “Models of External Differentiation in the EU's Neighbourhood: An Expanding Economic Community?”, *op. cit.*, s. 865.

⁸³⁰Van der Loo, “The Institutional Framework of the Eastern Partnership Association Agreements and the Deep and Comprehensive Free Trade Areas”, *op. cit.*, s. 112.

“kısmen dinamik” demektir⁸³¹. Türkiye-AB ortaklığının kısmi dinamikliği üçüncü bölümde daha iyi bir şekilde anlaşılacaktır.

⁸³¹Gstöhl, “Models of External Differentiation in the EU's Neighbourhood: An Expanding Economic Community?”, *op. cit.*, s. 865.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’NİN AVRUPA BİRLİĞİ’NE HARİCİ ENTEGRASYONU

Çalışmanın bu bölümünde Türkiye-AB arasındaki ortaklığın ticari, ekonomik, kurumsal, politik ve mevzuat uyumuna ilişkin yanları incelenecek ve asimetri sorununa dikkat çekilecektir. Kurumsal bağın zayıflığına rağmen Türkiye’nin uyum yükümlülüğünün fazlalığından bahsedilecektir. Türkiye’nin ortaklık kanalıyla uyum sağlaması beklenen norm ve kuralların bazılarında tüm karar alma haklarına rağmen üye ülkelerin dahi zaman zaman uyum sağlamakta güçlük yaşadığı örneklerle ifade edilecektir. Türkiye üzerinden AB’nin ortaklık politikası için yeni bir yaklaşım geliştirmesi gerektiği anlatılacaktır. Ortaklık kanalıyla entegrasyon bahsinden önce ilişkilerin geçmişinden çalışma için gerekli olduğu ölçüde kısa bir şekilde bahsedilecektir.

Başlangıçta, Türkiye ve AB arasındaki ortaklık, AB üyeliği öncesi geçici bir düzenleme olarak görülmüştür⁸³². Ancak, Türkiye’nin AB üyeliği beklenen sürede gerçekleşmemiştir. Bu doğrultuda, Uğur, AB’nin aslında ortaklık ilişkisini “orta vadede tam üyeliğe alternatif” bir adım olarak gördüğünü ifade etmektedir⁸³³. Ortaklık ilişkisi beklenenden uzun sürdüğünden ve Türkiye ve AB arasındaki kurumsal bağ yetersiz olduğundan Türkiye, ortaklıktan kaynaklanan yükümlülüklerini yerine getirmekte güçlük yaşayabilmektedir. Bu konuda, Phinnemore da Türkiye’nin AB’ye katılımı makul bir

⁸³²C. Z. Pirim, “The EU-Turkey Customs Union: From a Transitional to a Definitive Framework?”, *Legal Issues of Economic Integration*, 42(1), 2015, s. 32.

⁸³³M. Uğur, “Customs Union as a Substitute for Turkey's Membership? A Re-interpretation of EU-Turkey Relations”, *Cambridge Review of International Affairs*, 10(1), 1996, s. 13.

sürede gerçekleşmediği takdirde uyumlaştırma sorunları yaşanabileceğini ve ortaklık üzerinden sağlanan entegrasyonun gerileyebileceğini ifade etmiştir⁸³⁴.

Türkiye ve AB arasındaki ticari entegrasyon, GB esasına dayanmaktadır. Pirim'e göre GB'ye dayanan ortaklıklarda “[ortak ülkenin] AB tarafından asimilasyonu kaçınılmaz” hale gelmektedir⁸³⁵. Bu tür ortaklıklar tarafların, “çok sayıdaki politikayı uyumlaştırmasını” gerektirmektedir⁸³⁶. Nitekim Türkiye de “AB'nin [GB'yi ilgilendiren] mevzuatına uyum sağlamak zorundadır”⁸³⁷. Karakaş'a göre “Türkiye, karar alma mekanizmalarına katılmadığı, kararların alınmasında herhangi bir etkiye sahip olamadığı ve [GB'nin işleyişiyle doğrudan ilgili AB mevzuatını ilgilendiren konularda] ulusal egemenliğinden önemli ölçüde vazgeçtiği için” şu anki haliyle Türkiye ve AB arasındaki ortaklık ilişkisi demokratik değildir⁸³⁸.

Toluner bu konuda şöyle demiştir:

Türkiye, [...] 1963'te Ankara Anlaşması ve [...] 1970'de imzalanan Katma Protokol ile [...] [GB hukukunun] oluşturulmasında kendisine de söz hakkı kazandıracak bir tam üyeliğin gerçekleşeceğini öngörmekteydi. Bugünkü biçimiyle [GB, AB'ye] üyelik taahhüdünü içermemektedir. [...] Türkiye'nin, içinde yer almadığı bir teşkilat organında alınacak kararlarla bağlanmasını ve kendisinin tek başına başvuru hakkının bulunmadığı [ABAD'ın] yorumunu

⁸³⁴Phinnemore, *Association: Stepping-Stone or Alternative to EU Membership*, *op. cit.*, s. 128.

⁸³⁵Pirim, “The EU-Turkey Customs Union: From a Transitional to a Definitive Framework?”, *op. cit.*, s. 35-36.

⁸³⁶*Ibid.*

⁸³⁷*Ibid.* s. 41.

⁸³⁸C. Karakaş, “Üye Olmadan Entegrasyon Mümkün mü? Türkiye'nin AB Üyeliğinin Hukuki Dayanakları ve Tam Üyelik Alternatifleri”, *Uluslararası İlişkiler*, 4(16), (Kış 2007-2008), s. 35.

benimsemek zorunda bırakılmasını [...] ülkesel egemenlik ilkesiyle bağdaştırmak zordur⁸³⁹.

Dolayısıyla, bu bölümde, Türkiye'nin ortaklık ilişkisi uyarınca uyum sağlaması gereken AB norm ve kuralları incelenirken yukarıda ifade edilen aksaklıklara dikkat çekilecektir. Bununla birlikte, Türkiye-AB ilişkileri, ortaklık ilişkisinden ibaret değildir.

Wessels'e göre Türkiye-AB ilişkilerinde öne çıkan beş "anlatı (*narrative*)" bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, ikili ilişkilerde "insan hakları, hukukun üstünlüğü, temel özgürlükler ve yargı bağımsızlığının" vurgulandığı ve böylelikle, "[AB'nin] kendi kimliğini bir değerler topluluğu" şeklinde inşa ettiği "normatif anlatıdır". İkincisi, Türkiye'nin katılım sürecinin tartışıldığı ve "özel bir aday ülke" olduğunun vurgulandığı "AB üyeliği anlatısıdır". Üçüncüsü, GB esasıyla kurulan ortaklık ilişkisinin geliştirilmesi ve derinleştirilmesine dayanan "ekonomik anlatıdır". Dördüncüsü, göç ve terörizmle mücadele konularına ağırlık veren, "işlemsel (*transactional*) ve fonksiyonel partnerlik anlatısıdır". Beşincisi ise Kıbrıs, Doğu Akdeniz ve Ege Denizi gibi bölgelerde yaşanan sorunlara işaret eden, Türkiye'yi "uzak ve sorunlu komşu" şeklinde resmeden anlatıdır⁸⁴⁰.

Avrupa Komisyonu Başkanı Ursula von der Leyen 16 Eylül 2020 tarihinde yaptığı "Birlik'in Durumu (*State of the Union*)" konuşmasında Türkiye'nin katılım sürecinden bahsetmemiştir. Bunun yerine, yukarıda değinilen 'işlemsel (*transactional*)

⁸³⁹S. Toluner, "6 Mart 1995 tarihli Ortaklık Konseyi Kararı: Milletlerarası Hukuk Açısından Bir Değerlendirme", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 55(1-2), 1996, s.22.

⁸⁴⁰W. Wessels, "Narratives Matter: In Search of a Partnership Strategy", *IPC-MERCATOR Policy Brief*, no. 1, Nisan 2020, s. 7-8.

ve fonksiyonel partnerlik anlatısına' ve Türkiye'yi 'uzak ve sorunlu komşu' şeklinde resmeden anlatıya başvurmuştur:

Türkiye, önemli bir *komşudur* ve hep öyle olacaktır. Haritada yakın olmamıza rağmen, aramızdaki mesafe artmaktadır. Evet, Türkiye sorunlu bir bölgededir. [...] evet, milyonlarca mülteciye ev sahipliği yapmaktadır ve bu yüzden, önemli ölçüde fon aktarıyoruz. Bunların hiçbiri komşularına göz dağı vermeyi haklı çıkarmamaktadır⁸⁴¹.

Bu çalışmanın konusu esasen Wessels'in 'ekonomik anlatı' şeklinde tanımladığı ortaklık ilişkisidir. Ancak, anlatılar birbirinden bağımsız değildir. Türkiye-AB ilişkileri 'ortaklık yoluyla entegrasyon' ve harici farklılaştırılmış entegrasyona örnektir. Türkiye ve AB arasındaki ortaklığın ticari ayağı GB üzerinden kurulmuştur. Ortaklığın kapsadığı ve kapsamadığı çok sayıda fasıldan oluşan katılım müzakereleri harici farklılaştırılmış entegrasyonu pekiştirmektedir⁸⁴².

Bu çalışmada, Türkiye-AB ilişkilerinin yeni bir anlatıya ihtiyaç duyduğu savunulmaktadır. Bu anlatı, GB esasıyla kurulan ortaklık ilişkisine dayanan 'ekonomik anlatının' kurumsal bir ortak üyelik statüsüyle iyileştirilmesi sayesinde elde edilecektir. İyileştirilmiş bir ortaklık ya da ortak üyelik, katılıma kalıcı, sürekli bir alternatif

⁸⁴¹Ursula von der Leyen, Avrupa Komisyonu Başkanı, "State of the Union Address by President at the European Parliament Plenary", Speech/20/1655, Brüksel, 16 Eylül 2020, [vurgu eklenmiştir].

⁸⁴²Katılım müzakereleri AB müktesebatının tamamını kapsayan 35 fasıldan oluşmaktadır. Günümüzde, 16 fasıl müzakereye açılmıştır. İlk fasıl (Bilim ve Araştırma faslı) 12 Haziran 2006 tarihinde müzakereye açılmıştır. Geçici olarak kapatılan tek fasıldır. Son fasıl (Mali ve Bütçesel Hükümler faslı) 30 Haziran 2016 tarihinde müzakereye açılmıştır.

olmamalıdır. Aksine, “politik uyuma” yol açabileceği ve katılımı kolaylaştırabileceği düşünülmektedir⁸⁴³.

3.1. Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerine Kısa Bir Bakış

Türkiye, o zamanki AET’ye ortaklık başvurusunda bulunan ikinci ülkedir. Yunanistan’ın ardından 31 Temmuz 1959 tarihinde ortaklık için başvurmuştur. Türkiye’nin ortaklık başvurusunun farklı nedenleri vardır. Öncelikle, Türkiye, Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) üyesi konumuyla Batı Bloğu’ndaki yerini ekonomik entegrasyonla desteklemek istemiştir⁸⁴⁴. Diğer önemli bir neden, AB mali yardımlarından yararlanmak ve AB üye ülkelerindeki pazar payını kaybetmemek isteğidir⁸⁴⁵. Ayrıca, Yunanistan’ın kendi ortaklık ilişkisini Türkiye’yi dışlamak için kullanmasından çekinilmiştir⁸⁴⁶.

Türkiye’nin ortaklıktan ekonomik beklentisi AB pazarına tercihli giriş imkânı kazanmak ve AB ülkelerinden gelecek doğrudan yabancı yatırımın artması olmuştur⁸⁴⁷. Dolayısıyla, ‘piyasa gücü’ ya da ‘ticari güç’ olarak AB, Türkiye’ye çekici gelmiştir. Aynı dönemde Avrupa’daki bazı ülkeler entegrasyona dahil olmak istememiştir. Örneğin,

⁸⁴³Ö. Terzi, “The EU-Turkey Customs Union. Shortcomings and Prospects for Modernization”, S. Gstöhl ve D. Phinnemore (der.) *The Proliferation of Privileged Partnerships between the European Union and its Neighbours* içinde, Londra: Routledge, 2019, s. 131.

⁸⁴⁴Can, *op. cit.*, s. 21. Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü’ne 1948 yılında, Avrupa Konseyi’ne 1949 yılında ve NATO’ya 1952 yılında üye olunmuştur.

⁸⁴⁵*Ibid.*

⁸⁴⁶*Ibid.*

⁸⁴⁷M. Müftüler-Baç, *Türkiye ve Avrupa Birliği; Soğuk Savaş sonrası İlişkiler*, İstanbul, Alfa yayınları, 2001, s. 25-26.

alternatif bir model olarak EFTA kurulmuştur. Türkiye'nin EFTA yerine AB'yi tercih etmesi AB tarafından olumlu karşılanmıştır⁸⁴⁸. Aynı dönemde Türkiye, Batı tarafından Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) Doğu Avrupa'ya yayılmasını önlemek ve Ortadoğu ile ilişkileri geliştirmek üzere işbirliği yapılabilecek bir ülke olarak görülmüştür⁸⁴⁹. Bu nedenler, Türkiye ve AB'yi birbirine yakınlaştırmıştır. Bu yakınlaşmanın sonucunda Ankara Anlaşması, 12 Eylül 1963 tarihinde imzalanmıştır. 1 Aralık 1964 tarihinde yürürlüğe girmiştir⁸⁵⁰.

Ankara Anlaşması, daha eski tarihli bir OA olması nedeniyle politik diyalog ya da esaslı hükme yer verilmemiştir. Ankara Anlaşması'nda, Türkiye gerekli şartları karşıladıktan sonra AB üyeliği konusunun değerlendirilebileceği belirtilmektedir:

Anlaşma'nın işleyişi, Topluluğu kuran Antlaşma'dan doğan yükümlülüklerin tümünün Türkiye'ce üstlenilebileceğini gösterdiğinde, Akit Taraflar, Türkiye'nin Topluluğa katılması olanağını incelerler⁸⁵¹.

Yukarıdaki maddenin bir taahhüt olup olmadığı konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Toluner'e göre Ankara Anlaşması'nda "Türkiye'nin üyeliği konusunda

⁸⁴⁸A. Eralp, "The Role of Temporality and Interaction in the Turkey-EU Relationship", *New Perspectives on Turkey*, no. 40, 2009, s. 152.

⁸⁴⁹H. Arıkan, *Turkey and the EU: An Awkward Candidate for EU Membership*, İkinci Baskı, Aldershot: Ashgate, 2006, s. 54.

⁸⁵⁰Ankara Anlaşması imzalanmadan önce üç tur görüşme gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerin ilk turu 28 Eylül 1959 tarihinde başlamış ve 21 Ekim 1960 tarihinde sona ermiştir. İkinci tur görüşmeler 10-22 Nisan 1961 tarihleri arasında yapılmıştır. Görüşmelerin üçüncü ve son turu 18-22 Haziran 1962 ve 20 Haziran 1963 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Görüşülen konular hakkında lütfen bkz.: R. Karluk, *Avrupa Birliği ve Türkiye*, İstanbul: İstanbul Menkul Kıymetler Borsası, 1996, s. 394.

⁸⁵¹Ankara Anlaşması, *op. cit.*, md. 28.

teşkilatça üstlenilmiş bir hukuki yüküm, taahhüt [...] yoktur. [28.] maddenin açık ifadesi uyarınca, üyelik otomatik biçimde gerçekleşmeyecektir”⁸⁵². Can da benzer bir fikirdedir⁸⁵³.

Arat ise md. 28’in “bir niyet bildirimini içeren hüküm” olmadığını, “tarafllara, zamanı geldiğinde ve şartları oluştuğunda yerine getirilmesi gereken bir yükümlülük” yüklediğini ifade etmektedir⁸⁵⁴. Maresceau’ya göre Ankara Anlaşması, bir OA olmasına rağmen içeriği itibariyle katılım öncesi anlaşma niteliğindedir⁸⁵⁵. “Entegrasyon boyutu” öne çıkmaktadır⁸⁵⁶. Yazar, Ankara Anlaşması’nda Türkiye’nin AB üyeliğine yapılan atfın o dönemde günümüzdekilere benzer tartışmalara yol açmadığını, çünkü Anlaşma imzalandığında Türkiye’nin açıkça Avrupa’nın bir parçası olarak görüldüğünü belirtmektedir⁸⁵⁷. Bugün ise Türkiye’nin AB üyeliği en çok Avrupalılığı üzerinden tartışılmaktadır. Bu konuya ileride değinilecektir.

3.1.1. Ortaklığın Hazırlık ve Geçiş Dönemi

Ankara Anlaşması ve ortaklığı ilgilendiren diğer metinlerin hükümleri önemli ölçüde ekonomiktir. Ancak, Ankara Anlaşması’nın Giriş kısmında “barış ve hürriyet

⁸⁵²Toluner, *op. cit.*, s. 5.

⁸⁵³Can, *op. cit.*, s. 22.

⁸⁵⁴Arat, *op. cit.*, s. 589.

⁸⁵⁵Maresceau, “L’Accord d’Ankara revisité: quelques réflexions sur les relations entre l’union européenne et la Turquie”, *op. cit.*, s. 50.

⁸⁵⁶*Ibid.*

⁸⁵⁷*Ibid.*

güvencesini pekiştirme” amacından bahsedilmektedir⁸⁵⁸. Bu ifade Türkiye’nin Avrupa entegrasyonuna yalnızca ekonomik bir motivasyonla değil Soğuk Savaş dönemindeki güvenlik kaygılarıyla da yaklaştığını göstermektedir⁸⁵⁹.

Türkiye’nin ortaklık başvurusu yaptığı 1959 yılından 1970 yılına kadar ilişkilere yön veren temel unsur ekonomi ve daha sonra güvenlik olmuştur⁸⁶⁰. Bu döneme ortaklığa hazırlık dönemi denilmektedir.

Ankara Anlaşması’nda “hazırlık döneminde Türkiye, geçiş dönemi ve son dönem boyunca kendisine düşecek yükümlülükleri üstlenebilmek için Topluluğun yardımı ile ekonomisini güçlendirir” ifadesi bulunmaktadır⁸⁶¹. Bu yüzden, hazırlık döneminde AB, Türkiye’ye birtakım tarım ürünüde tarife kotası şeklinde tek taraflı ticaret tavizi tanımıştır. Bu kotalar 1970 yılında artırılmıştır. Ayrıca, birinci mali protokol kapsamında 175 milyon Avrupa Para Birimi (ECU) mali yardım yapılmıştır⁸⁶².

⁸⁵⁸Ankara Anlaşması, *op. cit.*, Giriş.

⁸⁵⁹H. L. Hauge ve diğerleri, “Mapping Milestones and Periods of Past EU-Turkey Relations”, *FEUTURE Working Paper*, Eylül 2016, s. 11-12.

⁸⁶⁰*Ibid.*

⁸⁶¹Ankara Anlaşması, *op. cit.*, md. 3.1.

⁸⁶²Karluk, *op. cit.*, s. 410.

Tablo 8 Hazırlık Döneminde AB'nin Türkiye'ye Tarım Ürünlerinde Uyguladığı Tarife Kotası ve Gümrük Vergileri

Ürün	AB'nin MFN Gümrük Vergisi %	Türkiye'ye Uygulanan İndirimli Gümrük Vergisi	1965-1970 Yıllarında Türkiye'ye Tanınan Tarife Kotası (ton)
Tütün	26	Muaf	12.500-17.615
Fındık	4	2,5	17.000-18.700
Kuru Üzüm	6	Muaf	30.000-38.570
Kuru İncir	10	4,7	13.000-18.900

Kaynak: R. Karluk, *Türkiye'nin Avrupa Ekonomik Topluluğu ile Olan Ortaklık İlişkileri ve Türk Dış Ticaretinde Topluluğun Yeri*, Eskişehir: Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, 1974, s. 11.

Yukarıdaki tabloda yer alan ürünlerin AB'ye ihracatı GB değil STA kurallarına göre yapılmıştır. Bu yüzden, yalnızca Türkiye menşeli ürünlerin AB'ye girişi mümkün olmuştur. Bu ürünler o dönemde Türkiye'nin AB'ye toplam ihracatının %40'ına karşılık gelmektedir⁸⁶³. Bu ürünlerin Türkiye ekonomisi açısından önemine Ankara Anlaşması'na eklenen 1 no'lu Geçici Protokol'de değinilmiş ve kotalar her bir üye ülke için belirlenmiştir⁸⁶⁴. Başka bir ülkeye bu ürünlerde Türkiye'ye tanınandan daha avantajlı ticaret tavizi tanınmayacağı teyit edilmiştir⁸⁶⁵.

⁸⁶³T. Baysan, "Some Economic Aspects of Turkey's Accession to the EC: Resource Shifts, Comparative Advantage and Static Gains", *Journal of Common Market Studies*, 23(1), 1984, s. 15.

⁸⁶⁴Ankara Anlaşması, *op. cit.*, 1 no'lu Geçici Protokol, Giriş ve md. 2.

⁸⁶⁵*Ibid.*, 1 no'lu Geçici Protokol, Giriş, md. 2 ve md. 8. Ayrıca, 1967 yılında 1/67 sayılı OKK uyarınca el dokuma halıları, taze meyveler, taze balık, kabuklu deniz hayvanları, yumuşakçalar, taze üzüm, limon, portakal, bazı şarap ve tekstil ürünleri için ilave tarife kotası tanınmıştır. Türkiye-AB Ortaklık Konseyi, "Décision du Conseil d'association no. 1/67 relative à l'application de l'article 6 du Protocole no. 1 annexé à l'Accord d'Ankara", md. 1-7.

Hazırlık dönemi 5 yıl olarak planlanmıştır⁸⁶⁶. Bu yüzden, Türkiye, geçiş dönemini başlatmak için Mayıs 1967’de AB’ye başvuruda bulunmuştur. 23 Kasım 1970 tarihinde Katma Protokol’ün imzalanmasının ardından ortaklığa geçiş dönemi başlamıştır. Ankara Anlaşması’na göre geçiş döneminin amacı “karşılıklı ve dengeli yükümlülükler esası temelinde [GB’nin] gelişen bir şekilde yerleşmesini sağlamak ve Türkiye ve AB’nin ekonomi politikaları arasındaki uyumu artırmaktır”⁸⁶⁷. Bu doğrultuda, ortak eylem planlarıyla Türkiye’nin ekonomi politikalarını AB ile uyumlaştıracığı ifade edilmiştir⁸⁶⁸. Başlangıçta, 12 yıl sürmesi öngörülmüştür⁸⁶⁹. Ancak, 22 yıl sürmüştür.

Katma Protokol’ün malların serbest dolaşımına ilişkin hükümlerinin AB açısından daha erken yürürlüğe girmesi için 21 Temmuz 1971 tarihinde Geçici Protokol imzalanmıştır. 1 Eylül 1971 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Katma Protokol ise 1 Ocak 1973 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

Geçiş döneminde Türkiye, rekabetçi olduğu ürünlerde 12 yılda ve rekabetçi olmadığı ürünlerde 22 yılda AB’ye karşı gümrük vergilerini ve eş etkili diğer tedbirleri kaldırmayı taahhüt etmiştir⁸⁷⁰. İndirimlerin 23 Kasım 1970 tarihinde geçerli olan gümrük vergileri üzerinden yapılmasına karar verilmiştir. Miktar kısıtlamaları ve eş etkili diğer tedbirlerin 22 yıl içerisinde kaldırılması kararlaştırılmıştır⁸⁷¹. Benzer şekilde, Türkiye’nin

⁸⁶⁶Ankara Anlaşması, *op. cit.*, md. 3.2.

⁸⁶⁷*Ibid.*, md. 4.1.

⁸⁶⁸*Ibid.*

⁸⁶⁹*Ibid.*, md 4.2.

⁸⁷⁰Katma Protokol, *op. cit.*, md. 10-11.

⁸⁷¹*Ibid.*, md 25.

OGT'ye ürünlerin hassasiyetine göre 12 ve 22 yıllık sürelerde uyum sağlaması hükme bağlanmıştır⁸⁷².

Tablo 9 Yıllar İtibariyle Türkiye'nin AB'den Sanayi Ürünleri İthalatında Uyguladığı Gümrük Vergisi İndirimleri (%)

İndirimin Gerçekleştiği Yıl	12 Yıllık Liste		22 Yıllık Liste	
	İndirim (%)	Toplam	İndirim (%)	Toplam
1973	10	10	5	5
1976	10	20	5	10
1988	10	30	10	20
1989	10	40	10	30
1990	10	50	10	40
1991	10	60	10	50
1992	10	70	10	60
1993	10	80	10	70
1994	10	90	10	80
1995	10	100	20	100

Kaynak: K. Jackson, "Assessing the Turkey-EU Customs Union: Shallow and Deep Integration", Paper Presented at the European Trade Study Group Conference, Atina, 13-15 Eylül 2007, s. 19.

Türkiye'nin gümrük vergisi indirimleri yukarıdaki tabloda yer almaktadır. İleride değinilecek sorunlar nedeniyle 1976-1988 döneminde herhangi bir indirim yapılmamıştır. AB, Türkiye'ye karşı gümrük vergilerini sanayi ürünlerinde Geçici Protokol'ün yürürlüğe girdiği 1 Eylül 1971 tarihinde dört istisna dışında kaldırmıştır⁸⁷³. Miktar kısıtlamalarını, Katma Protokol'ün yürürlüğe girmesinin ardından ipek böceği ve

⁸⁷²*Ibid.*, md. 17-18.

⁸⁷³Bu dört ürün bazı petrol ürünleri, perakende satışı arz edilmeyen pamuk ipliği, diğer işlenmiş pamuklu dokumalar ve yün veya ince hayvan kılından yapılan makine dokuma halıdır. Ancak, bu dört üründen petrol ürünleri için 200.000 tonluk bir tarife kotası açılmıştır. Diğer üç üründe gümrük vergileri 12 yıllık dönemde %25'erlik dilimler halinde sıfırlanmıştır. *Ibid.*, md. 9, md. 24, Ek I ve Ek-II.

ham ipek dışında kaldırmıştır⁸⁷⁴. Katma Protokol ile imzalanan ikinci mali protokolle Türkiye'ye 220 milyon ECU'luk bir mali yardım daha yapılmıştır⁸⁷⁵. Bu dönemde, 1/80 sayılı OKK ile Türkiye'ye tarımsal ürünlerde ilave ticaret tavizi tanınmıştır⁸⁷⁶.

Geçiş döneminde ilişkilerin politik yanı daha çok görünür hale gelmiştir. Türkiye'de 1971 yılında yaşanan askeri muhtıra ve 1980 yılında yaşanan askeri darbe ilişkileri olumsuz etkilemiştir. Demokratikleşme sorunları ve insan hakları ihlalleri AB kurumları tarafından sıkça dile getirilmiştir. Bu yüzden, Türkiye-AB ortaklık ilişkisinin yalnızca ekonomik bir model olarak okunması doğru değildir. Nitekim 6 Mart 1995 tarihli Ortaklık Konseyi İlke Kararı'ndaki politik diyalog ve işbirliği hükümleri kanalıyla tarafların, politik düzlemde yakınlaşmaları beklenmiştir⁸⁷⁷.

Ayrıca, 1972 yılında kabul edilen Küresel Akdeniz Politikası kanalıyla AB'nin MENA ülkelerine tanıdığı tarımsal tavizler Türkiye'ye tanınan tarımsal tavizleri aşındırmıştır⁸⁷⁸. AB'nin Akdeniz genişlemesinin gündeme gelmesi de ilişkileri olumsuz etkilemiştir⁸⁷⁹. Türkiye ile benzer tarımsal üretim yapısına sahip olan Yunanistan, İspanya

⁸⁷⁴*Ibid.*, md. 24.

⁸⁷⁵1/95 sayılı OKK imzalanana kadar Türkiye ve AB arasında dört tane mali protokol imzalanmıştır. 1977 yılında imzalanan üçüncü mali protokol ile toplam 310 milyon ECU'luk bir mali yardım daha yapılmıştır. 1981 yılında imzalanan 600 milyon ECU'luk dördüncü mali protokol Yunanistan veto ettiği için yürürlüğe girmemiştir.

⁸⁷⁶ Türkiye-AB Ortaklık Konseyi, "Decision no. 1/80 of the Association Council of 19 September 1980 on the development of the Association", md. 3.

⁸⁷⁷Bu konu ileride ele alınacaktır.

⁸⁷⁸Arıkan, *Turkey and the EU: An Awkward Candidate for EU Membership*, *op. cit.*, s. 61-62.

⁸⁷⁹*Ibid.*, s. 65.

ve Portekiz'in katılımı tarımsal tavizlerin daha fazla aşınmasına yol açmıştır⁸⁸⁰. GSP kapsamında diğer ülkelere tekstil ve işlenmiş tarım ürünlerinde Türkiye'ye tanınan ticaret tavizlerinin önemini azaltan tavizler verilmiştir⁸⁸¹. Türkiye'nin OGT'ye uyum sağlamak için sanayi ürünlerindeki gümrük vergilerini indirmesiyle artan ithalat baskısı da ilişkileri olumsuz etkilemiştir⁸⁸². Ayrıca, 1973 yılındaki petrol krizi sonrasında dünyada petrol fiyatlarının artmasından ekonomileri olumsuz bir şekilde etkilenen AB üye ülkelerinin Türkiye'den ithalatı azalmıştır⁸⁸³. Bu ülkeler, ekonomilerinin kötüye gidişi nedeniyle Türkiye'den misafir işçi alımını durdurmuştur⁸⁸⁴.

Bu koşullar altında ortaklıktan kaynaklanan yükümlülüklerini, özellikle OGT uyumunu yerine getirmek Türkiye için zorlayıcı olmaya başlamıştır⁸⁸⁵. Türkiye, 25 Aralık 1976 tarihinde yükümlülüklerini Katma Protokol md. 60'ı esas alarak dondurmıştır. Md. 60'ta şu ifade kullanılmaktadır: "Türk ekonomisinin bir faaliyet sektörünü veya dış mali istikrarını tehlikeye düşürecek ciddi bozukluklar ortaya çıkar veya Türkiye'nin bir bölgesinin ekonomik durumunun bozulması şeklinde güçlükler belirirse, Türkiye gerekli

⁸⁸⁰*Ibid.*

⁸⁸¹*Ibid.*, s. 62.

⁸⁸²*Ibid.*

⁸⁸³*Ibid.*

⁸⁸⁴*Ibid.*

⁸⁸⁵Eralp, *op. cit.*, s. 154.

korunma tedbirlerini alabilir”⁸⁸⁶. Bu kararın alınmasının ardından 1978 yılında yapılması öngörülen gümrük vergisi indirimleri hayata geçirilmemiştir⁸⁸⁷.

Ortaklıktan kaynaklanan yükümlülükleri yerine getirmekte zorlandığı için Türkiye, sivil yönetimin yeniden tesis edilmesinin ardından 14 Nisan 1987 tarihinde AB üyeliği başvurusunda bulunmuştur. ATS’de öngörülen iç pazarın tamamlanması ve AB’nin derinleşmesi sürecinin ileride katılımı zorlaştıracağı düşüncesi de Türkiye’yi AB üyeliği başvurusunda bulunmaya yöneltmiştir⁸⁸⁸. Ayrıca, Türkiye’de 24 Ocak 1980 tarihinden itibaren başlatılan ekonomik liberalizasyon sürecini AB’ye katılımın olumlu etkileyeceğine inanılmıştır⁸⁸⁹.

Avrupa Komisyonu, 18 Aralık 1989 tarihli görüşünde Türkiye’nin AB üyeliğine ehil olduğunu ancak, hazır olmadığını ifade etmiştir⁸⁹⁰. AB üyeliği yerine ortaklık ilişkisini derinleştirmeyi önermiştir⁸⁹¹. Akdeniz genişlemesini henüz yeni sindiren ve 1970’lerdeki ekonomik durgunluk sürecini yeni yeni atlatmaya başlayan AB, 1992 yılına kadar genişleme yerine ATS’de öngörüldüğü şekliyle iç pazarı hayata geçirmeye ve karar

⁸⁸⁶Katma Protokol, *op. cit.*, md. 60.

⁸⁸⁷Uğur’a göre 1970’li yıllarda Türkiye’nin taahhütlerini yerine getirememesinin nedeni ekonomik yapıdır. Yazara göre, Türkiye’de ekonomi içerisinde devletin ağırlığının büyük olması “devletin politik meşruiyetini [demokratikleşme üzerinden değil] istihdam sağlama ve [özel sektör] yabancı rekabetten koruma” üzerinden inşa etmesine yol açmıştır. Uğur, *op. cit.*, s. 14.

⁸⁸⁸Arıkan, *Turkey and the EU: An Awkward Candidate for EU Membership*, *op. cit.*, s. 65.

⁸⁸⁹*Ibid.*

⁸⁹⁰Avrupa Komisyonu, “Commission Opinion on Turkey’s Request for Accession to the Community”, *Bulletin of the European Communities*, SEC (89) 2290 final, Brüksel, 20 Aralık 1989, par. 13.

⁸⁹¹*Ibid.*

alma süreçlerini iyileştirmeye odaklanmıştır⁸⁹². AB Bakanlar Konseyi, Şubat 1990'da Avrupa Komisyonu'nun 18 Aralık 1989 tarihli görüşünü kabul etmiştir.

Bu doğrultuda, 1990 yılında Avrupa Komisyonu tarafından Türkiye için Matutes Paketi yayımlanmıştır⁸⁹³. Öncelikle GB'nin tamamlanması ve Türkiye'nin ortaklık kanalıyla AB'ye uyumunun artırılması tavsiye edilmiştir⁸⁹⁴. Türkiye, bu doğrultuda, 1995 yılına kadar ortaklığın son dönemine geçişi tamamlamak üzere çalışmalarda bulunmuştur. Böylelikle, Türkiye ve AB arasındaki GB, 1/95 sayılı OKK ile 6 Mart 1995 tarihinde kurulmuş ve son dönem başlamıştır. Son dönem Türkiye'nin AB'ye katılımına kadar devam edecektir.

3.1.2. Ortaklığın Son Dönemi ve Katılım Süreci

Soğuk Savaş'ın bitmesinden sonra Türkiye-AB ilişkilerinde yeni bir döneme girilmiştir⁸⁹⁵. Doğu Bloğu'ndan algılanan tehdidin ortadan kalkmasıyla Türkiye'nin AB için stratejik önemi azalmıştır. AB, kendi iç gelişimine ve ODA ülkeleriyle ilişkilerin geleceğine daha fazla önem vermeye başlamıştır⁸⁹⁶. 10-11 Aralık 1999 Helsinki Avrupa Konseyi'nde Türkiye'nin aday ilan edilmesine kadar ilişkiler bu bağlamda devam

⁸⁹²H. Kramer, "Turkey and the European Union: A Multi-Dimensional Relationship with Hazy Perspectives", V. Mastny ve R. C. Nation (der.) *Turkey Between East and West: New Challenges for a Rising Regional Power* içinde. Oxford: Westview Press, 1996, s. 209.

⁸⁹³*Ibid.*

⁸⁹⁴*Ibid.*

⁸⁹⁵Hauge ve diğerleri, *op. cit.*, s. 14.

⁸⁹⁶*Ibid.*

etmiştir. Adaylığının ilanının ardından Türkiye, ortaklık ve katılım sürecini eş zamanlı bir şekilde tecrübe etmeye başlamıştır.

GB, sanayi ürünlerini ve işlenmiş tarım ürünlerinin sanayi payını kapsamaktadır⁸⁹⁷. Dolayısıyla, AB veya Türkiye’de serbest dolaşımda bulunan sanayi ürünleri menşelerine bakılmaksızın GB’ye tabidir⁸⁹⁸. GB, AKÇT ürünlerini kapsamamaktadır. AKÇT kapsamındaki ürünler için 29 Şubat 1996’da bir STA imzalanmıştır⁸⁹⁹. Bu STA ile bu ürünlerde gümrük vergilerinin üç yıl içerisinde sıfırlanmasına karar verilmiştir. Böylece, 1999 yılı itibariyle AKÇT ürünlerinde gümrük vergileri AB’ye karşı sıfırlanmıştır⁹⁰⁰. AKÇT, 2002 yılında sona erdiği için STA’dan kaynaklanan hak ve yükümlülükleri AB üstlenmiştir⁹⁰¹. Terzi’ye göre “1980 yılında ithal ikameci sanayileşme [modelinden] ihracata yönelik sanayileşme [modeline] geçilmesi” GB’nin kurulmasını kolaylaştırmıştır⁹⁰².

⁸⁹⁷1/95 sayılı OKK, *op. cit.*, md. 2.

⁸⁹⁸1/95 sayılı OKK’ya göre gümrük vergisi ve gümrük vergisine eş etkili diğer tedbirlerin tek istisnası “genel ahlak, kamu düzeni veya kamu güvenliği, insanların, hayvanların veya bitkilerin sağlığının ve yaşamının korunması, sanat değeri veya tarihi ya da arkeolojik değer taşıyan ulusal varlıkların veya sınai ya da ticari mülkiyetin korunması” konularındaki haklı hassasiyetlerdir. 1/95 sayılı OKK, *op. cit.*, md. 10.2 ve 10.3.c.

⁸⁹⁹DTÖ, *Turkey Trade Policy Review*, WT/TPR/S/331, Cenevre, 9 Şubat 2016, s. 31.

⁹⁰⁰ *Ibid.*

⁹⁰¹ *Ibid.*

⁹⁰²Terzi, *op. cit.*, s. 125.

Tablo 10 Türkiye'nin OGT'ye Uyum Kapsamında Yıllar İtibariyle Sanayi Ürünlerinde AB ve Üçüncü Ülkelere Uyguladığı Gümrük Vergisi Oranı Ortalamaları (%)

Bölge	1993	1994	1995 Ocak	1995 Nisan	1996 Ocak
AB	28,93	22,19	20,49	18,37	0
Üçüncü Ülkeler	33	26,79	25,29	23,02	5,8 ⁹⁰³

Kaynak: F. Halıcıoğlu, “Türkiye-AB Gümrük Birliği ve Alternatiflerinin Statik Etkileri”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 1997, s. 65.

Ekonomik ve ticari entegrasyon sayesinde Türkiye-AB ticareti artmıştır. 2019 yılında Türkiye, toplam ihracatının %55'ini AB'ye, toplam ithalatının %41'ini AB'den yapmıştır⁹⁰⁴. Türkiye, AB'nin ihracatında beşinci, ithalatında altıncı sıradadır⁹⁰⁵. GB yatırımları kapsamadığı halde Türkiye'nin AB'nin 25 üyesiyle yatırım anlaşması bulunmaktadır⁹⁰⁶. Türkiye'deki doğrudan yabancı yatırımın %70'inden fazlası AB kaynaklıdır⁹⁰⁷.

⁹⁰³Günümüzde Türkiye'nin üçüncü ülkelere karşı sanayi ürünlerinde uyguladığı gümrük vergisi oranı ortalaması halen %5,8'dir.

⁹⁰⁴Uluslararası Ticaret Merkezi'nin *Trade Map* veri tabanı üzerinden hesaplanmıştır.

⁹⁰⁵Ancak, AB büyük bir pazar olduğu için oransal olarak toplam ticaret değeri içerisinde Türkiye ya da diğer ülkelerin payı düşüktür. Örneğin, Türkiye'nin AB'nin ihracatı ve ithalatındaki payı %2'dir. Uluslararası Ticaret Merkezi'nin *Trade Map* veri tabanı üzerinden hesaplanmıştır.

⁹⁰⁶Yalnızca Kıbrıs ve İrlanda ile yatırım anlaşması imzalanmamıştır. DTÖ, *Turkey Trade Policy Review*, *op. cit.*, s. 39.

⁹⁰⁷Avrupa Komisyonu, “Commission Staff Working Document Turkey 2019 Report”, SWD(2019) 220 final, Brüksel, 29 Mayıs 2019, s. 70 ve s. 119 [2019 İlerleme Raporu].

Tablo 11 Türkiye'nin Ticaretinde AB'nin Yıllar İçerisindeki Payı (milyon ABD doları, %)

Yıllar	Türkiye'nin AB'ye Toplam İhracatı	Türkiye'nin AB'den Toplam İthalatı	AB'nin Türkiye'nin İhracatındaki Payı	AB'nin Türkiye'nin İthalatındaki Payı
1980	1.668	3.146	57	40
1985	3.509	4.535	44	40
1990	7.485	10.597	58	48
1995	12.232	18.034	57	51
1997	13.471	26.128	51	54
2000	15.688	28.552	56	52
2005	41.533	52.781	57	45
2010	52.934	72.391	46	39
2014	68.518	88.784	43	37
2019	94.514	81.535	55	41

Kaynak: Uluslararası Ticaret Merkezi'nin *Trade Map* veri tabanı üzerinden hesaplanmıştır.

Aslında, Türkiye, GB kurulduktan kısa bir süre sonra Ankara Anlaşması md. 28 uyarınca AB üyesi olmayı beklemiştir. Ancak, Avrupa Komisyonu tarafından 16 Temmuz 1997 tarihinde AB Bakanlar Konseyi'ne sunulan Gündem 2000'de adaylığı önerilmemiştir⁹⁰⁸. Adaylık yerine, ortaklığın derinleştirilmesinden bahsedilmiştir⁹⁰⁹. Bu doğrultuda, 12-13 Aralık 1997 tarihlerinde gerçekleştirilen Lüksemburg Avrupa Konseyi'nde Türkiye, katılım sürecine dahil edilmemiştir.

⁹⁰⁸Gündem 2000'de Avrupa Komisyonu Polonya, Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Kıbrıs, Slovenya ve Estonya ile müzakerelere hemen başlamayı önermiştir. Letonya, Litvanya, Slovakya, Bulgaristan ve Romanya ile daha ileri bir tarihte katılım müzakerelerine başlamak önerilmiştir. Avrupa Komisyonu (1997) "Agenda 2000: For a Stronger and Wider Union", *Bulletin of the European Union*, COM(97) 2000 final, Supplement 5/97, Brüksel, 15 Temmuz 1997 s. 57 [Gündem 2000]. Malta, 1990 yılında yaptığı AB üyeliği başvurusunu 1996 yılında geri çektiği için listede yer almamıştır. Malta'nın adaylığı Türkiye ile 1999 yılında kabul edilmiştir.

⁹⁰⁹*Ibid.*, s. 56.

Katılım sürecinin dışında tutulmasını telafi etmek için Avrupa Komisyonu 4 Mart 1998 tarihinde “Türkiye için Avrupa Stratejisi” isimli belgeyi kabul etmiştir. Bu belgede, ortaklığın derinleştirilmesi yönünde atılması gereken şu adımlardan bahsedilmiştir: Ankara Anlaşması’nın sunduğu imkanların hayata geçirilmesi, GB’nin derinleştirilmesi, mali işbirliğinin uygulanması, Türkiye’nin AB mevzuatına uyumunun artırılması ve Türkiye’nin belirli AB programlarına katılmasının sağlanması⁹¹⁰. Aday gösterilmemesi nedeniyle Türkiye için AB’nin inandırıcılığı azalmıştır. Aday ilan edilmemesine ve Kıbrıs’ın aday ilan edilmesine tepki göstermek için Türkiye, AB ile arasındaki politik diyalogu askıya alacağını ve yalnızca GB temelinde ekonomik ilişkileri sürdüreceğini belirtmiştir.

AB, katılım sürecindeki ülkelerin yerine getirmesi gereken koşulları oybirliği ile belirlemektedir. Türkiye’nin aday ilan edilmemesinde Yunanistan’ın AB koşulluluğunu Türkiye’ye karşı kullanma amacı önemli bir rol oynamıştır. Nitekim Vaner, Yunanistan’ın AB üyeliğini Türkiye’nin ortaklığının ya da katılımının aleyhine kullanmasının önüne geçmek için Türkiye’ye AB kurumlarında temsil hakkı verilmesini önermiştir⁹¹¹. Türkiye’ye böyle bir temsil hakkı verilmemiştir.

⁹¹⁰Avrupa Komisyonu, “European Strategy for Turkey: The Commission’s Initial Operational Proposals”, COM (1998) 124 final, 4 Mart 1998, s. 1 [Türkiye için Avrupa Stratejisi]. Ayrıca, Türkiye, 12 Mart 1998 tarihinde Londra’da düzenlenecek olan Avrupa Konferansı’na davet edilmiştir. Ancak, aday gösterilmemesine tepki göstermek için katılım sağlamamıştır.

⁹¹¹S. Vaner, “La Turquie, la communauté européenne élargie et la Méditerranée”, J. Touscoz ve diğerleri (der.) *La Communauté économique européenne élargie et la Méditerranée: quelle coopération* içinde, Colloque CEDECE, Paris: PUF, 1982, s. 84.

Bu yüzden, AB üyesi olduğu 1981 yılından Türkiye'nin aday ilan edildiği 1999 yılına kadar Yunanistan koşulluluk mekanizmasını Türkiye'ye karşı kullanmıştır. Örneğin, Türkiye'nin 1987 yılındaki katılım başvurusu hakkında 1989 yılında yayımladığı görüşünde Avrupa Komisyonu, ülkedeki ekonomik ve politik durumun yanı sıra Ege sorunu ve Kıbrıs meselesini katılım müzakerelerine hemen başlamama nedeni olarak göstermiştir⁹¹². Yunanistan, Ortaklık Konseyi toplantılarını 1996 yılında yaşanan Kardak Krizi nedeniyle engellemiştir⁹¹³. Aynı sebepten, dördüncü mali protokole karşı uyguladığı vetoyu kaldırmamıştır⁹¹⁴. GB'nin kurulmasına karşı vetosunu Kıbrıs'ın AB üyeliğine ehil olduğunun AB tarafından onaylanması şartıyla kaldırmıştır⁹¹⁵. Ege sorunu ve Kıbrıs meselesi Aralık 1997 Lüksemburg Avrupa Konseyi Başkanlık Sonuç Belgesi'nde Türkiye'nin AB üyeliğinin önündeki engeller olarak bir kez daha belirtilmiştir⁹¹⁶.

10-11 Aralık 1999 tarihlerinde gerçekleştirilen Helsinki Avrupa Konseyi'nden önce Mart 1999'da Türkiye-Yunanistan ilişkilerinde yumuşama dönemine girilmiştir⁹¹⁷.

⁹¹²Avrupa Komisyonu, "Commission Opinion on Turkey's Request for Accession to the Community", *op. cit.*, par. 7.

⁹¹³A. M. Syrigos, "Greek-Turkish Disputes, Recourse to the International Court of Justice and Stability in the Aegean", C. K. Yiallourides ve P. J. Tsakonas (der.) *Greece and Turkey After the End of the Cold War* içinde, New York ve Atina: Aristide D. Caratzas, 2001, s. 280.

⁹¹⁴*Ibid.*

⁹¹⁵P. Veremis, "The Protracted Crisis", D. Keridis ve D. Triantaphyllou (der.) *Greek-Turkish Relations in the Era of Globalization* içinde, Dulles: Brassey's, Inc., 2001, s. 44.

⁹¹⁶Avrupa Konseyi, *Lüksemburg Avrupa Konseyi Başkanlık Sonuç Belgesi*, 12-13 Aralık 1997, par. 31.

⁹¹⁷Bu konu hakkında lütfen bkz.: B. Rumelili, "Transforming Conflicts on EU Borders: The Case of Greek-Turkish Relations", *Journal of Common Market Studies*, 45(1), 2007, s. 118.

Böylelikle, Türkiye'nin adaylığı ilan edilebilmiştir⁹¹⁸. Yunanistan, adaylığı engellememiş olmasına rağmen dış politika tercih ve önceliklerini Helsinki Avrupa Konseyi Başkanlık Sonuç Belgesi'ne yansıtabilmiştir. Bu doğrultuda, Türkiye'den Ege Denizi'ndeki sınır meselelerini öncelikle BM Şartı'nda sıralanan barışçıl yollarla çözmesi istenmiştir⁹¹⁹. Barışçıl yollarla çözüme ulaşamadığı takdirde 2004 yılına kadar sınır sorunlarının Uluslararası Adalet Divanı'na götürülmesi gerektiği ifade edilmiştir⁹²⁰. Ayrıca, adanın bölünmüşlüğü'nün Kıbrıs'ın AB üyeliği önünde bir engel olmadığı teyit edilmiştir⁹²¹.

Türkiye, aday ilan edildikten sonra Kopenhag politik kriterine yeterince uyum sağlamak ve böylelikle, katılım müzakerelerine başlayabilmek için iç politikada birtakım düzenlemeler yapmıştır. Türkiye'nin katılım müzakerelerine başlaması için Kopenhag politik kriterine yeterince uyum sağlaması gerekmiştir⁹²². Bu doğrultuda, ilk Anayasa değişiklikleri 2001 yılında kabul edilmiştir. İkinci değişiklikler 2004 yılında kabul edilmiştir. 2003 yılında dört, 2004 yılında iki uyum paketi kabul edilmiştir. Bu paketlerde yargılama öncesi tutukluluk sürelerinin kısaltılması, idam cezasının kaldırılması, siyasi partilerin kapatılmasının zorlaştırılması, toplanma ve ifade özgürlükleri ile insan hakları ve azınlık haklarının iyileştirilmesi, Milli Güvenlik Kurulu'nun sivilleştirilmesi ve cinsiyet eşitliğinin güçlendirilmesi gibi konular düzenlenmiştir⁹²³. Bu yüzden, 1999-2005

⁹¹⁸Avrupa Konseyi, *Helsinki Avrupa Konseyi Başkanlık Sonuç Belgesi*, 10-11 Aralık 1999, par. 12.

⁹¹⁹*Ibid.*, par. 4 ve par. 9.

⁹²⁰*Ibid.*

⁹²¹*Ibid.*

⁹²²*Ibid.*, par. 4.

⁹²³Bu konu hakkında lütfen bkz.: M. Müftüler-Baç, "Turkey's Political Reforms and the Impact of the European Union", *South European Society and Politics*, 10(1), 2005, s. 17-31.

döneminde katılım boyutu ivme kazanmıştır⁹²⁴. 2005 yılından sonra uyum çalışmalarının yavaşladığı ve 2011 yılından sonra neredeyse durduğu ifade edilmektedir⁹²⁵.

Kıbrıs meselesinin katılım sürecini engellememesi için Türkiye, BM Genel Sekreteri Kofi Annan tarafından Kasım 2002’de sunulan ve birtakım değişiklikler yapıldıktan sonra 24 Nisan 2004 tarihinde Kıbrıslı Rumlar ve Kıbrıslı Türkler tarafından referandumda oylanan Annan Planı’nı desteklemiştir. Kıbrıslı Rumlar, planı kabul etmemiştir⁹²⁶. Buna rağmen, Kıbrıs 2004 yılında AB’ye katılmıştır. Kıbrıs’ın katılımı Türkiye-AB ilişkilerini olumsuz etkilemiştir.

⁹²⁴Hauge ve diğerleri, *op. cit.*, s. 16. AB’ye uyumun aday ilan edildikten sonra artması ve katılım müzakerelerinin başlamasından sonra azalmasının iç politik nedenleri hakkında lütfen bkz.: Ö. Kaygusuz, “Democracy Anchored in the Presidential System: The ‘Solution Process’, Constitution Making and the Future of Europeanization in Turkey”, *The Turkish Yearbook of International Relations*, no. 43, 2012, s. 159-196.

⁹²⁵G. Yılmaz, “From Europeanization to de-Europeanization: The Europeanization Process of Turkey in 1999–2014”, *Journal of Contemporary European Studies*, 24(1), 2016, s. 86-100.

⁹²⁶Güney Kıbrıs halkının %75,8’i Annan Planı’nı reddetmiştir. Kuzey Kıbrıs halkının %64,9’u kabul etmiştir. Kıbrıs’ın ada birleşmeden AB üyesi olabileceği hususu 2002 yılında açık bir şekilde ifade edildiği için Güney Kıbrıs halkının Annan Planı’nı desteklemek için anlamlı bir nedeni kalmamıştır. 2002 yılında AB, Kıbrıs’ın katılımıyla ilgili şu ifadeye yer vermiştir: “Kıbrıs’la üyelik müzakerelerinin tamamlanmış olduğu dikkate alınarak, Kıbrıs AB’ye yeni bir üye ülke olarak kabul edilecektir. Bununla birlikte Konsey, birleşmiş bir Kıbrıs’ın AB’ye katılımını kuvvetle tercih ettiğini teyit eder. Bu çerçevede AB, Kıbrıs sorununa BM Genel Sekreteri’nin önerileri temelinde 28 Şubat 2003’e kadar kapsamlı bir çözüm bulmaya yönelik olarak Kıbrıslı Rum ve Kıbrıslı Türklerin müzakereleri sürdürme taahhüdünü memnuniyetle karşılar. Konsey, bu önerilerin önümüzdeki haftalar içinde soruna çözüm bulmaya yönelik eşsiz bir fırsat sunduğuna inanır ve Kıbrıslı Rum ve Türk toplumlarının liderlerini bu fırsatı kullanmaya davet eder”. Avrupa Konseyi, *Kopenhag Avrupa Konseyi Başkanlık Sonuç Belgesi*, 12-13 Aralık 2002, par. 10.

Türkiye, GB'yi AB'nin 2004 yılındaki genişlemesinden sonra Mayıs 2004'te Kıbrıs hariç yeni üye ülkelere genişletmek için bir karar almıştır. Ancak, daha sonra Kıbrıs da bu karara dahil edilmiştir. 16-17 Aralık 2004 tarihlerinde düzenlenen Brüksel Avrupa Konseyi'nde AB, "Türkiye'nin, Ankara Anlaşması'nın uyarlanmasına yönelik Protokolü imzalama kararını memnuniyetle" karşıladığını belirtmiştir⁹²⁷. Ayrıca, Türkiye ile katılım müzakerelerine başlamaya karar vermiştir⁹²⁸. Bununla birlikte, 29 Temmuz 2005 tarihinde yayımladığı Ek Deklarasyon'da Türkiye, GB'nin Kıbrıs'a genişletilmesinin Kıbrıs Cumhuriyeti'ni tanımak anlamına gelmediğini belirtmiştir⁹²⁹. AB de 21 Eylül 2005 tarihinde yayımladığı karşı deklarasyonda Türkiye'nin AB'ye katılmadan önce tüm üye ülkeleri tanıması gerektiğini söylemiştir⁹³⁰. Bunun üzerine, AB Genel İşler ve Dış İlişkiler Konseyi, 11 Aralık 2006 tarihinde aldığı bir kararla Ek Protokol'ün tam olarak uygulanması şartına bağlı olarak katılım müzakerelerini sekiz fasılda askıya almaya ve diğer fasılları kapatmamaya karar vermiştir⁹³¹. Bu sekiz fasıldan başka Kıbrıs, altı fasılda müzakerelere başlanmasını engellemektedir⁹³².

⁹²⁷Avrupa Konseyi, *Brüksel Avrupa Konseyi Başkanlık Sonuç Belgesi*, 16-17 Aralık 2004, par. 19 ve par. 22.

⁹²⁸*Ibid.*

⁹²⁹Dışişleri Bakanlığı, "Türkiye'nin Kıbrıs'la İlgili Deklarasyonu", Ankara, 29 Temmuz 2005.

⁹³⁰AB Bakanlar Konseyi, "Enlargement: Turkey Declaration by the European Community and its Member States", Basın Açıklaması, 12541/05, Brüksel, 21 Eylül 2005.

⁹³¹AB Bakanlar Konseyi, "2770th Council Meeting General Affairs and External Relations General Affairs", Basın Açıklaması, C/06/352, Brüksel, 11 Aralık 2006.

⁹³²S. Aydın-Düzgit ve A. Kaliber, "Encounters with Europe in an Era of Domestic and International Turmoil: Is Turkey a de-Europeanising Candidate Country?", *South European Society and Politics*, 21(1), 2016, s. 1.

ODA ülkeleri ya da Kıbrıs'a genişlemek konusunda çok istekli olan AB ve üye ülkeler, aynı isteği Türkiye için göstermemiştir. Avrupa Komisyonu, Türkiye ile benzer bir coğrafi konumda bulunan Kıbrıs'ın AB üyeliği başvurusu hakkında 30 Haziran 1993 tarihinde açıkladığı görüşünde şöyle demiştir:

Kıbrıs'ın coğrafi konumu, iki bin yıldır adayı Avrupa kültür ve medeniyetini besleyen kaynaklar içerisinde tutan derin bağlar, Kıbrıs halkı tarafından paylaşılan değerler ve vatandaşlarının kültürel, politik, ekonomik ve sosyal yaşam sürme şekillerinde görülen yoğun Avrupa etkisi [...] Kıbrıs'a şüpheye yer bırakmayacak şekilde Avrupalı kimliği ve karakteri kazandırmaktadır ve Topluluk'a ait olma isteğini doğrulamaktadır⁹³³.

Bu ifade çokça dile getirilen kimlik sorununa işaret etmektedir⁹³⁴. Kimlik, Türkiye'nin AB üyeliği önündeki engellerden birisi olarak gösterildiği için Türkiye'nin katılımı yerine ortaklığın derinleştirilmesi fikri birçok kez gündeme gelmiştir. Örneğin, 2005 yılında hazırlanan Müzakere Çerçeve Belgesi'nde şu ifadeye yer verilmiştir:

[...] Bu müzakereler, sonucu önceden garanti edilemeyen ucu açık bir süreçtir. Birliğin absorbe etme kapasitesi de dahil, tüm Kopenhag kriterleri göz önünde bulundurularak, Türkiye'nin üyelik yükümlülüklerini tam olarak üstlenecek durumda olmaması halinde Avrupa yapılarına mümkün olan en güçlü bağlarla kenetlenmesi sağlanmalıdır⁹³⁵.

Yukarıda ifade edilen 'mümkün olan en güçlü bağın' derinleştirilmiş bir ortaklık olduğu açıktır. Ancak, Türkiye'nin harici farklılaştırılmış entegrasyonu yalnızca ortaklık

⁹³³Avrupa Komisyonu, "Commission Opinion on the Application by the Republic of Cyprus for Membership", *op. cit.*

⁹³⁴Bu konu hakkında lütfen bkz.: N. Yurdusev, "Avrupa Kimliğinin Oluşumu ve Türk Kimliği", A. Eralp (der.) *Türkiye ve Avrupa* içinde, Ankara: İmge Kitabevi, 1997, s. 17-85.

⁹³⁵AB Bakanlar Konseyi, *Müzakere Çerçeve Belgesi*, Lüksemburg, 3 Ekim 2005, par. 2. [Müzakere Çerçeve Belgesi].

ve katılım müzakereleri vasıtasıyla gerçekleşmemektedir. Wessels'in ifade ettiği 'işlemsel ve fonksiyonel partnerlik anlatısı' son dönemde ilişkilerde öne çıkmıştır.

Örneğin, Türkiye'den AB'ye düzensiz göçmen akışını düzenlemek için tarafların, 29 Kasım 2015 tarihinde vardığı mutabakat kapsamında Fransa, Ekonomik ve Parasal Politika faslında katılım müzakerelerinin başlamasına karşı uyguladığı vetoyu kaldırmış ve bu fasıldaki müzakereler Kasım 2015'te başlamıştır⁹³⁶. Fransa, Mali ve Bütçesel Hükümler faslında müzakerelerin başlamasına karşı uyguladığı vetoyu da kaldırmış ve bu fasıldaki müzakereler Haziran 2016'da başlamıştır. 29 Kasım 2015 tarihli mutabakatta AB'nin Türkiye'ye mali yardımda bulunması, vize diyalog sürecinin hızlandırılması ve GB'nin modernizasyonu konularına da yer verilmiştir⁹³⁷. Dolayısıyla, katılım müzakereleri ve ortaklık dışındaki Türkiye-AB etkileşimleri harici farklılaştırılmış entegrasyonu artırmaktadır.

Şenyuva ve Üstün'e göre Türkiye'nin Avrupa'yı düzensiz göçmen akışından koruyacak bir ara ülke olması aslında, AB üyesi olmamasına bağlıdır⁹³⁸. Türkiye'nin AB üyesi olması ara ülke konumunu yitirmesi ve sınırlarının AB'nin sınırları olması anlamına

⁹³⁶29 Kasım 2015 tarihli Türkiye-AB Zirvesi Bildirisi. Taraflar Kasım 2015'te varılan mutabakata göre yılda iki kez toplanmaya karar vermiştir. Türkiye ve AB tarafı 18 Mart 2016 tarihinde göç konusundaki işbirliğini görüşmek üzere yeniden bir araya gelmiş ve bir mutabakat daha yayımlamıştır. Ö. Şenyuva ve Ç. Üstün, "A Deal to End "the" Deal: Why the Refugee Agreement is a Threat to Turkey-EU Relations", *on Turkey*, German Marshall Fund of the United States, no. 32, 5 Temmuz 2016, s. 1-4.

⁹³⁷29 Kasım 2015 tarihli Türkiye-AB Zirvesi Bildirisi, *op. cit.*

⁹³⁸Ö. Şenyuva ve Ç. Üstün, "A New Episode in EU-Turkish Relations: Why so Much Bitterness?", *on Turkey*, The German Marshall Fund of the United States, 21 Aralık 2015, s. 3.

gelmektedir⁹³⁹. Bu yüzden, Fransa'nın veto etmekten vazgeçtiği iki fasılda katılım müzakerelerinin başlamasıyla gerçekten Türkiye'nin katılımının amaçlandığı düşünülmemektedir. Katılım sürecinin hızlandırılması veya ortaklığın derinleştirilmesini AB, diğer konularda Türkiye'nin yapacağı işbirliğinin ödülü gibi sunmaktadır. Bu durum, özellikle 2013 yılından sonra Türkiye-AB ilişkilerini şekillendiren “karşılıklı bağımlılık” ve işbirliğini göstermektedir⁹⁴⁰.

Ancak, bu çalışmanın konusunu ortaklık yoluyla harici farklılaştırılmış entegrasyonun ileride bir tür katılıma dönüşme ihtimali oluşturmaktadır. Bu yüzden, çalışmanın ilerleyen bölümünde Türkiye için ortaklık kanalıyla hedeflenen entegrasyon düzeyi anlatılacaktır. Ortaklık hukuku uyarınca Türkiye'nin uyum sağlaması gereken AB norm ve kuralları ve Türkiye'nin zaman zaman uyum sağlayamamasının nedenleri açıklanacaktır. Böylelikle, ortaklığın aksak yönleri belirtilecek ve iyileştirilmesi için öneriler getirilecektir.

3.2. Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Ortaklık Kanalıyla Harici Entegrasyonu

AB, Türkiye'nin ortaklık kanalıyla harici farklılaştırılmış entegrasyonunu artırma isteğini 1990'lı yıllardan itibaren birçok kez dile getirmiştir. Örneğin, Türkiye'nin katılım sürecine dahil edilmediği Aralık 1997 Lüksemburg Avrupa Konseyi'nden kısa bir süre önce Avrupa Komisyonu tarafından yayımlanan “Türkiye ile İlişkilerin Daha Fazla Geliştirilmesi” isimli belgede ilişkilerin GB'nin konsolidasyonu, diğer sektörel

⁹³⁹*Ibid.*

⁹⁴⁰Hauge ve diğerleri, *op. cit.*, s. 20.

işbirlikleri ve Türkiye'nin AB programlarına katılımı üzerinden ilerletilmesi için önerilerde bulunulmuştur⁹⁴¹.

15 Temmuz 1997 tarihinde yayımlanan bu belgede GB'nin konsolidasyonu için Türkiye'nin TBT, gümrük mevzuatı ve OTİP uyumunun iyileştirilmesi, hizmet ticareti ve kamu alımlarının liberalizasyonunun hayata geçirilmesi, tarım ürünlerinin serbest dolaşımının sağlanması ve GB'nin işleyişini ilgilendiren konularda Türkiye'ye daha çok danışılması önerilmektedir⁹⁴².

Değınilen sektörel işbirlikleri şu konuları kapsamaktadır: telekomünikasyon ve bilgi toplumu, tarım, insan hakları ve insani meseleler, makroekonomik diyalog, sanayi ve yatırım, çevre, tüketici politikası, bölgesel ve sınır-ötesi işbirliği ve adalet ve içişleri⁹⁴³. Bunlardan telekomünikasyon ve bilgi toplumu ve tarım konularında yapılacak işbirliği için Türkiye'nin AB mevzuatına uyumunun gerekli olduğu ifade edilmektedir⁹⁴⁴.

AB'nin ortaklık konusuna günümüzdeki yaklaşımını yansıtacak şekilde insan hakları konusunda yapılacak işbirliği için taraflar arasındaki sivil toplum diyalogunun artırılmasından ve ekonomik sektörlerdeki işbirliğine sürdürülebilir kalkınma ve çevre konularının dahil edilmesinden bahsedilmektedir⁹⁴⁵. Ayrıca, Türkiye'nin gençlik, eğitim,

⁹⁴¹Avrupa Komisyonu, "Communication from the Commission to the Council and the European Parliament on the Further Development of Relations with Turkey", COM(97) 394 final, Brüksel, 15 Temmuz 1997, par. 5.

⁹⁴²*Ibid.*

⁹⁴³*Ibid.*

⁹⁴⁴*Ibid.*, par. 10 ve par. 12.

⁹⁴⁵*Ibid.*, par. 14. ve par. 17.

araştırma, küçük ve orta ölçekli işletmeler, çevre, gümrükler, dolaylı vergilendirme ve trans-Avrupa ağlarının genişletilmesi gibi konularda AB programlarına katılabileceği belirtilmiştir⁹⁴⁶.

‘Türkiye ile İlişkilerin Daha Fazla Geliştirilmesi’ isimli belgede böyle bir yakınlaşmanın Türkiye ve AB arasındaki entegrasyonu artıracığı, vatandaşlar için faydalı olacağı, “AB ve Türkiye’ye daha fazla istikrar, güvenlik ve refah getireceği” ve “Türkiye’nin Avrupa yönelimini gerçekleştirmesine yardımcı olacağı” belirtilmektedir⁹⁴⁷. Türkiye-AB ilişkilerinin geliştirilmesi için demokratik standartların ve insan hakları standartlarının yükseltilmesi, Yunanistan ile ilişkilerin iyileştirilmesi ve Kıbrıs meselesinin çözümünün gerekli olduğu ifade edilmektedir⁹⁴⁸. Türkiye-AB ilişkilerinin bugününü yansıtan bir yaklaşımdır. Demokratik standartların ve insan hakları standartlarının yükseltilmesi bahsinden AB’nin ortaklık konusuna tamamen ekonomik bir şekilde yaklaşmadığı daha iyi bir şekilde anlaşılmaktadır.

Türkiye, ortaklığın derinleştirilmesinin katılıma kalıcı bir alternatif olabileceğinden çekindiği için yakın zamana kadar AB üyeliği dışındaki seçeneklere olumlu yaklaşmamıştır⁹⁴⁹. Ancak, ortaklık ilişkisini tüm asimetrik yapısına rağmen sürdürmek maliyetli olduğu için taraflar, yakın zamanda GB’nin modernizasyonuna karar

⁹⁴⁶*Ibid.*, par. 20-21.

⁹⁴⁷*Ibid.*, par. 26.

⁹⁴⁸*Ibid.*, par. 24.

⁹⁴⁹M. Hoffman ve M. Werz, *The Effects of a Suspension of Turkey’s EU Accession Process*, Study, Stiftung Mercator, 30 Eylül 2019, s. 12.

vermiştir. Diğer bir deyişle, Türkiye, ortaklığın derinleştirilmesine katılıma kalıcı bir alternatif olabileceğinden bahisle karşı çıkmaktan vazgeçmiştir.

3.2.1. Ortaklık Kanalıyla Ekonomik ve Ticari Entegrasyon

Aslında, Türkiye ve AB arasında ekonomik ve ticari entegrasyon kanalıyla yakın bir ilişki kurulmak istenmiştir. Ankara Anlaşması ve Roma Antlaşması arasında bu açıdan birçok benzerlik bulunmaktadır⁹⁵⁰. Örneğin, Türkiye ve AB arasındaki entegrasyon gibi AB üye ülkeleri arasındaki entegrasyon da GB esasına dayanmaktadır⁹⁵¹. Ankara Anlaşması'nın Giriş kısmında “[...] Türk halkı ile [AET] içinde bir araya gelmiş halklar arasında gittikçe daha sıkı bağlar kurma [...]” ifadesine yer verilmiştir⁹⁵². Roma Antlaşması'nın Giriş kısmında “Avrupa halkları arasında gittikçe daha sıkı bir birliğin temellerini atma [...]” ifadesi yer almaktadır⁹⁵³. Türkiye ve AB arasındaki sıkı bağın öncelikle ekonomik ve ticari entegrasyon kanalıyla elde edilmesi amaçlandığı için Ankara Anlaşması'nın çoğu hükmü ekonomik ve ticari niteliklidir. Örneğin, Giriş kısmında şöyle demektedir:

Türkiye ve [AET'deki] yaşama şartlarının, hızlandırılmış bir ekonomi ilerleyişi ve uyumlu bir alışveriş genişlemesi ile devamlı olarak iyileşmesini, böylece

⁹⁵⁰Ankara Anlaşması ve Roma Antlaşması'nın bir karşılaştırması için lütfen bkz.: H. Kabaalioglu, “Turkey and the European Union: Converging or Drifting Apart?”, *Marmara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 7(1-2), 1999, s. 109-165.

⁹⁵¹Hem Ankara Anlaşması hem de Roma Antlaşması GB'ye geçiş için 12 ve 22 yıllık süreler öngörmüştür.

⁹⁵²Ankara Anlaşması, *op. cit.*, Giriş.

⁹⁵³Roma Antlaşması, *op. cit.*, Giriş.

Türkiye ekonomisi ile [AET üye ülkelerinin] ekonomileri arasındaki arayı azaltmayı sağlamaya kararlı olarak [...] ⁹⁵⁴.

Buna ilaveten, Türkiye'ye mali yardım yapılacağı ifade edilmiştir ⁹⁵⁵. Ekonomik entegrasyonun “Türk halkının yaşama seviyesini” iyileştireceği ve ileride Türkiye'nin katılımını kolaylaştıracağı Giriş kısmında belirtilmiştir ⁹⁵⁶. Ekonomik ve ticari entegrasyon hedefi ana metinde şu şekilde tekrar edilmiştir:

Türkiye ekonomisinin hızlandırılmış kalkınmasını ve Türk halkının çalıştırılma seviyesinin ve yaşama şartlarının yükseltilmesini sağlama gereğini tümü ile göz önünde bulundurarak, Taraflar arasındaki ticari ve ekonomik ilişkileri aralıksız ve dengeli olarak güçlendirmeyi teşvik etmek [...] ⁹⁵⁷.

Ayrıca, Ankara Anlaşması'yla Türkiye ve AB arasındaki sermaye hareketlerini kolaylaştırmak amaçlanmıştır ⁹⁵⁸. Türkiye'nin “genel ödeme bilançosuna denge sağlamak ve parasına olan güveni devam ettirmek için” gerekli ekonomi, maliye ve para politikalarını uygulaması gerekmektedir ifadesine yer verilmiştir ⁹⁵⁹. Ancak, uygulanacak politikaların detaylarından bahsedilmemiştir. Ortaklık Konseyi'nde gerçekleştirilecek istişare kanalıyla ekonomi politikalarının uyumlaştırılacağı Katma Protokol'de de ifade edilmiştir ⁹⁶⁰. Benzer bir hükme ticaret politikalarının uyumlaştırılması konusunda da yer

⁹⁵⁴Ankara Anlaşması, *op. cit.*, Giriş.

⁹⁵⁵*Ibid.*

⁹⁵⁶*Ibid.*

⁹⁵⁷*Ibid.*, md. 2.1.

⁹⁵⁸*Ibid.*, md. 20.

⁹⁵⁹*Ibid.*, md. 17.

⁹⁶⁰Katma Protokol, *op. cit.*, md. 49, md. 53.1 ve md. 54.1.

verilmiştir⁹⁶¹. Örneğin, bu kapsamda, taraflar, yeni STA ve benzeri anlaşmaları birbirine bildirecektir⁹⁶².

Görüldüğü gibi, AB, Türkiye ile tesis edilen ortaklık ilişkisi sayesinde Lavenex'in ifade ettiği şekliyle 'düzenleyici sınırımı', 'örgütsel sınırının' ötesine transfer etmek istemektedir⁹⁶³. Bunu, önemli ölçüde 'ticari bir güç' ve 'ticaret sayesinde güç' şeklinde bir aktörlük sergileyerek yapmaktadır⁹⁶⁴. Ayrıca, bu çalışmanın konusunu oluşturan 'postkolonyal' bir ortaklık politikasına duyulan ihtiyacı Türkiye'nin ortaklık deneyimi en iyi şekilde ortaya koymaktadır⁹⁶⁵. AB'nin 'ideal' olduğunu savunduğu norm ve kurallarına Türkiye, ortaklık ilişkisinin uzun geçmişine rağmen tamamen uyum sağlayamamıştır. Ancak, AB, Türkiye'ye herhangi bir karar alma hakkı tanımadığı gibi var olan karar şekillendirme imkanları da hayata geçirmemektedir. Aşağıda, Türkiye'nin 1/95 sayılı OKK ve diğer ortaklık belgelerinden kaynaklanan uyum yükümlülükleri bu bakış açısıyla anlatılacaktır.

3.2.1.1. Malların Serbest Dolaşımı ve Ortak Ticaret Politikasına Uyum

Malların serbest dolaşımı ve OTİP uyumu, GB'nin temelini oluşturmaktadır. Katılım müzakerelerinin de konusu olmasına rağmen AB Genel İşler ve Dış İlişkiler Konseyi'nin 11 Aralık 2006 tarihli kararı çerçevesinde Ek Protokol'ün tam olarak

⁹⁶¹*Ibid.*

⁹⁶²*Ibid.*

⁹⁶³ Lavenex, "Concentric Circles of Flexible 'EUropean' Integration: A Typology of EU External Governance Relations", *op. cit.*, s. 373.

⁹⁶⁴ Meunier ve Nicolaïdis, *op. cit.*, s. 906-925.

⁹⁶⁵ Fisher Onar ve Nicolaïdis, *op. cit.*, s. 284-295.

uygulanması şartına bağılı olarak müzakereleri askıya alınan sekiz fasıl arasında Malların Serbest Dolaşımı faslı ve Gümrük Birliğı faslı yer almaktadır. Dolayısıyla, Türkiye, katılım sürecinden çok ortaklık ilişkisi sayesinde bu iki fasılda AB mevzuatına önemli ölçüde uyum sağlamıştır.

Katılımın tıkandığı hallerde ortaklığın ilişkileri sürdürmek açısından böyle bir işlevi olabilmektedir. Ancak, ileride görüleceğı üzere bu durum her sektör için geçerli olmamıştır. Malların serbest dolaşımı ve OTİP uyumu konusunda diğerektörlere göre daha başarılı bir uyum sağlanmış olmasının nedeni Türkiye'nin ticari ve ekonomik beklentisinin fazla olmasıdır. AB de bu sayede 'ticari bir güç' ve 'ticaret sayesinde güç' şeklinde davranabilmiştir. AB pazarının büyüklüğü Türkiye için AB'nin 'piyasa' ya da 'ticari' gücünü artırmaktadır. 'Piyasa' ya da 'ticari' gücü sayesinde AB, Türkiye ve benzer konumdaki diğerektörler için 'ticaret sayesinde güç' haline gelmekte ve norm ve kurallarını transfer edebilmektedir⁹⁶⁶. Ancak, iç hukuka aktarılan norm ve kuralların ne ölçüde içselleştirildiğı ve uygulandığı tartışmalıdır. Örneğın, Türkiye bir süredir AB'de serbest dolaşımda bulunan üçüncü ülke menşeli birtakım sanayi ürünlerine OGT'ye aykırı bir şekilde ilave gümrük vergisi uygulamakta ya da GB'ye aykırı bir şekilde menşe beyanının sunulması zorunluluğı getirmektedir⁹⁶⁷. Böylelikle, ulusal pazar AB menşeli olmayan ancak, GB uyarınca serbest dolaşım hakkı bulunan ürünlere karşı korunmaktadır. Ayrıca, bazı AB üye ülkelerinin Türk kamyonlarına getirdiğı taşıma

⁹⁶⁶Damro, "Market Power Europe", *op. cit.*, s. 682-699; Meunier ve Nicolaïdis, *op. cit.*, s. 906-925.

⁹⁶⁷2019 İlerleme Raporu, *op. cit.*, s. 109-110; TRT Haber, "Bazı Eşyaların İthalatına Ek Gümrük Vergisi", 18 Nisan 2020; NTV Haber, "Çok Sayıda Ürüne İlave Gümrük Vergisi", 11 Mayıs 2020; NTV Haber, "800'den Fazla Ürüne İlave Gümrük Vergisi, 20 Mayıs 2020.

kotaları, transit vizeler ve motorlu taşıt vergileri, malların serbest dolaşımını engellemektedir⁹⁶⁸.

Transit geçişte alınan parasal yükler hakkında şöyle bir gelişme yaşanmıştır. 30 Mart 2015 tarihinde, Macaristan makamları, Macaristan'dan geçmekte olan Türkiye'ye kayıtlı bir yük kamyonuna transit izni bulunmadığı gerekçesiyle ceza kesmiştir. Şirket, bu transit verginin malların serbest dolaşımını konusunda bir kısıtlama olduğunu ileri sürmüştü ve 13 Mayıs 2015 tarihinde karara itiraz etmiştir. Macaristan mahkemesinin 18 Ocak 2016 tarihinde ABAD'dan ön karar (*preliminary ruling*) istemesiyle konu ABAD'a taşınmıştır. Üye ülkelere göre sınır-ötesi karayolu taşımacılığı üye ülkelerin yetkisinde olan, GB'nin kapsamadığı bir konudur ve transit geçişte alınan parasal yük mallar için değil malları taşıyan araçlara getirilmektedir⁹⁶⁹. Türkiye ise transit geçişte alınan parasal yükün GB içerisinde malların serbest dolaşımını olumsuz etkilediğini belirtmektedir⁹⁷⁰.

ABAD, 19 Ekim 2017 tarihli kararında “[AB] ülkelere mal taşıyan Türk nakliyecilerinden alınan geçiş ücretlerinin gümrük vergisine eş etkili bir tedbir olması nedeniyle [GB'ye] aykırılık teşkil ettiğini” belirtmiştir⁹⁷¹. Ancak, bu kararı şimdilik Macaristan uygulamaktadır. Aslında, tüm üye ülkelerin uygulaması gerekmektedir.

⁹⁶⁸Dünya Bankası, *Evaluation of the EU-Turkey Customs Union*, 85830-TR, 28 Mart 2014, s. 50.

⁹⁶⁹Case C-65/16, *Istanbul Lojistik Ltd v Nemzeti Adó- és Vámhivatal Fellebbviteli Igazgatóság*, 19 Ekim 2017, ECLI:EU:C:2017:770, par. 32.

⁹⁷⁰*Ibid.*, par. 28.

⁹⁷¹*Ibid.*, par. 39.

Uygulamada ise diğer üye ülkelerin benzer uygulamalara son vermesi için “hukuki süreçlerin devam etmesi” gerekmektedir⁹⁷².

Diğer bir konu Türkiye'nin OTİP'e uyumunun yarattığı asimetridir. Türkiye'nin ortaklık hukuku uyarınca 2001 yılına kadar sanayi ürünleri açısından AB'nin serbest ticaret rejimine uyum sağlaması gerekmiştir⁹⁷³. Türkiye'nin uyum sağlamakla yükümlü olduğu tercihli anlaşmalar (STA'lar) ve otonom rejimler (GSP, GSP-*plus* ve EBA) 1/95 sayılı OKK'nın ilgili ekinde listelenmiştir⁹⁷⁴. Uyumun bu kısmına ‘statik’ uyum denilmektedir. Ancak, Türkiye'nin uyumu ilgili ekte yer alan rejimlerle sınırlı değildir. İlgili ekte yer almayan, daha sonraki yıllarda akdedilen tercihli anlaşmalar ve otonom rejimlere uyumu da kapsamaktadır. Buna, ‘dinamik’ uyum denmektedir. Gstöhl, Türkiye için benimsenen yaklaşıma bu yüzden “kısmen dinamik” demektedir⁹⁷⁵.

3.2.1.1.1. Ortak Ticaret Politikasına Uyum Kapsamında Türkiye'nin Avrupa Birliği'nin Serbest Ticaret Anlaşmalarına Uyumu

Ortaklık politikası Türkiye aleyhine en büyük asimetriyi OTİP kanalıyla yaratmaktadır. Türkiye'nin ticaret politikasının neredeyse tamamen AB tarafından belirlenmesi gerekmektedir. OTİP uyumu Türkiye'yi yeni bir ilişki modeli olan Tercihli

⁹⁷²T. Candan, “Türkiye-AB Ortaklık Hukukunda Son Gelişmeler: ABAD'ın C-65/16 Sayılı “İstanbul Lojistik Ltd.” Kararı Hakkında Bir Değerlendirme”, *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 23(38), 2018, s. 168.

⁹⁷³Türkiye, Ankara Anlaşması md. 10.2 ve 1/95 sayılı OKK md. 13.1 uyarınca OGT'ye, 1/95 sayılı OKK md. 16 uyarınca OTİP'e uyum sağlamak zorundadır.

⁹⁷⁴1/95 sayılı OKK, *op. cit.*, Ek X.

⁹⁷⁵Gstöhl, “Models of External Differentiation in the EU's Neighbourhood: An Expanding Economic Community?”, *op. cit.*, s. 865.

Ticaret Anlaşması (TTA) müzakere etmeye itmektedir, çünkü sanayi ürünlerinde OGT uygulandığı için AB'nin STA perspektifinde yer almayan ülkelere Türkiye sanayi ürünlerinde ticaret tavizi verememektedir. Bu yüzden, TTA'larda Türkiye, yalnızca GB'nin kapsamadığı ve dolayısıyla, OTİP ve OGT uyumu gerektirmeyen tarım ürünlerinde ticaret tavizi tanıyabilmektedir. Karşı taraf, sanayi ürünlerinde Türkiye'ye açılım yapmaktadır⁹⁷⁶.

Diğer bir deyişle, OTİP ve OGT uyumu Türkiye'nin kendi öncelikli coğrafyası ile STA imzalamasına imkân tanımamaktadır. Bu yüzden Türkiye, daha rekabetçi olduğu sanayi ürünleri yerine daha az rekabetçi olduğu tarım ürünlerinde liberalizasyona gitmek zorunda kalmaktadır. Karşılığında sanayi ürünlerinde açılım elde edilmektedir.

Türkiye, OGT'yi uyguladığından ve GB'de menş kuralları uygulanmadığından AB'nin STA'ları sanayi ürünleri ve işlenmiş tarım ürünlerinin sanayi payı için Türkiye pazarına dolaylı giriş imkânı sağlamaktadır. Bu giriş dolaylıdır çünkü, AB'nin serbest ticaret rejiminden faydalanan ülkeler ürünlerini doğrudan Türkiye'ye yolladıklarında MFN gümrük vergisi uygulanmaktadır. Ancak, bu ülkelerin ürünleri bir defa AB üzerinden giriş yaptıklarında Türkiye'nin de dahil olduğu GB alanında serbestçe dolaşabilmektedir. Bu asimetrinin önüne geçmek için Türkiye'nin o ülkeyle ayrı bir STA imzalaması gerekmektedir.

⁹⁷⁶Türkiye-İran TTA, 29 Ocak 2014 tarihinde imzalanmış ve 1 Ocak 2015 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Pakistan, Azerbaycan ve Özbekistan ile TTA müzakereleri devam etmektedir.

Ayrıca, AB'nin yeni STA'ları AB için ucuz hammadde imkânı yaratmaktadır. Aynı imkân o ülkeyle STA imzalanıncaya kadar Türkiye açısından geçerli değildir⁹⁷⁷. Sonuç olarak, Türkiye'nin AB pazarında AB'nin yeni STA ülkelerinin mallarıyla rekabet etmesi gerekmektedir⁹⁷⁸. Bu, GB içerisindeki rekabeti olumsuz etkilemektedir⁹⁷⁹.

Türkiye'nin STA imzalayabileceği ülkeler üçe ayrılmaktadır. İlk grup, AB'nin STA imzaladığı ülkelerden oluşmaktadır. İkinci grup, AB'nin henüz imzalamadığı ancak, STA müzakere ettiği ülkelerden oluşmaktadır. Üçüncü grup, AB'nin henüz STA müzakere etmediği ancak, müzakere etmeyi düşündüğü ülkelerden oluşmaktadır. Türkiye, bir ülkeyle STA müzakerelerine daha erken bir tarihte başlasa dahi AB, bu STA'ların önce AB'de yürürlüğe girmesini ya da eş zamanlı bir şekilde AB'de ve Türkiye'de yürürlüğe girmesini istemektedir⁹⁸⁰. Bu STA'lar AB'den önce Türkiye'de yürürlüğe girmeleri halinde dolaylı bir şekilde AB pazarına erişim sağlamaktadır. Türkiye'nin çoğu kez maruz kaldığı asimetriye AB maruz kalmak istememektedir.

⁹⁷⁷F. de Ville ve N. Gheyle, “The Unintended Consequences of the Transatlantic Trade and Investment Partnership Negotiations”, *The International Spectator*, 54(1), 2019, s. 18-19.

⁹⁷⁸Avrupa Komisyonu, “Commission Staff Working Document: Impact Assessment Accompanying the Document Recommendation for a Council Decision Authorising the Opening of Negotiations with Turkey on an Agreement on the Extension of the Scope of the Bilateral Preferential Trade Relationship and on the Modernisation of the Customs Union”, SWD(2016) 475 final, Brüksel, 21 Aralık 2016, s. 14 [Avrupa Komisyonu Etki Değerlendirmesi].

⁹⁷⁹Dünya Bankası, *op. cit.*, s. 25-28.

⁹⁸⁰Örneğin, Türkiye'nin K. Makedonya, Bosna-Hersek, Suriye, Gürcistan ve Malezya ile imzaladığı STA'lar Türkiye'de AB'ye göre daha erken bir tarihte yürürlüğe girmiştir.

Örneğin, büyük bir ekonomi olması nedeniyle özellikle Malezya STA'nın önce Türkiye'de yürürlüğe girmesini AB, OTİP uyumuna aykırı olarak değerlendirmiştir⁹⁸¹.

OTİP uyumu kapsamında bugüne kadar Türkiye 38 tane STA imzalamıştır. Bunlardan ODA ülkeleriyle imzalanan 11 STA, bu ülkelerin AB üyelikleri nedeniyle feshedilmiştir. Bu ülkelerle ticari ilişkiler artık GB kanalıyla sürdürülmektedir. 22 STA halen yürürlüktedir⁹⁸².

⁹⁸¹2019 İlerleme Raporu, *op. cit.*, s. 110.

⁹⁸²Türkiye-Suriye STA, Türkiye tarafından 6 Aralık 2011 tarihli Bakanlar Kurulu Kararı ile askıya alınmıştır. Türkiye-Ürdün STA, Ürdün'ün fesih bildiriminde bulunması üzerine 22 Kasım 2018 tarihinde sona ermiştir. Ürdün tarafı Türkiye'den STA kapsamında ithalatı yapılan ürünlerin ulusal sanayisini olumsuz etkilediğini ve olumsuz ekonomik koşullarını gerekçe göstererek STA'yı feshetmiştir. Fas, benzer bir sebepten Türkiye ile STA'sını feshetmeyi gündeme getirmiştir. Ancak, Türkiye-Fas STA halen yürürlüktedir. Reuters Staff, "Morocco Threatens to Close Down Turkish Retailer amid Trade Talks, *Reuters*, 11 Şubat 2020.

Tablo 12 İmzalanma ve Yürürlüğe Giriş Yıllarına Göre Türkiye'nin STA'ları

Ülke	İmzalanma Tarihi	Yürürlüğe Giriş Tarihi
EFTA	10 Aralık 1991	1 Nisan 1992
İsrail	14 Mart 1996	1 Mayıs 1997
K. Makedonya	7 Eylül 1999	1 Eylül 2000
Bosna-Hersek	3 Temmuz 2002	1 Temmuz 2003
Filistin	20 Temmuz 2004	1 Haziran 2005
Tunus	25 Kasım 2004	1 Temmuz 2005
Fas	7 Nisan 2004	1 Ocak 2006
Mısır	27 Aralık 2005	1 Mart 2007
Arnavutluk	22 Aralık 2006	1 Mayıs 2008
Gürcistan	21 Kasım 2007	1 Kasım 2008
Karadağ	26 Kasım 2008	1 Mart 2010
Sırbistan	1 Haziran 2009	1 Eylül 2010
Şili	14 Temmuz 2009	1 Mart 2011
Güney Kore	1 Mayıs 2013	1 Mayıs 2013
Morityus	9 Eylül 2011	1 Haziran 2013
Malezya	17 Nisan 2014	1 Ağustos 2015
Moldova	11 Eylül 2014	1 Kasım 2016
Faroe Adaları	16 Aralık 2014	1 Ekim 2017
Singapur	14 Kasım 2015	1 Ekim 2017
Kosova	27 Eylül 2013	1 Eylül 2019
Venezuela	17 Mayıs 2018	21 Ağustos 2020
BK	29 Aralık 2020	1 Ocak 2021

Kaynak: DTÖ'nün *Regional Trade Agreements* veri tabanından derlenmiştir.

Aşağıdaki tabloda yer alan ülkelerle STA müzakereleri tamamlanmıştır. İç onay süreçlerinin tamamlanmasının ardından yürürlüğe gireceklerdir.

Tablo 13 Türkiye'nin Müzakere Süreci Tamamlanan STA'ları

Ülke	İmzalanma Tarihi
Lübnan	24 Kasım 2010
Sudan	24 Aralık 2017
Katar	4 Eylül 2018

Kaynak: DTÖ'nün *Regional Trade Agreements* veri tabanından derlenmiştir.

AB'nin STA'larının Türkiye aleyhine yarattığı asimetriyi ortadan kaldırmak için AB, STA'larına ikinci bölümde değinilen Türkiye klotunu eklemektedir. Bu klot bağlayıcı değildir. Bu yüzden, bazı ülkeler Türkiye ile STA müzakere etmek istemeyebilmektedir⁹⁸³. Müzakereye başlayanlardan bazılarıysa AB ile imzalamış oldukları STA'nın Türkiye pazarına dolaylı girişe izin verdiğinin farkında olduklarından sanayi ürünlerinde Türkiye'ye gümrük vergisi indirim ya da muafiyeti tanımak için çok fazla tarımsal ticaret tavizi talep etmektedir.

Ayrıca, AB artık çok sayıda ülke ile derin ve kapsamlı STA müzakere etmektedir. GB, derin ve kapsamlı STA'ların kapsadığı hizmet ticareti, yatırımlar, kamu alımları, tarım ve diğer yatay hükümleri kapsamadığı halde karşı ülkenin talebi üzerine Türkiye de benzer bir politika izlemek zorunda kalmaktadır. Örneğin, Türkiye ve Singapur arasındaki serbest ticaret rejimi derin ve kapsamlı STA şeklinde müzakere edilmiştir. Dolayısıyla, GB ilişkisine rağmen AB ile Türkiye arasında liberalizasyona konu olmayan hizmetler ticaretinde Singapur ile liberalizasyona gidilmiş ve yatay konularda DTÖ-*plus* kurallara yer verilmiştir.

3.2.1.1.2. Ortak Ticaret Politikasına Uyum Kapsamında Türkiye'nin Avrupa Birliği'nin Otonom Rejimlerine Uyumu

STA'ların yanı sıra Türkiye, AB'nin otonom ticaret rejimine (GSP, GSP-*plus* ve EBA) sanayi ürünleri ve işlenmiş tarım ürünlerinin sanayi payı kapsamında uyum

⁹⁸³Avrupa Komisyonu Etki Değerlendirmesi, *op. cit.*, s. 14.

sağlamaktadır⁹⁸⁴. Türkiye, politik nedenlerle Ermenistan'ı kapsam dışı tutmaktadır⁹⁸⁵. Bu sapmayı AB, OTİP'e aykırı olarak değerlendirmektedir⁹⁸⁶.

Günümüzde, Türkiye ve AB'nin yanı sıra Avustralya, Belarus, Kanada, İzlanda, Japonya, Kazakistan, Yeni Zelanda, Norveç, Rusya, İsviçre ve ABD'nin kendi GSP rejimi bulunmaktadır. Türkiye ve AB arasındaki ticari ilişkiler GB üzerinden ve Türkiye ile Norveç, İsviçre ve İzlanda arasındaki ticari ilişkiler Türkiye-EFTA STA üzerinden devam ettiği için AB'nin ve Norveç, İsviçre ve İzlanda'nın GSP rejimlerinden Türkiye yararlanamamaktadır. Bunun dışında, ABD, 1975 yılından itibaren Türkiye için uygulamakta olduğu GSP rejimini 2019 yılında sonlandırmaya karar vermiştir⁹⁸⁷. Gerekçe olarak, Türkiye'nin artık ekonomik açıdan yeterince geliştiği gösterilmiştir. Bununla birlikte, Türkiye, gelişmekte olan bir ülke olarak Avustralya, Belarus, Japonya, Kazakistan, Yeni Zelanda ve Rusya'nın GSP rejiminden yararlandırılmaktadır⁹⁸⁸. Diğer bir deyişle, bu ülkeler Türkiye'ye GSP kapsamında tek taraflı ticaret tavizi tanımaktadır.

Ekonomik gelişmişlik düzeyi nedeniyle diğer ülkelerin tek taraflı tavizlerinden yararlandırılan Türkiye'nin aynı zamanda AB'nin GSP, GSP-*plus* ve EBA rejimine uyum

⁹⁸⁴DTÖ, *Turkey Trade Policy Review*, *op. cit.*, s. 36.

⁹⁸⁵*Ibid.* Türkiye'nin otonom ticaret rejiminden faydalanan ülkelerin listesi için lütfen bkz.: UNCTAD, "Generalized System of Preferences Handbook on the Scheme of Turkey", UNCTAD/ITCD/TSB/Misc.74/Rev.1, Cenevre, 2017, s. 20-26.

⁹⁸⁶2019 İlerleme Raporu, *op. cit.*, s. 110.

⁹⁸⁷ABD Ticaret Temsilciliği, "United States will Terminate GSP Designation of India and Turkey", Basın Açıklaması, Vaşington, 3 Nisan 2019.

⁹⁸⁸UNCTAD, "Generalized System of Preferences List of Beneficiaries", UNCTAD/ITCD/TSB/Misc.62/Rev.7, Cenevre, 2018, s. 8.

sağlaması ortaklık ilişkisinin asimetrisini göstermektedir. Özellikle Türkiye'nin Avrupa Komisyonu altındaki Genelleştirilmiş Tercihler Sistemi Komitesi'ne katılamaması ve AB'nin belirlediği ülkeler ve sanayi ürünleri için tek taraflı bir şekilde ulusal pazarını açmak zorunda kalması ortaklığın eşitler arası bir ilişki olmadığını, hiyerarşik ve asimetrik olduğunu göstermektedir.

3.2.1.2. Tarım Ürünlerinin Serbest Dolaşımı ve Ortak Tarım Politikasına Uyum

Tarım ürünleri ve işlenmiş tarım ürünlerinin tarım payı GB'ye dahil değildir. Ancak, tarım ürünleri ticareti ortaklık ilişkisinin bir parçasıdır. Diğer bir deyişle, Türkiye ve AB arasındaki tarımsal ticarete birtakım OKK'lar vasıtasıyla STA benzeri kurallara göre tercihli bir ticaret rejimi uygulanmaktadır.

Ankara Anlaşması'nda ortaklık ilişkisinin tarım ürünlerini kapsamayı öngörülmüştür⁹⁸⁹. Konunun detayları Katma Protokol'de belirtilmiştir. Katma Protokol'e göre Türkiye'nin tarım ürünlerinin serbest dolaşımını sağlamak için 22 yıl içerisinde OTP'ye uyumunu artırması gerekmektedir⁹⁹⁰. OTP'ye uyumu kolaylaştırmak için “tarım politikası kurulurken ve geliştirilirken Türk tarımının çıkarları dikkate alınacak” ve Türkiye, OTP alanındaki mevzuat teklifleri hakkında bilgilendirilecektir denilmiştir⁹⁹¹. 22 yılın sonunda Ortaklık Konseyi, Türkiye'nin OTP'ye yeterince uyum sağladığına

⁹⁸⁹Ankara Anlaşması, *op. cit.*, md. 11.

⁹⁹⁰Katma Protokol, *op. cit.*, md. 33.1.

⁹⁹¹*Ibid.*, md. 33.2

karar verdiği takdirde tarım ürünlerinin GB'ye dahil edilmesi öngörölmüştür⁹⁹². Tarım ürünleri GB'ye dahil edilene kadar tercihli bir rejimin uygulanmasına karar verilmiştir⁹⁹³. Böylelikle, tarım ürünlerinde uygulanacak tercihli rejim Katma Protokol'de tespit edilmiştir⁹⁹⁴. Başlangıçta, çok sayıdaki tarımsal üründe AB tarafından tek taraflı ticaret tavizi tanınmıştır. Türkiye'nin AB'ye tarım ürünlerinde tercihli bir rejimi ileride tanıyacağından bahsedilmiştir⁹⁹⁵.

1973 yılında yürürlüğe giren Katma Protokol'de öngörölen 22 yıllık sürenin tamamlanmasının ardından 1/95 sayılı OKK'da Türkiye'nin OTP'ye uyum sağlamak için ilave süreye ihtiyaç duyduğu belirtilmiştir⁹⁹⁶. OTP'ye uyum sağlandığı takdirde tarım ürünlerinin serbest dolaşımdan yararlanabileceği hususu tekrar edilmiştir⁹⁹⁷. Tarım ürünleri GB'ye dahil edilinceye kadar tarımsal ürünlerdeki tercihli rejimin genişletilerek sürdürölmesine karar verilmiştir⁹⁹⁸. Dolayısıyla, tarafların karşılıklı olarak birbirine tanıdıkları tarımsal tavizler 1/97 sayılı OKK'da işlenmiş tarım ürünleri, 1/98 sayılı OKK'da temel tarım ürünleri için genişletilmiştir. GB'den farklı olarak bu OKK'larda menşe kuralı uygulanmaktadır.

⁹⁹²*Ibid.*, md. 34.1.

⁹⁹³*Ibid.*, md. 35.1.

⁹⁹⁴*Ibid.*, Ek VI.

⁹⁹⁵*Ibid.*, Ek VI md. 17.

⁹⁹⁶1/95 sayılı OKK, *op. cit.*, md. 24.2.

⁹⁹⁷*Ibid.*, md. 27.

⁹⁹⁸*Ibid.*, md. 26.

AB, 1/98 sayılı OKK uyarınca Türkiye'ye balıkçılık ürünleri dahil tarım ürünlerinde *ad valorem* gümrük vergisi uygulamama karar almıştır⁹⁹⁹. Yalnızca spesifik gümrük vergisi uygulayabilmektedir. İlgili OKK Ek I'deki ürünlerde ise tarife kotası veya mevsimsel imtiyaz uygulamaktadır. Diğer bir deyişle, 1/98 sayılı OKK Ek I'de aksi belirtilmedikçe AB, Türkiye'den tarımsal ithalatına *ad valorem* gümrük vergisi uygulamamaktadır. Tarife kotası, mevsimsel imtiyaz ya da spesifik vergi uygulamaktadır.

Türkiye, *ad valorem* gümrük vergisi uygulamama taahhüdünde bulunmamıştır. Türkiye'nin AB'den tarımsal ithalata uyguladığı tercihli rejim yalnızca 1/98 sayılı OKK Ek IV'te yer alan ürünleri kapsamaktadır. Tarife kotası veya mevsimsel imtiyazlardan oluşmaktadır. Bunun dışındaki tarımsal ithalata üçüncü ülkelere uyguladığı gümrük vergisini (MFN gümrük vergisi) uygulamaktadır.

Türkiye'nin AB'ye tarımsal ihracatı önemli ölçüde liberalizasyona uğramıştır. Ancak, gümrük vergisi indirimi ya da muafiyeti kanalıyla liberalizasyon, Türkiye'nin AB pazarına girişini garanti altına almamaktadır. AB'nin SPS-*plus* kuralları Türkiye'nin ihracatı önünde engel olmaya devam etmektedir.

Günümüzde, Türkiye tarımsal tarife satırlarının yalnızca %20'si için AB'ye gümrük vergisi uygulamamaktadır¹⁰⁰⁰. Türkiye, STA'larında AB'ye tanıdığı kadar ya da tanıdığından daha fazla tarımsal ticaret tavizini diğer ülkelere vermiştir. Türkiye'nin bazı STA ülkeleri ve gümrük vergisi uygulanmayan tarımsal tarife satırı oranları şu şekildedir:

⁹⁹⁹1/98 sayılı OKK, *op. cit.*, Protokol I md. 2.

¹⁰⁰⁰DTÖ, *Turkey Trade Policy Review, op. cit.*, s. 56.

Bosna-Hersek (%96) Şili (%20,9) Güney Kore (%20,5) ve EFTA (%20,2)¹⁰⁰¹. Bu oran, GSP-*plus* ülkeleri için %25,7 ve EBA ülkeleri için %26,8'dir¹⁰⁰².

AB tarımsal tarife satırlarının %56,5'i Türkiye'ye açıktır¹⁰⁰³. AB, Türkiye'ye tanıdığından daha fazla tarımsal ticaret tavizini diğer ülkelere vermiştir. AB'nin bazı STA ülkeleri ve gümrük vergisi uygulanmayan tarımsal tarife satırı oranları şu şekildedir: Fas (%97,7) Mısır (%95,7) Gürcistan (%95,2) Arnavutluk ve Makedonya (%92,2) Ukrayna (%77,5) ve Kolombiya (%71,3). Bu oran, GSP-*plus* ülkeleri için %54,6 ve EBA ülkeleri için %96,5'tir¹⁰⁰⁴.

Görüldüğü gibi GB'ye rağmen Türkiye ve AB, diğer ülkelere daha fazla tarımsal ticaret tavizi tanımıştır. GB tarım ürünlerini kapsamadığı için Türkiye, tarım ürünlerinde üçüncü ülkelere yönelik olarak OGT'ye uyum sağlamamaktadır. Örneğin, Türkiye'nin tarım ürünlerinde uyguladığı gümrük vergisi oranı ortalaması %41,8'dir¹⁰⁰⁵. Bu oran, AB'de %12'dir¹⁰⁰⁶. AB'nin tarım ürünlerinde diğer ülkelere tanıdığı ticaret tavizleri Türkiye pazarına dolaylı bir erişim imkânı yaratmamaktadır. Ancak, Türkiye'ye tanınan ticaret tavizlerini aşındırmaktadır.

¹⁰⁰¹*Ibid.*

¹⁰⁰²*Ibid.*

¹⁰⁰³DTÖ, *European Union Trade Policy Review*, WT/TPR/S/395, Cenevre, 10 Aralık 2019, s. 204-205.

¹⁰⁰⁴*Ibid.*

¹⁰⁰⁵DTÖ, *Turkey Trade Policy Review*, *op. cit.*, s. 51.

¹⁰⁰⁶DTÖ, *European Union Trade Policy Review*, *op. cit.*, s. 62.

Tarım sektörü Türkiye için önemlidir. Dünyanın en büyük yedinci tarımsal üreticisi olan Türkiye’de tarımın gayri safi yurt içi hasıla (GSYİH) içerisindeki payı %9, istihdam içerisindeki payı %21’dir¹⁰⁰⁷. Türkiye’nin tarımsal ihracatı ve ithalatında AB ilk sırada yer almaktadır. Türkiye, AB’nin tarımsal ithalatında altıncı sırada yer almaktadır¹⁰⁰⁸. Tarımsal ihracatında on birinci sırada yer almaktadır¹⁰⁰⁹.

Tablo 14 Türkiye’nin Tarımsal Ticareti ve AB’nin Payı (milyon ABD doları, %)

Yıl	Türkiye’nin Dünyaya Tarımsal İhracatı	Türkiye’nin Dünyadan Tarımsal İthalatı	AB’nin Türkiye’nin Tarımsal İhracatındaki Payı	AB’nin Türkiye’nin Tarımsal İthalatındaki Payı
1985	1.723	549	35	25
1995	4.354	2.567	45	32
1997	5.227	2.732	40	21
2002	3.752	2.006	46	24
2005	7.828	3.463	49	27
2010	12.040	7.683	37	27
2014	17.995	12.418	31	22
2019	17.746	12.651	35	27

Kaynak: Uluslararası Ticaret Merkezi’nin *Trade Map* veri tabanı üzerinden hesaplanmıştır.

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi OKK’lar kanalıyla Türkiye-AB tarımsal ticaretinde ticaret hacmi artmıştır. Türkiye hala önemli ölçüde kendi kurallarını belirleyebildiği için tarım ürünleri ticareti daha az asimetriktir. Türkiye için gerekli karar şekillendirme ve karar alma mekanizmaları geliştirilmeden GB’nin tarım ürünlerine

¹⁰⁰⁷DTÖ, *Turkey Trade Policy Review*, op. cit., s. 121.

¹⁰⁰⁸Türkiye’den önce sırasıyla şu ülkeler yer almaktadır: ABD, Brezilya, Norveç, Çin, Arjantin ve Ukrayna. Uluslararası Ticaret Merkezi’nin *Trade Map* veri tabanı üzerinden hesaplanmıştır.

¹⁰⁰⁹Türkiye’den önce sırasıyla şu ülkeler yer almaktadır: ABD, Çin, İsviçre, Japonya, Rusya, Norveç, Suudi Arabistan, Kanada, Avustralya, Güney Kore. Uluslararası Ticaret Merkezi’nin *Trade Map* veri tabanı üzerinden hesaplanmıştır.

genişletilmesi tarım ürünleri ticaretini hiyerarşik ve asimetrik hale getirecektir. Türkiye'nin ulusal politikalarını belirleme otonomisine zarar verecektir.

AB, kendi tarım sektörünü uzun yıllar boyunca artık kırmızı kutu destek olarak nitelendirilen destek modeliyle desteklemiştir¹⁰¹⁰. Kırmızı kutu destekler üretim bolluğuna ve tarım sektörünün gelişmesine yol açmıştır¹⁰¹¹. Üretim bolluğu sonucu oluşan arz fazlası için ihracat sübvansiyonu verilmiştir¹⁰¹². Bu yüzden, gelişmekte olan ülkeler bu dönemde AB'ye ihracat yapamadıkları gibi diğer ülke pazarlarında AB'nin ihracat sübvansiyonlarıyla desteklenen tarımsal ihracatıyla rekabet etmek zorunda kalmıştır¹⁰¹³.

Yıllar içerisinde gerçekleştirdiği OTP reformlarıyla bu destek modelinden vazgeçen AB, Türkiye'den kendi destekleme modeline uyum sağlamasını istemektedir¹⁰¹⁴. Ancak, AB üyesi olmadığı için Türkiye, AB'nin tarımsal ödemelerinden yararlanamamaktadır. AB'nin destek modeline uyum sağlamanın maliyetini bu ödemelerle telafi edemeyecektir. Bu durum, Türkiye tarım sektörü ve AB tarım sektörü

¹⁰¹⁰Fark ödemeleri, müdahale alımları, pazar fiyat desteği ve girdi destekleri gibi tarımsal desteklerin ticareti bozucu etkisi olduğu düşünülmektedir. Bu yüzden, AB tarımsal desteklerin üreticilere fiyat ve üretimden bağımsız gelir ödemeleri ve kırsal kalkınma yardımları şeklinde yapılmasını istemektedir. Bunlara yeşil kutu destek denilmektedir. Tarımsal destekler ve kutular hakkında lütfen bkz.: DTÖ, "Domestic Support in Agriculture: the Boxes".

¹⁰¹¹J. A. McMahon, "International Agricultural Trade Reform and Developing Countries: The Case of the European Community", *International and Comparative Law Quarterly*, 47(3), 1998, s. 633-636.

¹⁰¹²*Ibid.*

¹⁰¹³*Ibid.*

¹⁰¹⁴OTP ve reformları hakkında lütfen bkz.: Dinan, *op. cit.*, s. 354-373.

arasındaki gelişmişlik farkını ve AB'nin rekabet üstünlüğünü sürekli hale getirecektir. Dolayısıyla, Türkiye'nin OTP'ye tam uyumu yalnızca gerçekçi bir AB üyeliği ihtimali oluştuğunda ya da GB'ye tarım ürünlerinin dahil edilmesinden beklenen fayda beklenen maliyeti aştığında gerçekleşebilecektir.

Daha önce belirtildiği gibi AB'nin SPS-*plus* kuralları ve giriş fiyatı uygulaması Türkiye'nin AB pazarına girişini zorlaştırmaktadır¹⁰¹⁵. Birtakım ürünlerin SPS-*plus* kurallar gerekçe gösterilerek ithalatının yapılmaması AB pazarını koruma işlevi görmektedir¹⁰¹⁶. Türkiye, AB'nin kuralları kadar katı kurallara uyum sağlamayı gerektirmeyen alternatif pazarlar bulabildiği için tarım sektörü, 'piyasa gücü' veya 'ticari güç' olarak AB'nin daha az güçlü olduğu bir alandır¹⁰¹⁷. Bu yüzden, 'ticaret sayesinde güç' kavramsallaştırmasının gerektirdiği norm ve kural transferini AB, bu alanda yeterince yapamamaktadır.

¹⁰¹⁵Giriş fiyatı uygulamasına göre bir ürünün ithalat fiyatı AB tarafından belirlenen giriş fiyatının altında ise *ad valorem* gümrük vergisine ilave spesifik vergi uygulanmaktadır. Eşik fiyat da denilmektedir.

¹⁰¹⁶Türkiye'nin karşılaştığı pazara giriş sorunları hakkında lütfen bkz.: ABD Ticaret Temsilciliği, *2019 National Trade Estimate Report on Foreign Trade Barriers*, Vaşington, Mart 2019, s. 184-193.

¹⁰¹⁷Damro, "Market Power Europe", *op. cit.*, s. 682-699; Meunier ve Nicolaïdis, *op. cit.*, s. 906-925.

3.2.1.3. Hizmet Ticaretinin Liberalizasyonu ve İşçilerin Serbest Dolaşımı

AB’de gerçek ve tüzel kişiler, herhangi bir üye ülkede serbestçe iş kurabilmekte ve sınır ötesi hizmet sunabilmektedir¹⁰¹⁸. Ayrıca, bazı meslekler için yeterlilikler, belirli kurallar çerçevesinde karşılıklı olarak tanınmaktadır¹⁰¹⁹. GB’de hizmet ticaretinin liberalizasyonuna gidilmemiştir. Ancak, ihtimal dahilindedir¹⁰²⁰. Ek Protokol’ün tam olarak uygulanması şartına bağlı olarak müzakereleri askıya alınan sekiz fasıl arasında İş Kurma Hakkı ve Hizmet Sunumu Serbestisi faslı da bulunmaktadır. Bu yüzden, Türkiye ve AB arasındaki hizmetler ticareti DTÖ bünyesindeki Hizmet Ticareti Genel Anlaşması kapsamında yapılmaktadır¹⁰²¹. İşçilerin Serbest Dolaşımı faslı Kıbrıs tarafından tek taraflı bir şekilde bloke edilmektedir¹⁰²².

AB’de hizmet ticareti konusu üç başlık altında yer almaktadır. Birinci başlık, mali hizmetler, telekomünikasyon hizmetleri, enerji hizmetleri ve ulaştırma hizmetleri gibi AB düzeyinde düzenlenen hizmetlerden oluşmaktadır. İkinci başlık, Hizmetler Direktifi altında düzenlenen hukuk hizmetleri, muhasebecilik hizmetleri, inşaat hizmetleri ve işletmeler ilgili hizmetlerden oluşmaktadır. Üçüncü başlık ise üye ülke

¹⁰¹⁸2019 İlerleme Raporu, *op. cit.*, s. 73.

¹⁰¹⁹*Ibid.*

¹⁰²⁰Katma Protokol, *op. cit.*, md. 41.1.

¹⁰²¹K. Binder, *Reinvigorating EU-Turkey Bilateral Trade: Upgrading the Customs Union*, Briefing, European Parliamentary Research Service, PE 599.319, Mart 2017, s. 4.

¹⁰²²Yalnızca, Türkiye ve AB üye ülkeleri arasında imzalanan “16 adet ikili sosyal güvenlik anlaşması” kanalıyla sosyal güvenlik sistemlerinde uyumlaştırmaya gidilmiştir. 2019 İlerleme Raporu, *op. cit.*, s. 73.

düzeyinde düzenlenen kamu hizmetlerinden (sağlık hizmetleri, eğitim hizmetleri ve sosyal hizmetler) oluşmaktadır¹⁰²³.

Ankara Anlaşması'nda Türkiye ve AB'nin, iş kurma ve sınır ötesi hizmet sunumu önündeki engelleri, Roma Antlaşması'nın ilgili maddelerini esas alarak kademeli bir şekilde kaldıracabileceği ifade edilmiştir¹⁰²⁴. Ayrıca, Roma Antlaşması'nın ilgili maddeleri esas alınarak Türkiye ve AB arasında işçilerin serbest dolaşımının kademeli olarak hayata geçirileceği belirtilmiştir¹⁰²⁵. Buna ilaveten, taraflar, Katma Protokol'de iş kurma ve sınır ötesi hizmet sunumunda birbirine karşı yeni kısıtlama getirmemeyi taahhüt etmiştir¹⁰²⁶. Hizmet ticaretinin liberalizasyonunun OKK'lar kanalıyla hayata geçirileceği belirtilmiştir¹⁰²⁷.

Katma Protokol'de, işçilerin serbest dolaşımı konusunda muhtemel tarihlerden bahsedilmiştir:

¹⁰²³K. Dawar ve S. Togan, *Bringing EU-Turkey Trade and Investment Relations up to Date*, Workshop, PE. 535.014, Directorate-General for External Policies [Avrupa Parlamentosu], Brüksel, Mayıs 2016, s. 36.

¹⁰²⁴Ankara Anlaşması, *op. cit.*, md. 12-14. Roma Antlaşması'nın hizmet ticaretinin liberalizasyonu ile ilgili maddeleri şunlardır: md. 55-56 ve md. 58-65. Roma Antlaşması'nın yerleşme hakkının liberalizasyonu ile ilgili maddeleri şunlardır: md. 52-56 ve md. 58.

¹⁰²⁵Ankara Anlaşması, *op. cit.*, md. 12. Roma Antlaşması'nın anılan maddeleri şunlardır: md.48-50.

¹⁰²⁶Katma Protokol, *op. cit.*, md. 41.1.

¹⁰²⁷*Ibid.*, md. 41.2.

Türkiye ile Topluluk üyesi devletler arasında işçilerin serbest dolaşımı, [...] Anlaşmanın yürürlüğe girişinden sonraki [12.] yılın sonu ile [22.] yılın sonu arasında kademeli olarak gerçekleştirilecektir¹⁰²⁸.

Katma Protokol md. 36 uyarınca işçilerin serbest dolaşımının 1976 ya da 1986 yılında hayata geçirilmiş olması gerekiyordu. Ancak, 1973 yılında Almanya, AB dışından misafir işçi alımını durdurunca ve 1980 yılında Türk vatandaşları için vize şartı getirince hayata geçirilememiştir¹⁰²⁹.

Katma Protokol'de hizmet ticaretinin liberalizasyonu OKK'lar kanalıyla gerçekleştirilecektir denildiğinden hizmet ticaretinin ve kamu alımlarının liberalizasyonu için Nisan 2000'de Türkiye-AB Ortaklık Konseyi altında görüşmelere başlanmıştır¹⁰³⁰. Taraflar, ortak bir paydada buluşamadıkları için görüşmeler 2004 yılında askıya alınmıştır.

¹⁰²⁸Katma Protokol, *op. cit.*, md. 36. Katma Protokol md. 37'de işçilerin serbest dolaşımı hayata geçirilene kadar Türk vatandaşlarının “çalışma şartları ve ücret bakımından” AB üye ülke vatandaşlarından daha farklı bir muameleye tabi tutulmaması gereğinden bahsedilmiştir. Vatandaşlık yüzünden herhangi bir ayrımcılık yapılamayacağı ve bu konuda Roma Antlaşması md. 7'nin uygulanacağı Ankara Anlaşması md. 9'da da belirtilmiştir.

¹⁰²⁹E. Göral ve M. Dartan, “The Customs Union in the Context of EU-Turkey Relations: An Evaluation of Current Debates”, *Marmara Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 24(2), 2016, s. 20.

¹⁰³⁰Türkiye-AB Ortaklık Konseyi, “Decision No. 2/2000 of 11 April 2000 on the Opening of Negotiations Aimed at the Liberalisation of Services and the Mutual Opening of Procurement Markets Between the Community and Turkey (2000/377/EC)”, *Official Journal of the European Union*, L 138, 9 Haziran 2000.

3.2.1.4. Kamu Alımlarının Liberalizasyonu

Kamu alımlarının liberalizasyonu konusundaki AB kuralları, “kamu sektörünün mal, hizmet ve yapım işi alımlarının ayrımcılık yapılmaksızın eşit muamele temelinde [...] açık ve şeffaf olmasını” amaçlamaktadır¹⁰³¹. Kamu alımlarının liberalizasyonu Ankara Anlaşması’nda düzenlenmemiştir. Bununla birlikte, 1/95 sayılı OKK’da şu ifadeye yer verilmiştir:

Bu Kararın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren mümkün olan en kısa süre içinde, Ortaklık Konseyi tarafların kamu alımları piyasalarını birbirlerine açmalarına yönelik görüşmelerin başlatılması için bir tarih belirler¹⁰³².

Bu doğrultuda, 2002 yılında Ortaklık Konseyi bünyesinde başlatılan görüşmeler taraflar ortak bir paydada buluşamadığı için 2004 yılında askıya alınmıştır. GB’nin kamu alımlarına genişletilmesi için Türkiye’nin yurt içi fiyat avantajları, teklif veren uygunluk kısıtlamaları, yerel üretim şartları ve diğer istisna ve muafiyetleri kaldırması gerekmektedir¹⁰³³. Türkiye, DTÖ Kamu Alımları Anlaşması’na taraf değildir. Yalnızca gözlemci statüsü bulunmaktadır. AB, taraftır. Türkiye, AB’nin Kamu Alımları Anlaşması altındaki taahhütlerinden Anlaşma’ya taraf olmadığı için yararlanamamaktadır.

Kamu alımlarının liberalizasyonu DTÖ üye ülkelerinin üzerinde anlaştığı bir konu değildir. Bu yüzden, AB artık STA’lar kanalıyla bu konuda açılım elde etmeye

¹⁰³¹2019 İlerleme Raporu, *op. cit.*, s. 75.

¹⁰³²1/95 sayılı OKK, *op. cit.*, md. 48.

¹⁰³³ Avrupa Komisyonu Etki Değerlendirmesi, *op. cit.*, s. 11.

çalışmaktadır¹⁰³⁴. Katılım müzakerelerinde Kamu Alımları faslına herhangi bir blokaj uygulanmamaktadır. Ancak, kamu kaynaklarının tahsisini ilgilendirdiği için politik açıdan hassas bir konudur¹⁰³⁵. Bu yüzden, liberalizasyona gidilmemiştir.

Hizmet ticareti ve kamu alımlarının liberalizasyonu konusuna dördüncü bölümde GB'nin modernizasyonu bahsinde daha detaylı bir şekilde yer verilecektir. Tarafların beklentileri ve bu iki sektörde uyumlaştırmayı zorlaştıran hususlar anlatılacaktır.

3.2.2. Ortaklık Kanalıyla Mevzuat Uyumu

Türkiye'nin belirli politikalarını AB ile uyumlaştırması gereğine Ankara Anlaşması'ndan itibaren yer verilmiştir¹⁰³⁶. Bununla birlikte, esasen 1/95 sayılı OKK'da geniş bir şekilde düzenlenmiştir. TBT, OTİP, OGT, IPR, gümrük mevzuatı ve rekabet kuralları GB'nin işleyişle doğrudan ilgili oldukları için Türkiye tarafından uyum sağlanması gereken konulardır¹⁰³⁷. 1/95 sayılı OKK'da "Ortaklık Konseyi, ortaklığın kaydettiği ilerlemeye göre uyumlaştırmanın gerekli olduğu alanların kapsamını

¹⁰³⁴Bu konu hakkında lütfen bkz.: S. Woolcock, "The European Union's Policy on Public Procurement in Preferential Trade Agreements", M. Bungenberg ve diğerleri (der.) *European Yearbook of International Economic Law* içinde, Cham: Springer, 2017, s. 361-380.

¹⁰³⁵Türkiye'de kamu alımlarının iç politikadaki önemi ve ekonomi politiği hakkında lütfen bkz.: S. Ülgen, *Trade as Turkey's EU Anchor*, Brüksel, Carnegie Europe, 13 Aralık 2017, s. 11-13.

¹⁰³⁶Örneğin, Ankara Anlaşması md. 16'da şu ifadeye yer verilmiştir: "Akit Taraflar, Topluluğu kuran Antlaşma'nın üçüncü büyük bölümünün 1. kısmında yer alan rekabet, vergileme ve mevzuatın yaklaştırılması ile ilgili hükümlerde anılan ilkelerin, ortaklık ilişkilerinde uygulanması gerektiğini kabul ederler".

¹⁰³⁷1/95 sayılı OKK, *op. cit.*, md. 8, md. 12-13, md. 16, md. 28, md. 31 ve md. 39-41.

genişletme kararı alabilir” ifadesine de yer verilmiştir¹⁰³⁸. Bu yüzden, Türkiye’nin mevzuat uyum yükümlülüğü Ortaklık Konseyi’nin alacağı bir kararla genişletilebilecektir.

Türkiye’nin mevzuat uyumu yükümlülüklerini yerine getirmesi için sınırlı işbirliği, yardımlaşma ve teknik yardım fırsatlarından 1/95 sayılı OKK’da bahsedilmiştir. Örneğin, TBT’ye ilişkin olarak taraflar “standardizasyon, metroloji ve kalibrasyon, kalite, akreditasyon, test ve belgelendirme konularında” işbirliği yapacaktır denilmiştir¹⁰³⁹. Benzer bir ifadeye, Türkiye’nin tekstil sektöründe OTİP’e uyumunu kolaylaştırmak için yer verilmiştir¹⁰⁴⁰. Ayrıca, IPR uyumunu kolaylaştırmak için AB tarafından teknik yardım yapılabileceği belirtilmiştir¹⁰⁴¹. Gümrük konularında idari merciler arasında yardımlaşma konusu 1/95 sayılı OKK Ek VII’de detaylı bir şekilde düzenlenmiştir¹⁰⁴². Ancak, işbirliği hükümlerine rağmen yeterli kurumsal entegrasyonun sağlanmaması Türkiye’nin uyumunu zorlaştırmaktadır.

3.2.2.1. Rekabet ve Devlet Yardımları Kurallarına Uyum

AB’nin rekabet ve devlet yardımları mevzuatına uyum, tüm OA’larda yer alan bir husustur. Rekabet kurallarını uyumlaştırmanın amacı piyasalarda, firmaların serbestçe rekabet edebilmesini sağlamak ve böylece, tüketiciler için daha fazla seçenek ve fiyat

¹⁰³⁸*Ibid.*, md. 54.2.

¹⁰³⁹*Ibid.*, md. 8.4.

¹⁰⁴⁰*Ibid.*, md. 12.2.

¹⁰⁴¹*Ibid.*, Topluluğun Ek 8’e İlişkin Açıklaması.

¹⁰⁴²*Ibid.*, Ek VII.

avantajı yaratmak şeklinde ifade edilmektedir¹⁰⁴³. Bu yüzden, GB içerisinde “rekabetin engellenmesi, kısıtlanması veya bozulması amacını güden veya sonucunu veren” tüm uygulamalar yasaklanmıştır¹⁰⁴⁴. Bu doğrultuda, Türkiye tarafından Rekabetin Korunması Hakkında Kanun kabul edilmiş ve Rekabet Kurumu kurulmuştur¹⁰⁴⁵. Katılım müzakereleri kapsamında Rekabet Politikası faslına herhangi bir blokaj uygulanmamaktadır. Ancak, bu faslın müzakerelerine henüz başlanmamıştır. Türkiye’nin uyumu ortaklık kanalıyla gerçekleşmektedir.

Rekabet kurallarının yanı sıra Türkiye’nin AB’nin devlet yardımları politikasına uyum sağlaması gerekmektedir. Bu uyumun nasıl hayata geçirileceğine Ortaklık Konseyi’nin karar vereceği ifade edilmiştir¹⁰⁴⁶.

1/95 sayılı OKK’da devlet yardımları hakkında şu ifadeye yer verilmiştir:

[AB üye ülkelerinin] veya Türkiye'nin herhangi bir biçimde Devlet kaynaklarını kullanarak sağladıkları ve belli girişimlerin kayırılması veya belli ürünlerin üretiminin özendirilmesi suretiyle rekabeti aksatan veya aksatma tehlikesi taşıyan her türlü yardım, [AB] ile Türkiye arasındaki ticareti etkilediği ölçüde [GB’nin] iyi işleyişiyle bağdaşmaz¹⁰⁴⁷.

¹⁰⁴³U. Aydın ve K. Kirişçi, “With or Without the EU: Europeanisation of Asylum and Competition Policies in Turkey”, *South European Society and Politics*, 18(3), 2013, s. 385-386.

¹⁰⁴⁴1/95 sayılı OKK, *op. cit.*, md. 32.1.

¹⁰⁴⁵Böylece, 1/95 sayılı OKK md. 39.2’de anılan koşullar yerine getirilmiştir. S. Togan, “The EU-Turkey Customs Union: A Model for Future Euro-Med Integration”, *MEDPRO Technical Report*, no. 9, Mart 2012, s. 10-11.

¹⁰⁴⁶1/95 sayılı OKK, *op. cit.*, md. 37.1.

¹⁰⁴⁷*Ibid.*, md. 34.1.

Ayrıca, devlet yardımlarının Roma Antlaşması md. 92-93 temelinde AB devlet yardım şemaları ile uyumlaştırılması ve AB'ye bildirilmesi gerekmektedir¹⁰⁴⁸. 2010 yılında Devlet Desteklerinin İzlenmesi ve Denetlenmesi Hakkında Kanun kabul edilmiş olmasına rağmen gerekli uyum düzeyine henüz ulaşılmamıştır¹⁰⁴⁹. Bu yüzden, GB'ye rağmen taraflar, birbirine karşı *anti-dumping*, korunma önlemleri ve telafi edici vergi gibi ticaret politikası savunma araçlarını hala kullanmaktadır¹⁰⁵⁰. GB içerisinde ticaret politikası savunma araçlarının kullanılması malların serbest dolaşımını olumsuz etkilemektedir¹⁰⁵¹. Örneğin, AB'nin İsviçre hariç EFTA ülkeleriyle ilişkilerini düzenleyen AEA Anlaşması'nda bu araçların kullanılmasına izin verilmemektedir¹⁰⁵².

Ayrıca, Türkiye ve AB, üçüncü ülkelere yönelik tedbirleri koordineli bir şekilde almamaktadır¹⁰⁵³. Örneğin, AB, üçüncü bir ülkenin sanayi malına karşı *anti-dumping* uygulayarak kendi pazarına girişi zorlaştırmakta iken aynı ürün Türkiye pazarına ve dolayısıyla, dolaylı bir şekilde GB alanına girebilmektedir. Bu durumun tam tersi Türkiye'nin *anti-dumping* uyguladığı hallerde geçerlidir. Ticaret politikası savunma araçlarının karşılıklı ticarete kaldırılması için Ortaklık Konseyi'nin Türkiye'nin AB

¹⁰⁴⁸*Ibid.*, md. 39.

¹⁰⁴⁹Aydın ve Kirişçi, *op. cit.*, s. 387. Türkiye'de devlet yardımlarının iç politikadaki önemi ve ekonomi politiği hakkında lütfen bkz.: Ülgen, *Trade as Turkey's EU Anchor*, *op. cit.*, s. 13-15.

¹⁰⁵⁰1/95 sayılı OKK, *op. cit.*, md. 44.

¹⁰⁵¹Dünya Bankası, *op. cit.*, s. 40-41.

¹⁰⁵²AEA Anlaşması, *op. cit.*, md. 26.

¹⁰⁵³Dünya Bankası, *op. cit.*, s. 40-41.

rekabet ve devlet yardımı mevzuatına tamamen uyum sağladığını ve etkili bir şekilde uyguladığını tespit etmesi gerekmektedir¹⁰⁵⁴.

3.2.2.2. Ticarete Teknik Engeller Kurallarına Uyum

1/95 sayılı OKK uyarınca Türkiye'nin AB'nin TBT alanındaki mevzuatına 5 yıl içinde uyum sağlaması öngörülmüştür¹⁰⁵⁵. Uyum sağlanması gereken kuralların Ortaklık Konseyi'nin alacağı bir karar ile belirlenmesi kararlaştırılmıştır¹⁰⁵⁶. Bu doğrultuda, 2/97 sayılı OKK'da Türkiye'nin uyum sağlaması gereken TBT kuralları belirlenmiştir (statik uyum). Uyum yükümlülüğü bu OKK'da yer alan liste ile sınırlı değildir. Türkiye'nin ileride kabul edilecek TBT kurallarını da kabul etmesi beklenmektedir (dinamik uyum)¹⁰⁵⁷.

TBT için AB düzeyinde belirlenmiş ortak kuralların bulunması halinde malların serbest dolaşımı bu kurallara göre yapılmaktadır¹⁰⁵⁸. AB kurallarının olmadığı hallerde, üye ülke ulusal kurallarının malların serbest dolaşımına haksız engel oluşturmaması gerekmektedir¹⁰⁵⁹. AB'ye göre TBT kurallarının uyumlaştırılması, şeffaflık ve öngörülebilirlik açısından önemlidir¹⁰⁶⁰. Yalnızca ortak ülkeler, aday ülkeler ya da STA

¹⁰⁵⁴1/95 sayılı OKK, *op. cit.*, md. 44.

¹⁰⁵⁵1/95 sayılı OKK, *op. cit.*, md. 8.1.

¹⁰⁵⁶*Ibid.*, md. 8.2.

¹⁰⁵⁷*Ibid.*, md. 8.3.

¹⁰⁵⁸Dünya Bankası, *op. cit.*, s. 70.

¹⁰⁵⁹*Ibid.*

¹⁰⁶⁰Dawar ve Togan, *op. cit.*, s. 15.

partneri ülkeler için değil DTÖ bünyesindeki TBT Komitesi'nde AB, TBT kurallarının DTÖ üye ülkeleri arasında uyumlaştırılmasını savunmuştur¹⁰⁶¹.

Günümüzde, TBT alanında AB kuralları üçüncü ülkelere en çok karşılıklı tanıma anlaşmalarıyla transfer edilmektedir¹⁰⁶². Karşılıklı tanıma anlaşmalarıyla “sanayi ürünlerindeki düzenlemeler ve verifikasyon prosedürlerinin karşılıklı tanınması” sağlanmaktadır¹⁰⁶³. Bu anlaşmalarda taraflar, kendi standart ve düzenlemelerini belirli ölçüde devam ettirebildikleri halde “standardizasyon, metroloji, akreditasyon, uygunluk değerlendirmesi, ürünlerin piyasa gözetimi, kalibrasyon ve üretici sorumluluğu” gibi konularda AB uygulamalarına uyum sağlamak ön koşul olmaktadır¹⁰⁶⁴. Dolayısıyla, TBT kuralları için uyumlaştırma yapılabildiği gibi karşılıklı tanıma yoluna da gidilebilmektedir. Taraflar, farklı olsalar dahi kurallarının denk olduğunu kabul edebilmektedir¹⁰⁶⁵.

AB mevzuatına uyum sağlandığı hallerde, Türkiye tarafından sertifikalandırılmış ürünler AB tarafından uygunluk değerlendirmesine alınmadan AB pazarına serbestçe girebilmektedir¹⁰⁶⁶. Ancak, AB tarafından sertifikalandırılmış ürünler her koşulda Türkiye tarafından uygunluk değerlendirmesine alınmadan Türkiye pazarına

¹⁰⁶¹ *Ibid.*

¹⁰⁶² Van Elsuwege, *op. cit.*, s. 642-643.

¹⁰⁶³ *Ibid.*

¹⁰⁶⁴ *Ibid.*

¹⁰⁶⁵ Dawar ve Togan, *op. cit.*, s. 15.

¹⁰⁶⁶ 1/95 sayılı OKK, *op. cit.*, md. 9.

serbestçe girebilmektedir¹⁰⁶⁷. AB kurallarının ‘normatif’ üstünlüğü iddiası ve asimetri bu uygulamada açık bir şekilde görülmektedir.

Türkiye, TBT kurallarına uyumunu özellikle AB tarafından Yeni Yaklaşım benimsenen alanlarda artırmıştır¹⁰⁶⁸. Eski Yaklaşım benimsenen alanlardaki uyumlaştırma tamamlanmamıştır¹⁰⁶⁹. Tüm uyumlaştırma çabasına rağmen TBT kuralları GB alanında malların serbest dolaşımına bazen engel olabilmektedir¹⁰⁷⁰.

TBT kurallarının uyumlaştırılması konusundaki vurgusuna rağmen AB üye ülke uygulamalarının farklılık gösterdiği ve AB’deki bazı uygulamaların haksız tarife-dışı engeller oluşturduğu, örneğin ABD tarafından dile getirilmektedir¹⁰⁷¹. ABD’nin raporuna

¹⁰⁶⁷1/95 sayılı OKK, *op. cit.*, md. 10.1

¹⁰⁶⁸AB, TBT konusunda 1980’li yılların ortalarına kadar Eski Yaklaşım denilen yaklaşımı benimsemiştir. Bu yaklaşıma göre ürün şartları mümkün olan en detaylı şekilde belirleniyor ve uyumlaştırılıyordu. Daha sonra benimsenen Yeni Yaklaşım’a göre ise uyumlaştırma yalnızca sağlık, ürün güvenliği ve çevreyi ilgilendiren konulardaki temel şartlar açısından yapılmaktadır. Piyasaya sunulan ürünlerin gerçekten şartları sağlayıp sağlamadığının denetimi piyasa gözetimi esnasında yapılmaktadır. Ayrıca, hala ulusal düzenlemelerin geçerliliğini koruduğu, uyumlaştırılmamış alanlar da bulunmaktadır. Bu alanlarda karşılıklı tanıma yoluna gidilmektedir. Dünya Bankası, *op. cit.*, s. 36.

¹⁰⁶⁹Dawar ve Togan, *op. cit.*, s. 15. GB kurulmadan önce, Türkiye, uluslararası akreditasyon kuruluşlarına üye değildi. Bu yüzden, “Türkiye’deki akreditasyon organı tarafından sağlanan akreditasyon uluslararası alanda tanınmamaktaydı”. Türk Standartları Enstitüsü, AB standart belirleme organlarına 2012 yılında tam üye olmuştur. Tam üye olmadan önce ortak üyeydi ve oy hakkı bulunmuyordu. Dünya Bankası, *op. cit.*, s. 32.

¹⁰⁷⁰2019 İlerleme Raporu, *op. cit.*, s. 70-72. Türkiye’nin TBT uyumu hakkında detaylı bilgi için lütfen bkz.: Togan, *op. cit.*, s. 7-9; DTÖ, *Turkey Trade Policy Review*, *op. cit.*, s. 70-75.

¹⁰⁷¹ABD Ticaret Temsilciliği, *2019 National Trade Estimate Report on Foreign Trade Barriers*, *op. cit.*, s.168-184.

göre, AB standartları dışındaki standartların denkliğini ispatlamak zor ve masraflıdır¹⁰⁷². Çünkü, ilgili AB üye ülkesinin başka bir standardın denkliğini tanıyacağı kesin değildir¹⁰⁷³. Bu yüzden, AB pazarına ihracat yapmak isteyen ABD’li üreticiler AB standart belirleme organlarının belirlediği TBT kurallarını kullanmak zorunda kalmaktadır¹⁰⁷⁴. ABD’nin raporunda, ABD’li üreticinin “anamlı bir doğrudan ya da temsili katılma ya da teknik bilgi sağlama imkânı sunulmadan geliştirilen standarda” uyum sağlamak zorunda kaldığı belirtilmektedir¹⁰⁷⁵. Üçüncü ülkelerin, kendi standartlarının denkliğini ispatlamak yerine AB standart belirleme organları tarafından belirlenen “yabancı” TBT kurallarını AB pazarına sorunsuz giriş için kabul ettiği Nicolaidis ve Egan tarafından da dile getirilmektedir¹⁰⁷⁶.

3.2.2.3. Gümrük Kurallarına Uyum

Türkiye’nin AB’nin gümrük mevzuatına uyum sağlayacağı Katma Protokol ve 1/95 sayılı OKK’da belirtilmiştir¹⁰⁷⁷. Uyum sağlanması gereken konulardan bazıları şunlardır: malların menşei ve gümrük değeri, malların GB bölgesine girişi, gümrük beyannamesi, serbest dolaşıma giriş, ekonomik etkisi olan gümrük işlemleri ve erteleme rejimleri, malların dolaşımı, gümrük borcu ve itiraz hakkı, taklit malların serbest dolaşıma

¹⁰⁷²*Ibid.*, s. 175.

¹⁰⁷³*Ibid.*

¹⁰⁷⁴*Ibid.*

¹⁰⁷⁵*Ibid.*

¹⁰⁷⁶K. Nicolaidis ve M. Egan, “Transnational Market Governance and Regional Policy Externality: Why Recognize Foreign Standards?”, *Journal of European Public Policy*, 8(3), 2001, s. 454-473.

¹⁰⁷⁷Katma Protokol, *op. cit.*, md. 6; 1/95 sayılı OKK, *op. cit.*, md. 28.1.

sokulmasını yasaklayan önlemler, AB'nin gümrük vergisi istisnaları sistemini düzenleyen kurallar ve bazı tekstil ürünleri için menşe kanıtlarına ilişkin kurallar¹⁰⁷⁸.

Bu doğrultuda, Türkiye'de gümrük idaresinin modernizasyonu için 1995 yılında Dünya Bankası destekli bir proje hayata geçirilmiştir¹⁰⁷⁹. GB kurulduktan sonra da uyumlaştırma çalışmaları devam etmiştir¹⁰⁸⁰. Ortaklık kanalıyla gümrük idaresinde AB mevzuatına ileri düzeyde uyum sağlanmıştır¹⁰⁸¹. Bu uyum sayesinde Türkiye, STA'larında ve DTÖ bünyesindeki Ticaretin Kolaylaştırılması Anlaşması'nda daha kolay bir şekilde ileri düzeyde yükümlülük üstlenebilmektedir¹⁰⁸².

Türkiye ve AB arasındaki GB'de homojen bir piyasa ve hukuk düzeni yaratılmadığı bu çalışmada vurgulanmıştır. Aslında, AB homojen uygulamaları zaman zaman kendi içerisinde dahi hayata geçirememektedir. Örneğin, gümrük idaresi kuralları AB düzeyinde düzenlenmiş olmasına rağmen bu kuralları her üye ülkenin gümrük idaresi

¹⁰⁷⁸1/95 sayılı OKK, *op. cit.*, md. 28.1.

¹⁰⁷⁹DTÖ, *Turkey Trade Policy Review*, *op. cit.*, s. 45-50.

¹⁰⁸⁰Bu konu hakkında lütfen bkz.: Togan, *op. cit.*, s. 6.

¹⁰⁸¹Dünya Bankası, *op. cit.*, s. 46.

¹⁰⁸²BKP Development Research and Consulting, *Study of the EU-Turkey Bilateral Preferential Trade Framework, Including the Customs Union, and an Assessment of Its Possible Enhancement*, Avrupa Komisyonu Ticaret Genel Müdürlüğü, Final Report, 26 Ekim 2016, s. 21-22 [BKP Etki Değerlendirmesi].

ayrı ayrı uygulamaktadır¹⁰⁸³. Diğer bir deyişle, AB düzeyinde tek bir gümrük idaresi bulunmadığından üye ülkelerin uygulamaları farklılık gösterebilmektedir¹⁰⁸⁴.

3.2.2.4. Fikri, Sınai ve Ticari Mülkiyet Hakları Kurallarına Uyum

GB'nin IPR için yeterli koruma düzeyi sağlandığı takdirde düzgün bir şekilde işleyebileceği 1/95 sayılı OKK'da teyit edilmiştir¹⁰⁸⁵. Bu yüzden, Türkiye'nin ilgili ekte yer alan uluslararası anlaşmalara taraf olması ve ulusal kurallarını aynı ekte yer alan AB kuralları ile uyumlaştırması gerekmiştir¹⁰⁸⁶. Türkiye'nin taraf olması gereken uluslararası anlaşmalar sanat eserlerinin korunması, IPR'ın ticari yönleri, icra sanatçıları, fonogram üreticileri ve yayın kuruluşlarının korunması, sınai mülkiyet haklarının korunması, markaların tescili amacıyla mal ve hizmetlerin uluslararası tasnifi, yeni bitki çeşitlerinin korunması ve patent işlemleri gibi çok sayıdaki konuyu kapsamaktadır¹⁰⁸⁷. Uyum

¹⁰⁸³ABD Ticaret Temsilciliği, *2019 National Trade Estimate Report on Foreign Trade Barriers*, *op. cit.*, s. 173.

¹⁰⁸⁴ABD'nin raporuna göre kuralların aynı şekilde uygulanmasını sağlamak için kurulan Gümrük Kodu Komitesi gerekli koordinasyonu sağlayamamıştır. Ayrıca, gümrük idarelerinin yanlış uygulamaları yalnızca üye ülke idare mahkemelerine taşınabilmektedir ve her üye ülkede prosedür ve süreç farklılık göstermektedir. AB düzeyinde bir hukuki denetim yalnızca idare mahkemeleri ABAD'tan ilgili AB kuralının yorumlanmasını istediğinde mümkün olabilmektedir. *Ibid.*

¹⁰⁸⁵1/95 sayılı OKK, *op. cit.*, md. 31.

¹⁰⁸⁶*Ibid.*

¹⁰⁸⁷*Ibid.*, Ek VIII md. 1 md. 3 ve md. 7.1.

sağlanması gereken AB mevzuatı aynı ekte yer almaktadır¹⁰⁸⁸. Bu kapsamda, birçok uyumlaştırma çalışması yapılmış ve uluslararası anlaşmaya taraf olunmuştur¹⁰⁸⁹.

IPR, katılım müzakerelerinin de konusudur. Fikri Mülkiyet Hukuku faslındaki müzakereler 2008 yılında başlamıştır. Türkiye'nin mevzuat uyumu iyi düzeyde olmasına rağmen uygulamada sıkıntı yaşanmaktadır¹⁰⁹⁰. Örneğin, Avrupa Komisyonu'nun hazırladığı bir rapora göre Türkiye, AB'nin IPR alanında en çok sıkıntı yaşadığı ülkeler listesinde Hindistan, Endonezya, Rusya ve Ukrayna ile ikinci kategoride yer almaktadır¹⁰⁹¹.

IPR ile ilgili diğer bir konu coğrafi işaretlerdir. AB, Türkiye'den Antep baklavası, Malatya kayısı, Aydın inciri, Aydın kestanesi, Bayramiç Beyazı, Taşköprü Sarımsağı ve Milas zeytinyağı için koruma uygulamaktadır¹⁰⁹². Ancak, bu ürünler baklava, kayısı ya da incir olarak değil şehir isimleriyle korunmaktadır. Bu yüzden,

¹⁰⁸⁸*Ibid.*, Ek VIII md. 4 ve md. 7. Düzenlenen konular arasında şunlar yer almaktadır: kiralama ve ödünç verme hakları, bilgisayar programlarının korunması, zorunlu lisans kuralları, buluşlar için patent alınabilmesine ilişkin kurallar, sınai tasarım mevzuatı kuralları, menşe adları dahil coğrafi işaretlerin korunması, veri tabanlarının korunması, ticari sırların korunması ve bitki çeşitlerine ilişkin hakların korunması.

¹⁰⁸⁹Bu kapsamda, 1994 yılında Türk Patent Enstitüsü kurulmuştur. 2016 yılında adı Türk Patent ve Marka Kurumu olarak değiştirilmiştir. Türkiye'nin IPR konusunda taraf olduğu uluslararası anlaşmaların listesi için lütfen bkz.: DTÖ, *Turkey Trade Policy Review*, *op. cit.*, s. 117.

¹⁰⁹⁰Dünya Bankası, *op. cit.*, s. 48; 2019 İlerleme Raporu, *op. cit.*, s. 78-79.

¹⁰⁹¹Avrupa Komisyonu IPR Raporu, *op. cit.*, s. 9. Birinci kategoride Çin yer almaktadır. Üçüncü kategoride Arjantin, Brezilya, Ekvador, Malezya, Nijerya, Suudi Arabistan ve Tayland yer almaktadır.

¹⁰⁹²AB'nin *Search for Geographical Indications across the European Union and beyond* isimli veri tabanından derlenmiştir.

üçüncü bir ülke baklava, kayısı ya da incir ismini kullanarak AB ile ticaret yapabilmektedir. Yalnızca şehir ve ürün ismini birlikte kullanamamaktadır. Türkiye, Fransa'dan şampanya, İskoçya'dan İskoç viskisi ve İtalya'dan *grana padano*, parmesan peyniri ve Parma jambonu için koruma uygulamaktadır¹⁰⁹³. GB kapsamında düzenlenmiş bir konu değildir. Türkiye ya da AB'nin karşılıklı başvuruları yoluyla ilerlemiştir. GB'nin güncellenmesi halinde coğrafi işaretler konusunun IPR bünyesine dahil edilmesi planlanmaktadır¹⁰⁹⁴.

AB'nin ortak ülkelere ve STA partnerlerine kendi 'ideal' IPR kurallarını transfer etmesi, AB'nin kurmaya çalıştığı 'medeniyetsel hiyerarşiye' işaret etmektedir. AB kurallarının kabul edilmesi gereken 'ideal' kurallar olarak sunulması AB içerisinde IPR ihlallerinin yaşanmadığı kanaatini oluşturmaktadır. Aslında, AB henüz kendi içerisinde tam anlamıyla IPR korumasını sağlayamamaktadır. Örneğin, ABD'nin hazırladığı bir rapora göre Yunanistan ve Romanya, IPR ihlalleri bakımından Türkiye ile aynı kategoride yer almaktadır¹⁰⁹⁵.

ABD'nin aynı raporunda, AB'nin IPR kapsamında coğrafi işaretleri tarım piyasasını korumak için kullandığına ve ABD'nin coğrafi işaretler yüzünden AB pazarına girmekte zorlandığına işaret edilmektedir¹⁰⁹⁶. AB, bir tarım ürününe coğrafi işaret

¹⁰⁹³Türk Patent ve Marka Kurumu, "Coğrafi İşaret ve Geleneksel Ürün Adı İstatistikleri".

¹⁰⁹⁴YDMÇG Raporu, *op. cit.*, s. 3.

¹⁰⁹⁵Raporda, en fazla IPR ihlali yapan ülkeler, "öncelikli izleme listesi" ve "izleme listesi" şeklinde iki ayrı kategoride yer almaktadır. Türkiye, Yunanistan ve Romanya birtakım diğer ülkelerle birlikte izleme listesinde yer almaktadır. ABD Ticaret Temsilciliği, *2019 Special 301 Report*, Vaşington, Nisan 2019, s. 3-4.

¹⁰⁹⁶*Ibid.*, s. 20-21.

kapsamında koruma sağladığında aynı ürünü aynı isimle üreten diğer ülkelerin AB pazarına ya da AB coğrafi işaretini tanıyan üçüncü ülke pazarına girmesi mümkün olmamaktadır. Örneğin, AB, Yunanistan'ın *feta* peynirine 2002 yılından itibaren coğrafi işaret kapsamında koruma sağlamaktadır. Başka bir ülkenin *feta* ismini kullanarak AB ile ticaret yapması mümkün değildir. Eğer bu korumayı üçüncü bir ülke, örneğin AB ile yaptığı bir STA kanalıyla tanırorsa o ülke de başka bir ülkeden *feta* ismiyle peynir satın almamayı taahhüt etmektedir¹⁰⁹⁷.

Üçüncü ülkelerin AB norm ve kurallarına uyum sağlamakta zorlandıklarını ifade ederken üye ülkelerin bu norm ve kuralları tamamen uyguladıkları şeklinde bir kanaat oluşmamalıdır. AB üye ülkelerinin 2018 yılındaki AB hukuku ihlallerini değerlendirmek için Avrupa Komisyonu tarafından hazırlanan bir rapora göre Danimarka, bazı ulusal firmalara coğrafi işaret kapsamında korunan ürün spesifikasyonuna uymayan *feta* peyniri üretme ve AB dışındaki ülkelere satma yetkisi vermiştir¹⁰⁹⁸. Bunun yanı sıra, devlet yardımları, gümrük vergilerinin toplanması ve AB bütçesine aktarılması, mesleki yeterliliklerin tanınması, göç ve iltica ve tarımsal destekler gibi çok sayıdaki konuda üye ülkeler Avrupa Komisyonu tarafından ABAD'a şikâyet edilmiş ya da ABAD tarafından para cezasına çarptırılmıştır¹⁰⁹⁹.

¹⁰⁹⁷AB, AB içerisinde 3265 ürüne coğrafi işaret kapsamında koruma sağlamaktadır. Avrupa Komisyonu, eAmbrosia-the EU Geographical Indications Register.

¹⁰⁹⁸Avrupa Komisyonu, *Monitoring the Application of European Union Law 2018 Annual Report*, Brüksel, 4 Temmuz 2019, s. 5-27.

¹⁰⁹⁹*Ibid.*

AB'nin kendi içerisinde üye ülkelerin tam uyumunu sağlayamadığı konularda Türkiye'nin uyumunu beklemesi Peers'in karar alma süreçlerine katılımı öngörülmediği halde Türkiye'den çok fazla şey beklendiği şeklindeki tespitini doğrulamaktadır¹¹⁰⁰. Türkiye, karar alma süreçlerine katılmadığı gibi karar şekillendirme imkanları da işletilmemektedir.

3.2.3. Ortaklık Kanalıyla Kurumsal Entegrasyon

Burada, Türkiye ve AB arasındaki kurumsal bağın ve sosyalleşme imkanlarının yetersizliğini göstermek amacıyla kurumsal entegrasyon bahsine yer verilecektir. Türkiye-AB ortaklığının kurumları ikinci bölümde anlatılan ortaklığın kurumları ile benzerdir. Bu yüzden, kısaca değinilecektir¹¹⁰¹. Ortaklık kurumlarından yalnızca, GBOK ayrı bir alt başlıkta ele alınacaktır. GBOK, ikinci bölümde anlatılan AEA Ortak Komitesi'ne benzemesine rağmen AEA Ortak Komitesi'nin sahip olduğu kadar karar alma yetkisine sahip değildir. Yetkilerinin artırılması gerekmektedir. Diğer alt başlıklarda ortaklığın karar şekillendirme ve anlaşmazlıkların halli mekanizmalarına ve bu mekanizmaların yeterince uygulanmaması ya da iyi bir şekilde tasarlanmamış olmaları nedeniyle karşılaşılan sorunlara geniş bir şekilde yer verilecektir.

Tüm OA'larda olduğu gibi Türkiye-AB ortaklığında da temel kurum Ortaklık Konseyi'dir¹¹⁰². Ortaklık Konseyi'ne görevlerini yerine getirmesinde yardımcı olması için 1964 yılında Ortaklık Komitesi kurulmuştur. Türkiye'nin adaylığı 1999 yılında ilan

¹¹⁰⁰Peers, *op. cit.*, s. 430.

¹¹⁰¹Türkiye-AB ortaklığının kurumsal yapısı hakkında lütfen bkz.: Can, *op. cit.*, s. 38-43.

¹¹⁰²Ankara Anlaşması, *op. cit.*, md. 6 ve md. 23.

edildikten sonra katılım ortaklığı önceliklerini ve mevzuat uyumunu izlemek için Ortaklık Komitesi altında 8 alt komite kurulmuştur: Tarım ve Balıkçılık; Tek Pazar ve Rekabet; Ticaret, Sanayi ve AKÇT ürünleri; Ekonomik ve Parasal Konular, Sermaye Hareketleri ve İstatistik; Yenilik, Eğitim ve Araştırma Programları; Ulaştırma, Çevre, Enerji ve Trans-Avrupa Şebekeleri; Bölgesel Kalkınma, İstihdam ve Sosyal Politika; Gümrükler, Vergilendirme, Uyuşturucu Kaçakçılığı ve Kara Para Aklanmasının Önlenmesi¹¹⁰³.

GİK, 1969 yılında OKK ile kurulmuştur. Ankara Anlaşması'nın gümrük idaresiyle ilgili hükümlerinin iyi bir şekilde uygulanması için gerekli işbirliğinin yapıldığı bir platformdur¹¹⁰⁴. Avrupa Parlamentosu ve Türkiye Büyük Millet Meclisi arasındaki diyalog, 1965 yılında kurulan Karma Parlamento Komisyonu (KPK) kanalıyla sağlanmaktadır.

3.2.3.1. Gümrük Birliği Ortak Komitesi

GBOK, 1995 yılında kurulmuştur. GB'nin uygulanması hakkında tarafların görüşlerini paylaştığı ve Ortaklık Konseyi için tavsiyeler hazırladığı bir platformdur¹¹⁰⁵. GBOK'un iki tane karar alma işlevi bulunmaktadır. Birinci karar alma işlevine göre Türkiye, OGT'ye eşzamanlı bir şekilde uyum sağlayamadığı hallerde GBOK ilave süre

¹¹⁰³Türkiye-AB Ortaklık Konseyi, "Decision no. 3/2000 of the of 11 April 2000 on the Establishment of Association Committee Subcommittees (2000/378/EC)", *Official Journal of the European Union*, L 138, 9 Haziran 2000.

¹¹⁰⁴Can, *op. cit.*, s. 38-43.

¹¹⁰⁵1/95 sayılı OKK, *op. cit.*, md. 52.

tanınmasına karar verebilmektedir¹¹⁰⁶. İkinci karar alma işlevine göre 1/95 sayılı OKK md. 16.3 uyarınca Türkiye mevzuatı ve AB mevzuatı arasındaki farklılıklar “ticaretin yönünün değişmesine, malların serbest dolaşımının aksamasına veya ekonomik sorunlara” yol açtığına ya da açabileceğine olumsuz etkilenen taraf “[GBOK]’a bilgi vererek gerekli himaye önlemlerini” alabilecektir¹¹⁰⁷. Bunun akabinde, GBOK oybirliğiyle bu önlemleri uygun bulmaya, değiştirmeye ya da kaldırmaya karar verebilmektedir¹¹⁰⁸. Ancak, 1/95 sayılı OKK’ya göre Türkiye’nin beş yıl içerisinde OGT’ye uyum sağlaması gerektiğinden 1/95 sayılı OKK md. 16.3, 2001 yılından sonra işlevini yitirmiştir.

Artık, benzer bir sorun yaşanması halinde 1/95 sayılı OKK md. 58 uyarınca hareket edilmektedir¹¹⁰⁹. Bu maddede tarafların GB’yi doğrudan ilgilendiren alanlardaki farklı uygulamalarının, malların serbest dolaşımını olumsuz etkilemesi, ticareti bozucu etkide bulunması veya ekonomik sorunlara yol açması durumunda gerekli koruyucu tedbirleri alabileceği öngörülmüştür. Örneğin, AB’nin Meksika ile imzaladığı STA, Meksika’nın AB üzerinden Türkiye’ye gümrüksüz bir şekilde otomobil ihracatı yapması nedeniyle önemli bir ticaret sapmasına yol açmıştır¹¹¹⁰. Bunu engellemek için Türkiye md. 58 uyarınca OGT’ye ilave bir gümrük vergisi uygulamıştır¹¹¹¹.

¹¹⁰⁶Ancak, GBOK, hiçbir durumda Türkiye’ye herhangi bir ürün için OGT’den daha düşük bir gümrük tarifesi uygulama yetkisi verememektedir. *Ibid.*, md. 14.2.

¹¹⁰⁷*Ibid.*, md. 16.3.

¹¹⁰⁸*Ibid.*

¹¹⁰⁹*Ibid.*, md. 58.

¹¹¹⁰Sercan Bahadır, “Gümrük Birliği’nde Yeni Dönem Başlıyor”, *Dünya*, 4 Aralık 2015.

¹¹¹¹*Ibid.*

3.2.3.2. Karar Şekillendirme: Danışma ve Bildirim Prosedürleri ile Türkiye'nin Avrupa Komisyonu Altındaki Teknik Komitelere Katılımı

Bu kısımda, 1/95 sayılı OKK'daki karar şekillendirme imkanlarından bahsedilecektir. Toluner'e göre 1/95 sayılı OKK'daki karar şekillendirme haklarının gerekçesi "tam üyeliğin Türkiye'ye bahşedeceği [karar alma] haklarından yoksun kalmanın neden olacağı tek taraflılığın [...] giderilmesidir"¹¹¹². Ancak, Türkiye'ye tanınan karar şekillendirme haklarının çoğu işletilmemektedir. Örneğin, danışma prosedürüyle ilgili 1/95 sayılı OKK'da şu ifadeye yer verilmiştir:

[Avrupa Komisyonu] GB'nin işleyişiyle doğrudan ilgili yeni mevzuat hazırladığı ve [üye ülkelerin] uzmanlarına danıştığı her durumda, Türk uzmanlara da gayri resmi olarak danışır.

[Avrupa Komisyonu, AB Bakanlar Konseyi'ne] teklif sunarken, bu tekliflerin suretlerini Türkiye'ye iletir¹¹¹³.

Türkiye'nin de GB'nin işleyişi ile doğrudan ilgili bir alanda yeni bir taslak oluşturduğunda "[GB'nin] işleyişi üzerindeki etkilerini tam anlamıyla bilerek karar almasını sağlamak üzere" Avrupa Komisyonu'na danışması gerekmektedir¹¹¹⁴. Burada anılan GB'nin işleyişiyle doğrudan ilgili alanlar OTİP, STA'lar, TBT, rekabet, IPR ve gümrük mevzuatıdır¹¹¹⁵.

¹¹¹²Toluner, *op. cit.*, s. 23.

¹¹¹³1/95 sayılı OKK, *op. cit.*, md. 55.1 ve md. 55.2

¹¹¹⁴*Ibid.*, md. 57.2

¹¹¹⁵*Ibid.*, md. 54.2. Bu konudaki kapsamlı bir değerlendirme için lütfen bkz.: Ü. Tekinalp, "Gümrük Birliğinin Türk Hukuku Üzerinde Etkileri", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 55(1-2), 1996, s. 27-86.

Danışma prosedürüyle birlikte bildirim prosedürüne de yer verilmiştir. AB'nin GB'nin işleyişiyle doğrudan ilgili olabilecek mevzuatı kabul ederken “Türkiye'nin GB'nin iyi işleyişini sağlayacak mukabil mevzuatı kabul etmesine imkân sağlamak üzere” GBOK kanalıyla bildirimde bulunması gerekmektedir¹¹¹⁶. Türkiye'nin de GB'nin işleyişiyle doğrudan ilgili olabilecek mevzuatı kabul ederken GBOK kanalıyla bildirimde bulunması gerekmektedir¹¹¹⁷. Ancak, AEA Anlaşması'na taraf olan EFTA ülkeleri için etkili bir şekilde uygulanan danışma prosedürü Türkiye için uygulanmamaktadır.

1/95 sayılı OKK'ya göre Türkiye'nin Avrupa Komisyonu altındaki teknik komitelerden GB'nin işleyişi ile doğrudan ilgili olanlara katılım imkânı bulunmaktadır¹¹¹⁸. Ancak, karar alma sürecindeki önemli rollerine rağmen AB Bakanlar Konseyi ya da Avrupa Parlamentosu altındaki komitelere Türkiye dahil hiçbir üçüncü ülkenin katılımı mümkün değildir.

Türkiye'nin Avrupa Komisyonu altındaki komitelerden hangilerine katılım sağlayabileceği 1/95 sayılı OKK Ek IX'da belirtilmektedir¹¹¹⁹. GBOK'un tavsiyesi üzerine Ortaklık Konseyi'nin alacağı bir kararla listenin genişletilmesi mümkündür¹¹²⁰. Bu komitelerdeki görüşmelerde AB üye ülkeleri ya da üçüncü ülkeler herhangi bir oylama yapmamaktadır. AEA Anlaşması'na taraf olan EFTA ülkeleri ise Avrupa Komisyonu

¹¹¹⁶1/95 sayılı OKK, *op. cit.*, md. 56.1. Ayrıca, md. 14.1 uyarınca OGT'de AB tarafından yapılacak değişikliklerin “yeterli bir süre önce” Türkiye'ye bildirileceği hükme bağlanmıştır.

¹¹¹⁷*Ibid.*, md. 57.4.

¹¹¹⁸*Ibid.*, md. 59-60.

¹¹¹⁹Nomenklatür Komitesi, Gümrük Kodu Komitesi, Dış Ticaret İstatistikleri Komitesi.

¹¹²⁰1/95 sayılı OKK, *op. cit.*, md. 60. Liste, 1995 yılında Tekstil Komitesi ve 1999 yılında Teknik Düzenlemeler Komitesi'ne genişletilmiştir.

altında AEA Anlaşması'yla ilgili olabilecek tüm komitelere katılım sağlayabilmektedir. Dolayısıyla, Türkiye için sınırlı bir katılım öngörülmüştür. Örneğin, Türkiye, GB'nin işleyişle doğrudan ilgili olabilecek Ticaret Politikası Savunma Araçları Komitesi, Genelleştirilmiş Tercihler Sistemi Komitesi gibi komitelere katılım sağlayamamaktadır¹¹²¹.

3.2.3.3. Anlaşmazlıkların Halli

Türkiye-AB ortaklık ilişkisinde etkili bir anlaşmazlıkların halli mekanizması bulunmamaktadır¹¹²². Ankara Anlaşması'na göre Türkiye ya da AB, ortaklık hukukunun uygulanması ya da yorumlanmasına ilişkin herhangi bir konuyu Ortaklık Konseyi'ne taşıyabilmektedir¹¹²³. Ortaklık Konseyi oybirliği ile konuyu çözüme bağlayabilmekte ya da oybirliğiyle konuyu ABAD'a ya da başka bir mahkemeye havale edebilmektedir¹¹²⁴. Ancak, uygulamada Ortaklık Konseyi'nin oybirliğiyle diğer bir taraf aleyhine karar alması zordur¹¹²⁵. Bu yüzden, anlaşmazlıkların halli mekanizması günümüze kadar hayata geçirilmemiştir.

¹¹²¹Dünya Bankası, *op. cit.*, s. 38.

¹¹²²Avrupa Komisyonu Etki Değerlendirmesi, *op. cit.*, s. 6.

¹¹²³Ankara Anlaşması, *op. cit.*, md. 25. Gerçek kişileri ilgilendiren konular Ortaklık Konseyi'ne taşınmamaktadır. Ayrıca, anlaşmazlığın konusu Türkiye, AB ya da üye ülkeleri ilgilendirmelidir. Göral ve Dartan, *op. cit.*, s. 15.

¹¹²⁴Ankara Anlaşması, *op. cit.*, md. 25.

¹¹²⁵Göral ve Dartan, *op. cit.*, s. 15.

Anlaşmazlıkların halli mekanizması hayata geçirilse dahi alınacak karara tarafların uymaması halinde ne yapılacağı konusu düzenlenmemiştir¹¹²⁶. Türkiye, AB ya da üye ülkelerin, kararın gereğini yerine getirdiğini izleyecek bir mekanizma bulunmamaktadır¹¹²⁷. Ayrıca, AEA Anlaşması'nın aksine Türkiye için geçmiş ya da gelecekteki ABAD içtihadını iç hukuka aktaracak bir mekanizma da öngörülmemiştir¹¹²⁸. Yalnızca, “[1/95 sayılı OKK'nın Roma Antlaşması'nın] [...] hükümleriyle esas itibariyle aynı olan [hükümleri, ABAD'ın] ilgili kararlarına göre yorumlanır” ifadesine yer verilmiştir¹¹²⁹. Ancak, nasıl hayata geçirileceği belirtilmemiştir.

1/95 sayılı OKK'da gerçek bir anlaşmazlıkların halli mekanizması yalnızca Türkiye-AB ticaretinde uygulanan himaye önlemleri (*protection measures*), korunma önlemleri (*safeguard measures*) veya dengeleyici önlemler (*rebalancing measures*) için getirilmiştir¹¹³⁰. Konu Ortaklık Konseyi'ne taşındıktan sonra anılan önlemler hakkında altı ay içerisinde karar verilemediğinde taraflardan biri konuyu (oybirliği şartı aranmaksızın) hakeme taşıyabilmektedir¹¹³¹. Anlaşmazlığın iki tarafı 30 gün içinde birer hakem tayin etmektedir¹¹³². Tayin edilen iki hakem, anlaşmazlığın taraflarından “ikisinin

¹¹²⁶Dawar ve Togan, *op. cit.*, s. 13.

¹¹²⁷*Ibid.*

¹¹²⁸Peers, *op. cit.*, s. 424.

¹¹²⁹1/95 sayılı OKK, *op. cit.*, md. 66.

¹¹³⁰1/95 sayılı OKK, *op. cit.*, md. 61.

¹¹³¹*Ibid.*

¹¹³²*Ibid.*, md. 62.3.

de uyruğu olmayan üçüncü hakemi” tayin etmektedir¹¹³³. Hakemlerin oybirliği değil oyçokluğu ile karar vermesi gerekmektedir¹¹³⁴.

Görüldüğü gibi, Türkiye ve AB arasındaki ortaklık ilişkisinde Baur’un ifade ettiği şekliyle ‘hukuki homojenliği’ gözetilecek bir yapı bulunmamaktadır¹¹³⁵. ABAD içtihadının iç hukuka aktarılmaması ve ortaklık hükümlerinin uygulanmasını gözetilecek bir mekanizma olmaması homojen bir hukuk ve piyasa düzeni oluşturulmasını engellemektedir¹¹³⁶. ‘Mevzuata ilişkin homojenlik’ ise sınırlıdır¹¹³⁷. Karar şekillendirme prosedürleri işletilmediğinden ve ortaklığın kurumsal yapısı yetersiz olduğundan homojenliğin zamansal boyutu, yani “mümkün olan en kısa sürede” uyumu sağlayacak bir kurumsal bağ da bulunmaktadır¹¹³⁸. Kurumsallaşmış bir ortak üyeliğin, ‘hukuki homojenlik’ ve ‘mevzuata ilişkin homojenliği’ sağlamaya yardımcı olacağı ve AB’nin talep ettiği ‘dinamik’ uyumu kolaylaştıracağı düşünülmektedir.

3.2.4. Ortaklık Kanalıyla Politik Entegrasyon Gerçekleş midir?

Ankara Anlaşması ya da Katma Protokol’de politik diyalog ya da esaslı hükme yer verilmediği için hazırlık ya da geçiş döneminde Türkiye’nin AB’ye ortaklık kanalıyla

¹¹³³Hakemler tayinlerinden itibaren iki ay içerisinde üçüncü hakemin kim olacağı konusunda mutabakata varmalıdır. Aksi takdirde, “üçüncü hakemi, Ortaklık Konseyi’nin hazırlayacağı yedi kişilik bir listeden” seçmeleri gerekecektir. *Ibid.*

¹¹³⁴*Ibid.*, md. 62.4.

¹¹³⁵Baur, *op. cit.*, s. 35-36.

¹¹³⁶Peers, *op. cit.*, s. 424.

¹¹³⁷Baur, *op. cit.*, s. 35-36.

¹¹³⁸*Ibid.*

politik entegrasyonunu değerlendirmek zordur. Ancak, geçiş döneminde Türkiye’deki demokratikleşme ve insan hakları sorunlarına AB’nin yaklaşımı, ortaklığın yalnızca ekonomik ve ticari entegrasyon için kurulmadığını göstermektedir.

Örneğın, 1/95 sayılı OKK imzalanmadan önce Avrupa Parlamentosu Türkiye’deki insan hakları ihlallerini gündeme getirmiştir¹¹³⁹. Bu doğrultuda, Ekim 1994’te KPK çalışmaları askıya alınmıştır¹¹⁴⁰. Avrupa Parlamentosu, aynı yıl AB Bakanlar Konseyi’ne GB’nin kurulmasına yönelik müzakereleri askıya alma çağrısında bulunmuştur¹¹⁴¹.

Avrupa Parlamentosu, 1/95 sayılı OKK’ya yönelik rızasını (*assent*) 1982 Anayasası’nda ve Terörle Mücadele Kanunu’nda değişiklik yapılması ve genel olarak, insan haklarına saygılı olunması şartına bağlamıştır¹¹⁴². Bu doğrultuda, TBMM’de Anayasa değişiklikleri görüşmelerine başlanmıştır¹¹⁴³. 1982 Anayasası’nda değişiklikler yapılmıştır¹¹⁴⁴. Terörle Mücadele Kanunu’nda ifade özgürlüğünü kısıtlayan hükümlere ilişkin iyileştirme yapılmıştır¹¹⁴⁵. Bu iyileştirmelerin sonucunda, Avrupa Parlamentosu, 1/95 sayılı OKK’ya Avrupa Komisyonu’nun Türkiye’deki demokrasi ve insan hakları gelişmelerini her yıl raporlaması şartıyla 13 Aralık 1995 tarihinde rıza göstermiştir.

¹¹³⁹B. Erdenir, “Gümrük Birliği Sürecinin Türkiye’nin Siyasi Reform Sürecine Yansımaları”, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 12(1), 2013, s. 37-38.

¹¹⁴⁰*Ibid.*

¹¹⁴¹*Ibid.*

¹¹⁴²*Ibid.*

¹¹⁴³Görüşmeler Haziran 1995’te başlamıştır. *Ibid.*, s. 38-40.

¹¹⁴⁴*Ibid.*

¹¹⁴⁵*Ibid.*

Ancak, Toluner'e göre 1/95 sayılı OKK, Türkiye'nin AB'ye katılımını "öngören veya [Ankara Anlaşması gibi] ortaklık ilişkisini yaratan bir işlem olmadığına göre [...] Avrupa Parlamentosu'nun onayına sunulması zorunluluğu" bulunmamaktaydı¹¹⁴⁶.

Dış politik entegrasyon da politik diyalog kanalıyla sağlanmaya çalışılmıştır. Bu konuya, 1/95 sayılı OKK'da yer verilmemiştir. 6 Mart 1995 tarihli Ortaklık Konseyi İlke Kararı ile düzenlenmiştir. Bu kararda "[1/95 sayılı OKK] ile sağlanan anlaşmanın, ortaklığın diğer boyutlarıyla da yürürlüğe konulması suretiyle tamamlanmasının önemi" vurgulanmıştır¹¹⁴⁷. Böylelikle, ortaklık ilişkisinin politik bir boyutunun olduğu teyit edilmiştir.

6 Mart 1995 tarihli Ortaklık Konseyi İlke Kararı'nda politik diyalog "ortak çıkarları ilgilendiren her konuda" yapılacaktır denilmiştir¹¹⁴⁸. Bu amaçla, AB ve Türkiye'nin belirli aralıklarla toplantı gerçekleştirmesi öngörülmüştür. Avrupa Konseyi Başkanı, Avrupa Komisyonu Başkanı ve Türkiye Cumhurbaşkanı'nın (o dönemde Başbakan'ın) yılda bir kez, ilgili dışişleri bakanlarının yılda iki kez görüşmesine karar verilmiştir¹¹⁴⁹. Kıdemli memurların ODGP'ye ilişkin konuları görüşmek üzere yılda iki kez Troyka düzeyinde [dışişleri bakanları düzeyi, dışişleri bakanlıklarındaki politik direktörler (*political directors*) düzeyi ve dışişleri bakanlıklarındaki Avrupa muhabirleri (*European correspondents*) düzeyi] toplanacağı ifade edilmiştir¹¹⁵⁰. Ayrıca, "Türk ve AB

¹¹⁴⁶Toluner, *op. cit.*, s. 12.

¹¹⁴⁷6 Mart 1995 tarihli Ortaklık Konseyi İlke Kararı.

¹¹⁴⁸*Ibid.*

¹¹⁴⁹*Ibid.*

¹¹⁵⁰*Ibid.*

uzmanları arasında, belirli [ODGP] Çalışma Grupları bünyesinde danışma toplantıları düzenlenecek” ve “[ODGP] ile ilgili temel belgeler *ad hoc* esasla Türkiye'ye iletilecektir” denilmiştir¹¹⁵¹.

GB kurulduktan kısa bir süre sonra ilişkiler, Aralık 1997 Lüksemburg Avrupa Konseyi'nde Türkiye aday ilan edilmediği için durma noktasına gelmiştir. Bu yüzden, 6 Mart 1995 tarihli Ortaklık Konseyi İlke Kararı'nın politik entegrasyona yol açtığını söylemek zordur. Türkiye'nin iç ve dış politik entegrasyonu esasen 1999 yılında aday ilan edilmesinin ardından ortaya çıkan katılım motivasyonu ile artmıştır.

GB'yi doğrudan ilgilendiren alanlarda yapılacak işbirliğine 1/95 sayılı OKK'da yer verilmiştir. Sanayi, trans-Avrupa ağları, enerji, ulaştırma, telekomünikasyon, tarım, çevre, bilim, istatistik, adalet ve içişleri, tüketicinin korunması, kültür, enformasyon ve iletişim ve sosyal konularda yapılacak işbirliğine ise 6 Mart 1995 tarihli İlke Kararı'nda yer verilmiştir¹¹⁵².

İşbirliği hükümleri, bu konularda ortak proje, sektörel işbirliği, teknik yardım ve bilgi alışverişini kapsamaktadır¹¹⁵³. Çevre, tarım, telekomünikasyon, ulaştırma ve tüketicinin korunması konularında Türkiye ve AB arasındaki teknik şartlar ve mevzuatın uyumlaştırılması gerektiğinden bahsedilmektedir¹¹⁵⁴. Ayrıca, çevre, bilim, enformasyon ve iletişim alanlarında Türkiye'nin AB program ve ajanslarına katılım sağlayabileceği

¹¹⁵¹*Ibid.*

¹¹⁵²6 Mart 1995 tarihli Ortaklık Konseyi İlke Kararı, *op. cit.*

¹¹⁵³*Ibid.*

¹¹⁵⁴*Ibid.*

belirtilmektedir¹¹⁵⁵. Hatırlanacağı üzere, Avrupa Komisyonu'nun 1997 yılında yayımladığı 'Türkiye ile İlişkilerin Daha Fazla Geliştirilmesi' isimli belgede de benzer ifadelere yer verilmiştir¹¹⁵⁶.

6 Mart 1995 tarihli Ortaklık Konseyi İlke Kararı, ODA ülkeleri ile imzalanan AA'lar ile başlayan politik diyalog ve geniş sektörel işbirliği hükümlerini Türkiye-AB ortaklık ilişkisine dahil etmiştir. Günümüzde bu konuların tamamı katılım müzakereleri tarafından kapsamaktadır. Dolayısıyla, ortaklık kanalıyla bu konularda önemli bir ilerleme sağlandığını belirtmek zordur.

3.2.5. Değerlendirme: Türkiye Harici Farklılaştırılmış Entegrasyonun Neresinde?

Bu tezde, Türkiye'nin AB'ye harici farklılaştırılmış entegrasyonunun kendine özgü olduğu ifade edilmektedir. Ortaklığa dair her konuyu artık katılım süreci de kapsadığı için entegrasyonun hangi kanaldan ve nasıl bir motivasyonla sağlandığını anlamak zor olabilmektedir. Ortaklık ve katılım süreci dışındaki işbirlikleri, harici farklılaştırılmış entegrasyonu pekiştirmektedir. Dolayısıyla, Türkiye-AB ilişkileri iç içe geçmiş, birbirini dışlamayan farklı süreçler tarafından şekillenmektedir. Ortaklık sayesinde Türkiye'nin entegrasyonu hedeflenmiş olmasına rağmen bu entegrasyon sorunlu ve istikrarsızdır.

¹¹⁵⁵*Ibid.*

¹¹⁵⁶Avrupa Komisyonu, "Communication from the Commission to the Council and the European Parliament on the Further Development of Relations with Turkey", *op. cit.*

AB, katılım ve ortaklığı sürekli birbiriyle ilişkilendirmektedir. AB, ortaklığın geliştirilmesini katılıma alternatif değil katılım ihtimalini pekiştirecek bir imkân gibi sunmaktadır. Bilindiği üzere, Avrupa Komisyonu, Türkiye'nin AB üyeliği hakkında 1989 yılında açıkladığı görüşünde ve 1998 yılında yayımladığı Türkiye için Avrupa Stratejisi'nde ortaklığın derinleştirilmesi çağrısında bulunmuştur. Bu yüzden, Uğur, bir makalesinde “Türkiye'nin üyeliğinden kaçınma aracı olacak ortaklık politikası” ifadesine yer vermektedir¹¹⁵⁷. Bu çalışmada ise AB'nin ortaklık politikasına Türkiye'nin üyeliğinden kaçınma aracı olarak yaklaşmaktan vazgeçmesi gerektiği savunulmaktadır. Kurumsallaşmış bir ortak üyelik statüsüyle karşılıklı yarar esasına dayanan bir ilişki tesis edilebileceği düşünülmektedir.

Daha yakın tarihli bir örnek Mayıs 2012'de başlatılan Pozitif Gündem'dir¹¹⁵⁸. Pozitif Gündem ile ilgili olarak Avrupa Komisyonu şöyle demiştir: “pragmatik bir yaklaşımı esas alarak ve ortak çıkarları ilgilendiren konularda somut adımlar atarak [...] daha yapıcı ve pozitif bir ilişki tesis etmek için yeni ve pozitif bir gündem geliştirilmelidir”¹¹⁵⁹. Pozitif Gündem'in amacı GB'nin işleyişini iyileştirmek, STA müzakerelerinde Türkiye ve AB arasındaki koordinasyonu artırmak ve tarafların, ticaret potansiyelinden daha iyi bir şekilde yararlanmak olarak belirtilmiştir¹¹⁶⁰. Pozitif

¹¹⁵⁷Uğur, *op. cit.*, s. 16.

¹¹⁵⁸Avrupa Komisyonu, “Communication from the Commission to the European Parliament and the Council: Enlargement Strategy and Main Challenges 2011-2012”, COM(2011) 666 final, Brüksel, 12 Ekim 2011 [Pozitif Gündem].

¹¹⁵⁹*Ibid.* s. 19

¹¹⁶⁰*Ibid.* Politik reform ile vize, göç, enerji ve terörizmle mücadele konularına da yer verilmiştir.

Gündem'in, katılım sürecine alternatif değil süreci tamamlayıcı olduğu söylenmiştir¹¹⁶¹. Benzer bir açıklama, GB'nin modernizasyonu için de yapılmıştır¹¹⁶². Türkiye, katılıma alternatif modelleri kabul etmeyeceğini birçok kez dile getirmiştir¹¹⁶³.

Ortaklıktan kaynaklanan tüm yükümlülüklerine rağmen Türkiye için sınırlı karar şekillendirme mekanizması tanımlanmıştır. Ortaklığın kurumsal tasarımının yetersizliği, yani Neuwahl'nin ifade ettiği şekliyle 'diplomatik ya da hükümetlerarası karakteri' ya da Lycourgos'un ifade ettiği şekliyle 'otonomi ve iki taraflılığı' nedeniyle Türkiye ve AB arasındaki kurumsal bağ zayıftır¹¹⁶⁴. Karar şekillendirme mekanizmalarının işletilmemesi Türkiye'nin uyumunu zorlaştırmaktadır¹¹⁶⁵. Danışma ve bildirim prosedürlerinin işletilmesi ve Avrupa Komisyonu altındaki ilgili tüm komitelere katılım Türkiye'nin AB norm ve kurallarıyla sosyalleşmesini kolaylaştıracaktır. Bunun yanında, Türkiye ve diğer ortak ülkelerin AB Bakanlar Konseyi ve Avrupa Parlamentosu altındaki ilgili komitelere katılımının sağlanması Gstöhl'ün ifade ettiği 'katılım boşluğunu' ya da 'katılım açığını' azaltacaktır¹¹⁶⁶.

¹¹⁶¹Avrupa Komisyonu, "Positive EU-Turkey Agenda Launched in Ankara", MEMO/12/359, Brüksel, 17 Mayıs 2012.

¹¹⁶²Avrupa Komisyonu, "EU and Turkey Announce Modernisation of Custom Union", Brüksel, 12 May 2015.

¹¹⁶³Dışişleri Bakanlığı AB Başkanlığı, "Customs Union", Ankara, 12 Temmuz 2019.

¹¹⁶⁴Neuwahl, "The EU-Turkey Customs Union: A Balance, but No Equilibrium", *op. cit.*, s. 42; Lycourgos, *op. cit.*, s. 64.

¹¹⁶⁵YDMÇG Raporu, *op. cit.*, s. 2. Dünya Bankası, *op. cit.*, s. 38-39.

¹¹⁶⁶Gstöhl, "The European Union's Different Neighbourhood Models", *op. cit.*, s. 32; Gstöhl, "Models of External Differentiation in the EU's Neighbourhood: An Expanding Economic Community?", *op. cit.*, s. 22.

Ayrıca, GB'ye rağmen AB üyeliğinin makul bir sürede gerçekleşmemesi ve gerçekleşme ihtimalinin gittikçe azalması Türkiye'nin ortaklıktan kaynaklanan yükümlülüklerini yerine getirmesine engel olmaktadır. GB'ye rağmen Türkiye'nin ilave gümrük vergisi getirerek OGT'den sapması veya menşe beyanı şartı getirmesi görece uzun bir geçmişe sahip olan ortaklık ilişkisine rağmen bazı kuralların yeterince içselleştirilemediğini göstermektedir¹¹⁶⁷.

Asimetri en çok OTİP uyumunda görülmektedir. OTİP uyumu, Türkiye'nin kendi öncelikli bölgesiyle serbest ticaret ilişkisi geliştirmesini TTA'larla sınırlandırmaktadır. Ayrıca, AB'nin gündeminde olmamasına rağmen Türkiye, Venezuela ile 18 Mayıs 2018 tarihinde TTA değil STA imzalamıştır. Türkiye-Venezuela STA, OGT'ten önemli bir sapmaya neden olacaktır. Türkiye'nin politik hassasiyetleri nedeniyle Ermenistan'ı kendi GSP rejimi kapsamına almaması, ancak AB'nin bu durumu OTİP'ten sapma olarak değerlendirmesi AB'nin ortaklık ilişkisine hiyerarşik ve asimetrik yaklaşımını göstermektedir. Bölünmüşlüğüne rağmen özellikle, Yunanistan'ın gayretiyle AB üyesi olabilmiş Kıbrıs gibi küçük bir ülkenin Türkiye'nin katılımına ilişkin altı müzakere faslını tek başına veto edebilmesi, ancak Türkiye'nin ortaklık ilişkisi ve OTİP'e uyum sağlama zorunluluğuna rağmen AB'nin otonom rejiminden faydalanacak ülkeler hakkında söz hakkı sahibi olmaması Eriksen ve Fossum'un ifade ettiği 'rastgele gücü' ya da Eriksen'in ifade ettiği 'ortaklık yoluyla tahakkümü' göstermektedir¹¹⁶⁸.

¹¹⁶⁷Malların serbest dolaşımının önündeki engeller hakkında daha detaylı bilgi için lütfen bkz.: BKP Etki Değerlendirmesi, *op. cit.*, s. 13, s. 25 ve s. 53-54.

¹¹⁶⁸Eriksen ve Fossum, "Introduction. Asymmetry and the Problem of Dominance", *op. cit.* s. 2-3; Eriksen, "Political Differentiation and the Problem of Dominance: Segmentation and Hegemony", *op. cit.*, s. 999.

Katılım sürecinden kaynaklanan bütün yükümlülükleri yerine getirdiği takdirde AB üyeliğiyle ödüllendirilmeyebileceğini ya da eksik bir AB üyeliğiyle ödüllendirileceğini bilmek Türkiye'nin uyumunu sekteye uğratmaktadır. Avrupa Komisyonu tarafından 1992 yılında yayımlanan 'Avrupa ve Genişleme Sorunu' isimli belgede aday ülkeler için "kalıcı, daimî olmayan" geçici derogasyonların olabileceğinden bahsedilmiştir¹¹⁶⁹. Bu yaklaşımı yansıtabilecek şekilde Türkiye'nin Müzakere Çerçeve Belgesi'nde kişilerin serbest dolaşımı, yapısal politikalar veya tarım gibi alanlarda uzun geçiş süreleri, derogasyonlar, spesifik düzenlemeler veya daimî korunma hükümlerinin olabileceği belirtilmiştir¹¹⁷⁰. Ancak, bu alanlar AB üyeliğinin Türkiye için en faydalı olabilecek yanlarıdır.

'Avrupa ve Genişleme Sorunu' isimli belgede, Türkiye'nin AB üyeliği için gerekli yükümlülükleri yerine getirmekte zorlanabileceği belirtilmekte ve AB üyeliğinin gerçekleşmemesi halinde "Topluluk, Türkiye'yi Avrupa'nın gelecekteki mimarisinde sıkı bir şekilde tutmak için gerekli tüm tedbirleri almalıdır" denilmektedir¹¹⁷¹. Bu ifadeyle Müzakere Çerçeve Belgesi par. 2 arasındaki benzerlik dikkat çekicidir. 'Avrupa ve Genişleme Sorunu' isimli belgede Türkiye'nin jeopolitik önemine ve bulunduğu bölgenin istikrarını sağlamadaki potansiyeline de dikkat çekilmiştir¹¹⁷². Avrupa Komisyonu tarafından 1997 yılında yayımlanan 'Türkiye ile İlişkilerin Daha Fazla Geliştirilmesi' isimli belgeyle benzer bir yaklaşımdır.

¹¹⁶⁹Avrupa Komisyonu, "Europe and the Challenge of Enlargement", *op. cit.*, s. 12.

¹¹⁷⁰Müzakere Çerçeve Belgesi, *op. cit.*, par. 12.

¹¹⁷¹Avrupa Komisyonu, "Europe and the Challenge of Enlargement", *op. cit.*, s. 17.

¹¹⁷²*Ibid.*

Daha önce belirtildiği gibi OA'lar, tüm protokol ve ekleri ile OKK'lar "Topluluk hukukunun [...] bir parçasını oluşturmaktadır"¹¹⁷³. Ancak, OA'lar her zaman ortak ülke hukuk sisteminde referans noktası olmamaktadır. Bu durum OA'lardaki norm ve kuralların yeterince içselleştirilmemesiyle ilgilidir. Örneğin, Batı Balkan ülkelerinde OA'lar normlar hiyerarşisinde ulusal kanunların üstünde yer almaktadır¹¹⁷⁴. Ancak, çoğu kez ortaklık hukuku bu ülkelerdeki ulusal mahkemelerce doğrudan uygulanmamakta ya da ulusal kanunlar İOA'lar ışığında yorumlanmamaktadır¹¹⁷⁵. Diğer bir deyişle, iç hukukun bir parçası olmasına rağmen ortaklık hukuku katılım öncesinde yeterince kullanılmamaktadır.

Benzer bir durum Türkiye için de geçerlidir. Örneğin, ilave gümrük vergisi ya da menşe beyanı zorunluluğu gibi Türkiye-AB ortaklık hukukuna aykırı uygulamaların hukuka aykırılığının tespiti için nasıl bir yol izlenmesi gerektiği açık değildir¹¹⁷⁶. Göçmen, ortaklık ve katılım ilişkisi nedeniyle Türkiye'deki bazı kanunların AB müktesebatı ile önemli ölçüde uyumlaştırıldığını, ancak ulusal mahkemelerin Türk hukukunu çok sınırlı ölçüde AB hukukuna uyumlu bir şekilde yorumladığını

¹¹⁷³Case 181/73, *op. cit.*, 460: par. 5; Case C-192/89 *op. cit.* I-3501: par. 9.

¹¹⁷⁴M. Mataija, "The Unfulfilled Potential of Stabilisation and Association Agreements Before SEE Courts", S. Rodin ve T. Perisin (der.) *Judicial Application of International Law in Southeast Europe* içinde, Berlin ve Heidelberg: Springer-Verlag, 2015, s. 16-17; S. Blockmans, "Judicial Application of International and European Law in Southeast Europe", S. Rodin ve T. Perisin (der.) *Judicial Application of International Law in Southeast Europe* içinde, Berlin ve Heidelberg: Springer-Verlag, 2015, s. 310-311.

¹¹⁷⁵*Ibid.*

¹¹⁷⁶İlave gümrük vergilerinin ortaklık hukukuna aykırılığı hakkında lütfen bkz.: İ. Göçmen, "1/95 Sayılı Ortaklık Konseyi Kararı Türk Hukukunda Etki Doğurur mu: Malların Serbest Dolaşımının Üç Alt Unsuru Özelinde Bir Değerlendirme", *TBB Dergisi*, 2020, no. 149, s. 274-275.

belirtmektedir¹¹⁷⁷. Yazara göre Türkiye ve AB arasındaki ortaklık ilişkisini tesis eden anlaşma, protokol ve OKK'lar “Türk hukukunda, kendi kendine icra edilebilir nitelik taşıyor ve [...] somut uyuşmazlıkta Türk mahkemeleri önünde ileri sürülebilir”¹¹⁷⁸. Bunun dışında, “AB dostu yorum” önerisinde de bulunmaktadır¹¹⁷⁹. Bu yorum yöntemi “Türk mahkemelerinin bir kısım [uyumlaştırılmış veya uyumlu kabul edilmiş] ulusal hukuku yorumlarken, mümkün olduğu ölçüde, kaynak AB hukuku [ve ilgili ABAD içtihat hukuku] ile uyumlu yorumu tercih etmesi” şeklinde tanımlanmaktadır¹¹⁸⁰.

AB ve üye ülke çıkarları dikkate alınarak oluşturulmuş kurallar, ortak ülke için her zaman uygun mudur? Örneğin, OA'ların ticari hükümlerinde eskiden DTÖ SPS Anlaşması'na atıfta bulunulmaktaydı. Artık, SPS Anlaşması'ndan daha detaylı SPS-*plus* hükümlere yer verilmektedir. Ortak ülke, SPS-*plus* hükümleri kabul etse de gereklerini yerine getirmekte zorlanabilmektedir¹¹⁸¹. AB'nin SPS-*plus* koşullarını karşılamak için katlanılan maliyet AB'ye yapılacak ihracattan beklenen faydadan çok ise ortak ülke kurallara uyum sağlamak yerine alternatif pazar aramaktadır. Breuss'a göre gelişmiş ülkeler bazen iç piyasayı korumak için gerektiğinden daha sıkı standart ve düzenlemeler

¹¹⁷⁷İ. Göçmen, “Avrupa Birliği ile Türkiye İlişkileri Çerçevesinde Türk Mahkemelerinin Avrupa Birliği Hukuku Karşısındaki Tutumuna Yönelik Bir Öneri: AB Dostu Yorum Yöntemi”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 63(1), 2014, s. 147.

¹¹⁷⁸Göçmen, “1/95 Sayılı Ortaklık Konseyi Kararı Türk Hukukunda Etki Doğurur mu: Malların Serbest Dolaşımının Üç Alt Unsuru Özelinde Bir Değerlendirme”, *op. cit.*, s. 267.

¹¹⁷⁹Göçmen, “Avrupa Birliği ile Türkiye İlişkileri Çerçevesinde Türk Mahkemelerinin Avrupa Birliği Hukuku Karşısındaki Tutumuna Yönelik Bir Öneri: AB Dostu Yorum Yöntemi”, *op. cit.*, s. 151 ve s. 160-161.

¹¹⁸⁰*Ibid.*

¹¹⁸¹Türkiye'nin AB SPS koşullarını karşılamakta sorun yaşadığı ve bunun, tarımsal ticareti olumsuz etkilediği Dünya Bankası tarafından dile getirilmiştir. Dünya Bankası, *op.cit.*, s. 66.

getirmektedir¹¹⁸². Bu yüzden, birçok gelişmekte olan ülke, bu “karmaşık” ve “kölüfetsiz” standart ve düzenlemeleri karşılamakta güçlük yaşamaktadır¹¹⁸³. Gelişmekte olan ülkeler, AB pazarına girişte SPS, TBT vb. standart ve kuralları gümrük tarifeleri ve miktar kısıtlamalarından daha büyük bir ticaret engeli olarak görebilmektedir¹¹⁸⁴.

Türkiye'nin AB ile ilişkilerinde fayda-maliyet hesapları ön plandadır. Örneğin, GB'nin tarım ürünlerine dahil edilmesi için Ankara Anlaşması uyarınca Türkiye'nin OTP'ye uyum sağlaması gerekmektedir. Ancak, OTP'nin ilgili kurallarına ve tarım ürünlerinde üçüncü ülkelere yönelik olarak AB OGT'ye uyum sağlamanın beklenen maliyeti daha fazla olacağı için Türkiye, OTP'ye yeterince uyum sağlamamıştır. AB'ye tarımsal ihracatını alternatif bir düzlemde sürdürmektedir. Çünkü, OTP'nin uyum sağlanması gereken önemli bir ayağı tarımsal destek politikasıdır¹¹⁸⁵.

AB, geçmişte tarım sektörünü kalkandıran ve ucuz üretime ve üretim bolluğuna imkân tanıyan tarımsal destekleri piyasa bozucu oldukları gerekçesiyle artık vermemektedir. OTP'ye uyum kapsamında Türkiye'den de vermemesini istemektedir. Türkiye tarımı AB tarımının kalkınma düzeyine gelmeden bu destek politikalarını bırakmak aradaki gelişmişlik farkını sürekli hale getirecektir. Bu da AB'nin çıkarıdır.

¹¹⁸²Breuss, *op. cit.*, s. 265-266.

¹¹⁸³*Ibid.*

¹¹⁸⁴*Ibid.*

¹¹⁸⁵OTP kapsamında AB tarafından Avrupalı üreticilere sağlanan tarımsal desteklerin AB ile aynı ürünlerin ihracatını yapabilecek potansiyelde olan gelişmekte olan ülkeler ve EAGÜ'lerdeki üreticileri olumsuz etkilediği ve kalkınma politikasıyla çeliştiği dile getirilmektedir. A. Matthews, “The European Union’s Common Agricultural Policy and Developing Countries: The Struggle for Coherence”, *European Integration*, 30(3), 2008, s. 388-392.

SPS kuralları açısından 1/95 sayılı OKK'da SPS-*plus* bir hüküm bulunmamaktadır¹¹⁸⁶. GB'nin modernizasyonu ile SPS-*plus* hükümleri kabul etmek gerekecektir.

Diğer bir örnek, devlet yardımlarıdır. Türkiye, GB ilişkisine rağmen AB'nin devlet yardımları politikasına henüz uyum sağlamamıştır. Bu yüzden, AB ile yapılan ticarete halen ticaret politikası savunma araçları kullanılmaktadır¹¹⁸⁷.

Görüldüğü gibi, AB'den gümrük vergisi muafiyeti ya da indirimi elde etmek AB pazarına otomatik ve serbest giriş anlamına gelmemektedir. Benzer şekilde, bir OA'nın imzalanması anlaşmadan beklenen politik, ekonomik, sosyal vb. kazanımların mutlaka elde edileceği anlamına gelmemektedir. AB'nin 'ideal' norm ve kurallarına uyum sağlamak ve tedrici bir şekilde AB tarafından ödüllendirilmeyi beklemek gerekmektedir.

Başlangıçta, ortaklık kanalıyla derin ve kapsamlı bir harici farklılaştırılmış entegrasyon öngörüldüğü halde Türkiye ve AB arasındaki ortaklık mal ticareti ekseninde gerçekleşmiştir. Türkiye açısından AB, mal ticareti konusunda Meunier ve Nicolaïdis'in ifade ettiği 'ticaret sayesinde güç' kavramsallaştırmasına uygun şekilde aktörlük

¹¹⁸⁶SPS konusu 1/95 sayılı OKK'da düzenlenmemiştir. Çünkü, GB tarım ürünlerini kapsamamaktadır. Bunun yerine, Türkiye ve AB arasındaki temel tarım ürünleri ticareti için tercihli bir rejim tesis eden 1/98 sayılı OKK ekinde SPS konusuna kısaca değinilmiştir. Türkiye-AB Ortaklık Konseyi, "Decision No. 1/98 of 25 February 1998 on the Trade Regime for Agricultural Products (98/223/EC)", *Official Journal of the European Union*, L 86, 20 Mart 1998, Joint Statement on Veterinary and Phytosanitary Matters.

¹¹⁸⁷AB'nin ticaret politikası savunma araçları hakkında lütfen bkz.: W. Müller, "The EU's Trade Defence Instruments: Recent Judicial and Policy Developments", M. Bungenberg ve diğerleri (der.) *European Yearbook of International Economic Law* içinde, Cham: Springer, 2017, s. 205-225.

sergileyebilmiştir¹¹⁸⁸. Ancak, aynı etkiyi hizmet ticareti ve kamu alımlarında gösterememiştir. Tarım ticaretinde oldukça sınırlı bir şekilde gösterebilmiştir. Türkiye’yi AB ile ortaklık ilişkisi kurmaya teşvik eden bir konu olmasına rağmen işçilerin serbest dolaşımında ortaklık kanalıyla açılım elde edilememiştir.

Ortaklık politikasıyla elde edilen entegrasyonun sınırlılığı ve Türkiye’nin AB üyeliği hakkındaki tartışmalar ilişkilerin geleceği hakkında düşünmeyi zorunlu kılmaktadır. Farklılaşmanın istisna olmaktan çıkıp giderek norm haline geldiği Avrupa entegrasyonunda Türkiye ile ilişkilerin hiyerarşik olmayan, ‘postkolonyal’ ve demokratik bir ortaklık politikası kanalıyla geliştirilebileceği düşünülmektedir. Böyle bir gelişme, AB üyeliğine sürekli bir alternatif olmak zorunda değildir. Aksine, gerekli şartlar oluştuğunda, ortaklık sayesinde elde edilen entegrasyon katılımı kolaylaştırabilecektir.

¹¹⁸⁸Meunier ve Nicolaïdis, *op. cit.*, s. 906-925.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ORTAKLIK VE FARKLILAŞMA EKSENİNDE TÜRKİYE- AVRUPA BİRLİĞİ İLİŞKİLERİ

Bu çalışmanın iki temel argümanından birincisi, Türkiye ve AB'nin iyileştirilmiş bir ortaklık politikasıyla ilişkilerini geliştirebileceği şeklindedir. İkincisi, Batora ve Fossum'un tanımladığı şekliyle farklılaşmanın Avrupa entegrasyonunun geleceği için en muhtemel senaryo olduğu şeklindedir¹¹⁸⁹. Bu çalışmada, farklılaşmış bir AB'de, demokratik, AB'nin norm ve kurallarıyla sosyalleşmeye ve bunları içselleştirmeye imkân tanıyan 'postkolonyal' bir ortaklık politikası geliştirilirse Türkiye'nin çevrimsel halkalar içerisinde kendisine ortaklık kanalıyla katılım benzeri bir yer edinebileceği ifade edilmektedir.

Bu yüzden, çalışmanın bu bölümünde ortaklık ve farklılaşma ekseninde Türkiye-AB ilişkilerinin ve Avrupa entegrasyonunun geleceği tartışılacaktır. Entegrasyon ve katılım için yeni modeller zaman içerisinde önerilmiştir. Bunların içinde bu çalışmada önerilen ortak üyelik de bulunmaktadır. Öneriler, özü itibarıyla benzerdir. AB'nin değerlerini benimseyen üçüncü ülkelerle tedrici, kısmi bir entegrasyon ve iyileştirilmiş kurumsal bağ önerilerdeki ortak noktadır. Bu önerilerde de farklılaşmanın AB'nin geleceği için en muhtemel ve zorunlu senaryo olduğu ifade edilmektedir. Bu yüzden, bu bölümde AB'nin geleceği tartışmalarına yer verilecektir. Temel olarak, farklılaşma ve

¹¹⁸⁹Batora ve Fossum, Introduction, *op. cit.*, s. 2.

ayrışma senaryosu incelenecektir. AB üye ülkelerinin AB'nin geleceği hakkındaki görüşleri anlatılacaktır.

Türkiye-AB ilişkilerinin geleceği tartışmasında GB'nin modernizasyonu bahsine yer verilecektir. Nedenleri ve süreçten beklentiler anlatılacaktır. Politik konjonktür nedeniyle bu konuda ilerleme kaydedilemediğinin altı çizilecektir. Türkiye-AB ilişkileri açısından önemli bir diğer konu *Brexit*'tir. Bu kapsamda, AB'nin üçüncü ülkelerle ilişkisine muhtemel etkileri tartışılacaktır. Ortak üyelik, iyileştirilmiş ortaklık ve Türkiye-AB ilişkilerinin geleceği hakkında yapılan tez görüşmelerinin bir kısmı bu bölümde aktarılacaktır. Türkiye'nin ortaklık yoluyla entegrasyonu ya da katılımı ihtimaline dair görüş ve değerlendirmelere yer verilecektir.

4.1. Entegrasyon veya Katılım için Yeni Öneriler

Daha önce belirtildiği gibi AB'nin kendi norm ve kurallarını üçüncü ülkelere transfer etmesi kendini 'ideal bir güç' olarak tanımlaması ve diğerleri tarafından ideal bir güç olduğunun kabul edilmesi arayışından kaynaklanmaktadır¹¹⁹⁰. AB'nin kendini idealleştirmesi ortaklık politikasının asimetrik yapısının önemli bir nedenidir. Bu asimetriyi tersine çevirmek için bazı ortak ülkeler AB ile daha fazla kurumsal bağ kurmak istemiştir ve istemektedir.

Ortaklığın kurumsal yapısını yetersiz bulan BK, *Brexit* sonrasında AB ile derin ve kapsamlı bir entegrasyon kurmak istememiştir. Örneğin, BK, "DTÖ sistemi içerisinde

¹¹⁹⁰Cebeci, "European Foreign Policy Research Reconsidered: Constructing an 'Ideal Power Europe' through Theory?", *op. cit.*, s. 579.

serbestçe dünya ile ticari ilişkilerini kurmasını engelleyeceği ve AB'nin [ilgili müktesebatını] tamamen üstlenmeyi gerektireceği” için *Brexit* sonrasında AB ile GB ilişkisi içerisinde kalmayı kabul etmemiştir¹¹⁹¹.

Geçmişte, Ananiadès, ortaklık kurulduktan sonra ilgili AB norm ve kuralları “işlemeye ve gelişmeye” devam ettiği için ortak ülkelerin AB kurumlarının işleyişine katılmasının “önemli bir ihtiyaç” olduğunu belirtmiştir¹¹⁹². Bu yüzden, ortak ülkelerin, ortaklığı ilgilendiren AB müktesebatına ilişkin kararlarda söz hakkı sahibi olması gerektiğini ifade etmiştir¹¹⁹³. AB kurumlarında ortak ülkelere söz hakkı tanınmaması halinde ise örneğin, ortaklığı ilgilendiren konularda yeni bir müktesebat oluşturulurken ortak ülkelerin ortaklık konseyi kanalıyla “rızasının” alınabileceğini söylemiştir¹¹⁹⁴.

Ancak, kurumsal ve hukuki otonomi söylemi uyarınca AB, henüz ortak ülkelere Ananiadès'in ifade ettiği kurumsal hakları tanımamıştır. AB ile derin ve kapsamlı harici entegrasyonun yol açtığı sorunları bertaraf etmek için entegrasyon ve katılım konusunda çeşitli öneriler geliştirilmiştir. Bu önerilere aşağıda yer verilmektedir.

¹¹⁹¹G. Sacerdoti, “The United Kingdom’s Post-Brexit Trade Regime with the European Union and the Rest of the World: Perspectives and Constraints”, *Journal of International Economic Law*, 20(4), 2017, s. 908 ve s. 917.

¹¹⁹²Ananiadès, *op. cit.*, s. s. 227.

¹¹⁹³*Ibid.*, s. 228-229.

¹¹⁹⁴*Ibid.*, s. 232.

4.1.1.Langeheine ve Weinstock’un Derecelendirilmiş Entegrasyon ve Karakaş’ın Aşamalı Entegrasyon Önerisi

Langeheine ve Weinstock, 1985 yılında yayımladıkları bir makalede “derecelendirilmiş entegrasyon (*graduated integration*)” önerisinde bulunmuştur¹¹⁹⁵. Bu öneriye göre her AB üyesi ülke “her Topluluk eyleminde aynı biçimde ve aynı zamanda” yer almayabilecektir¹¹⁹⁶. Diğer bir deyişle, birinci bölümde anlatılan Kölliker’in dörtlü ayırımından “katı (farklılaştırılmamış) entegrasyon” yerine derecelendirilmiş entegrasyonu önermişlerdir¹¹⁹⁷. Yazarlara göre, böylelikle, “durgunluğun önüne geçilecek ve yeni motivasyon yaratılacaktır”¹¹⁹⁸. Bu modelde, AB üyesi olmayan ülkelerin AB’yle entegrasyonundan bahsedilmemektedir. Esnek entegrasyon, değişken geometri ya da seçmeli Avrupa’da olduğu gibi “sektör-spesifik farklılaşmanın olduğu fonksiyonel rejimler” kastedilmektedir¹¹⁹⁹.

Derecelendirilmiş entegrasyona benzer bir yaklaşımı Karakaş, Türkiye için önermiştir¹²⁰⁰. “Aşamalı entegrasyon” modeline göre Türkiye, çeşitli AB politikalarına tedrici bir şekilde dahil edilebilecek ve dahil olduğu politikalar için veto hakkı olmaksızın karar alma sürecine katılım sağlayabilecektir¹²⁰¹. Bu modelde AB üyeliği ihtimali

¹¹⁹⁵Langeheine ve Weinstock, *op. cit.*, s. 186.

¹¹⁹⁶*Ibid.*

¹¹⁹⁷Kölliker, *op. cit.*, s. 50-51.

¹¹⁹⁸*Ibid.*

¹¹⁹⁹Holzinger ve Schimmelfennig, *op. cit.*, s. 294.

¹²⁰⁰Karakaş, “Üye Olmadan Entegrasyon Mümkün mü? Türkiye’nin AB Üyeliğinin Hukuki Dayanakları ve Tam Üyelik Alternatifleri”, *op. cit.*, s. 23-49.

¹²⁰¹*Ibid.*, s. 39-40.

dışlanmamaktadır. Türkiye, AB kurumlarına gözlemci gönderebilecek ve genişletilmiş AB Bakanlar Konseyi'nde dahil olduğu politikalar açısından veto hakkı olmaksızın oy hakkına sahip olabilecektir¹²⁰².

Derecelendirilmiş entegrasyon ve aşamalı entegrasyon önerileri AB'nin kendi içerisindeki farklılaşma ile yakından ilgilidir. “Resmi üyelik ve kısmi yükümlülük” ayrımına dayanmaktadır¹²⁰³. “Sektör bazında karar alma mekanizmalarına katılım, üyelik perspektifinin sürdürülmesi, kısmi müktesebat üstlenimi” anlayışı bulunmaktadır¹²⁰⁴.

4.1.2. Duff'un Ortak Üyelik Önerisi

Duff, AB'nin değerlerine bağlı olduğu halde AB'nin bütün faaliyet ve politik amaçlarına katılmak istemeyen üçüncü ülkeler için yeni bir ortak üyelik modeli geliştirilebileceğini söylemektedir¹²⁰⁵. Bu çalışmada ifade edildiği gibi Duff da ortak üyeliğin bazı ülkeleri AB üyeliğine hazırlayabilecek iken bazı ülkeler için AB üyeliğine alternatif teşkil edebileceğini belirtmektedir¹²⁰⁶. Ortak üyeliğe “sınırlı (*limited*) üyelik” de demiştir¹²⁰⁷. Bu öneriye göre “ikinci (ve hatta üçüncü) katmanda” AB üyeliği müzakere edilebilecektir¹²⁰⁸. Bazı ülkelere “OTP, yapısal fonlar ve işçilerin serbest

¹²⁰²*Ibid.*

¹²⁰³*Ibid.*

¹²⁰⁴*Ibid.*

¹²⁰⁵Duff, “The Case for an Associate Membership of the European Union”, *op. cit.*

¹²⁰⁶*Ibid.*

¹²⁰⁷A. Duff, *Reforming the European Union*, Londra: Federal Trust, 1997, s. 121.

¹²⁰⁸*Ibid.*

dolaşımının dahil edilmediği, yalnızca sınırlı karar alma haklarının sunulduğu” yeni bir üyelik modeli sunulması mümkün olabilecektir¹²⁰⁹.

Duff’a göre BK, Türkiye, EFTA ülkeleri ve Batı Balkan ülkelerine ortak üyelik statüsü tanınabilecektir¹²¹⁰. Ortak üyeliğin, AB iç pazarının işleyişine veya AB’nin uluslararası ilişkilerindeki pozisyonuna hanel getirmemesi gerektiğini ifade etmektedir¹²¹¹. Avrupa Konseyi ve ortak üye ülke temsilcileri arasında yıllık toplantılar yapılabileceği ve ortak ülke ulusal parlamento temsilcilerinin Avrupa Parlamentosu’nda gözlemci olabileceği belirtilmektedir¹²¹². Ortak ülke temsilcilerinin, genişletilmiş AB Bakanlar Konseyi’nde ve komitoloji süreçlerinde dahil oldukları politikalar açısından gözlemci olabileceğini söylemektedir¹²¹³. Ortak ülkelerin ABAD içtihadını kabul etmesi gerekecektir¹²¹⁴. Ayrıca, ortak üyelerin AB bütçesine katkılarının dahil oldukları politika miktarıyla uyumlu olması gerektiğini söylemektedir¹²¹⁵.

Kohler de ortak üyelik mekanizmasının AB entegrasyonunda yaşanan tıkanmayı aşmaya yardım edeceğini belirtmektedir¹²¹⁶. Belirli politikalar değil ama politika sektörleri (örneğin, OTP’nin tamamı bir politika sektörü iken tarımsal destekler bir

¹²⁰⁹*Ibid.*

¹²¹⁰Duff, “The Case for an Associate Membership of the European Union”, *op. cit.*

¹²¹¹*Ibid.*

¹²¹²*Ibid.*

¹²¹³*Ibid.*

¹²¹⁴*Ibid.*

¹²¹⁵*Ibid.*

¹²¹⁶Manfred Kohler, *op. cit.*

politikadır) açısından üçüncü ülkelere ortak üyelik hakkı tanınabileceğini ifade eden Kohler, dahil oldukları politikaların uygulanması aşamasında bu ülkelere AB üyesi ülkelerle eşit düzeyde hak ve yükümlülük tanınabileceğini ifade etmektedir¹²¹⁷. AB üyesi olmayan ülkelere veto hakkı tanınmaması gerektiğini belirtmektedir¹²¹⁸.

Bunun kurucu antlaşmalarda değişikliğe gitmeden uluslararası anlaşmalar vasıtasıyla yapılabileceğini ifade etmekte ve faydalarını şu şekilde sıralamaktadır: belirli politika sektörlerine katılmama hakkı AB'nin demokratik meşruiyetini daha az sorgulanır hale getirecektir; AB üyesi olmak isteyen ülkelere belirli kurumsal haklar tanınması katılım sürecini kolaylaştıracaktır ve bazı üye ülkeler AB entegrasyonunu engellemek yerine kendi üyeliklerini esnetebilecek ve böylelikle, daha derin bir entegrasyonun önü açılacaktır¹²¹⁹.

4.1.3. Pisani-Ferry ve Diğerlerinin Kıtasal Partnerlik Önerisi

Pisani-Ferry ve diğerleri tarafından geliştirilen kıtasal partnerlik (*continental partnership*) önerisinde “avro alanının merkezde olduğu ulusüstü bir AB ve yapılandırılmış, hükümetlerarası bir partnerlik kanalıyla işbirliği yapan, dış halkada yer alan ülkelerden oluşan” bir Avrupa fikri öne çıkmaktadır¹²²⁰. Çevrimsel halkaları hatırlatmaktadır. Kıtasal partnerlik fikrinin amacı “işçilerin serbest dolaşımı ve politik

¹²¹⁷*Ibid.*

¹²¹⁸*Ibid.*

¹²¹⁹*Ibid.*

¹²²⁰J. Pisani-Ferry ve diğerleri, “Europe after Brexit: A Proposal for a Continental Partnership”, *Bruegel*, 25 Ağustos 2016, s. 4.

entegrasyonun olmadığı [ancak] mal, hizmet, sermaye hareketliliği ile bazı geçici emek hareketliliğinin” olduğu “derin bir ekonomik entegrasyon” oluşturmaktır¹²²¹.

“AB’nin etrafındaki daha geniş bir halka üzerine, AB’nin ulusüstü karakterini paylaşmayacak şekilde” kurulacak kıtasal partnerliğe AB, AB üye ülkeleri, BK, EFTA ülkeleri, Türkiye ve Ukrayna katılabilecektir¹²²². Kıtasal partnerlik kapsamında “yeni bir [...] hükümetlerarası karar alma ve yürütme” sistemi oluşturulması, AB üye ülkeleri dışındaki ülkelerin AB bütçesine ve AB tek pazarını ilgilendiren ortak politikalara katılması ve “dış politika, güvenlik ve mümkünse savunma meselelerinde yakın işbirliği” yapmaları önerilmektedir¹²²³. Kıtasal partnerliğin Türkiye ile ilişki kurmak için daha “dürüst” bir zemin olduğu ve “Türkiye’nin de söz hakkı sahibi olduğu yapılandırılmış bir partnerlik” oluşturulursa ülkenin “demokrasi ve ilişkili değerlerden uzaklaşmasının” önüne geçilebileceği ifade edilmektedir¹²²⁴.

4.1.4. Maurer ve Haerder’in Modüler Entegrasyon Önerisi

Maurer ve Haerder “modüler entegrasyonu” önermiştir¹²²⁵. AB’nin halihazırda içeride ve dışarıda farklılaştırılmış entegrasyona gittiğini ve bu yüzden, AB üyeliğine alternatif bir yaklaşımın anlamlı olabileceğini ifade etmektedirler¹²²⁶. Yazarlara göre,

¹²²¹*Ibid.*, s. 6.

¹²²²*Ibid.*, s. 1 ve s. 6.

¹²²³*Ibid.*, s. 6.

¹²²⁴*Ibid.*, s. 10.

¹²²⁵Maurer ve Haerder, *op. cit.*, s. 209.

¹²²⁶*Ibid.*, 209-213.

modüler entegrasyon için AEA Anlaşması ve kurumları esas alınabilecektir¹²²⁷. Bu model, daimî dahil olmalar (*opt-in*) vasıtasıyla kısmi üyelik ve AB kurumlarına sektörel entegrasyon esasına dayanmaktadır¹²²⁸.

Avrupa Parlamentosu için iki seçenek önermişlerdir¹²²⁹. İlk seçeneğe göre ortak ülkelerde Avrupa Parlamentosu için seçim düzenlenmeyecek ve bu ülkeler, temsilci göndermeyecektir¹²³⁰. Bunun yerine, karma bir parlamenter komisyon kurulabileceği düşünülmektedir. Diğer seçeneğe göre, ortak üyelere Avrupa Parlamentosu için seçim düzenlenecek ve ortak üyeler temsilci gönderebilecektir. Bu ülkeler Avrupa Parlamentosu'nun tutum belirlemeye yönelik faaliyetlerine (*articulation of positions*) katılım sağlayabilecek iken yaptırım belirlemeye yönelik faaliyetlerine (*sanctioning role*) katılım sağlamayacaktır¹²³¹.

AB Bakanlar Konseyi'nde karar alma hakları (belki, veto hakkı dahil) olabilecektir¹²³². Avrupa Konseyi'ne (veto hakkı olmaksızın) tam üyeliklerini ve istişare haklarını önermektedirler. Avrupa Komisyonu için komiser belirleme ya da dönem başkanlığını üstlenme hakkı olmayacaktır. Ortak ülkeler, ABAD için yargıç adayı göstermeyecektir¹²³³. Ancak, ABAD'ın yetkisini tanımaları gerekecektir. Daha sıkı bir

¹²²⁷*Ibid.*

¹²²⁸*Ibid.*

¹²²⁹*Ibid.*

¹²³⁰*Ibid.*

¹²³¹*Ibid.*

¹²³²*Ibid.*

¹²³³*Ibid.*

koşulluluk mekanizmasının geliştirilmesini tavsiye etmektedirler. ENP mali araçları vasıtasıyla ortak üyelere belirli fonlar aktarılması söz konusu olabilecektir¹²³⁴.

Yukarıda entegrasyon ve katılım için geliştirilen yeni öneriler aktarılmıştır. Bu öneriler ve daha önce Türkiye özelinde ifade edilen görüşler, ortak ülkelere sınırlı da olsa karar alma hakkı verilebileceğini belirtmektedir. Ortak ülkelere karar alma hakkı tanınması hakkında en ileri öneri Maurer ve Haerder'in modüler entegrasyon önerisidir. Duff'un ortak üyelik önerisinde de birtakım karar alma hakkının tanınması gerektiği belirtilmiştir. Ancak, AB, kurumsal ve hukuki otonomisine önem verdiği için OA imzalayan ülkelere karar alma hakkı tanımamıştır. Bu çalışmada, AB'nin en azından Lizbon Antlaşması ile değişik ABA md. 49 anlamında Avrupalı olan ülkeler için yeni bir ortak üyelik mekanizmasını ortaklık politikasının iyileştirilmesiyle geliştirebileceği savunulmaktadır. İleride AB'nin daimî bir şekilde farklılaşabileceği ve bu farklılaşmanın bugüne kadar harici farklılaştırılmış entegrasyon zemininde sürdürülen ortaklık ilişkisini dahili zemine taşıyabileceği, diğer bir deyişle 'ortaklık yoluyla katılım' imkânı yaratabileceği fikri bu çalışmanın merkezinde yer almaktadır. Bu yüzden, çalışmanın ilerleyen kısmında AB'nin geleceği ve Türkiye-AB ilişkilerinin geleceği tartışmasına yer verilecektir.

Bu çalışmanın konusu olan 'ortaklık yoluyla katılımın' yukarıda ifade edilen önerilerden farkı AB'nin ortak ülkelerle daha iyi bir entegrasyonu mevcut ortaklık politikasının iyileştirilmesiyle elde edebileceğini savunmasıdır. Demokratik, AB'nin norm ve kurallarıyla sosyalleşmeye ve bunları içselleştirmeye imkân tanıyan

¹²³⁴*Ibid.*

‘postkolonyal’ bir ortaklık politikasıyla ‘ortaklık yoluyla entegrasyon’ bir tür ‘ortaklık yoluyla katılıma’ dönüşebilecektir.

4.2. Avrupa Birliği’nin Geleceği Tartışması

AB’nin geleceği tartışması son yıllarda ivme kazanmıştır. Bu konuda yeni kavramlar geliştirilmiştir. Örneğin, Walker’a göre “AB döneminde Batı Avrupa’nın politik yapısını” anlamak için kullanılan “hükümetlerarasıcılık, ulusüstücülük, federalizm, yerindenlik (*subsidiarity*) ve eştoplumlaştırmacılık (*consociationalism*)” gibi kavramlar “AB üye ülkeleri ve AB’den oluşan sabit iki politik birim arasındaki ilişkiden oluşan politik otoriteye” işaret etmektedir¹²³⁵. Yazara göre farklılaşmayla birlikte “genişliği ve derinliği farklı entegrasyon aranjmanlarına dayanan” farklı Avrupalardan bahsetmek mümkün görünmektedir¹²³⁶. Diğer bir deyişle, “iki boyutlu bir analiz” artık mümkün görünmemektedir¹²³⁷. Bu yüzden, AB’yi anlamak için yeni bakış açıları geliştirilmelidir.

Schuman Planı’nda “Avrupa fikri”, “Avrupa’da ulusal politikaların tedrici bir şekilde” AB düzeyine transfer edilmesi, yani “fonksiyonel genişleme (*functional extension*)” düşüncesine dayanmaktaydı¹²³⁸. AB’nin ulus devletin yerine geçmesi

¹²³⁵N. Walker, “Sovereignty and Differentiated Integration in the European Union”, *European Law Journal*, 4(4), 1998, s. 355.

¹²³⁶*Ibid.*

¹²³⁷*Ibid.*, s. 356

¹²³⁸N. Walker, “Never Glad Confident Morning Again! Europe after the Brexit Referendum”, *Maastricht Journal of European and Comparative Law*, 23(4), 2016, s. 573.

düşünülmemişti¹²³⁹. Ulus devleti “maddi ve sembolik açıdan” daha az anlamlı hale getirmek planlanmıştı¹²⁴⁰. Maddi açıdan, “barış, refah, güvenlik ve çevrenin korunması gibi ana kamusal malların [ulus devletten] tamamen ya da kısmen [...] kıtasal düzeye taşınması” düşünülmekteydi¹²⁴¹. Sembolik açıdan, “politik topluluğun doğal temsilcisi olarak ulus devlet” yani, “kolektif duyguların kaynağı” olarak ulus devlet anlayışının “tedrici bir şekilde gerilemesi” planlanmaktaydı¹²⁴². “Avrupa ve ulus devlet arasında nihai bir çatışma” öngörülmemekteydi¹²⁴³. Bunun yerine, “ortak kıtasal ülkü dayanışmasının tedrici bir şekilde güçlendirilmesi” ve böylelikle, “ulusal arzuların dağıtılması” amaçlanmaktaydı¹²⁴⁴. Fischer için de üye ülkelerin yerine geçecek Avrupa düzeyindeki bir yapı “Avrupa’nın yerleşik gerçeklerini ihmal eden yapay bir inşadır”¹²⁴⁵.

Bugün, AB’nin üye ülkelerin yerine geçmesi değil çevrimsel halkalar kanalıyla bazı ülkeler arasında daha sıkı ve bazıları arasında daha esnek entegrasyon yoluna gitmesi çokça dile getirilen bir ihtimaldir (AB’nin farklılaşması). Hatta *Brexit* örneğinde olduğu gibi birtakım üye ülkelerin ayrılması ve belirli ortak politikalarda AB yetkilerinin üye ülkelere iade edilmesi, yani “dikey dezentegrasyon” ihtimalinden bahsedilmektedir

¹²³⁹*Ibid.*

¹²⁴⁰*Ibid.*

¹²⁴¹*Ibid.*

¹²⁴²*Ibid.*

¹²⁴³*Ibid.*

¹²⁴⁴*Ibid.*

¹²⁴⁵J. Fischer, “From Confederacy to Federation-Thoughts on the Finality of European Integration”, demeç, Humboldt Üniversitesi, 12 Mayıs 2000, s. 10.

(AB'nin ayrışması)¹²⁴⁶. Bu çerçevede, farklılaşma ve ayrışma bahsine aşağıda yer verilecektir.

4.2.1. Avrupa Entegrasyonunun Farklılaşması

1957 yılında AET'nin kurulmasının ardından 1960'lı yıllarda ortaya çıkan “merkezcil etkiler”, diğer bir deyişle, Avrupa entegrasyonunun faydalarından yararlanmak isteyen ülke sayısının artmasına neden olan etkiler, katılım ya da ortaklık kurmak isteyen ülke sayısını artırmıştır¹²⁴⁷. Merkezcil etkiye, “bütünleştirici (*integrative*) etki” de denilmektedir¹²⁴⁸. Artan merkezcil etki sayesinde genişleyen AB içerisinde üye ülke sayısının artması üye ülke tercihlerinin heterojenliğini artırmıştır¹²⁴⁹. Böylelikle, 1980'li yılların ortasından itibaren entegrasyonun tıkanıdığı hallerde farklılaştırılmış entegrasyon yoluna gidilmiştir¹²⁵⁰.

Başlangıçta entegrasyonun dışında kalan ülkeler zaman içerisinde “merkezcil” etkiler yüzünden dışında kaldıkları politikaya dahil olmak isteyebilmektedir¹²⁵¹. Bazı üye ülkeler farklılaştırılmış entegrasyon kanalıyla entegrasyonda ilerlediğinde başlangıçta

¹²⁴⁶B. Leruth, S. Gänzle ve J. Trondal, “Exploring Differentiated Disintegration in a Post-Brexit European Union”, *Journal of Common Market Studies*, 57(5), 2019, s. 1015.

¹²⁴⁷Kölliker, *op. cit.*, s. 276-278.

¹²⁴⁸F. Schimmelfennig ve T. Winzen, “Theory: The Choice for Differentiated Europe”, F. Schimmelfennig ve T. Winzen (der.), *Ever Looser Union? Differentiated European Integration* [ön yayın versiyonu] içinde. Oxford: Oxford University Press, 2020, s. 4.

¹²⁴⁹Kölliker, *op. cit.*, s. 276-278

¹²⁵⁰*Ibid.*

¹²⁵¹*Ibid.*, s. 53.

isteksiz olan ülkeler artık statükonun bir seçenek olmadığını görmektedir¹²⁵². Bu yüzden, dışarıda kalan ülkeler, entegrasyonun harici etkisine maruz kalmakta ya da dahil olarak entegrasyonun “dahili etkilerine” katlanmaktadır¹²⁵³. Farklılaştırılmış entegrasyon, temel olarak bu şekilde ilerlemektedir ve ilerleyen dönemde AB’de kalıcı hale geleceği düşünülmektedir.

Diğer bir deyişle, üye ülkelerin tamamının yeni bir Antlaşma ile AB kurumlarını güçlendirme konusunda mutabık kalmaları gerçekçi bir ihtimal olmadığı için “çekirdek Avrupa ve geri kalanlar” arasındaki ayrım “Avrupa’nın geleceği için çekici bir seçenek olmaktadır”¹²⁵⁴. Ayrıca, *Brexit* ile birlikte farklılaşma (farklılaştırılmış entegrasyon ve farklılaştırılmış dezentegrasyon) konusu önem kazanmıştır. Bunun bir nedeni, BK’da yapılan *Brexit* oylamasında ortaya çıkan AB’ye yönelik güvensizliğin aslında diğer AB üye ülkelerinde de olduğu gerçeğidir¹²⁵⁵. Bunun farkında olan AB, “daha az merkezileşmiş ve daha esnek” bir yapıya dönüşmek ve böylelikle, kendisine yönelik güvensizliği ortadan kaldırmak istemektedir¹²⁵⁶. Macaristan ve Polonya’daki demokratikleşme sorunları farklılaşma tartışmasına ivme kazandıran diğer bir nedendir¹²⁵⁷. Bu yüzden, farklılaşmanın AB’nin geleceği için en muhtemel senaryo olduğu düşünülmektedir. Nitekim 2017 yılında Roma Antlaşması’nın yıldönümünü

¹²⁵²*Ibid.*

¹²⁵³*Ibid.*

¹²⁵⁴B. De Witte, “The Future of Variable Geometry in a post-Brexit European Union”, *Maastricht Journal of European and Comparative Law*, 24(2), 2017, s. 155-156.

¹²⁵⁵*Ibid.*

¹²⁵⁶*Ibid.*

¹²⁵⁷*Ibid.*

anmak için aynı gün BK hariç diğer AB üye ülkeleri tarafından kabul edilen Roma Deklarasyonu'nda şu ifadeye yer verilmiştir:

geçmişte olduğu gibi Antlaşmalar ile uyumlu bir şekilde ve daha sonradan katılmak isteyenlere kapıyı açık bırakarak aynı istikamette ilerleyeceğiz ve gerekli olduğunda farklı hız ve yoğunlukta da olsa birlikte hareket edeceğiz¹²⁵⁸.

De Witte'ye göre Roma Deklarasyonu'ndaki farklı hızlarda da olsa aynı noktaya varılacağı vurgusu, yani iki ya da çok vitesli Avrupa anlayışı artık gerçekçi değildir¹²⁵⁹. Farklılaştırılmış entegrasyonun, çevrimsel halkalardaki gibi geçici değil kalıcı anlamda farklılaştırılmış entegrasyona yol açabileceğini düşünmektedir¹²⁶⁰.

Önceden farklılaştırılmış entegrasyon, bir “norm” değil geçici “aksaklık” gibi görülmekteydi¹²⁶¹. Çünkü, entegrasyon, “tek yönlü bir yol” olarak anlaşılmaktaydı¹²⁶². AB, “farklı hızlarda” gelişse de tüm üye ülkelerin nihai olarak aynı hedefe ulaşacağına

¹²⁵⁸AB Bakanlar Konseyi, “The Rome Declaration, Declaration of the Leaders of 27 Member States and of the European Council, the European Parliament and the European Commission”, Statements and Remarks, 149/17, 25 Mart 2017.

¹²⁵⁹De Witte, *op. cit.*, s. 156-157.

¹²⁶⁰*Ibid.*

¹²⁶¹E. O. Eriksen ve J. E. Fossum, “Deliberation Constrained: An Increasingly Segmented European Union”, A. Bächtiger ve diğerleri (der.) *The Oxford Handbook of Deliberative Democracy* içinde, Oxford: Oxford University Press, 2018, s. 851.

¹²⁶²E. O. Eriksen, “Political Differentiation and the Problem of Dominance: Segmentation and Hegemony”, *European Journal of Political Research*, 57(1), 2018, s. 989.

inanılmaktaydı¹²⁶³. Eriksen'e göre bu "teleoloji" artık değişmektedir¹²⁶⁴. Farklılaştırılmış entegrasyon artık istisna değil kalıcı bir kural haline gelmektedir¹²⁶⁵.

Roma Deklarasyonu'nun ifadesi Avrupa Komisyonu'nun 1 Mart 2017 tarihinde yayımladığı "Avrupa'nın Geleceği Hakkında Beyaz Kitap" isimli belgeyi hatırlatmaktadır¹²⁶⁶. Beyaz Kitap'ta AB'nin geleceği için ifade edilen beş senaryodan birisi farklılaştırılmış entegrasyon anlamına gelen gönüllüler koalisyonu şeklindedir¹²⁶⁷. Diğer senaryolar şunlardır: mevcut durumun devamı, yalnızca tek pazar, daha az alanda daha etkili bir AB ve hep birlikte daha fazla bütünleşme.

Gönüllüler koalisyonu şeklindeki senaryoya göre savunma, güvenlik, adalet, vergilendirme ve sosyal politika gibi konulardaki işbirliği ve entegrasyon istekli üye ülkeler arasında artırılabilir¹²⁶⁸. Diğer üye ülkeler, istemeleri halinde bu konularda elde edilen entegrasyona ileride katılabilecektir¹²⁶⁹. Gönüllüler koalisyonu kanalıyla avro alanı ülkelerinin çekirdek Avrupa'yı oluşturabileceği ve kendi aralarında maliye, hazine, savunma, vergilendirme ve refah devleti sistemi gibi konularda daha yakın bir

¹²⁶³Eriksen ve Fossum, "Deliberation Constrained: An Increasingly Segmented European Union", *op. cit.*, s. 851.

¹²⁶⁴Eriksen, "Political Differentiation and the Problem of Dominance: Segmentation and Hegemony", *op. cit.*, s. 989.

¹²⁶⁵ *Ibid.*

¹²⁶⁶Avrupa Komisyonu, "White Paper on the Future of Europe: Reflections and Scenarios for the EU27 by 2025", COM 2017(2025) final, Brüksel, 1 Mart 2017.

¹²⁶⁷ *Ibid.*

¹²⁶⁸ *Ibid.*

¹²⁶⁹ *Ibid.*

entegrasyona gidebileceği düşünülmektedir¹²⁷⁰. Geri kalan ülkeler daha az entegrasyona gitmiş bir grup olarak kalabilecektir. Gönüllüler koalisyonu fikrini Fransa, Almanya, İtalya ve İspanya desteklemektedir¹²⁷¹. ODA ülkeleri, karşı çıkmaktadır¹²⁷².

Avro alanı yanı sıra ODGP alanında da AB'nin güçlendirilmesi dile getirilen bir konudur. 2017 yılında dönemin Avrupa Komisyonu başkanı Jean-Claude Juncker hangi dış politika konularında oybirliği yerine oyçokluğu kullanılabilirliğinin değerlendirilmesini istemiştir¹²⁷³. Haziran 2018'deki Meseberg Deklarasyonu'nda Fransa ve Almanya "ODGP alanında oyçokluğu ihtimalinin değerlendirilmesini" desteklediklerini belirtmişlerdir¹²⁷⁴. Şu anki Avrupa Komisyonu Başkanı Ursula von der Leyen bu yaklaşımı desteklemektedir¹²⁷⁵. Avrupa Komisyonu'na göre "yaptırımlar,

¹²⁷⁰Örneğin, Aralık 2018'de avro alanı için ayrı bir bütçe oluşturmaya karar verilmiştir. Avro alanı için yeni bir parlamentodan dahi bahsedilmektedir. J. Batora ve J. E. Fossum, "Conclusion: A Segmented Political Order and Future Options", J. Batora ve J. E. Fossum (der.) *Towards a Segmented European Political Order, The European Union's Post-Crisis Conundrum* içinde, Londra: Routledge, 2020, s. 265-281.

¹²⁷¹C. Fasone ve D. Fromage, "The European Commission and the Member States Facing Differentiated (dis)integration: The Challenges of Brexit", S. Gänzle, B. Leruth ve J. Trondal (der.) *Differentiated Integration and Disintegration in a Post-Brexit Era* içinde, Londra: Routledge, 2019, s. 119.

¹²⁷²*Ibid.*

¹²⁷³N. Koenig, "Qualified Majority Voting in EU Foreign Policy: Mapping Preferences", *Policy Brief*, Hertie School Jacques Delors Centre, Berlin, 10 Şubat 2020, s. 1.

¹²⁷⁴*Ibid.*

¹²⁷⁵*Ibid.*

uluslararası arenada insan haklarına ilişkin pozisyonlar ve sivil [ODGP misyonları]” için oyçokluğuna geçmek söz konusu olabilecektir¹²⁷⁶.

Avrupa Komisyonu da farklılaşmayı en muhtemel senaryo olarak görmektedir:

Yakın zamanda AB’nin karşılaştığı sorunlar, üye ülkeler, aynı entegrasyoncu istikamette devam etmek istemekte midir sorusunu uyandırmaktadır. AB’nin anayasal mimarisinin merkezinde yer alan farklılaşma, yakın zamanda merkezkaç güçlerin [*centrifugal forces*] artış göstermesiyle daha görünür hale gelmiştir. Ne kadar ve nasıl bir farklılaşmanın gerekli, yol açıcı [*conducive*], sürdürülebilir ve kabul edilebilir [...] olduğunu belirlemek gerekmektedir¹²⁷⁷.

Hatırlanacağı üzere, yukarıdaki paragrafın son cümlesinde yer alan ifadeye benzer bir görüşü Ehlermann 1984 yılındaki çalışmasında belirtmiştir¹²⁷⁸. Baykal’a göre yakın gelecekte şu konular özellikle tartışılacaktır: oybirliği yerine oyçokluğu ile karar verilen alanların artırılması; avro alanı ekseninde ekonomi ve maliye politikalarının uyumlaştırılması; üye ülkelerin AB’nin değerlerini hakiki bir şekilde içselleştirmesi için gerekli mekanizmaların geliştirilmesi; göç ve iltica konularındaki entegrasyonun artırılması; ODGP alanında AB’nin aktörlüğünün iyileştirilmesi ve halk sağlığı alanında AB’nin yetkilendirilmesi¹²⁷⁹.

Üye ülkelerin AB’nin değerlerini içselleştirmesi konusunda daha önce belirtildiği gibi Van Elsuwege ve Gremmelprez, “AB hukuk düzeninde hukukun

¹²⁷⁶*Ibid.*

¹²⁷⁷Avrupa Komisyonu, “Funding and Tender Opportunities: Past, Present and Future of Differentiation in European Governance”, Single Electronic Data Interchange Area (SEDIA), ID: Governance-02-2018-2019, 27 Ekim 2017.

¹²⁷⁸Ehlermann, *op. cit.*, s. 1276.

¹²⁷⁹Sanem Baykal, “Avrupa Birliğinin Geleceği Tartışmaları”, *Panorama*, 5 Ağustos 2020.

üstünlüğünün korunması” için ABAD’a “anayasal bir rol” verilmesini savunmaktadır¹²⁸⁰. Bu itibarla, üye ülkelerin Lizbon Antlaşması ile değişik ABA md. 7 kapsamındaki demokrasi ve hukukun üstünlüğü ihlalleri için Avrupa Komisyonu ve ABAD’a, ABİHA md. 258 kapsamındaki tek pazar müktesebatı ihlallerininkine benzer bir rol verilmesi gerektiğini savunmaktadırlar¹²⁸¹. Böylelikle, üye ülkelerin AB’nin değerlerini hakiki bir şekilde içselleştirmesini sağlamak amaçlanmaktadır.

4.2.2. Avrupa Entegrasyonunun Ayrışması

AB’nin geleceği için dile getirilen diğer bir seçenek ayrışmadır (*fragmentation*). Göç ve yabancı düşmanlığının bu süreci hızlandırabileceği ifade edilmektedir¹²⁸². Ayrışma ihtimali şu varsayımlara dayanmaktadır: AB’ye olan normatif bağlılığın azalması, üye ülkelerin AB’yi güçlendirmek istememesi, AB içindeki gruplaşmaların üye ülkeleri birbiriyle uzlaşamaz hale getirmesi, bazı üye ülkelerin ortak AB eylemini engellemek istemesi ve ortak politikalar yerine “enformel aranjmanlar” gündeme getirmesi¹²⁸³. Ayrışma, farklılaşmaya göre daha az dile getirilen bir seçenektir. Üye ülkelerin AB’nin geleceği konusundaki görüşlerinde ayrışma bir seçenek olarak öne çıkmamaktadır.

¹²⁸⁰Van Elsuwege ve Gremmelprez, *op. cit.*, s. 8-32.

¹²⁸¹*Ibid.*

¹²⁸²Bátora ve Fossum, “Conclusion: A Segmented Political Order and Future Options”, *op. cit.*, s. 277-280.

¹²⁸³*Ibid.*

Örneğin, Avusturya, “daha az ama daha etkili (*less, but more efficiently*)” seçeneğine daha yakın durmaktadır¹²⁸⁴. Belçika’da Yeni Flaman İttifakı Partisi “üye ülke ya da bölgelere tercihlerini dayatan Avrupa süper hükümeti (*European supergovernment*) yerine ilgili kamu politikasına göre “çeşitli üye ülke halkalarından oluşan esnek bir AB’yi” tercih ettiğini belirtmektedir¹²⁸⁵. İki vitesli Avrupa fikrine karşı çıkmaktadır, çünkü “çekirdeğin, diğerleri için oyunun kurallarını belirlemesini istememektedir”¹²⁸⁶. Hırvatistan, “çok vitesli Avrupa’nın çekirdekte olmayan ülkeler için tehdit olabileceğini” düşünmektedir¹²⁸⁷. Çekirdekte olmayan ülkelerin entegrasyonun dışına itilmesini istememektedir¹²⁸⁸.

Almanya’ya göre “farklılaşmanın yapısal parçalanmışlığa yol açmayacak şekilde yönetilmesi” gerekmektedir¹²⁸⁹. Lüksemburglu siyasetçiler çok vitesli Avrupa’yı

¹²⁸⁴P. Schmidt, “Austria in Europe: Size Matters: But so do Ideas”, M. Kaeding, J. Pollak ve P. Schmidt (der.) *The Future of Europe: Views from the Capitals* içinde, Hampshire ve New York: Palgrave Macmillan, 2019, s. 2.

¹²⁸⁵N. Brack ve A. Crespy, “Belgium in Search of a Stance on Today’s EU Integration Dilemmas”, M. Kaeding, J. Pollak ve P. Schmidt (der.) *The Future of Europe: Views from the Capitals* içinde, Hampshire ve New York: Palgrave Macmillan, 2019, s. 7.

¹²⁸⁶*Ibid.*

¹²⁸⁷J. Puljiz, “Croatia: Finally in the EU but Still in Search for a Place under the (EU) Sun”, M. Kaeding, J. Pollak ve P. Schmidt (der.) *The Future of Europe: Views from the Capitals* içinde, Hampshire ve New York: Palgrave Macmillan, 2019, s. 15.

¹²⁸⁸*Ibid.*

¹²⁸⁹A. Maurer, “Germany and the EU: Managing Differentiation to Avoid Structural Segregation”, M. Kaeding, J. Pollak ve P. Schmidt (der.) *The Future of Europe: Views from the Capitals* içinde, Hampshire ve New York: Palgrave Macmillan, 2019, s. 41.

tercih etmektedir¹²⁹⁰. Hollanda, güçlü bir AB'nin güçlü üye ülkeler üzerinden inşa edilebileceğine inandığı için “konfederal bir Avrupa entegrasyonu modeline” sıcak bakmaktadır¹²⁹¹. Hollanda'ya göre “daha fazla Avrupa” yerine “daha iyi üye ülkeler” anlayışı hâkim olmalıdır, çünkü entegrasyonu derinleştirmek ve politik birlik kurmak çağrılarını “üye ülkelerin güçsüzlüklerinden” kaynaklanmaktadır¹²⁹².

AB'nin geleceği tartışması, Türkiye-AB ilişkilerinin geleceği tartışmasıyla yakından ilgilidir. Türkiye'nin ‘ortaklık yoluyla katılımı’ ihtimali ancak, farklılaşmış bir AB’de mümkün olabilecektir. Bu konuda, Buzan ve Diez “çevrimsel halkalar” esasında farklılaştırılmış entegrasyona gidilen bir AB içerisinde “Türkiye'nin dış halkalardaki ortak ülkeler içerisinde” öne çıkabileceğini belirtmiştir¹²⁹³.

4.3. Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinin Geleceği

Daha önce belirtildiği gibi Buzan ve Diez, AB'nin Türkiye dahil komşu ülkelerle “farklı düzeyde ve türde fonksiyonel entegrasyona” dayalı esnek ilişkiler geliştirebileceğini belirtmiştir¹²⁹⁴. Böylelikle, bu ülkeler ve AB arasında “geniş bir

¹²⁹⁰A. L. Högenauer, “Luxembourg and the EU: How to Integrate in the Face of Diversity”, M. Kaeding, J. Pollak ve P. Schmidt (der.) *The Future of Europe: Views from the Capitals* içinde, Hampshire ve New York: Palgrave Macmillan, 2019, s. 74.

¹²⁹¹A. Schout, “The Netherlands and the EU: Strengthening but Not Centralising the EU”, M. Kaeding, J. Pollak ve P. Schmidt (der.) *The Future of Europe: Views from the Capitals* içinde, Hampshire ve New York: Palgrave Macmillan, 2019, s. 82-84.

¹²⁹²*Ibid.*

¹²⁹³Buzan ve Diez, *op. cit.*, s. 52.

¹²⁹⁴*Ibid.*

ortaklık alanı” kurulabilecektir¹²⁹⁵. “Tek bir topluluk müktesebatına sahip ulusüstü bir birliğe çok farklı tarihlere sahip üye ülkeleri dahil etmenin” bir sınırı bulunduğunu ifade eden Buzan ve Diez, çevrimsel halkalar modelini esas alarak esnek ilişkiler geliştirmenin “zorunlu” olduğunu belirtmiştir¹²⁹⁶.

Ayrıca, “çevrimsel halkalar” esasında farklılaştırılmış entegrasyona gidilen bir AB içerisinde “Türkiye’nin dış halkalardaki ortak ülkeler içerisinde” öne çıkabileceğini belirtmişlerdir¹²⁹⁷. Bu itibarla, çalışmanın ilerleyen kısmında *Brexit*, GB’nin modernizasyonu ve ortaklık yoluyla katılım ekseninde Türkiye-AB ilişkilerinin geleceği tartışılacaktır.

4.3.1. *Brexit* ve Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri

Türkiye-AB ilişkilerinin geleceği açısından *Brexit* önemlidir. Öncelikle, BK, yakın zamana kadar AB’nin Türkiye dahil yeni ülkelere genişlemesini savunmuştur. Ancak, BK, AB üyeliğine her zaman “pragmatik, araçsal” açıdan yaklaşmıştır¹²⁹⁸. BK için AB, “daha yakın ulusüstü politik birlik projesi” olmamıştır¹²⁹⁹. Bunun yerine, “hükümetlerarası bir şekilde işbirliği yapan egemen ulus devletler Avrupası” şeklindeki

¹²⁹⁵*Ibid.*

¹²⁹⁶*Ibid.*, s. 52-53.

¹²⁹⁷*Ibid.*

¹²⁹⁸S. Lee, “From Technocratic Pragmatism to the Developmental Market: Conceptualising the Politics of Brexit in Terms of the Rivalry of Two Different Political Economies”, *Marmara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 26(1), 2018, s. 53.

¹²⁹⁹*Ibid.*

anlayış hâkim olmuştur¹³⁰⁰. BK, AB üyeliğini AB tek pazarına erişim ve “göreceli ekonomik düşüşü tersine çevirme” aracı olarak görmüştür¹³⁰¹.

Bu bakış açısıyla, BK, AB’nin genişlemesini yakın zamana kadar savunmuştur. Diğer bir deyişle, Fransa ve Almanya’nın “daha derin bir [entegrasyon]” oluşturma isteğini paylaşmayan BK, AB’nin yeni ülkelere genişlemesini desteklemiştir¹³⁰². Genişlemenin, “AB içerisinde daha derin politik bağ” oluşturmaya engelleyeceğini düşünmüştür¹³⁰³.

Genişleme konusundaki yaklaşımın değişmesinin önemli bir nedeni ODA ülkelerine genişlemenin ardından BK’nın bu ülkelere çok fazla göç almış olmasıdır¹³⁰⁴. Göçmen ve AB karşıtı tutumun artışı iç politikada Birleşik Krallık Bağımsızlık Partisi’ni (*UK Independence Party*) güçlendirmiştir¹³⁰⁵. Bu durumdan rahatsız olan Muhafazakar Parti (*Conservative Party*), genişleme politikasını değiştirmiştir¹³⁰⁶. Örneğin, yeni genişlemelerde işçilerin serbest dolaşımının sınırlandırılmasını istemiştir¹³⁰⁷. Genişleme

¹³⁰⁰*Ibid.*

¹³⁰¹*Ibid.*, s. 54.

¹³⁰²J. Ker-Lindsay, “The United Kingdom and EU Enlargement in the Western Balkans: From Ardent Champion of Expansion to Post-Brexit Irrelevance”, *Southeast European and Black Sea Studies*, 17(4), 2017, s. 556-557.

¹³⁰³*Ibid.*

¹³⁰⁴F. Asderaki ve E. Markozani, “European Migration Policy: Frontex, Differentiation and Brexit”, S. Gänzle, B. Leruth ve J. Trondal (der.) *Differentiated Integration and Disintegration in a Post-Brexit Era* içinde, Londra: Routledge, 2019, s. 95-102.

¹³⁰⁵*Ibid.*

¹³⁰⁶*Ibid.*

¹³⁰⁷*Ibid.*

konusunda daha sıkı bir yaklaşım benimsenmesi gerektiğini Lordlar Kamarası da şu şekilde ifade etmiştir:

AB üyesi olmak isteyen ülkelerin katılımlarından önce gerçek, kalıcı değişiklikler uygulamalarına yapılan artan vurguyu ve genişleme konusunda devam eden diyaloglarda hukukun üstünlüğünün önceliklendirilmesini destekliyoruz. Ayrıca, koşulluluğun katı bir şekilde uygulanmasını destekliyoruz, böylelikle üyeliğe doğru ilerleyiş somut reformdan [...] ayrılmaz hale gelecektir¹³⁰⁸.

23 Haziran 2016 tarihindeki referandumun ardından BK, AB'den ayrılma sürecini başlatan ilk üye ülke olmuştur¹³⁰⁹. BK, AB ile gelecekte "AB'nin herhangi bir üçüncü bir ülke ile kurmadığı türden özel bir ilişki" kurmak istediğini ifade etmiştir¹³¹⁰. Phinnemore'a göre ileride gündeme gelebilecek ortak üyelik statüsü için AB ve BK arasında *Brexit* sonrasında kurulacak ilişki belirleyici olacaktır¹³¹¹. Yeni kurumsal ilişki Türkiye ya da İsviçre için örnek teşkil edebilecektir¹³¹². Diğer bir deyişle, Phinnemore, "BK'ya verilen karar şekillendirme ya da karar alma haklarının diğer ortak ülkelere de verilebileceğini" ifade etmiştir¹³¹³.

¹³⁰⁸Lordlar Kamarası, "The Future of EU Enlargement", European Union Committee, House of Lords, 10th Report of Session 2012–13, Londra, 6 Mart 2013, s. 15.

¹³⁰⁹Ø. Svendsen ve R. Adler-Nissen, "Differentiated (Dis)integration in Practice: The Diplomacy of Brexit and the Low Politics of High Politics", *Journal of Common Market Studies*, 57(6), 2019, s. 1419.

¹³¹⁰*Ibid.*

¹³¹¹Tez görüşmesi, David Phinnemore, *op. cit.*

¹³¹²*Ibid.*

¹³¹³*Ibid.* Benzer bir görüşü, Avrupa Halk Partisi'nden (EPP) bir milletvekili de dile getirmiştir. Tez görüşmesi, Avrupa Parlamentosu milletvekilli (EPP) ve Türkiye-AB KPK Delegasyonu üyesi, Brüksel ve Strazburg, e-posta, 17 Nisan 2020.

BK, ‘AB’nin herhangi bir üçüncü bir ülke ile kurmadığı türden özel bir ilişki’ kurmak istediğini ifade etmiş olmasına rağmen 1 Ocak 2021 tarihinden itibaren geçici bir şekilde uygulanan AB-BK Ticaret ve İşbirliği Anlaşması o denli özel bir ilişki değildir. Öncelikle, söz konusu anlaşma bu tezin konusunu oluşturan ABİHA md. 217 anlamında imzalanmış bir OA değildir. ABİHA md. 207 kapsamında imzalanmış bir derin ve kapsamlı STA’dır. Bu yüzden Anlaşma’da derin politik diyalog, dış politika koordinasyonu ve AB norm ve kurallarına doğrudan uyum hükümleri bulunmamaktadır. Anlaşma metninde ortaklık (*association*) ifadesi yerine partnerlik (*partnership*) ifadesine yer verilmesi de tarafların, bu çalışmada anlatıldığı şekliyle bir ortaklık kurmayı tercih etmediğini göstermektedir.

AB-BK Ticaret ve İşbirliği Anlaşması’nın ilk maddesinde tarafların “otonomi” ve “egemenliğine” saygılı olunacağı belirtilmektedir¹³¹⁴. AB’nin BK’ya tanıyacağı karar şekillendirme ve karar alma haklarını diğer ortak ülkelere de tanıyabileceğini Phinnemore belirtmişti¹³¹⁵. Ancak, AB’nin BK’nın talep ettiği kurumsal hakları vermek istemediği anlaşılmaktadır. Bu yüzden, Anlaşma’da AB mevzuatına doğrudan uyumu şart koşan hükümler bulunmamaktadır. Nitekim sıkı bir kurumsal bağ olmadığı takdirde BK’nın AB iç pazarında kalmaya devam edemeyeceğini Avam Kamarası da belirtmiştir¹³¹⁶.

¹³¹⁴Trade and Cooperation Agreement Between the European Union and the European Atomic Energy Community, of the one part, and the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland, of the other part, 31 Aralık 2020, *Official Journal of the European Union*, L 444, Genel Hükümler Başlığı md. comprov.1. [AB-BK Ticaret ve İşbirliği Anlaşması].

¹³¹⁵Tez görüşmesi, David Phinnemore, *op. cit.*

¹³¹⁶Avam Kamarası, *op. cit.*, par. 164.

Örneğin, bu çalışmada incelenen eski ve yeni tarihli OA'larda AB'nin, kendi devlet yardımı ve rekabet politikası müktesebatına ortak ülkenin doğrudan uyumunu şart koştuğu görülmüştür. AB-BK Ticaret ve İşbirliği Anlaşması'nda AB mevzuatına doğrudan uyumu şart koşan hükümler bulunmadığı halde, 31 Aralık 2020 tarihli politik deklarasyonda BK; devlet yardımları, rekabet, sosyal standartlar, istihdam standartları, iklim değişikliği ve vergi konularında geçiş sürecindeki düzeyin gerisine gitmemeyi taahhüt etmiştir¹³¹⁷. Böylelikle, AB mevzuatına 'dinamik' (Ukrayna örneğinde olduğu gibi halihazırdaki ve gelecekteki AB mevzuatına uyumu şart koşan hükümler) ya da 'statik' (İsviçre örneğinde olduğu gibi yalnızca halihazırdaki AB mevzuatına uyumu şart koşan hükümler) uyum öngörülmemiştir. Ancak, AB üyeliği sırasında iç hukuka aktarılan AB norm ve kurallarının uygulanacağı ve bunların gerisine gidilmeyeceği (*non-regression*) kabul edilmiştir.

Ayrıca, işbirliği hükümleri ve uluslararası anlaşmalara yapılan atıflarla dolaylı bir norm ve kural transferinin amaçlandığı görülmektedir. Daha önce belirtildiği gibi AB; IPR, sürdürülebilir kalkınma, işçi hakları, çevre vb. konulara dair çıkar, öncelik ve yaklaşımını kendisinin ya da üye ülkelerin taraf olduğu uluslararası anlaşmalara atıf kanalıyla da üçüncü ülkeye transfer etmektedir¹³¹⁸. Üçüncü ülkenin bu uluslararası anlaşmalara taraf olması beklenmektedir. Taraf ise etkili bir şekilde uygulaması

¹³¹⁷Political Declaration Setting out the Framework for the Future Relationship between the European Union and the United Kingdom, 31 Aralık 2020, *Official Journal of the European Union*, C 34/1, md. 77 [AB-BK Politik Deklarasyonu].

¹³¹⁸Petrov, *op. cit.*, s. 6-7.

istenmektedir. Uluslararası anlaşmalara taraf olan ortak ülkenin, ulusal mevzuatını buna göre yeniden düzenlemesi gerekmektedir.

Uluslararası anlaşmalara atıf kanalıyla norm transferinin yanı sıra AB, işbirliği hükümleriyle norm ve kurallarını ortak ülkelere transfer etmektedir. Teknik yardım, bilgi değişimi ve ortak projeler gibi konular işbirliği hükümlerinde geniş bir şekilde düzenlenmektedir. Böylelikle, AB uygulamaları üstü kapalı bir şekilde transfer edilmektedir. Bu doğrultuda, AB-BK Ticaret ve İşbirliği Anlaşması'nda kamu sağlığı, insan, hayvan ve bitki sağlığı, iş sağlığı ve güvenliği, emek koşulları, iklim değişikliği ve çevre, tüketicinin korunması, sosyal koruma ve sosyal güvenlik, veri güvenliği, kültürel çeşitlilik, yatırımcıların korunması, mali sistemlerin istikrarı ve entegrasyonu, enerji güvenliği ve para aklamayla mücadele konularında işbirliğine yer verilmiştir¹³¹⁹.

Ayrıca, hizmet ticareti, yatırımlar ve kamu alımlarının liberalizasyonu geniş bir şekilde düzenlenmiş ve kurala bağlanmıştır¹³²⁰. AEA Anlaşması'nda olduğu gibi tam ve sürekli bir liberalizasyon söz konusu değildir. Belirli prosedür ve kurallar yerine getirildiği takdirde pazara giriş mümkün olacaktır. Türkiye örneğinde olduğu gibi bu konu ortaklık kurumlarının ileride oybirliğiyle alacağı bir karara bırakılmamıştır. Türkiye'nin ortaklık deneyiminin gösterdiği gibi ileride ortaklık kurumlarının oybirliğiyle alınacak bir karara bırakılan konular genellikle hayata geçirilememektedir.

¹³¹⁹AB-BK Ticaret ve İşbirliği Anlaşması, *op. cit.*, md. GRP.1.

¹³²⁰*Ibid.*, md. servin. 1.1-md. servin. 5.50 ve md. pproc.1-pproc.19.

Son olarak, insan hakları ve temel özgürlükler konusunda Anlaşma metninde esaslı hükme yer verilmemiştir. Birinci bölümde anlatılan Singapur örneğinde olduğu gibi esaslı hükme derin ve kapsamlı STA’da değil ayrı bir metinde yer verilmiştir. Singapur gibi BK’nın da ticari meseleleri politik/demokratik koşullara bağlamak istemediği anlaşılmaktadır. Bu yüzden, AB-BK Ticaret ve İşbirliği Anlaşması yerine 31 Aralık 2020 tarihli politik deklarasyonda insan hakları ve temel özgürlüklerin korunmasının ilişkilerin geleceğine yön vereceği belirtilmiştir¹³²¹.

Peki, AB-BK Ticaret ve İşbirliği Anlaşması’ndan Türkiye-AB ilişkilerinin geleceği için nasıl bir sonuç çıkarmak mümkündür? Öncelikle, AB, beklenenin aksine BK’ya belirli karar alma ya da geniş karar şekillendirme haklarını tanımamıştır. Kurumsal ve hukuki otonomisini korumak istemiştir. BK açısından Anlaşma’daki ‘otonomi’ ve ‘egemenliğe’ saygı vurgusu *Brexit* referandumu öncesinde sözü verilen egemenliği ve “kontrolü geri alma” isteğinin bir yansımasıdır¹³²². Ancak, yukarıda ifade edildiği gibi BK’nın 31 Aralık 2020 tarihli politik deklarasyonda AB üyeliği sırasında iç hukukuna aktardığı AB norm ve kurallarından geriye gitmemeyi taahhüt etmesi ve Ticaret ve İşbirliği Anlaşması’nda dolaylı norm ve kural transferi amacıyla uluslararası anlaşmalara yapılan atıf ve işbirliği hükümleri ‘otonomi’ ve ‘egemenliğe’ saygı vurgusunun içini boşaltmaktadır.

AB, kurumsal ve hukuki otonomisini paylaşmak konusunda henüz hevesli değildir. Bu yüzden, GB’nin modernizasyonu müzakereleri başladığı takdirde Türkiye,

¹³²¹ AB-BK Politik Deklarasyonu, *op. cit.*, par. 6.

¹³²²Bu konuda lütfen bkz.: J. Ringeisen-Biardeaud, “Let’s Take Back Control: Brexit and the Debate on Sovereignty”, *French Journal of British Studies*, 12(2), 2017, s. 1-17.

bu durumu dikkate almalıdır. GB kanalıyla ortaklık kuran Türkiye, GB'nin yarattığı asimetri ve diğer sorunlardan memnun değildir. AB, kurumsal ve hukuki otonomi konusundaki yaklaşımını değiştirmedigi ve Türkiye'nin katılım müzakerelerinde yaşanan tıkanma aşilamadığı takdirde Türkiye için, AB-BK Ticaret ve İşbirliği Anlaşması çizgisinde yeni bir ilişkinin tesis edilmesi gündeme gelebilecektir. Ancak, böyle bir durumda Türkiye ve AB arasındaki entegrasyonun GB yerine bir derin ve kapsamlı STA ile devam ettirilmesinin beklenen fayda ve maliyetleri iyi bir şekilde hesaplanmalıdır.

Diğer bir konu BK'nın geçmişte AB üyesi olduğu için halihazırda dışarıda kalmayı (*opt-out*) tercih ettiği politikalar hariç AB mevzuatını iç hukukuna aktarmış olmasıdır. Politik deklarasyondaki devlet yardımları, rekabet kuralları, sosyal standartlar, istihdam standartları, iklim değişikliği ve vergi konularında halihazırdaki düzeyin gerisine gitmeme ilkesi norm ve kural transferi anlamına gelmektedir. AB ile ticaretini sürdürmek için BK, bu konularda AB norm ve kurallarına aykırı düzenlemeler geliştiremeyecektir. Dolayısıyla, AB-BK Ticaret ve İşbirliği Anlaşması, uzun yıllar AB üyesi olan BK ile imzalandığı için gözetilen 'otonomi' ve 'egemenlik' dengesi Türkiye için söz konusu olmayabilecektir. BK, üyeliği sırasında yeterince Avrupalılaştığı için AB'nin bu konuda kısmen esnek davranmış olması muhtemeldir. Türkiye, katılım süreci devam ediyor olmasına rağmen AB norm ve kurallarına yeterli uyumu sağlayamamıştır. Bu yüzden, ilişkilerin geleceğini tesis edecek yeni rejimde norm ve kural transferini sağlayacak kapsamlı hükümlerin olması muhtemeldir.

4.3.2. Gümrük Birliği'nin Modernizasyonu: Nedenleri ve Beklentiler

GB'nin modernizasyonunun Türkiye-AB ilişkilerini geliştirmenin en muhtemel zemini olduğu düşünülmektedir. Benzer bir görüşü, Avrupa Komisyonu Genişleme ve Komşuluk Politikası Genel Müdürlüğü'nden bir yetkili ve EPP'den bir parlamenter de dile getirmiştir¹³²³. GB'nin modernizasyonu kanalıyla elde edilecek daha fazla ekonomik entegrasyonun “politik uyuma” yol açabileceği ifade edilmektedir¹³²⁴.

Türkiye ve AB arasındaki GB'nin asimetrik yönleri üçüncü bölümde incelenmiştir. GB, üçüncü ülkelere yönelik ticaret politikasının ortaklaşa belirlendiği bir alan değildir¹³²⁵. Türkiye-AB ortaklık ilişkisi, AB üyeliği öncesi geçici bir rejim olarak kurulmuş olmasına rağmen gelinen noktada, GB'nin AB üyeliği öncesi geçici bir rejim olmaktan çok uzun vadeli, kalıcı bir ilişkiye dönüştüğü görülmektedir¹³²⁶. Üçüncü bölümde ifade edilen karar şekillendirme haklarının hayata geçirilmemesi Türkiye'yi “[GB] kuralları ve [OTİP'e] uyum sağlamamaya” itmektedir¹³²⁷. Bu yüzden, Türkiye, GB'nin modernizasyonu yoluyla yeni kurumsal haklar talep etmektedir. Bu talepler,

¹³²³Tez görüşmesi, Yetkili, Avrupa Komisyonu Genişleme ve Komşuluk Politikası Genel Müdürlüğü, *op. cit.*; Tez görüşmesi, Avrupa Parlamentosu milletvekili (EPP) ve Türkiye-AB KPK Delegasyonu üyesi, *op. cit.*

¹³²⁴Terzi, *op. cit.*, s. 131.

¹³²⁵Y. Özer, “Modernising the EU-Turkey Customs Union as an Interest-Driven Initiative”, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 19(1), 2020, s. 178 ve s. 184.

¹³²⁶Pirim, “The EU-Turkey Customs Union: From a Transitional to a Definitive Framework?”, *op. cit.*, s. 32.

¹³²⁷Terzi, *op. cit.*, s. 126.

Türkiye-AB Ortaklık Konseyi'ndeki karar alma sürecinin ötesine geçen yeni karar alma haklarından oluşmaktadır¹³²⁸.

YDMÇG Raporu'nda "danışma mekanizmaları dahil [...] ortak bir karar alma mekanizması" geliştirilmesi ihtiyacı ve "Türkiye'nin [GB] ile ilgili AB komiteleri ve ajanslara katılım" imkanından bahsedilmiştir¹³²⁹. Karar alma süreçlerine katılımdan farklı olsa da AB norm ve kurallarıyla sosyalleşme imkânı sağladığı için AB ajanslarına katılımın önemli bir imkân olduğu düşünülmektedir. Shyrokykh ve Rimkutè, bu katılımın geçici, proje temelli teknik ve bilimsel işbirliği öngören "ad hoc düzenlemeler" ya da ilgili AB ajansı ve üçüncü ülke arasında "sürekli kurumsallaşmış bir bağ kuran özel ikili düzenlemeler" aracılığıyla yapılabileceğini belirtmektedir¹³³⁰. Her iki biçimde, AB ajanslarının bilimsel ve teknik uzmanlık ve bilgisi üçüncü ülkelerle paylaşılmaktadır¹³³¹.

GB'nin modernizasyonu fikri Avrupa Komisyonu'nun talebi üzerine Dünya Bankası tarafından hazırlanan 28 Mart 2014 tarihli "AB-Türkiye Gümrük Birliği Değerlendirmesi" isimli raporun ardından ivme kazanmıştır¹³³². Türkiye ve AB tarafından 28 Şubat 2014 tarihinde (Dünya Bankası'nın hazırladığı raporun yayımlanmasından bir ay önce) YDMÇG kurulmuştur¹³³³. YDMÇG, 27 Nisan 2015

¹³²⁸*Ibid.*, s. 125.

¹³²⁹YDMÇG Raporu, *op. cit.*, s. 2.

¹³³⁰K. Shyrokykh ve D. Rimkutè, "EU Rules Beyond its Borders: The Policy-specific Effects of Transgovernmental Networks and EU Agencies in the European Neighbourhood", *Journal of Common Market Studies*, 57(4), 2019, s. 753-757.

¹³³¹*Ibid.*

¹³³²Dünya Bankası, *op. cit.*

¹³³³YDMÇG Raporu, *op. cit.*, s. 2.

tarihinde bir rapor yayımlamıştır. Raporunda, GB'nin modernizasyonunun üç sütunu şu şekilde belirtilmiştir. Birinci sütun, 1/95 sayılı OKK'nın daha iyi bir şekilde uygulanması veya değiştirilmesidir. İkinci sütun, GB'nin tarım, hizmet ticareti ve kamu alımlarına genişletilmesidir. Üçüncü sütun, kurumsal yapının iyileştirilmesidir¹³³⁴.

Bu doğrultuda, Türkiye ve AB, 12 Mayıs 2015 tarihinde yaptıkları ortak bir açıklamada GB'nin modernizasyonu için müzakerelerin başlayacağını söylemiştir¹³³⁵. AB'nin Ekim 2015'teki Herkes için Ticaret (*Trade for All*) isimli yeni ticaret stratejisinde GB'nin modernizasyonu ile ilgili şu ifadeye yer verilmiştir:

Şu anki haliyle [GB] yalnızca sanayi ürünlerini kapsamaktadır ve anlaşmazlıkların halli mekanizması bulunmamaktadır. [GB'nin modernizasyonu] hizmet ticareti, tarım ve kamu alımları gibi alanların [...] ekonomik potansiyelini ortaya çıkarmalıdır. [GB'nin modernizasyonu], ayrıca, Türkiye'yi AB'nin gelecekteki STA'larına dahil etme imkânı yaratabilecektir¹³³⁶.

18 Mart 2016 tarihli Türkiye-AB Zirvesi Bildirisi'nde GB'nin modernizasyonu fikri olumlu karşılanmıştır¹³³⁷. Avrupa Komisyonu, taslak müzakere direktifini 21 Aralık 2016 tarihinde kabul etmiştir. Avrupa Parlamentosu Uluslararası Ticaret Komitesi, Ocak 2017'de taslak raporunu kabul etmiştir¹³³⁸. Avrupa Parlamentosu Dış İlişkiler Komitesi,

¹³³⁴*Ibid.*

¹³³⁵Avrupa Komisyonu, "EU and Turkey Announce Modernisation of Custom Union", *op. cit.*

¹³³⁶Avrupa Komisyonu, "Trade for All: Towards a More Responsible Trade and Investment Policy", COM(2015) 497 final, Brüksel, 14 Ekim 2015, s. 34.

¹³³⁷18 Mart 2016 tarihli Türkiye-AB Zirvesi Bildirisi, par. 7.

¹³³⁸Avrupa Parlamentosu, Uluslararası Ticaret Komitesi, D. Borrelli (raportör), *Draft Report on 'Towards a New Trade Framework between the European Union and Turkey and the Modernisation of the Customs Union*, 2016/2031(INI), Brüksel, 10 Ocak 2017 [Avrupa Parlamentosu Uluslararası Ticaret Komitesi Raporu].

modernizasyonu yapılan GB’de insan hakları ve temel özgürlükler konusunda esaslı hükme yer verilmesini istemiştir¹³³⁹.

AB Bakanlar Konseyi altındaki Dış İlişkiler Konseyi, Avrupa Komisyonu’na müzakere etme yetkisi verdiğinde müzakereler başlayacaktır. Bu yetkinin, oybirliğiyle kabul edilmesi gerekmektedir. Ancak, politik konjonktür nedeniyle kabul edilememiştir. Terzi’ye göre GB’nin modernizasyonunun “[AB], ekonomik çıkarları söz konusu olduğunda demokratik ilkeleri görmezden gelmektedir” şeklinde bir algıya yol açması istenmemektedir¹³⁴⁰. Ancak, Ülgen’e göre:

[GB’nin modernizasyonunun engellenmesi] Türkiye ile ilişki kurmanın en ümit vadeden yolunu ortadan kaldırmak anlamına gelecektir. Türkiye-AB politik ilişkisinin [...] derin bir krizde olduğu dönemde, [GB] gerçek ve işbirlikçi bir Türkiye-AB ilişkisini devam ettirmenin tek kurumsal sütunu olarak kalmaktadır¹³⁴¹.

Ancak, AB Bakanlar Konseyi Genel İşler Konseyi 26 Haziran 2018 tarihinde aldığı bir kararda GB’nin modernizasyonu için adım atılmayacağını belirtmiştir¹³⁴². GB’nin aksak yanlarına üçüncü bölümde yer verilmiştir. Modernizasyonun amacı bunları gidermektir. Örneğin, AB’nin STA’larının Türkiye pazarına dolaylı giriş imkânı tanınmasından kaynaklanan sorun Transatlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı (TTIP)

¹³³⁹Avrupa Parlamentosu Dış İlişkiler Komitesi Raporu, *op. cit.*, par. 6.

¹³⁴⁰Terzi, *op. cit.*, s. 130.

¹³⁴¹Ülgen, *Trade as Turkey’s EU Anchor*, *op. cit.*, s. 3.

¹³⁴²AB Bakanlar Konseyi, Enlargement and Stabilization and Association Process, 10555/18, Brüksel, 26 Haziran 2018, par. 35.

imzalandığı takdirde artacaktır¹³⁴³. Ancak, ABD yönetiminin olumsuz yaklaşımı nedeniyle TTIP müzakerelerine ara verilmiştir. Müzakerelerine yeniden başlanır ve TTIP yürürlüğe girerse ABD menşeli sanayi ürünleri Türkiye'ye AB üzerinden gümrüksüz bir şekilde giriş yapabilecektir. Türkiye ve ABD arasında bir STA imzalanıncaya kadar Türkiye menşeli sanayi ürünleri ABD pazarına yalnızca MFN kuralları çerçevesinde giriş yapabilecektir¹³⁴⁴.

Bu sorunun önüne geçmenin üç yolu bulunmaktadır. Birinci yol, Türkiye ve AB'nin üçüncü ülkeler ile STA'ları ortak bir şekilde müzakere etmesidir¹³⁴⁵. İkinci yol, AB'nin kendisi ve Türkiye için tek bir STA müzakere etmesidir¹³⁴⁶. Üçüncü yol, AB'nin STA imzaladığı ülkelerden pazarlarını Türkiye'ye açmalarını istemesidir¹³⁴⁷. İkinci yol, Türkiye için en uygun seçenek değildir. Çünkü, AB'nin son yıllardaki tercihli anlaşmalarında Türkiye'nin STA'larına göre daha fazla tarımsal üründe açılım ve daha fazla hizmet ticareti liberalizasyonu yapılmaktadır. Üçüncü seçeneğe ise "Andorra-San Marino modeli" denilmektedir¹³⁴⁸. Örneğin, AB'nin Peru ve Kolombiya ile imzaladığı

¹³⁴³TTIP, AB ve ABD arasında müzakereleri Temmuz 2013'te başlayan bir derin ve kapsamlı bir STA'dır. 15 müzakere turu gerçekleştirilmiştir. Son müzakere turu 3-7 Ekim 2016 tarihlerinde gerçekleştirilmiştir.

¹³⁴⁴Türkiye, ABD ile bir STA müzakere etme girişiminde bulunmuştur. Bu girişimler çerçevesinde, 16 Mayıs 2013 tarihinde Yüksek Düzeyli Komite kurulmuştur. Ancak, herhangi bir ilerleme kaydedilmemiştir.

¹³⁴⁵M. Yapıcı, Ticaret Bakanlığı, "Turkish Perspective on FTAs under the Turkey-EU Customs Union with a Special Focus on TTIP", Sunum, Uluslararası Ticaret Komitesi [Avrupa Parlamentosu], Brüksel, 18 Haziran 2013.

¹³⁴⁶*Ibid.*

¹³⁴⁷*Ibid.*

¹³⁴⁸M. Sait Akman, "AB-ABD Transatlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı: Türkiye Açısından Bir Değerlendirme", *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 13(1), 2014, s. 19-20.

derin ve kapsamlı STA'larda şu ifadeye yer verilmiştir: “Andorra menşeli ürünleri imzacı [And Milletler Topluluğu] ülkeleri [AB] menşeli olarak kabul edecektir”¹³⁴⁹. Büyük bir ülke olması nedeniyle Andorra-San Marino modeli Türkiye için uygun görünmemektedir¹³⁵⁰.

GB'nin sanayi ürünleri ve işlenmiş tarım ürünlerinin sanayi payı ile sınırlı olması modernizasyonun diğer bir nedenidir¹³⁵¹. Daha önce belirtildiği gibi, hizmet ticareti ve tarım ürünleri ticaretinin liberalizasyonu katılım müzakereleri kapsamında ele alınamamaktadır¹³⁵². Kamu alımlarının katılım müzakereleri altında görüşülmesi mümkündür. Ancak, Türkiye için hassas bir konudur.

GB'nin tarım, hizmet ticareti ve kamu alımlarına genişletilmesinde seçici bir yaklaşım benimseneceği düşünülmektedir. Tarım ürünleri ticareti konusunda YDMÇG Raporu'nda “tarım ürünlerinde daha fazla taviz, güçlü SPS hükümleri ve coğrafi işaretler konusunda işbirliği” ifadesine yer verilmiştir¹³⁵³.

Tarım ürünlerinde daha fazla taviz 2/2006 sayılı OKK'da tarım ürünleri ve 1/2007 sayılı OKK'da işlenmiş tarım ürünleri için düzenlenen tavizlere yenilerinin

¹³⁴⁹Trade Agreement between the European Union and its Member States, of the one part, and Colombia and Peru, of the other part of 26 June 2012, *Official Journal of the European Union*, L 354, 21 December 2012, Declaration on Andorra.

¹³⁵⁰Akman, *op. cit.*, s. 20.

¹³⁵¹Avrupa Komisyonu Etki Değerlendirmesi, *op. cit.*, s. 9

¹³⁵²AB Bakanlar Konseyi, “2770th Council Meeting General Affairs and External Relations General Affairs”, *op. cit.*

¹³⁵³YDMÇG Raporu, *op. cit.*, s. 3.

eklenmesi anlamına gelmektedir. Bunlar, gümrük vergisi muafiyeti, indirimi, mevsimsel imtiyaz ya da tarife kotası şeklinde olabilecektir. Tarım ürünlerinin GB'ye dahil edilmesinden farklı olarak Türkiye üçüncü ülkelere karşı kendi gümrük tarifelerini uygulayabilecek ve AB ile ticarete menşe kuralları geçerli olacaktır.

Hizmet ticaretinin liberalizasyonu konusunda YDMÇG Raporu'nda " tarafların, halihazırda [Uluslararası Hizmet Ticareti Anlaşması'nda] müzakere ettiklerinin ötesine geçen" bir açılım yapılabileceği düşünülmektedir¹³⁵⁴. Bu doğrultuda, Ülgen ve Yenigün-Dilek, AEA Anlaşması ve Ukrayna OA'nın hizmet ticareti ile ilgili hükümlerini karşılaştırmıştır¹³⁵⁵. İkinci bölümde ifade edildiği gibi AEA Anlaşması'nda hizmet ticaretinin tam liberalizasyonuna gidilmiştir¹³⁵⁶. Bu yüzden, AEA Anlaşması'na taraf olan EFTA ülkelerinin AB'nin ilgili müktesebatına tam uyumunu gerektirmektedir¹³⁵⁷. Ukrayna OA'da ise sınırlı bir yaklaşım belirlenmiştir. Dawar ve Togan, Türkiye için benzer bir yaklaşımın benimsenebileceğini düşünmektedir¹³⁵⁸. Bu durumda şu konularda açılım olabileceğini ifade etmişlerdir: AB düzeyinde düzenlenen mali hizmetler, telekomünikasyon hizmetleri, enerji hizmetleri ve ulaştırma hizmetleri ya da Hizmetler Direktifi (2006/123/AT) altında düzenlenen hizmetlerden bazıları (hukuk hizmetleri, muhasebecilik hizmetleri, inşaat hizmetleri ve işletmeler ile ilgili hizmetler)¹³⁵⁹.

¹³⁵⁴*Ibid.*

¹³⁵⁵S. Ülgen ve P. Yenigün-Dilek, *Gümrük Birliği'nde Yeni Dönem ve İş Dünyası*, Rapor, TÜSİAD ve Birleşik Krallık Ankara Büyükelçiliği, no. T/2015, 10-568, İstanbul, Ekim 2015.

¹³⁵⁶AEA Anlaşması, *op. cit.*, md. 36.

¹³⁵⁷Ülgen ve Yenigün-Dilek, *op. cit.*, s. 14.

¹³⁵⁸*Ibid.*, s. 15.

¹³⁵⁹Dawar ve Togan, *op. cit.*, s. 36.

Üye ülkelerin yetkisinde olan sağlık hizmetleri, eğitim hizmetleri ya da sosyal hizmet ticaretinde açılım yapılmayacağı düşünülmektedir¹³⁶⁰. İşçilerin serbest dolaşımı mod 4 altında müzakere edilebilecektir. Mod 4 “hizmet sağlayıcı olan gerçek kişiler [...] ya da hizmet sağlayıcısı için çalışan ve belirli bir hizmeti sunmak için başka bir ülkede bulunan” kişileri kapsamaktadır¹³⁶¹.

İkinci bölümde incelenen OA’lardan sınırlı hizmet ticareti açılımı yapılan anlaşmalarda, iş kurma hakkı konusunda madencilik, nükleer madde imalatı, silah, cephanelik üretimi ve ticareti, görsel-işitsel hizmetler, denizcilik kabotaj hizmetleri ve hava ulaştırma hizmetleri gibi sektörler hariç tutulmuştur. Sınır ötesi hizmet sunumu konusunda görsel-işitsel hizmetler, denizcilik kabotaj hizmetleri ve hava ulaştırma hizmetleri kapsam dışında bırakılmıştır. Türkiye için benzer bir yaklaşımın izlenebileceği düşünülmektedir.

Hizmet ticaretinin liberalizasyonu ve işçilerin serbest dolaşımı tamamen ekonomik bir konu değildir. Özellikle 2008 yılında yaşanan mali krizden sonra işçilerin serbest dolaşımı politik açıdan hassas hale gelmiştir. Yalnızca üçüncü ülke vatandaşları değil AB üye ülkesi vatandaşı işçilerin serbest dolaşımı dahi AB içerisinde tartışma konusu olmaktadır. BK’nın AB’den ayrılması için yapılan kampanyada bu konu çokça dile getirilmiştir¹³⁶².

¹³⁶⁰*Ibid.*

¹³⁶¹DTÖ, “Movement of Natural Persons”.

¹³⁶²Schimmelfennig, “Brexit: Differentiated Disintegration in the European Union”, *op. cit.*, s. 1162-1164.

Modernizasyonu yapılan GB’de Kamu alımları konusunda Türkiye’nin henüz taraf olmadığı DTÖ Kamu Alımları Anlaşması’na benzer hükümler bulunabilecektir¹³⁶³. Diğer bir ihtimal, “belirli konularda daha ileri tavizlerin” görüşülmesidir¹³⁶⁴.

Ayrıca, Avrupa Parlamentosu Uluslararası Ticaret Komitesi’nin taslak raporu ve Avrupa Komisyonu’nun etki analizine göre modernizasyonu yapılan GB’de SPS, sürdürülebilir kalkınma, coğrafi işaretler, enerji ve hammadde, küçük ve orta ölçekli işletmeler, sermaye hareketleri ya da doğrudan yabancı yatırımın korunması gibi konulara yer verilebilecektir¹³⁶⁵. YDMÇG Raporu’nda korunma önlemleri, *anti-dumping* ve telafi edici vergi gibi ticaret politikası savunma araçlarının gözden geçirilebileceği ve kaldırılabilirliğinden bahsedilmektedir¹³⁶⁶.

GB’nin modernizasyonu gerçekleşirse, Türkiye ve AB arasındaki entegrasyon artacaktır. Ancak, YDMÇG Raporu’na kurumsal entegrasyon konusunda yalnızca karar şekillendirme haklarından bahsedilmektedir¹³⁶⁷. Hatırlanacağı üzere, Avrupa Komisyonu’nun ‘Avrupa ve Genişleme Sorunu’ isimli belgesinde, AB üyeliği için gerekli yükümlülükleri üstlenemeyecek oldukları halde AB ile yakın ilişki kurmak isteyen ülkelerin Avrupa’nın geleceğine ilişkin tartışmalarda yer almasını sağlamak üzere ‘Avrupa Politik Alanı’ şeklinde bir yapı oluşturulabileceği ifade edilmektedir¹³⁶⁸. Bu

¹³⁶³Dawar ve Togan, *op. cit.*, s. 38-39.

¹³⁶⁴*Ibid.*

¹³⁶⁵Avrupa Parlamentosu Uluslararası Ticaret Komitesi Raporu, *op. cit.*, s. 5; Avrupa Komisyonu Etki Değerlendirmesi, *op. cit.*, s. 12.

¹³⁶⁶YDMÇG Raporu, *op. cit.*, s. 3

¹³⁶⁷*Ibid.*, s. 2.

¹³⁶⁸Avrupa Komisyonu, “Europe and the Challenge of Enlargement”, *op. cit.*, s. 17.

doğrultuda, BAB ortak üye statüsüne benzer bir statünün oluşturulabileceği ve anılan ülkelerin belirli AB politikalarına oy kullanma hakkı olmaksızın katılabileceği belirtilmektedir¹³⁶⁹. Bu çalışmada ise bu bölümde ifade edilen entegrasyon ve katılım için yeni önerilere benzer şekilde ortak ülkelere oy kullanma hakkı verilebileceği savunulmaktadır.

Dolayısıyla, GB'nin modernizasyonu YDMÇG Raporu'nda ifade edildiği şekliyle hayata geçirildiği takdirde Türkiye-AB ilişkileri ortaklık yoluyla katılıma değil ortaklık yoluyla entegrasyona örnek olacaktır. Çalışmanın bir sonraki başlığında ortaklık yoluyla katılım bahsi hakkındaki farklı görüş ve değerlendirmelere yer verilecektir.

4.3.3. Türkiye'nin Ortaklık Yoluyla Katılımı İhtimali

Bu çalışmada, AB'nin ortaklığa 'normatif üstünlük' iddiasından yola çıkarak yaklaşmasının yol açtığı sorunlara değinilmektedir. Dragneva ve Wolczuk'a göre AB, ODA ülkelerine genişlemesindeki görece başarısını verili kabul etmiş ve "kendisini doğal olarak sahadaki diğer aktörlerin önünde görmüştür"¹³⁷⁰. Bu bakış açısı yüzünden "Batı'nın tavsiyeleri [...] genellikle müzakere edilemez olarak görülmekte ve yerel koşullar ya da ihtiyaçlara yeterince adapte edilmemektedir"¹³⁷¹. Bu yüzden, bu çalışmada demokratik, AB'nin norm ve kurallarıyla sosyalleşmeye ve bunları içselleştirmeye imkân

¹³⁶⁹*Ibid.*

¹³⁷⁰R. Dragneva ve K. Wolczuk, "EU Law Export to the Eastern Neighbourhood", P. J. Cardwell (der.) *EU External Relations Law and Policy in the Post-Lisbon Era* içinde, La Hey: T.M.C. Asser Press by Springer, 2012, s. 219-220.

¹³⁷¹*Ibid.*

tanıyan ‘postkolonyal’ bir ortaklık politikasının geliştirilmesi gerektiği savunulmaktadır. Peki, katılım gibi ortak üyelik de yalnızca Avrupalı ülkelere açık bir imkan mı olmalıdır?

Bilindiği üzere, katılım yalnızca Avrupalı ülkelere açık bir imkandır¹³⁷². Ancak, Avrupalı ifadesi kurucu antlaşmalarda tanımlanmamıştır. Bunun yerine, geçmişte Avrupa Komisyonu’nun hazırladığı bazı belgelerde Avrupalı ifadesinin anlamına değinilmiştir.

Avrupa Komisyonu’nun 1992 yılında yayımladığı ‘Avrupa ve Genişleme Sorunu’ isimli belgede, Avrupalı ifadesinin coğrafi unsurların yanı sıra tarihi ve kültürel unsurlardan oluştuğu ifade edilmektedir¹³⁷³. Avrupalı tanımı zaman içerisinde, bir nesilden diğerine değişebilir ve “[coğrafi] yakınlık, fikirler, değerler ve tarihsel etkileşime dair ortak tecrübeler tek bir formüle sığdırılmaz” denilmiştir¹³⁷⁴. Benzer bir ifade, aynı yıl yayımlanan Hansch Raporu’nda kullanılmıştır: “Avrupalı olmak ortak bir geleceği paylaşmaya dair politik bir niyetin varlığını gerektirir. Ancak, coğrafi ya da tarihi, etnik ya da dini, kültürel ya da politik açıdan açık bir şekilde tanımlanamaz”¹³⁷⁵. Bu yüzden, Avrupalı ifadesi dinamik ve jeopolitiktir. Avrupalı ifadesinin dinamikliği nedeniyle ortak ülke zaman içerisinde önemini yitirebilmekte ya da artırabilmektedir¹³⁷⁶.

¹³⁷²Lizbon Antlaşması, *op. cit.*, md. 49 ABA.

¹³⁷³Avrupa Komisyonu, “Europe and the Challenge of Enlargement”, *op. cit.*, s. 11.

¹³⁷⁴*Ibid.*

¹³⁷⁵Hansch Raporu, *op. cit.*, par. F.

¹³⁷⁶Lannon’a göre Kıbrıs’ın 2004 yılındaki AB üyeliğinin ardından “[Lizbon Antlaşması ile değişik] ABA md. 49’daki coğrafi kriter yeni bir boyut kazanmıştır”. Topraklarının tamamı Asya’da bulunan Kıbrıs ya da topraklarının küçük bir kısmı Avrupa’da bulunan Türkiye için katılım süreçlerinin başlatılması “coğrafi” kriterin “geniş” bir şekilde yorumlandığını

Bu çalışmada, ortaklık politikasının iyileştirilmesiyle ortak üyeliğin Lizbon Antlaşması ile değişik ABA md. 49 anlamında Avrupalı olan ülkelere tanınabileceği savunulmaktadır. Sıkı bir kurumsal bağa dayanan yeni bir ortak üyeliğin faydası ortak üyelerin AB norm ve kurallarını daha iyi bir şekilde içselleştirebilecek olmasıdır. Nitekim, AB'nin norm ve kurallarının üçüncü ülkeler tarafından kabulüyle içselleştirilmesi farklı şeylerdir¹³⁷⁷. AB koşullarının içselleştirilmeden kabul edildiği hallerde “resmi kurullarla gayri resmî uygulamalar arasındaki mesafe artmaktadır”¹³⁷⁸. AB ise sonuçtan çok sürece odaklanmaktadır¹³⁷⁹. Diğer bir deyişle, AB, norm ve kurallarının üçüncü ülkeler tarafından “spesifik bürokratik kurallara” göre kabul edilmesine öncelik vermektedir¹³⁸⁰. Bu çalışmada, ortaklığın bunun gibi aksak yönlerini iyileştirmek için yeni bir ortak üyelik modeli Türkiye üzerinden önerilmektedir.

göstermektedir. E. Lannon, “Elargissements et politiques de proximité de l'UE: libres propos sur l'intégration différenciée”, I. Govaere ve diğerleri (der.) *The European Union in the World. Essays in Honour of Marc Maresceau* içinde, Leiden: Brill Publishers, 2013, s. 501.

¹³⁷⁷Bazı ODA ülkelerinde demokraside yaşanan geriye dönüş, göçmenlerin AB içerisinde yeniden yerleştirilmesiyle ilgili kurallara uyulmaması ve Batı Balkan ülkelerinin AB'ye uyum sürecinin yavaşlaması, koşulluluk kanalıyla sağlanan uyumunun devamlılığını sorgulamaktadır. Schimmelfennig ve Sedelmeier, “The Europeanization of Eastern Europe: The External Incentives Model Revisited”, *op. cit.*, s. 2-3.

¹³⁷⁸A. Mungiu-Pippidi, “The Legacies of 1989: The Transformative Power of Europe Revisited”, *Journal of Democracy*, 21(1), 2014, s. 28-30. Örneğin, 2018 yılında AB-Moldova Ortaklık Konseyi, “kabul edilen mevzuat ve politikaların somut eyleme geçirilmesi” çağrısında bulunmuştur. Rapora göre, Moldova'daki “yasal değişikliklerin [bu değişiklikleri] uygulayacak politik iradeyle tamamlanması gerekmektedir”. Zygierewicz, *op. cit.*, s. 13 ve s. 64.

¹³⁷⁹Mungiu-Pippidi, *op. cit.*, s. 28-30.

¹³⁸⁰Mungiu-Pippidi'ye göre, bazı ODA ülkelerinde yargıya doğrudan politik müdahale AB'ye uyum sürecinden sonra artık yapılamasa da dolaylı müdahaleler ve yolsuzluk devam etmektedir. AB üye ülkelerinin farklılaşan çıkarları, yerel düzeydeki ihtiyaçların yeterince dikkate

Rapoport'a göre AB'ye "normatif açıdan uyum sağlamak zorunda oldukları halde uyum sağladıkları normlar hakkında söz hakkı bulunmayan" ortak ülkeler, katılım başvurusunda bulunabilmekte ya da ortaklığa son vermek isteyebilmektedir¹³⁸¹. Bu yüzden, AB, katılıma alternatif modeller sunmalıdır¹³⁸². Yazar, ortak ülkeler için karar şekillendirme imkanlarının artırılması gerektiğini ifade etmektedir¹³⁸³. Ayrıca, ortaklık politikasının iyileştirilmesi için "[ortak ülke] ulusal parlamento ve sivil toplumunun karar şekillendirme [süreçlerine]" dahil edilmesi veya bu ülkelere Avrupa Parlamentosu ve AB Bakanlar Konseyi nezdinde karar alma hakları tanınması gerektiğini belirtmektedir¹³⁸⁴. AB Bakanlar Konseyi'ndeki toplantılara ortak ülke temsilcilerinin katılımına imkân sağlandığı takdirde "[AB] müktesebatını uygulayacak üçüncü ülkeler ve [AB Bakanlar] Konseyi üyeleri arasında ortaklık hukukuna dahil edilecek normun içeriği hakkında doğrudan bir diyalog" söz konusu olacaktır¹³⁸⁵. Dolayısıyla, üçüncü ülkeler ve AB arasındaki kurumsal bağı artırmaya yönelik bazı önerilerde ortak ülkelere yalnızca karar şekillendirme değil karar alma hakları tanınması da savunulmaktadır. Bu çalışmanın ayırıcı özelliği ise böyle bir gelişmeyi mevcut ortaklık politikasının iyileştirilmesi önerisi üzerinden Türkiye özelinde ifade etmesidir.

alınmaması, ana reform gruplarına yönelik yeterli teşviklerin olmaması, sivil toplumun entegrasyon sürecine yeterince dahil edilmemesi ve mali yardımın gücüne gereğinden fazla inanılmasını AB'nin arzu ettiği politik değişimi ortaya çıkaramamasının nedenleri arasında saymaktadır.

¹³⁸¹Rapoport, *op. cit.*, s. 627.

¹³⁸²*Ibid.*

¹³⁸³*Ibid.*, s. 654-655.

¹³⁸⁴*Ibid.*, s. 628-687.

¹³⁸⁵*Ibid.*

Damen, Avrupa Parlamentosu için hazırladığı bir raporda Güney Avrupa ve Doğu Avrupa'daki bazı ülkelerin AB üyesi olmak istedikleri halde üyelik koşullarını yerine getiremediğini ya da AB'nin bu ülkelere genişlemek istemediğini dile getirmektedir¹³⁸⁶. Bu ülkeler için yeni üyelik modelleri düşünülebileceğini ve yeni bir ortak üyelik modelinin bu seçenekler arasında olduğunu ifade etmektedir¹³⁸⁷. Bu çalışmanın temel argümanını destekleyecek şekilde, ortak ülkeler ile kurumsal bağın geliştirilmesinin Avrupa “entegrasyonu” ve AB'nin kurumsal ve hukuki “otonomisi” arasındaki ikilemi çözebileceğini söylemektedir¹³⁸⁸.

AB'nin Gürcistan nezdindeki bir temsilcisine göre

Gürcistan ve ayrıca, Ukrayna ve Moldova; AB ile kurumsal bağ kurmak istemektedir. Gürcistan, birtakım karar şekillendirme ve karar alma gücü bulunduğu takdirde AB kural ve standartlarına daha iyi bir şekilde uyum sağlayacağını düşünmektedir. Bu yüzden, Gürcistan ortak üyelik ile ilgilenebilecektir¹³⁸⁹.

2019 yılında yaptıkları ortak bir açıklamada, AB üyesi olmak istediklerini ifade eden Doğu Ortaklığı ülkeleri (Ukrayna, Gürcistan ve Moldova) hedeflerinin AB tek pazarına tam erişimi sağlayacak “aşamalı entegrasyon” olduğunu belirtmiştir¹³⁹⁰. Ortaklık politikasının asimetrisi bazı ortak ülkelerde ise AB karşıtı politik görüşlerin

¹³⁸⁶Damen, *op. cit.*, s. 40.

¹³⁸⁷*Ibid.*

¹³⁸⁸*Ibid.*

¹³⁸⁹Tez Görüşmesi, Yetkili, Avrupa Birliği Gürcistan Delegasyonu, *op. cit.*

¹³⁹⁰Joint Statement by the Ministers of Foreign Affairs of Georgia, the Republic of Moldova and Ukraine on the Future of Eastern Partnership, Bratislava, 5 Aralık 2019.

ortaya çıkmasına neden olmuştur. Norveç'teki "AB'ye Hayır" hareketinin lideri Kathrine Kleveland, ortak üyelik konusunda yapılan tez görüşmesinde şu hususlara değinmiştir:

AEA, çok asimetrik bir yapıya sahip. AEA, homojenlik ilkesine dayanmaktadır. Bu yüzden, Norveç (ve İzlanda ve Lihtenştayn) 26 yıldır sürekli bir şekilde AB mevzuatını uygulamaktadır. Amacımız, Norveç'i AB dışında tutmak [...] ve Norveç'in AEA'dan ayrılmasını sağlamaktır. Kısmi karar alma haklarının olduğu ortak üyelik mekanizmasını sürdürülebilir bir alternatif olarak görmüyoruz. AEA'nın yerine geçecek, [...] ulusüstü denetim otoritesi ya da mahkemesi olmayan bir ticaret anlaşması istiyoruz. Anlaşmazlıklar, politik diyalog kanalıyla çözülmelidir¹³⁹¹.

Türkiye, Kleveland'ın ifade ettiği anlayışın aksine ortaklığın asimetrisini AB ile yakınlaşarak aşmak istemektedir. Sapir ve Wolff, Türkiye-AB ilişkilerinin "potansiyel AB üyeliği prizması (*the prism of potential EU membership*)" yerine "AB ile başka türde kurumsal ilişki imkânı" şeklindeki daha geniş bir perspektiften okunması gerektiğini belirtmektedir¹³⁹². Saatçioğlu'na göre "karşılıklı bağımlılık", "Türkiye'nin üyeliğinin AB içerisindeki politizasyonu" ve "tutarsız koşulluluk" yüzünden Türkiye-AB ilişkilerinin "fonksiyonel ve üyeliğe yönelik olmayan" bir temelde ilerleme ihtimali artmaktadır¹³⁹³.

Sapir ve Wolff, "ikinci küme AB üyeliği (*second tier EU membership*)" gibi yeni bir modelin "Türkiye gibi ülkeler için daha gerçekçi bir seçenek" olabileceğini ifade etmektedir¹³⁹⁴. Kaygusuz, Türkiye'nin AB'ye ileri bir entegrasyonu yoluyla "Birliğe tam üye olmayacağı ancak büyük ölçüde entegre olacağı özgün bir üyelik modeli"

¹³⁹¹Tez Görüşmesi, Kathrine Kleveland, Norveç'teki AB'ye Hayır hareketi Başkanı, Oslo, e-posta, 26 Nisan 2020.

¹³⁹²A. Sapir ve G. B. Wolff, "The Great Transformation: Memo to the Incoming EU Presidents", *Bruegel Policy Brief*, 2014/04, Temmuz 2014, s. 6.

¹³⁹³B. Saatçioğlu, "The European Union's Refugee Crisis and Rising Functionalism in EU-Turkey Relations", *Turkish Studies*, 21(2), 2020, s. 170-173.

¹³⁹⁴Sapir ve Wolff, *op. cit.*, s. 8.

ihtimalinden bahsetmektedir¹³⁹⁵. Ancak, Türkiye, potansiyel AB üyeliği prizması dışına çıkmak istememektedir. Belçika'nın Brüksel şehrindeki Avrupa Politika Merkezi'nin (*European Policy Center*) 16 Eylül 2020 tarihinde düzenlediği çevrimiçi bir toplantıda Türkiye'nin katılım yerine iyileştirilmiş bir ortaklık ilişkisi üzerinden ilişkilerini geliştirme ihtimali hakkında Dışişleri Bakan Yardımcısı ve AB Başkanı Büyükelçi Faruk Kaymakcı şöyle demiştir:

Türkiye, [GB] sayesinde ortak ülke konumundadır. Bu, derin bir ilişkidir. Daha da iyileştirilmesi mümkündür. Buna hazırız. Ancak, iyileştirilmiş ortaklık, tam üyeliğin yerine geçmemelidir. AB üyeliği öncesinde daha yakın bir ilişki kurmaya karşı değiliz. Bununla birlikte, bazı üye ülkeler EDA ve PESCO'ya Türkiye'nin dahil edilmesine ve [GB'nin] modernizasyonu için müzakerelerin başlamasına karşı çıkmaktadır¹³⁹⁶.

Bu çalışma için yapılan bir tez görüşmesinde Avrupa Komisyonu Ticaret Genel Müdürlüğü'nden bir yetkili “belirli karar alma ve karar şekillendirme haklarını içeren yeni ve kurumsallaşmış bir ortak üyelik statüsünün politik açıdan mümkün olduğunu” ifade etmiştir¹³⁹⁷. Ancak, Kaymakcı'nın yaklaşımını doğrulayacak şekilde Türkiye'nin böyle bir üyelik statüsünü katılıma kalıcı bir alternatif olarak görmesi halinde kabul etmeyebileceğini belirtmiştir¹³⁹⁸.

¹³⁹⁵Ö. Kaygusuz, “AKP Dönemi Türkiye-AB İlişkilerine Bir Bakış (2002-2019)”, *Sosyal Demokrat Dergi*, 26 Kasım 2019.

¹³⁹⁶Faruk Kaymakcı (konuşmacı), “How to Overcome the Current Crisis in Turkey-EU Relations?”, Brüksel, Avrupa Politika Merkezi, çevrimiçi, 16 Eylül 2020.

¹³⁹⁷Tez Görüşmesi, Yetkili, Avrupa Komisyonu Ticaret Genel Müdürlüğü (Brüksel, Belçika), telefon, 8 Nisan 2020.

¹³⁹⁸*Ibid.*

Türkiye'nin ortaklık yoluyla entegrasyonunu artırması ya da katılım benzeri bir ilişki tesis etmesi ihtimali hakkında çeşitli görüşler bulunmaktadır. Phinnemore'a göre Türkiye'nin katılım perspektifi sona ererse "üye ülkeler ortaklığı iyileştirmeyi" kabul edebilecektir¹³⁹⁹. Artık, Türkiye ile ilişkileri geliştirmeye yönelik herhangi bir adım katılım ile ilişkilendirilmektedir¹⁴⁰⁰. Bu yüzden, üye ülkeler "kendi ülkelerinde elverişsiz bir ortam yaratmamak için" Türkiye ile yakınlık kurmaktan çekinmektedir¹⁴⁰¹. Diğer bir deyişle, "ortaklığın iyileştirilmesi katılıma giden bir yol" olarak görüldüğü için bu konuda herhangi bir adım atılamamaktadır¹⁴⁰².

Ülgen, Türkiye ve AB arasındaki ilişkilerin tamamen kopmaması için yeni bir ilişki modeli geliştirilebileceğini belirtmektedir¹⁴⁰³. Bu yeni ilişki modeli (*a virtual EU membership for Turkey*) katılım müzakerelerinin yerine geçmeyecek ancak, müzakereleri tamamlayıcı bir unsur olacaktır¹⁴⁰⁴. Bu modele göre, Türkiye tarafından AB müktesebatının tamamı yerine daha azı, geliştirilen üyelik modelinin kapsadığı konular için kabul edilecektir¹⁴⁰⁵. AB karar alma süreçlerine tam üyelere göre daha az bir şekilde de olsa katılım sağlanacaktır¹⁴⁰⁶.

¹³⁹⁹Tez Görüşmesi, David Phinnemore, *op. cit.*

¹⁴⁰⁰*Ibid.*

¹⁴⁰¹*Ibid.*

¹⁴⁰²*Ibid.*

¹⁴⁰³Ülgen, *Avoiding a Divorce: A Virtual EU Membership for Turkey*, *op. cit.*, s. 4.

¹⁴⁰⁴*Ibid.*

¹⁴⁰⁵*Ibid.*, s. 6.

¹⁴⁰⁶*Ibid.*

Cianciara ve Szymański, “genişletilmiş harici [farklılaştırılmış] entegrasyona” dayalı bir modelin Türkiye-AB ilişkilerini geliştirme potansiyeline sahip olduğunu belirtmektedir¹⁴⁰⁷. AB üyeliği ihtimali artık inandırıcılığını yitirdiği için “üyelikten daha az (*membership minus*)” bir modelin ilişkileri canlandırabileceği ifade edilmektedir¹⁴⁰⁸. Yazarlara göre, AB kurumları Türkiye gibi üçüncü ülkelere karar almaya ilişkin kurumsal haklar tanıma ve mevcut genişleme politikasını ya da kurumsal yapıyı değiştirme konusunda muhtemelen isteksiz olacaktır¹⁴⁰⁹. AB’ye göre ortak ülkelere kurumsal haklar tanımak üye olan ve üye olmayan ülkeler arasındaki sınırı bulandırabilecektir¹⁴¹⁰. Türkiye’deki demokratikleşme sorunları ilişkilerin geliştirilmesi ihtimalini zayıflatmaktadır¹⁴¹¹.

Müftüler-Baç, “genişletilmiş bir AB Bakanlar Konseyi” içerisinde Türkiye’ye karar alma hakları verilebileceğini ifade etmektedir¹⁴¹². Türkiye’ye Avrupa Konseyi’nde gözlemci statüsü tanınabileceğini belirtmektedir¹⁴¹³. Ekonomik entegrasyon, dış politika ve güvenlik politikası, enerji işbirliği ve adalet ve içişleri konularında Türkiye ve AB arasındaki entegrasyonun artırılabilceğini ve kurumsal haklar tanınması sayesinde

¹⁴⁰⁷A. K. Cianciara ve A. Szymański, “Differentiated Integration: Towards a New Model of European Union-Turkey Relations?”, *Turkish Studies*, 21(2), 2020. s. 256.

¹⁴⁰⁸*Ibid.*, s. 263.

¹⁴⁰⁹*Ibid.*, s. 265.

¹⁴¹⁰*Ibid.*

¹⁴¹¹*Ibid.*, s. 266.

¹⁴¹²M. Müftüler-Baç, “Turkey’s Future with the European Union: An Alternative Model of Differentiated Integration”, *Turkish Studies*, 18(3), 2017, s. 425-433.

¹⁴¹³*Ibid.* Özer de Türkiye’ye AB Bakanlar Konseyi altındaki ilgili komitelerde “gözlemci” statüsü verilmesi gerektiğini savunmaktadır. Özer, *op. cit.*, s. 184.

taraf lar arasında “alternatif bir farklılaştırılmış entegrasyon” kurulabileceğini belirtmektedir¹⁴¹⁴.

¹⁴¹⁴Müftü ler-Baç, “Turkey’s Future with the European Union: An Alternative Model of Differentiated Integration”, *op. cit.*, s. 425-433.

SONUÇ

AB, üçüncü ülkelerle harici farklılaştırılmış entegrasyonunu yıllar içerisinde artırmıştır. Katılım müzakereleri ve ortaklık ilişkisi, Lavenex'in ifade ettiği şekliyle AB'nin 'düzenleyici sınırını', 'örgütsel sınırının' ötesine genişletmesinin öne çıkan araçları olmuştur¹⁴¹⁵. Katılımdan sonra üye ülkelere karar alma hakkı verildiği için örgütsel sınır da genişlemektedir. Ortaklıkta ise kurumsal bağ zayıftır. Diğer bir deyişle, 'düzenleyici sınır' 'örgütsel sınırın' pahasına genişlemektedir. Bu yüzden, bu çalışmanın bir amacı ortaklığın yıllar içerisinde 'düzenleyici sınırının' artmasına rağmen 'örgütsel sınırının' artmamasının ortaya çıkardığı asimetri sorununa dikkat çekmek olmuştur.

Bu çalışmada gösterildiği gibi, ortaklık yoluyla elde edilen entegrasyonun, ortak ülkelere geniş karar şekillendirme ve sınırlı karar alma hakları verilerek bir tür ortaklık yoluyla katılıma dönüştürülmesi gerekmektedir. Çalışmanın amacını öne çıkarmak için AB hukuku ve politikasında ortaklık, detaylı bir şekilde incelenmiştir. Kolonyal ilişkileri AB düzeyinde sürdürmek amacıyla oluşturulan ortaklık politikası günümüzde, ortak ülkelerle kolonyal nitelikli asimetrik ilişkiler geliştirmeye yaramaktadır. Çalışmanın bu iddiasını daha anlaşılır hale getirmek için birinci bölümde AB'nin üçüncü ülkelere norm ve kural transfer etme şekilleri ve nedenleri anlatılmıştır. Öncelikle AB'nin ortaklığa normatif üstünlük iddiasından yola çıkarak yaklaştığı belirtilmiştir. Normatif üstünlük iddiasının asimetri sorununa yol açtığı OA'lardan örneklerle açıklanmıştır.

¹⁴¹⁵Lavenex, "Concentric Circles of Flexible 'EUropean' Integration: A Typology of EU External Governance Relations", *op. cit.*, s. 373.

Çalışmada, AB'nin normatif üstünlük iddiası, diğer bir deyişle maddi kaygılarını normatif bir kılıfa büründürmesi eleştirilmiştir. Aslında, AB'nin de diğer aktörler gibi maddi çıkarını gözetmesi olağandır. Ancak, bunu normatif bir kılıfa büründürmesi Lodge'un ifade ettiği gibi AB'nin eşitler arası denk ilişkiler ve postkolonyal gerçek bir ortaklık kurmasını engellemektedir¹⁴¹⁶.

Harici farklılaştırılmış entegrasyon vasıtasıyla AB norm ve kurallarını üstlenen ülke sayısı artarken genişleme ihtimalinin azaldığı çalışma boyunca vurgulanmıştır. Bu yüzden, Rapoport'un ifade ettiği 'farklılaşmış katılım' yoluna gidilebileceği ifade edilmiştir¹⁴¹⁷. Bu amaçla geliştirilecek 'kısmi üyelik' ya da 'yarı üyelik' gibi modeller Türkiye'nin AB'ye yakınlaşmasını sağlayabilecektir¹⁴¹⁸.

Bu çerçevede, çalışmanın temel araştırma soruları şu şekilde olmuştur: AB'nin ortaklığa normatif üstünlük iddiasından yola çıkarak yaklaşması ortak ülkelerle ilişkilerde nasıl bir asimetriye yol açmaktadır? AB'nin üçüncü ülkelerle kurumsal bağını artırmak istememesinin nedenleri ve yol açtığı sorunlar nelerdir? AB'nin neden asimetrik ve hiyerarşik olmayan, 'postkolonyal' ve demokratik bir ortaklık politikasına ihtiyacı vardır? Bugünkü haliyle ortaklık ilişkisi Türkiye ve AB arasında yeni bir ilişki kurmaya ya da ortaklığı devam ettirmeye neden elverişli değildir? 'Ortaklık yoluyla katılım' modeli, diğer bir deyişle, AB'nin ortak ülkelerle iyileştirilmiş bir ortaklık politikası yoluyla kurumsal bağını artırması AB ve ortak ülkeler için neden gereklidir?

¹⁴¹⁶Lodge, *op. cit.*, s. 112-113.

¹⁴¹⁷Rapoport, *op. cit.*, s. 692.

¹⁴¹⁸*Ibid.*, s. 673-675.

Bu soru ekseninde çalışmanın temel argümanı şu şekilde olmuştur: AB'nin normatif üstünlük iddiası nedeniyle Türkiye dahil ortak ülkelerle kurduğu ilişki asimetrik ve hiyerarşiktir. AB'nin hiyerarşik olmayan, 'postkolonyal' ve demokratik bir ortaklık politikası geliştirmesi gerekmektedir. Böyle bir ortaklık anlayışı yeni ve kendine özgü bir 'ortaklık yoluyla katılım' modeline zemin hazırlayabilecektir. Ortaklık yoluyla katılım, ortaklık yoluyla entegrasyondan farklıdır, çünkü derin ve kapsamlı bir entegrasyonun yanı sıra karar alma haklarını da içeren sıkı bir kurumsal bağın gerekliliğini savunmaktadır.

Çalışmada, AB'nin kendi kurumsal ve hukuki otonomisine zarar vermeden ortak ülkeleri iç sistemine dâhil edebileceği sonucuna varılmıştır. Diğer bir deyişle, AB'nin harici farklılaştırılmış entegrasyonu ortak ülkelere geniş karar şekillendirme ve sınırlı karar alma hakları vererek daha az 'harici' ya da bir nevi 'dahili' hale getirmesi gerekmektedir. Çalışmada, AB'nin üçüncü ülkelerle kurumsal bağını artırması gerektiği konusunda yıllar içerisinde geliştirilmiş önerilere yer verilmiştir. Bu önerilerden, ortak üyelik mekanizmasının uygun bir seçenek olduğu düşünülmektedir. Çalışmada aktarılan tez görüşmeleri ile ortaklığın ikinci bölümde ve üçüncü bölümde ele alınan aksak yönleri bu kanaati güçlendirmektedir.

Böyle bir gelişme, Türkiye'yi ileride farklılaşmanın istisna olmaktan çıkıp norm haline geleceği düşünülen AB'deki çevrimsel halkaların birisine yerleştirebilecektir. Bu doğrultuda, Avrupa entegrasyonunun geleceği için en muhtemel senaryonun Batora ve Fossum'un ifade ettiği şekliyle farklılaşma olduğu düşünülmektedir¹⁴¹⁹. Farklılaşma tartışması beraberinde entegrasyon ve katılım için yeni önerileri getirmiştir. Esas

¹⁴¹⁹Batora ve Fossum, "Introduction", *op. cit.*, s. 2.

itibariyle, öneriler birbirine benzemektedir. Ortak ülke ve AB arasındaki kurumsal bağın artırılması, ortak ülkenin ABAD içtihadını tanınması, hak, yükümlülük ve AB bütçesine katılımının sınırlı olması önerilmektedir.

Çalışma boyunca bugünkü haliyle ortaklık ilişkisinin Türkiye ve AB arasında yeni bir ilişki kurmaya ya da ortaklığı devam ettirmeye elverişli olmadığı vurgulanmıştır. Bu yüzden, üçüncü bölümde Türkiye'nin AB'ye harici farklılaştırılmış entegrasyonu, asimetri ve egemenlik sorunu vurgusuyla anlatılmıştır. Türkiye ve diğer ortak ülkelerin tecrübesinin gösterdiği üzere, yeterli sosyalleşme imkânı olmadığı için ortak ülkeler AB norm ve kurallarını yeterince içselleştirememektedir. Bu doğrultuda, ortak ülkelerin, geçmişte ve günümüzdeki kurumsal bağ artırma istekleri çalışma boyunca aktarılmıştır. Ortaklık politikası, AB norm ve kurallarını içselleştirmeye ve bu norm ve kurallarla sosyalleşmeye imkân vermediğinden çoğu kez kalıcı bir dönüşüm mümkün olmamaktadır. AB'nin hiyerarşik olmayan, 'postkolonyal' ve demokratik bir ortaklık politikasına ihtiyacı bulunmaktadır. Böylece, hiyerarşik ve asimetric olan ortaklık ilişkisi karşılıklı tanıma ve anlama üzerinden yeniden tanımlanacaktır. AB'nin böyle bir ortaklık ilişkisi geliştirmesi ya da Fisher Onar ve Nicolaïdis'in ifade ettiği şekliyle 'postkolonyal güç' haline gelmesi üçüncü ülkeler tarafından kabulünü artıracaktır¹⁴²⁰.

Örneğin, Türkiye ve AB arasındaki ortaklık ilişkisinde Baur'un ifade ettiği şekliyle 'hukuki homojenliği' gözetecek bir yapı bulunmamaktadır¹⁴²¹. 'Mevzuata ilişkin homojenlik' ise sınırlıdır¹⁴²². Türkiye, ortaklık ilişkisinin gerektirdiği uyumlaştırmayı

¹⁴²⁰Fisher Onar ve Nicolaïdis, *op. cit.*, s. 284-295.

¹⁴²¹Baur, *op. cit.*, s. 35-36.

¹⁴²²*Ibid.*

fayda-maliyet hesabı esasında yerine getirmektedir. Homojenliğin zamansal boyutu, yani “mümkün olan en kısa sürede” uyumu sağlayacak bir kurumsal bağ da bulunmamaktadır¹⁴²³. Ortak üyeliğin, hukuki homojenlik ve mevzuata ilişkin homojenliği sağlamaya yardımcı olacağı ve AB’nin talep ettiği ‘dinamik’ uyumu kolaylaştıracağı düşünülmektedir.

Ortaklığın, Neuwahl’nin ifade ettiği şekliyle ‘diplomatik ya da hükümetlerarası karakteri’ ya da Lycourgos’un ifade ettiği şekliyle ‘otonomi ve iki taraflılığı’ Türkiye’nin ortaklıktan kaynaklanan yükümlülüklerini yerine getirmesini zorlaştırmaktadır¹⁴²⁴. Karar şekillendirme mekanizmalarının işletilmemesi ve ortak ülkelerin, AB Bakanlar Konseyi ve Avrupa Parlamentosu altındaki komitelere katılımının öngörülmemesi Gstöhl’ün ifade ettiği ‘katılım boşluğunu’ ya da ‘katılım açığını’ artırmaktadır¹⁴²⁵.

Bu doğrultuda, çalışmanın öne çıkan bir amacı AB’nin ortak ülkelerle ilişkileri için yeni bir perspektifi Türkiye’den yola çıkarak önermek olmuştur. Avrupa Komisyonu’nun 1992 yılında yayımladığı ‘Avrupa ve Genişleme Sorunu’ isimli belgede ifade edilen ‘Avrupa Politik Alanı’ çalışmanın argümanını güçlendirmiştir¹⁴²⁶. Hatırlanacağı üzere, ‘Avrupa ve Genişleme Sorunu’ isimli belgede BAB ortak üye statüsüne benzer bir statünün oluşturulabileceği ve anılan ülkelerin belirli AB

¹⁴²³*Ibid.*

¹⁴²⁴Neuwahl, “The EU-Turkey Customs Union: A Balance, but No Equilibrium”, *op. cit.*, s. 42; Lycourgos, *op. cit.*, s. 64.

¹⁴²⁵Gstöhl, “The European Union’s Different Neighbourhood Models”, *op. cit.*, s. 32; Gstöhl, “Models of External Differentiation in the EU's Neighbourhood: An Expanding Economic Community?”, *op. cit.*, s. 22.

¹⁴²⁶Avrupa Komisyonu, “Europe and the Challenge of Enlargement”, *op. cit.*, s. 17.

politikalarına oy kullanma hakkı olmaksızın katılabileceği belirtilmektedir¹⁴²⁷. Bu çalışmada ise ortak ülkelere, veto hakkı olmaksızın oy kullanma hakkı verilebileceği ifade edilmektedir. Dördüncü bölümde aktarılan öneriler ve Türkiye özelinde aynı bölümde ifade edilen görüşler, ortak ülkelere sınırlı da olsa karar alma hakkı verilebileceğini belirtmektedir. Ortak ülkelere karar alma hakkı tanınması hakkında en ileri öneri Maurer ve Haerder'in modüler entegrasyon önerisidir¹⁴²⁸. Duff'un ortak üyelik önerisinde de birtakım karar alma hakkı tanınması gerektiği belirtilmiştir¹⁴²⁹.

Ancak, AB, kurumsal ve hukuki otonomisine önem verdiği için ortak üyelere karar alma hakkı tanımamıştır. Bu çalışmada, AB'nin en azından Lizbon Antlaşması ile değişik ABA md. 49 anlamında Avrupalı olan ülkeler için ortaklık politikasının iyileştirilmesiyle yeni bir ortak üyelik mekanizması geliştirebileceği savunulmaktadır. AB; kendi norm, kural, entegrasyon modeli ve kimliğini ortak ülkelerin kabul etmesi gereken idealler olarak inşa etmektedir. Böylelikle AB, üçüncü ülkelerle harici farklılaştırılmış entegrasyona dayalı asimetrik ilişkiler kurabilmektedir. AB'nin Cebeci'nin ifade ettiği şekliyle 'ideal güç' olma arayışına rağmen ticari çıkarları ön plana çıktığında normatif kaygıları geri plana atabildiği çalışmada örneklendirilmiştir¹⁴³⁰.

¹⁴²⁷*Ibid.*

¹⁴²⁸Maurer ve Haerder, *op. cit.*, s. 209.

¹⁴²⁹Duff, "The Case for an Associate Membership of the European Union", *op. cit.*

¹⁴³⁰Cebeci, "European Foreign Policy Research Reconsidered: Constructing an 'Ideal Power Europe' through Theory?", *op. cit.*, s. 564.

Meissner, buna ‘ticari realizm’ demektedir¹⁴³¹. Del Sarto, ‘normatif imparatorluk Avrupa’ şeklinde açıklamıştır¹⁴³².

AB’nin yatay düzenlemelerini kabul etmek ortak ülke için külfetlidir¹⁴³³. Birçok durumda ilgili alanda bir ulusal mevzuat dahi bulunmamaktadır. Dolayısıyla, yeni mevzuat oluşturulana ve AB tarafından uygun bulunana kadar örneğin, ticaretin liberalizasyonu ya da OA’daki diğer hedeflerin hayata geçirilmesi mümkün olmamaktadır. Böylelikle, AB kendi gelişimini, gerçeklerini ve üye ülke tercihlerini yansıtan kurallarının ortak ülke tarafından kabul edilmesini sağlamaya çalışmaktadır. Bu norm ve kurallar ortak ülkeler tarafından kabul edildiğinde Lavenex’in ifade ettiği şekliyle AB’nin ‘düzenleyici sınırı’ kendi sınırlarının ötesine geçmektedir¹⁴³⁴.

Başlangıçta, ortaklık kanalıyla derin ve kapsamlı bir harici farklılaştırılmış entegrasyon öngörüldüğü halde Türkiye ve AB arasındaki ortaklık mal ticareti ekseninde gerçekleşmiştir. Türkiye açısından AB, mal ticareti konusunda Meunier ve Nicolaïdis’in ifade ettiği ‘ticaret sayesinde güç’ kavramsallaştırmasına uygun şekilde hareket edebilmiştir¹⁴³⁵. Ancak, aynı etkiyi hizmet ticareti ve kamu alımlarında gösterememiştir. Tarım ticaretinde oldukça sınırlı bir şekilde gösterebilmiştir. Türkiye’yi AB ile ortaklık

¹⁴³¹Meissner, *Commercial Realism and EU Trade Policy. Competing for Economic Power in Asia and the Americas*, *op. cit.*, s. 197-210.

¹⁴³²Del Sarto, *op. cit.*, s. 215-216.

¹⁴³³Emerson ve Akhvlediani, *op. cit.*, s. 52.

¹⁴³⁴Lavenex, “Concentric Circles of Flexible ‘EUropean’ Integration: A Typology of EU External Governance Relations”, *op. cit.*, s. 373.

¹⁴³⁵Meunier ve Nicolaïdis, *op. cit.*, s. 906-925.

ilişkisi kurmaya teşvik eden bir konu olmasına rağmen işçilerin serbest dolaşımında ortaklık kanalıyla açılım elde edilememiştir

Tüm sosyalleşme imkânlarına rağmen bazı üye ülkeler dahi AB norm ve kurallarını tamamen içselleştirememişken ortak ülkelerden bunu beklemek AB'nin kurmak istediği 'medeniyetsel hiyerarşiye' örnektir¹⁴³⁶. AB, pazar büyüklüğü itibariyle hala belirli ölçüde bir 'piyasa gücü' ya da 'ticari güç' gibi hareket edebilmektedir. Norm ve kurallarını içselleştirilmeden de olsa kabul ettirebilmektedir. Ancak, AB'nin piyasa ya da ticari büyüklüğünden kaynaklanan gücü *Brexit*'in ardından zayıflamıştır¹⁴³⁷. Bu durum, iyileştirilmiş bir ortaklık politikasına duyulan ihtiyacı artırmaktadır.

Diğer bir deyişle, *Brexit* sonrasında AB'nin 'piyasa gücü' azaldığı için ileride ortak ülkelerin, AB pazarına erişim hakkı elde etmek amacıyla AB'nin norm ve kurallarına uyum sağlama motivasyonu azalabilecektir¹⁴³⁸. AB'nin 'ticari bir güç' ya da 'ticaret sayesinde güç' şeklinde aktörlük sergilemesi pazar büyüklüğüne bağlıdır¹⁴³⁹. *Brexit*, AB'nin piyasa gücünü zayıflattığı için AB'nin ortak ülkelerle elde etmek istediği entegrasyonu daha fazla sekteye uğratacaktır. Kurumsallaşmış bir ortak üyelik statüsüyle kurumsal bağın ve dolayısıyla, sosyalleşmenin artırılması AB'nin *Brexit* sonrasında azalan 'piyasa gücünü' iyileştirecektir.

¹⁴³⁶Fisher Onar ve Nicolaïdis, *op. cit.*, s. 284-295.

¹⁴³⁷Luke, Suominen ve Gérout, *op. cit.*, s. 37-40.

¹⁴³⁸Damro, "Market Power Europe", *op. cit.*, s. 682-699.

¹⁴³⁹Meunier ve Nicolaïdis, *op. cit.*, s. 906-925.

Bu çalışmada, Avrupa'nın geleceği bahsine yer verilmiştir. Bu tartışma, Türkiye-AB ilişkilerinin geleceği tartışmasıyla yakından ilgilidir. Farklılaştırılmış entegrasyon, “farklı hızlarda Avrupa (*variable speed Europe*)” fikriyle yakından ilgilidir¹⁴⁴⁰. Bugüne kadar, farklılaştırılmış entegrasyon ön planda iken *Brexit* ile birlikte farklılaştırılmış dezentegrasyon tartışması ivme kazanmıştır¹⁴⁴¹. Leruth'a göre “mali, ekonomik, sosyal, göç, güvenlik ve politik boyutları olan çok-yüzlü kriz” sonrasında Avrupa şüpheciliği arttığı için Avrupa'nın geleceği için farklılaşma kaçınılmaz hale gelmektedir¹⁴⁴². Farklılaşma, AB'nin geleceği için en muhtemel senaryo olduğu için AB'nin Ehlermann'ın 1984 yılında ifade ettiği şu hususları yakın gelecekte netleştirmesi gerekmektedir: farklılaştırılmış entegrasyona müsait olan ve olmayan AB faaliyetleri; AB politikalarına dahil olan ve dahil olmayan ülkeler için gereklilikler; farklılaştırılmış entegrasyon yoluna gidilen politikalar için karar alma ve finansman süreçleri ve farklılaştırılmış entegrasyonun AB'nin dış yetkilerine etkisi¹⁴⁴³.

Bu hususlar değerlendirilirken, Lizbon Antlaşması ile değişik ABA md. 49 anlamında Avrupalı ortak ülkeler için ortaklık politikasının iyileştirilmesiyle yeni bir

¹⁴⁴⁰S. Piattoni ve T. Notermans, “Democracy and (dis)integration”, S. Gänzle, B. Leruth ve J. Trondal (der.) *Differentiated Integration and Disintegration in a Post-Brexit Era* içinde, Londra: Routledge, 2019, s. 54.

¹⁴⁴¹Juverdeanu, *op. cit.*, s. 78.

¹⁴⁴²B. Leruth, “Towards an ‘Ever More Differentiated Union’? Measuring Demand for European (dis)integration”, S. Gänzle, B. Leruth ve J. Trondal (der.) *Differentiated Integration and Disintegration in a Post-Brexit Era* içinde, Londra: Routledge, 2019, s. 127.

¹⁴⁴³Ehlermann, *op. cit.*, s. 1276.

ortak üyelik mekanizması geliştirilmesi anlamlı olacaktır. Böylelikle, ortaklık politikasının çalışma boyunca dile getirilen sorunları önemli ölçüde çözülebilecektir.

Çalışmada, *Brexit* bahsine AB'nin genişlemesi ve Türkiye-AB ilişkilerinin geleceği açısından yer verilmiştir. AB'nin BK ile geliştireceği yeni ilişki modelinin Türkiye gibi ülkelere örnek olabileceği dile getirilmiştir¹⁴⁴⁴. Böyle bir ihtimal, Perchoc'un Avrupa Parlamentosu için hazırladığı çalışmada da ifade edilmiştir¹⁴⁴⁵.

Dördüncü bölümde incelenen AB-BK Ticaret ve İşbirliği Anlaşması'nın gösterdiği üzere AB, kurumsal ve hukuki otonomisini paylaşmak konusunda henüz hevesli değildir. Bu yüzden, GB'nin modernizasyonu müzakereleri başladığı takdirde Türkiye'nin bu durumu dikkate alması gerekmektedir. AB, kurumsal ve hukuki otonomi konusundaki yaklaşımını değiştirmedeği ve Türkiye'nin katılım müzakerelerinde yaşanan tıkanma aşlamadığı takdirde Türkiye için, AB-BK Ticaret ve İşbirliği Anlaşması çizgisinde yeni bir ilişkinin tesis edilmesi gündeme gelebilecektir.

Türkiye-AB ilişkilerinin yakın gelecekte 'katılım' ekseninde değil Wessels'in ifade ettiği 'ekonomik anlatı' ve 'işlemsel ve fonksiyonel partnerlik anlatısı' ekseninde

¹⁴⁴⁴Saim Saeed, "Sigmar Gabriel, "Post-Brexit Britain Can be Model for Turkey and Ukraine", *POLITICO*, 26 Aralık 2017.

¹⁴⁴⁵P. Perchoc, *Future EU-Turkey Relations*, Briefing for the EPRS, PE 628.290, Members' Research Service [Avrupa Parlamentosu], Brüksel, Ekim 2018, s. 7-8.

ilerleyeceği anlaşılmaktadır¹⁴⁴⁶. Örneğin, Avrupa Konseyi'nin 1 Ekim 2020 tarihindeki özel oturumunda şu ifadeye yer verilmiştir:

Yunanistan ve Kıbrıs'a karşı illegal faaliyetlerin durdurulmasına devam edilirse, Avrupa Konseyi, özellikle [GB'nin] modernizasyonu ve ticaretin kolaylaştırılması, halklar arası irtibat, üst düzey diyaloglar, göç meselesinde sürekli işbirliği [...] konularında pozitif bir AB-Türkiye gündemi başlatmaya karar vermiştir¹⁴⁴⁷.

Bu paragrafta Türkiye'yi 'uzak ve sorunlu komşu' şeklinde resmeden anlatı da yer almaktadır¹⁴⁴⁸. 'AB üyeliği anlatısı' yoktur¹⁴⁴⁹. Nitekim Avrupa Komisyonu Başkanı Ursula von der Leyen 16 Eylül 2020 tarihinde yaptığı Birlik'in Durumu konuşmasında Türkiye'nin katılım sürecinden bahsetmemiştir¹⁴⁵⁰. Önemli bir 'komşu' olduğunu ifade etmiştir.

Avrupa Konseyi'nin 1 Ekim 2020 tarihindeki özel oturumu hakkında 5 Ekim 2020 tarihinde gerçekleştirilen çevrimiçi bir toplantıda Aydın-Düzgüt, AB'nin GB'nin modernizasyonu için daha önce ifade edilen politik koşulluluktan vazgeçip Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki faaliyetlerini durdurması kaydıyla müzakerelere başlayabileceğini ifade etmiştir¹⁴⁵¹. Aynı toplantıda Wessels de AB'nin normatif aktörlük sergileme arayışı

¹⁴⁴⁶Wessels, "Narratives Matter: In Search of A Partnership Strategy", *op. cit.*, s. 7-8.

¹⁴⁴⁷Avrupa Konseyi, "European Council Conclusions on External Relations", Basın Açıklaması, 1 Ekim 2020, par. 19.

¹⁴⁴⁸Wessels, "Narratives Matter: In Search of a Partnership Strategy", *op. cit.*, s. 7-8.

¹⁴⁴⁹*Ibid.*

¹⁴⁵⁰Ursula von der Leyen, *op. cit.*

¹⁴⁵¹Senem Aydın-Düzgüt (konuşmacı), "A Critical Juncture in EU-Turkey Relations? Analysing and Assessing the Special European Council Summit", Köln Üniversitesi Türkiye ve AB Çalışmaları Merkezi, çevrimiçi, 5 Ekim 2020.

yerine jeopolitik bir yaklaşım belirlemesi halinde GB'nin modernizasyonu için artık politik koşulluluk olmayabileceğini, Doğu Akdeniz'deki faaliyetler sonlandırıldığı halde müzakerelerin başlayabileceğini belirtmiştir¹⁴⁵².

Nitekim AB Dışişleri ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi ve Avrupa Komisyonu Başkan Yardımcısı Josep Borrell, AB'nin kendisini idealleştirmek yerine, dış politika konularına jeopolitik bir yaklaşım sergilemesi gerektiği hakkında şöyle demiştir:

Avrupalılar dünyayla olduğu gibi ilgilenmelidir, olmasını istedikleri gibi değil. Bu da güç dilini öğrenmek ve [AB'nin] kaynaklarını jeopolitik etkisini artıracak şekilde maksimize etmek anlamına gelmektedir¹⁴⁵³.

Ancak, Türkiye-AB ilişkilerinin bundan sonra daha pragmatik bir yaklaşımla ilerlemesi; 'işlemsel ve fonksiyonel partnerlik anlatısının' ilişkilere yön veren temel unsur olması ve 'normatif anlatının' arka plana atılması anlamına gelmemelidir. İlişkilere 'pragmatik bir yaklaşım' daha önce Pozitif Gündem'de de dile getirilmiştir¹⁴⁵⁴. Bununla birlikte, 'normatif anlatının' arka plana atılması katılım sürecinin de fiilen sonlanmasına yol açacaktır.

Bu çalışmada görüldüğü gibi yıllar içerisinde AB'nin ortaklık konusuna yaklaşımı da politik diyalog ve esaslı hükümler kanalıyla normatif hale gelmiştir. Normatif yanın pragmatik olmak için arka plana atılması Türkiye'nin katılım sürecinin

¹⁴⁵²Wolfgang Wessels (konuşmacı), "A Critical Juncture in EU-Turkey Relations? Analysing and Assessing the Special European Council Summit", Köln Üniversitesi Türkiye ve AB Çalışmaları Merkezi, çevrimiçi, 5 Ekim 2020.

¹⁴⁵³Josep Borrell, *op. cit.*

¹⁴⁵⁴Pozitif Gündem, *op. cit.*, s. 19.

daha fazla sekteye uğramasına yol açacaktır. Türkiye-AB ilişkilerinde belirli bir ilerleme kaydetmek, örneğin GB'nin modernizasyonunun müzakerelerine başlayabilmek için pragmatik bir yaklaşım faydalı olabilecektir. Ancak, GB'nin modernizasyonu kanalıyla iyileştirilmiş bir ortaklığın hayata geçirilmesi, diğer bir deyişle, büyük ihtimalle karma anlaşma şeklinde tasarlanacak yeni bir düzenlemenin ikinci bölümde anlatılan usule göre AB kurumları ve özellikle, Avrupa Parlamentosu tarafından onaylanabilmesi için normatif boyutun tamamen ihmal edilmemesi gerekmektedir. Nitekim dördüncü bölümde ifade edilen yeni entegrasyon ya da katılım modelleri önerilerindeki temel yaklaşım, ortak üyelik ve benzeri imkanların AB'nin değerlerini benimseyen üçüncü ülkelere tanınması şeklindedir.

Kurumsal ve hukuki otonomi söyleminin bir yerde AB'nin karar alma haklarını paylaşmak istememe isteğini güçlendirdiği düşünülmektedir. Ancak, bu çalışmada önerilen iyileştirilmiş ortaklık ya da ortak üyelik AB'nin Kölliker'in ya da Curtin'in ifade ettiği şekliyle 'merkezcil etkisini' ya da 'bütünleştirici etkisini' artıracaktır¹⁴⁵⁵.

Görüldüğü gibi, Türkiye'nin ortaklık kanalıyla katılım benzeri bir ilişki tesis etmesinin önündeki en büyük engel AB'nin kurumsal ve hukuki otonomi söylemidir. Ancak, iyileştirilmiş bir ortaklık politikasına duyulan ihtiyaç bu direnci kırabilecektir. Buzan ve Diez, Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra "AB karar alıcılarının bilişsel haritasında" Türkiye'nin öneminin azaldığını belirtmektedir¹⁴⁵⁶. Ortaklık yoluyla katılım

¹⁴⁵⁵Kölliker, *op. cit.*, s. 276-278; Curtin, *op. cit.*, s. 4.

¹⁴⁵⁶Buzan ve Diez, *op. cit.*, s. 54.

modeli ekseninde bir yakınlaşma, Türkiye'yi yeniden AB karar alıcılarının bilişsel haritasına yerleştirecektir.

Diğer bir konu, iyileştirilmiş bir ortaklığın ya da ortak üyeliğin 'Türkiye'nin üyeliğinden kaçınma aracı olacak ortaklık politikasına' yol açmaması gerektiğidir¹⁴⁵⁷. İyileştirilmiş bir ortaklık ya da ortak üyelik, katılıma kalıcı, sürekli bir alternatif olmamalıdır. Aksine, 'politik uyuma' yol açabileceği ve katılımı kolaylaştırabileceği düşünülmektedir¹⁴⁵⁸.

¹⁴⁵⁷Uğur, *op. cit.*, s. 16.

¹⁴⁵⁸Terzi, *op. cit.*, s. 131.

KAYNAKÇA

KİTAP VE KİTAP BÖLÜMLERİ

Ananiadès, Léonide C., *L'Association aux communautés européennes*, Paris: Librairie générale de droit et de jurisprudence, 1967.

Arıkan, Harun, “Entegrasyon Teorileri Işığında Avrupa Bütünleşmesi ve Genişlemesi”, Harun Arıkan ve Muhsin Kar (der.) *Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri Siyasal, Bölgesel ve Ekonomik Boyutlar* içinde, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2005, s. 13-36.

Arıkan, Harun, *Turkey and the EU: An Awkward Candidate for EU Membership*, İkinci Baskı, Aldershot: Ashgate, 2006.

Arredondo, Ricardo, “Las Relaciones Mercosur-Unión Europea: Una Visión desde el Cono Sur”, Antonio Remiro Brotóns ve Irene Blázquez Navarro (der.) *El Futuro de la Acción Exterior de la Unión Europea* içinde, Valensiya: Tirant Lo Blanch, 2006, s. 429-446.

Asderaki, Foteini ve Eleftheria Markozani, “European Migration Policy: Frontex, Differentiation and Brexit”, Stefan Gänzle, Benjamin Leruth ve Jarle Trondal (der.) *Differentiated Integration and Disintegration in a Post-Brexit Era* içinde, Londra: Routledge, 2019, s. 91-109.

Asteriti, Alessandra, “Article 21 TEU and the EU’s Common Commercial Policy: A Test of Coherence”, Marc Bungenberg ve diğerleri (der.) *European Yearbook of International Economic Law* içinde, Cham: Springer, 2017, s. 111-137.

Bartels, Lorand, “Human Rights and Sustainable Development Obligations in EU Free Trade Agreements”, Jan Wouters, Axel Marx, Dylan Geraets ve Bregt Natens (der.) *Global Governance through Trade: EU Policies and Approaches* içinde, Cheltenham: Edward Elgar, 2015, 4. Bölüm.

Bátora, Jozef ve John Erik Fossum, “Conclusion: A Segmented Political Order and Future Options”, Jozef Bátora ve John Erik Fossum (der.) *Towards a Segmented*

European Political Order, The European Union's Post-Crisis Conundrum içinde, Londra: Routledge, 2020, s. 265-281.

Bátora, Jozef ve John Erik Fossum, "Introduction", Jozef Bátora ve John Erik Fossum (der.) *Towards a Segmented European Political Order, The European Union's Post-Crisis Conundrum* içinde, Londra: Routledge, 2020, s. 1-21.

Baur, Georges, "Privileged Partnerships: The Partner Countries' (Institutional) Perspectives", Sieglinde Gstöhl ve David Phinnemore (der.) *The Proliferation of Privileged Partnerships between the European Union and its Neighbours* içinde, Londra: Routledge, 2019, s. 23-45.

Blanc Altemir, Antonio, *La Unión Europea y el Mediterráneo: de los Primeros Acuerdos a la Primavera Árabe*, Madrid: Tecnos, 2012.

Blockmans, Steven, "Judicial Application of International and European Law in Southeast Europe", Siniša Rodin ve Tamara Perišin (der.) *Judicial Application of International Law in Southeast Europe* içinde, Berlin ve Heidelberg: Springer-Verlag, 2015, s. 301-313.

Bourgeois, Jacques H. J., "Competition Policy: The Poor Relations in the European Union Free Trade Agreements", Inge Govaere, Erwan Lannon, Peter van Elsuwege ve Stanislas Adam (der.) *The European Union in the World. Essays in Honour of Marc Maresceau* içinde, Leiden: Brill Publishers, 2013, s. 381-397.

Brack, Nathalie ve Anandine Crespy, "Belgium in Search of a Stance on Today's EU Integration Dilemmas", Michael Kaeding, Johannes Pollak ve Paul Schmidt (der.) *The Future of Europe: Views from the Capitals* içinde, Hampshire ve New York: Palgrave Macmillan, 2019, s. 5-8.

Bretherton, Charlotte ve John Vogler, *The European Union as a Global Actor*, İkinci Baskı, Londra: Routledge, 2006.

Breuss, Fritz, "Does the 'Development Round' Foster Development?", Stefan Grillner (der.) *At the Crossroads: The World Trading System and the Doha Round* içinde, Viyana: Springer-Verlag Wien, 2008, s. 231- 314.

Colombo, Ennio Manlio, “La nature juridique de l'association à la CEE”, Université libre de Bruxelles Institut d'études européennes” (der.) *L'association à la communauté économique européenne. Aspects juridiques* içinde, Brüksel: Presses Universitaires de Bruxelles, 1970, s. 2-22.

Cremona, Marise, “Services”, Andrea Ott ve Kirstyn Inglis (der.) *Handbook on European Enlargement* içinde, La Hay: T.M.C. Asser Press, 2002, s. 509-520.

Cremona, Marise, “The European Neighbourhood Policy: More Than a Partnership?”, Marise Cremona (der.) *Developments in EU External Relations Law* içinde, New York: Oxford University Press, 2008, s. 244-299.

Dinan, Desmond, *Ever Closer Union: An Introduction to European Integration*, 3. Baskı, Boulder: Lynne Rienner Publishers, 2005.

Dragneva, Rilka ve Kataryna Wolczuk, “EU Law Export to the Eastern Neighbourhood”, Paul James Cardwell (der.) *EU External Relations Law and Policy in the Post-Lisbon Era* içinde, La Hay: T.M.C. Asser Press by Springer, 2012, s. 217-240.

Duchene, François, “The European Community and Uncertainties of Interdependence”, Max Kohustamm ve Wolfgang Hager (der.) *A Nation Writ Large? Foreign Policy Problems Before the European Community* içinde, Londra: Macmillan, 1973, s. 32-47.

Duff, Andrew, *Reforming the European Union*, Londra: Federal Trust, 1997.

Eeckhout, Piet, *EU External Relations Law*, 2. Baskı, Oxford: Oxford University Press, 2011.

Eriksen, Erik Oddvar ve John Erik Fossum, “Deliberation Constrained: An Increasingly Segmented European Union”, Andre Bächtiger, John S. Dryzek, Jane Mansbridge ve Mark Warren (der.) *The Oxford Handbook of Deliberative Democracy* içinde, Oxford: Oxford University Press, 2018, 6. Bölüm.

Eriksen, Erik Oddvar ve John Erik Fossum, “Introduction. Asymmetry and the problem of Dominance”, Erik Oddvar Eriksen ve John Erik Fossum (der.) *The European Union's Non-members: Independence Under Hegemony?* içinde, Londra: Routledge, 2015, 1. Bölüm.

Eriksen, Erik Oddvar, “Despoiling Norwegian Democracy”, Erik Oddvar Eriksen ve John Erik Fossum (der.) *The European Union’s Non-members: Independence Under Hegemony?* içinde, Londra: Routledge, 2015. 5. Bölüm.

Evans, Andrew, “Institutions”, Andrea Ott ve Kirstyn Inglis (der.) *Handbook on European Enlargement* içinde, La Hay: T.M.C. Asser Press, 2002, s. 1043-1078.

Fasone, Cristina and Diane Fromage, “The European Commission and the Member States Facing Differentiated (dis)integration: The Challenges of Brexit”, Stefan Gänzle, Benjamin Leruth ve Jarle Trondal (der.) *Differentiated Integration and Disintegration in a Post-Brexit Era* içinde, Londra: Routledge, 2019, s. 110-126.

Feás, Enrique ve Federico Steinberg, “La Unión Europea ante la Globalización Comercial y el Neoproteccionismo”, Álvaro Anchuelo ve Enrique Feás, Federico Steinberg (der.) *La Unión Hace la Fuerza: Europa ante los Desafíos del Siglo XXI* içinde, Barcelona: Ediciones Deusto, 2019, 8. Bölüm.

Fisher, Rod, “A Cultural Dimension to the EU’s External Policies: From Policy Statements to Practice and Potential”, Amsterdam, Boekmanstudies and European Cultural Foundation, 2007.

Flaesch-Mougin, Catherine, *Les accords externes de la Communauté économique européenne: essai d'une typologie*, Brüksel: Éditions de l’Université de Bruxelles, 1980.

Fossum, John Erik, “The Institutional Make-up of Europe’s Segmented Political Order”, Jozef Bátora ve John Erik Fossum (der.) *Towards a Segmented European Political Order, The European Union’s Post-Crisis Conundrum* içinde, Londra: Routledge, 2020, s. 22-46.

Gänzle, Stefan, “Differentiated (dis)integration in Europe and Beyond: Historical and Comparative Perspectives”, Stefan Gänzle, Benjamin Leruth ve Jarle Trondal (der.) *Differentiated Integration and Disintegration in a Post-Brexit Era* içinde, Londra: Routledge, 2019, s. 202-218.

Gerard, Alain, “L’association avec les pays et territoires d’outremer et avec les Etats africains et malgaches associés”, Université libre de Bruxelles Institut d’études

européennes (der.) *L'association à la communauté économique européenne. Aspects juridiques* içinde, Brüksel: Presses Universitaires de Bruxelles, 1970, s. 113-214.

Gstöhl, Sieglinde, “Scandinavia and Switzerland: Small, Successful and Stubborn towards the EU”, Frank Schimmelfennig ve Ulrich Sedelmeier (der.) *The Politics of European Union Enlargement: Theoretical Approaches* içinde, Londra ve New York: Routledge, 2005, s. 33-51.

Gstöhl, Sieglinde, “The European Union’s Different Neighbourhood Models”, Erik Oddvar Eriksen ve John Erik Fossum (der.) *The European Union’s Non-members: Independence Under Hegemony?* içinde, Londra: Routledge, 2015, 2. Bölüm.

Gstöhl, Sieglinde, ve David Phinnemore, “Introduction. Privileged Partnerships between the European Union and Third States”, Sieglinde Gstöhl ve David Phinnemore (der.) *The Proliferation of Privileged Partnerships between the European Union and its Neighbours* içinde, Londra: Routledge, 2019, s. 1-22.

Haas, Ernst, *The Uniting of Europe: Political, Social and Economic Forces 1950-1957*, Stanford: Stanford University Press, 1968.

Hillion, Christophe, “Anatomy of EU Norm Export towards the Neighbourhood the Impact of Article 8 TEU”, Peter Van Elsuwege ve Roman Petrov (der.) *Legislative Approximation and Application of EU Law in the Eastern Neighbourhood of the European Union* içinde, Londra: Routledge, 2014, s. 13-20.

Högenauer, Anna-Lena, “Luxembourg and the EU: How to Integrate in the Face of Diversity”, Michael Kaeding, Johannes Pollak ve Paul Schmidt (der.) *The Future of Europe: Views from the Capitals* içinde, Hampshire ve New York: Palgrave Macmillan, 2019, s. 73-76.

Hurt, Stephen R. “UK-Africa Trade Within and Outside of the European Union: From Lomé to Brexit”, Henrietta Bailey (der.) *The Future of Africa-UK Trade and Development Cooperation Relations in the Transitional and Post Brexit Period* içinde, The Africa All Party Parliamentary Group, Londra, 28 Şubat 2017, s. 32-36.

Juverdeanu, Cristina, “Brexit and the European Economic Area: Semi- and Quasi-EU Citizenship as by-products of External Differentiation”, Stefan Gänzle, Benjamin

Leruth ve Jarle Trondal (der.) *Differentiated Integration and Disintegration in a Post-Brexit Era* içinde, Londra: Routledge, 2019, s. 74-90.

Karlık, Rıdvan, *Avrupa Birliği ve Türkiye*, İstanbul: İstanbul Menkul Kıymetler Borsası, 1996.

Klabbers, Jan, *An Introduction to International Organizations Law*, Cambridge: Cambridge University Press, 2015.

Kochenov, Dimitry, “The Issue of Values”, Peter Van Elsuwege ve Roman Petrov (der.) *Legislative Approximation and Application of EU Law in the Eastern Neighbourhood of the European Union* içinde, Londra: Routledge, 2014, s. 46-62.

Kölliker, Alkuin, *Flexibility and European Unification: The Logic of Differentiated Integration*, Lanham: Rowman and Littlefield, 2006.

Kramer, Heinz, “Turkey and the European Union: A Multi-Dimensional Relationship with Hazy Perspectives”, Vojtech Mastny ve R. Craig Nation (der.) *Turkey Between East and West: New Challenges for a Rising Regional Power* içinde. Oxford: Westview Press, 1996, 9. Bölüm.

Lang, Kai Olaf, “European Neighbourhood Policy: Where do we Stand-Where are we Heading?”, Johannes Varwick ve Kai Olaf Lang (der.) *European Neighbourhood Policy. Challenges for the EU-Policy Towards the New Neighbours* içinde, Opladen ve Farmington Hills: Barbara Budrich Publishers, 2007, s. 15-24.

Lannon, Erwan, “Elargissements et politiques de proximité de l'UE: libres propos sur l'intégration différenciée”, Inge Govaere, Erwan Lannon, Peter van Elsuwege ve Stanislas Adam (der.) *The European Union in the World. Essays in Honour of Marc Maresceau* içinde, Leiden: Brill Publishers, 2013, s. 495-504.

Laulhé Shaelou, Stephanie, *The EU and Cyprus: Principles and Strategy of Full Integration*, Leiden: Brill Publishers, 2009.

Lavenex, Sandra ve René Schwok, “The Swiss Way. The Nature of Switzerland’s Relationship with the EU”, Erik Oddvar Eriksen ve John Erik Fossum (der.) *The European Union’s Non-members: Independence Under Hegemony?* içinde, Londra: Routledge, 2015, 3. Bölüm.

Lazowski, Adam, “Approximation of Laws”, Andrea Ott ve Kirstyn Inglis (der.) *Handbook on European Enlargement* içinde, La Hay: T.M.C. Asser Press, 2002, s. 631-638.

Lazowski, Adam, “Public Procurement”, Andrea Ott ve Kirstyn Inglis (der.) *Handbook on European Enlargement* içinde, La Hay: T.M.C. Asser Press, 2002, s. 619-630.

Leruth, Benjamin, “Towards an ‘Ever More Differentiated Union’? Measuring Demand for European (dis)integration”, Stefan Gänzle, Benjamin Leruth ve Jarle Trondal (der.) *Differentiated Integration and Disintegration in a Post-Brexit Era* içinde, Londra: Routledge, 2019, s. 127-145.

Leuffen, Dirk, Berthold Rittberger ve Frank Schimmelfennig, *Differentiated Integration: Explaining Variation in the European Union*, Hampshire ve New York: Palgrave Macmillan, 2012.

Lodge, Junior, “The EU as a Trade and Development Partner to the ACP: Some Initial Reflections Perspectives on the Soft Power of EU Trade Policy”, San Bilal and Bernard Hoekman (der.) *Perspectives on the Soft Power of EU Trade Policy* içinde, Londra: CEPR Press, 2019, s. 105-116.

Luke, David, Heini Suominen ve Guillaume G erout, “Taking Stock: What’s Next for the African Economic Partnership Agreements?”, Henrietta Bailey, (der.) *The Future of Africa-UK Trade and Development Cooperation Relations in the Transitional and Post Brexit Period* içinde, The Africa All Party Parliamentary Group, Londra, 28 Şubat 2017, s. 37-40.

Lycourgos, Constantinos, *L'association avec union douanière: un mode de relations entre la CEE et des Etats tiers*, Paris: Presses Universitaires de France, 1994.

Maresceau, Marc, “L'Accord d'Ankara revisité: quelques réflexions sur les relations entre l'union européenne et la Turquie”, Baptiste Bonnet (der.), *Turquie et Union européenne, Etat des lieux*, Brüksel: Bruylant, 2012, s. 47-77.

Maresceau, Marc, “The Role of the EU in International Relations with Special Regard to the Neighbourhood”, Gyula B andi, Péter Dar k ve Kinga Debisso (der.)

Speeches and Presentations from the XXVII FIDE Congress içinde, Budapeşte: Wolters Kluwer Ltd., 2016, s. 97-106.

Mataija, Mislav, “The Unfulfilled Potential of Stabilisation and Association Agreements Before SEE Courts”, Siniša Rodin ve Tamara Perišin (der.) *Judicial Application of International Law in Southeast Europe* içinde, Berlin ve Heidelberg: Springer-Verlag, 2015, s. 11-30.

Maurer, Andreas ve Max Haerder, “Alternatives to Full Membership of the European Union”, Johannes Varwick ve Kai Olaf Lang (der.) *European Neighbourhood Policy. Challenges for the EU-Policy Towards the New Neighbours* içinde, Opladen ve Farmington Hills: Barbara Budrich Publishers, 2007, s. 197-216.

Maurer, Andreas, “Germany and the EU: Managing Differentiation to Avoid Structural Segregation”, Michael Kaeding, Johannes Pollak ve Paul Schmidt (der.) *The Future of Europe: Views from the Capitals* içinde, Hampshire ve New York: Palgrave Macmillan, 2019, s. 41-44.

Meissner, Katharina L., “The EU and World Regions: Multilateralism, Bilateralism, and Commercial Realism”, San Bilal and Bernard Hoekman (der.) *Perspectives on the Soft Power of EU Trade Policy* içinde, Londra: CEPR Press, 2019, s. 37-45.

Meissner, Katharina L., *Commercial Realism and EU Trade Policy. Competing for Economic Power in Asia and the Americas*, Abingdon: Routledge, 2018.

Müftüler-Baç, Meltem, *Türkiye ve Avrupa Birliği; Soğuk Savaş sonrası İlişkiler*, İstanbul, Alfa yayınları, 2001.

Müller, Wolfgang, “The EU’s Trade Defence Instruments: Recent Judicial and Policy Developments”, Marc Bungenberg ve diğerleri ve diğerleri (der.) *European Yearbook of International Economic Law* içinde, Cham: Springer, 2017, s. 205-225.

Nakanishi, Yumiko, “Mechanisms to Protect Human Rights in the EU’s External Relations”, Yumiko Nakanishi (der.) *Contemporary Issues in Human Rights Law Europe and Asia* içinde, Singapur: Springer Open, 2018, s. 3-22.

Ott, Andrea, “Different forms of EC Agreements”, Andrea Ott ve Kirstyn Inglis, (der.) *Handbook on European Enlargement* içinde, La Haye: T.M.C. Asser Press, 2002, s. 205-208.

Phinnemore, David, “The Stabilization and Association Process: A Framework for European Union Enlargement?”, Arolda Elbasani (der.) *European Integration and Transformation in the Western Balkans: Europeanization or Business as Usual* içinde, Londra: Routledge, 2013, s. 22-35.

Phinnemore, David, *Association: Stepping-Stone or Alternative to EU Membership*, Sheffield: Sheffield Academic Press, 1999.

Piattoni, Simona ve Ton Notermans, “Democracy and (dis)integration”, Stefan Gänzle, Benjamin Leruth ve Jarle Trondal (der.) *Differentiated Integration and Disintegration in a Post-Brexit Era* içinde, Londra: Routledge, 2019, s. 54-73.

Pirim, Ceren Zeynep, *Un exemple d'association à la communauté européenne: le cas de la Turquie*, Brüksel: Bruylant, 2012.

Pollack, Mark A., “The New Institutionalisms and European Integration Antje Wiener ve Thomas Diez (der.) *European Integration Theory* içinde, 2. Baskı, Oxford: Oxford University Press, 2009, s. 125-143.

Puljiz, Jakša, “Croatia: Finally in the EU but Still in Search for a Place under the (EU) Sun”, Michael Kaeding, Johannes Pollak ve Paul Schmidt (der.) *The Future of Europe: Views from the Capitals* içinde, Hampshire ve New York: Palgrave Macmillan, 2019, s. 13-15.

Rapoport, Cécile, *Les partenariats entre l'Union européenne et les États tiers européens: étude de la contribution de l'Union européenne à la structuration juridique de l'espace européen*, Brüksel: Bruylant, 2011.

Razzaque, Mohammad A. “Post-Brexit UK-Africa Trading Relationship: Can It be More Development-friendly than EPAs?”, Henrietta Bailey (der.) *The Future of Africa-UK Trade and Development Cooperation Relations in the Transitional and Post Brexit Period* içinde, The Africa All Party Parliamentary Group, Londra, 28 Şubat 2017, s. 58-61.

Schimmelfennig, Frank ve Thomas Winzen, “Conclusion: Is Differentiation Good for Europe?”, Frank Schimmelfennig ve Thomas Winzen (der.) *Ever Looser Union? Differentiated European Integration* [ön yayın versiyonu] içinde. Oxford: Oxford University Press, 2020, s. 1-25.

Schimmelfennig, Frank ve Thomas Winzen, “Theory: The Choice for Differentiated Europe”, Frank Schimmelfennig ve Thomas Winzen (der.), *Ever Looser Union? Differentiated European Integration* [ön yayın versiyonu] içinde. Oxford: Oxford University Press, 2020, s. 1-42.

Schimmelfennig, Frank, “Negotiating Differentiated Disintegration in the European Union”, Stefan Gänzle, Benjamin Leruth ve Jarle Trondal (der.) *Differentiated Integration and Disintegration in a Post-Brexit Era* [ön yayın versiyonu] içinde, Londra: Routledge, 2019, s. 1-31.

Schmidt, Paul, “Austria in Europe: Size Matters: But so do Ideas”, Michael Kaeding, Johannes Pollak ve Paul Schmidt (der.) *The Future of Europe: Views from the Capitals* içinde, Hampshire ve New York: Palgrave Macmillan, 2019, s. 1-3.

Schout, Adriaan, “The Netherlands and the EU: Strengthening but Not Centralising the EU”, Michael Kaeding, Johannes Pollak ve Paul Schmidt (der.) *The Future of Europe: Views from the Capitals* içinde, Hampshire ve New York: Palgrave Macmillan, 2019, s. 82-84.

Syrigos, Angelos M., “Greek-Turkish Disputes, Recourse to the International Court of Justice and Stability in the Aegean”, Christodoulos K. Yiallourides ve Panayotis J. Tsakonas (der.) *Greece and Turkey After the End of the Cold War* içinde, New York ve Atina: Aristide D. Caratzas, 2001, s. 271-294.

Terzi, Özlem, “The EU-Turkey Customs Union. Shortcomings and Prospects for Modernization”, Sieglinde Gstöhl ve David Phinnemore (der.) *The Proliferation of Privileged Partnerships between the European Union and its Neighbours* içinde, Londra: Routledge, 2019, s. 121-138.

Van der Loo, Guillaume, “The Institutional Framework of the Eastern Partnership Association Agreements and the Deep and Comprehensive Free Trade Areas”, Sieglinde

Gstöhl ve David Phinnemore (der.) *The Proliferation of Privileged Partnerships between the European Union and its Neighbours* içinde, Londra: Routledge, 2019, s. 102-120.

Van der Loo, Guillaume, *The EU-Ukraine Association Agreement and Deep and Comprehensive Free Trade Area*, Leiden: Brill Publishers, 2016.

Van Elsuwege, Peter ve Roman Petrov, “Setting the Scene: Legislative Approximation and Application of EU Law in the Eastern Neighbourhood of the European Union”, Peter Van Elsuwege ve Roman Petrov (der.) *Legislative Approximation and Application of EU Law in the Eastern Neighbourhood of the European Union* içinde, Londra: Routledge, 2014, s. 1-9.

Van Elsuwege, Peter, “Exporting the Internal Market Beyond the EU’s Borders: Between Political Ambition and Legal Reality”, Fabian Amtenbrink ve diğerleri (der.) *The Internal Market and the Future of European Integration: Essays in Honour of Laurence W. Gormley* içinde, Cambridge: Cambridge University Press, 2019, s. 637-650.

Vaner, Semih, “La Turquie, la communauté européenne élargie et la Méditerranée”, Jean Touscoz ve diğerleri (der.) *La Communauté économique européenne élargie et la Méditerranée: quelle coopération* içinde, Colloque CEDECE, Paris: PUF, 1982, s. 64-94.

Varwick, Johannes ve Joachim Koops, “Exporting Stability or Importing Instability? The European Union at the Crossroads”, Johannes Varwick ve Kai Olaf Lang (der.) *European Neighbourhood Policy. Challenges for the EU-Policy Towards the New Neighbours* içinde, Opladen ve Farmington Hills: Barbara Budrich Publishers, 2007, s. 141-158.

Veremis, Thanos, “The Protracted Crisis”, Dimitris Keridis ve Dimitrios Triantaphyllou (der.) *Greek-Turkish Relations in the Era of Globalization* içinde, Dulles: Brassey’s, Inc., 2001, s. 56-79.

Viner, Jacob, *The Customs Union Issue*, New York: Carnegie Endowment for International Peace, 1950.

Woolcock, Stephen, “The European Union’s Policy on Public Procurement in Preferential Trade Agreements”, Marc Bungenberg ve diğeri (der.) *European Yearbook of International Economic Law* içinde, Cham: Springer, 2017, s. 361-380.

Yurdusev, Nuri, “Avrupa Kimliğinin Oluşumu ve Türk Kimliği”, A. Eralp (der.) *Türkiye ve Avrupa* içinde, Ankara: İmge Kitabevi, 1997, s. 17-85.

MAKALE VE ARAŞTIRMA YAZILARI

Akman, Mustafa Sait, “AB-ABD Transatlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı: Türkiye Açısından Bir Değerlendirme”, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 13(1), 2014, s. 1-29.

Aldecoa Luzárraga, Francisco, “El Acuerdo entre la Unión Europea y el MERCOSUR en el Marco de la Intensificación de Relaciones entre Europa y América Latina”, *Revista de Instituciones Europeas*, 22(3), 1995, s. 761-792.

Altay, Serdar, “Remolding Turkey-EU Relations: The ‘Swiss Model’ of Differentiated Integration as an Alternative to the Customs Union?”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Erken Görünüm, s. 1-29.

Arat, Tuğrul, “Avrupa Birliği ile Türkiye Arasındaki İlişkiler ve Gümrük Birliğinin Yeri”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 44(1), 1995, s. 587-588.

Aydın, Umut ve Kemal Kirişçi, “With or Without the EU: Europeanisation of Asylum and Competition Policies in Turkey”, *South European Society and Politics*, 18(3), 2013, s. 375-395.

Aydın, Umut, “Promoting Competition: European Union and the Global Competition Order”, *Journal of European Integration*, 34(6), 2012, s. 663-681.

Aydın-Düzgit, Senem ve Alper Kaliber, “Encounters with Europe in an Era of Domestic and International Turmoil: Is Turkey a de-Europeanising Candidate Country?”, *South European Society and Politics*, 21(1), 2016, s. 1-14.

Baldwin, Richard, “The World Trade Organization and the Future of Multilateralism”, *Journal of Economic Perspectives*, 30(1), 2016, s. 95-116.

Bartels, Lorand, “The Trade and Development Policy of the European Union”, *European Journal of International Law*, 18(4), 2007, 715-756.

Basedow, Robert, “The WTO and the Rise of Plurilateralism-What Lessons Can We Learn from the European Union’s Experience with Differentiated Integration?”, *Journal of International Economic Law*, 21(2), 2018, s. 411-431.

Baykal, Sanem “Avrupa Birliği Anayasalaşma Sürecinde Adalet Divanı'nın Rolü: Divanın Ulusal Mahkemelerle İlişkileri ve Yorum Yetkisinin Sınırları Bağlamında Bir Analiz”, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 4(1), 2004, s. 121-149.

Baykal, Sanem, “Reform Antlaşması ve Getirdikleri: Kurumsal Yapı Çerçevesinde Genel Bir Değerlendirme”, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 7(1), 2007, s. 45-67.

Baysan, Tercan, “Some Economic Aspects of Turkey’s Accession to the EC: Resource Shifts, Comparative Advantage and Static Gains”, *Journal of Common Market Studies*, 23(1), 1984, s. 15-34.

Benjamin Leruth, Stefan Gänzle ve Jarle Trondal, “Exploring Differentiated Disintegration in a Post-Brexit European Union”, *Journal of Common Market Studies*, 57(5), 2019, s. 1013-1030.

Bilgin, A. Aslı, “Avrupa Birliği Hukuk Sisteminde İki Tarafalı Karma Anlaşmalar ve Avrupa Birliği Adalet Divanı'nın Yargılama Yetkisi”, *Marmara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 25(1), 2017, s. 161-196.

Bojinović Fenko, Ana ve Albina Osrečki, “The (In)Coherence of the EU's Mediterranean Policies: Analysing the Effects on Implementation Success”, *Druřtvena Istrařivanja*, 28(3), 2019, s. 483-502.

Börzel, Tanja A. ve Thomas Risse, “The Transformative Power of Europe: The European Union and the Diffusion of Ideas”, *KFG Working Papers*, Mayıs 2009, s. 1-29.

Bretherton, Charlotte ve John Vogler, “A Global Actor Past its Peak?”, *International Relations*, 27(3), 2013, s. 375-390.

Buzan, Barry ve Thomas Diez, “The European Union and Turkey”, *Survival*, 41(1), 1999, s. 41-57.

Can, Hacı “Türkiye-Avrupa Topluluğu Ortaklık İlişkisinin Hukuki Çerçevesi”, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 3(1), 2003, s. 19-43.

Candan, Tolga, “Türkiye-AB Ortaklık Hukukunda Son Gelişmeler: ABAD’ın C-65/16 Sayılı “İstanbul Lojistik Ltd.” Kararı Hakkında Bir Değerlendirme”, *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 23(38), 2018, s. 149-171.

Casier, Tom, “The Unintended Consequences of a European Neighbourhood Policy without Russia”, *The International Spectator*, 54(1), 2019, s. 76-88.

Cebeci, Münevver, “A Delicate Process of Participation: The Question of Participation of WEU Associate Members in Decision-making for EU-led Petersberg Operations, with Special Reference to Turkey”, *EU-ISS Occasional Paper*, no. 10, Kasım 1999, s. 4-34.

Cebeci, Münevver, “European Foreign Policy Research Reconsidered: Constructing an 'Ideal Power Europe' through Theory?”, *Millennium-Journal of International Studies*, 40(3), 2012, s. 563-583.

Chandler, David, “EU Statebuilding: Securing the Liberal Peace through EU Enlargement”, *Global Society*, 21(4), 2007, s. 593-607.

Checkel, Jeffrey T., “International Institutions and Socialization in Europe: Introduction and Framework”, *International Organization*, 59(4), 2005, s. 801-826.

Cianciara, Agnieszka K. ve Adam Szymański, “Differentiated Integration: Towards a New Model of European Union-Turkey Relations?”, *Turkish Studies*, 21(2), 2020.

Curtin, Deirdre, “From a Europe of Bits and Pieces to a Union of Variegated Differentiation”, *EUI Working Paper*, RSCAS 2020/37, 2020, s. 1-23.

Damro, Chad, “EU State Aid Policy and the Politics of External Trade Relations”, *Journal of Industry Competition and Trade*, 13(1), 2013, s. 159-170.

Damro, Chad, “Market Power Europe”, *Journal of European Public Policy*, 19(5), 2012, s. 682-699.

Dandashly, Assem ve Gergana Noutcheva, “Unintended Consequences of EU Democracy Support in the European Neighbourhood”, *The International Spectator*, 54(1), 2019, s. 105-120.

Danii, Olga ve Mariana Mascauteanu, “Moldova under the European Neighbourhood Policy: Falling Between Stools”, *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, 27(2) 2011, s. 99-119.

Dannreuther, Roland, “Developing the Alternative to Enlargement: The European Neighbourhood Policy”, *European Foreign Affairs Review*, 11(2), 2006, s. 183-201.

De Witte, Bruno, “The Future of Variable Geometry in a post-Brexit European Union”, *Maastricht Journal of European and Comparative Law*, 24(2), 2017, s. 153-157.

Del Sarto, Raffaella A., “Normative Empire Europe: The European Union, its Borderlands, and the Arab Spring”, *Journal of Common Market Studies*, 54(2), 2016, s. 215-232.

Delcour, Laure, “Armenia’s and Georgia’s Contrasted Positioning vis-à-vis the EU: Between Vocal Centrality and Strategic Marginality”, *Journal of Contemporary European Studies*, 27(4), 2019, s. 439-450.

Delimatsis, Panagiotis, “The Evolution of the EU External Trade Policy in Services-CETA, TTIP, and TiSA after Brexit”, *Journal of International Economic Law*, 20(3), 2017, s. 583-625.

Devuyst, Youri, “European Union Law and Practice in the Negotiation and Conclusion of International Trade Agreements”, *Journal of International Business and Law*, 12(2), 2013, s. 259-316.

Diez, Thomas, “Constructing the Self and Changing Others: Reconsidering Normative Power Europe”, *Millennium-Journal of International Studies*, 33(3), 2005, s. 613-636.

Dimitrova, Antoaneta L., “The EU’s Evolving Enlargement Strategies. Does Tougher Conditionality Open the Door for Further Enlargement?”, *MAXCAP Working Paper*, Berlin: Freie Universität Berlin, no. 30, Temmuz 2016, s. 1-23.

Dodini, Michaela ve Marco Fantini, “The EU Neighbourhood Policy: Implications for Economic Growth and Stability”, *Journal of Common Market Studies*, 44(3), 2006, s. 507-532.

Donno, Daniela ve Michael Neureiter, “Can Human Rights Conditionality Reduce Repression? Examining the European Union’s Economic Agreements”, *The Review of International Organizations*, 13(3), 2017, s. 335-357.

Duff, Andrew, “The Case for an Associate Membership of the European Union”, *EUROPP*, 6 Mart 2013, s. 1-5.

Dür, Andreas, “EU Trade Policy as Protection for Exporters: The Agreements with Mexico and Chile”, *Journal of Common Market Studies*, 45(4), 2007, s. 833-855.

Economides, Spyros, “The Europeanization of Greek Foreign Policy”, *West European Politics*, 28(2), 2005, s. 471-491.

Ehlermann, Claus-Dieter, “How Flexible is Community Law? An Unusual Approach to the Concept of Two Speeds”, *Michigan Law Review*, 82(5), 1984, s. 1274-1293.

Eralp, Atila, “The Role of Temporality and Interaction in the Turkey-EU Relationship”, *New Perspectives on Turkey*, no. 40, 2009, s. 149-170.

Erdenir, Burak, “Gümrük Birliği Sürecinin Türkiye’nin Siyasi Reform Sürecine Yansımaları”, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 12(1), 2013, s. 31-46.

Eriksen, Erik Oddvar, “Political Differentiation and the Problem of Dominance: Segmentation and Hegemony”, *European Journal of Political Research*, 57(1), 2018, s. 1-20.

Eriksen, Erik Oddvar, *The EU and the Norwegian Paradox*, Oslo, ARENA Centre for European Studies, 22 Nisan 2014,

<https://www.sv.uio.no/arena/english/people/aca/erikoer/blog/eu-norwegian-paradox.html> [erişim tarihi 11 Kasım 2020].

European Institute of the Mediterranean, “Appendices. The Euro-Mediterranean Association Agreements”, *IEMed Mediterranean Yearbook 2015*, Barselona, 2015, s. 429-430.

Farrell, Mary, “EU Policy Towards Other Regions: Policy Learning in the External Promotion of Regional Integration”, *Journal of European Public Policy*, 16(8), 2009, s. 1165-1184.

Ferdi de Ville ve Niels Gheyle, “The Unintended Consequences of the Transatlantic Trade and Investment Partnership Negotiations”, *The International Spectator*, 54(1), 2019, s. 16-30.

Finnemore, Martha ve Kathryn Sikkink, “International Norm Dynamics and Political Change”, *International Organization*, 52(4), 1998, s. 887-917.

Fisher Onar, Nora ve Kalypso Nicolaïdis, “The Decentring Agenda: Europe as a Post-colonial Power”, *Cooperation and Conflict*, 48(2), 2013, s. 283-303.

Friis, Lykke, “The End of the Beginning of Eastern Enlargement-Luxembourg Summit and Agenda-setting”, *European Integration Online Papers*, 2(7), 1998, s. 1-15.

García, María ve Annick Masselot, “EU-Asia Free Trade Agreements as Tools for Social Norm/Legislation Transfer”, *Asia Europe Journal*, 13(3), 2015, s. 241-252.

García, María, “Incidents along the Path: Understanding the Rationale behind the EU-Chile Association Agreement”, *Journal of Common Market Studies*, 49(3), 2011, s. 501-524.

García, María, “The European Union and Latin America: ‘Transformative Power Europe’ versus the Realities of Economic Interests”, *Cambridge Review of International Affairs*, 28(4), 2015, s. 621-640.

Gaudissart, Marc-Andre, “Cyprus and the European Union: The Long Road to Accession”, *Cyprus Review*, 8(1), 1996, s. 7-38.

Ghai, Dharam, “The Association Agreement between the European Economic Community and the Partner States of the East African Community”, *Journal of Common Market Studies*, 12(1), 1973, s. 78-103.

Göçmen, İlke, “1/95 Sayılı Ortaklık Konseyi Kararı Türk Hukukunda Etki Doğurur mu: Malların Serbest Dolaşımının Üç Alt Unsuru Özelinde Bir Değerlendirme”, *TBB Dergisi*, 2020, no. 149, s. 253-284.

Göçmen, İlke, “Avrupa Birliği ile Türkiye İlişkileri Çerçevesinde Türk Mahkemelerinin Avrupa Birliği Hukuku Karşısındaki Tutumuna Yönelik Bir Öneri: AB Dostu Yorum Yöntemi”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 63(1), 2014, s. 131-167.

Gomez Arana, Arantza, “The European Union and the Central American Common Market Sign an Association Agreement: Pragmatism versus Values?”, *European Foreign Affairs Review*, 20(1), 2015, s. 43-63.

Göral, Emirhan ve Muzaffer Dartan, “The Customs Union in the Context of EU-Turkey Relations: An Evaluation of Current Debates”, *Marmara Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 24(2), 2016, s. 1-31.

Gstöhl, Sieglinde ve Christian Frommelt, “Back to the Future? Lessons of Differentiated Integration from the EFTA Countries for the UK’s Future Relations with the EU”, *Social Sciences*, 6(4), 2017, s. 1-17.

Gstöhl, Sieglinde, “Models of External Differentiation in the EU’s Neighbourhood: An Expanding Economic Community?”, *Journal of European Public Policy*, 22(6), 2015, s. 854-870.

Halıcıoğlu, Ferda, “Türkiye-AB Gümrük Birliği ve Alternatiflerinin Statik Etkileri”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 1997, s. 61-72.

Hauge, Hanna-Lisa, Atila Eralp, Wolfgang Wessels ve Nurdan Selay Bedir, “Mapping Milestones and Periods of Past EU-Turkey Relations”, *FEUTURE Working Paper*, Eylül 2016, s. 1-24.

Haukkala, Hiski, “The European Union as a Regional Normative Hegemon: The Case of European Neighbourhood Policy”, *Europe-Asia Studies*, 60(9), 2008, s. 1601-1622.

Hettne, Björn ve Fredrik Söderbaum, “Civilian Power or Soft Imperialism? EU as a Global Actor and the Role of Interregionalism”, *European Foreign Affairs Review*, 10(4), 2005, s. 535-552.

Hoffman, Max ve Michael Werz, *The Effects of a Suspension of Turkey’s EU Accession Process*, Study, Stiftung Mercator, 30 Eylül 2019.

Holzinger, Katharina ve Frank Schimmelfennig: “Differentiated Integration in the European Union: Many Concepts, Sparse Theory, Few Data”, *Journal of European Public Policy*, 19(2), 2012, s. 292-305.

Hürsoy, Siret, “On the Edge of the EU: Turkey’s Choice between ‘Privileged Partnership’ and Non-Accession”, *Asia Europe Journal*, 15(3), 2017, s. 319-339.

Hurt, Stephen R., “Co-operation and Coercion? The Cotonou Agreement between the European Union and ACP States and the End of the Lomé Convention”, *Third World Quarterly*, 24(1), 2003, s. 161-176.

Kabaalioğlu, Haluk, “Turkey and the European Union: Converging or Drifting Apart?”, *Marmara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 7(1-2), 1999, s. 109-165.

Karakaş, Cemal, “EU–Turkey: Integration without Full Membership or Membership without Full Integration? A Conceptual Framework for Accession Alternatives”, *Journal of Common Market Studies*, 51(6), 2013, s. 1057-1073.

Karakaş, Cemal, “Üye Olmadan Entegrasyon Mümkün mü? Türkiye’nin AB Üyeliğinin Hukuki Dayanakları ve Tam Üyelik Alternatifleri”, *Uluslararası İlişkiler*, 4(16), (Kış 2007-2008), s. 23-49.

Kausch, Kristina, “The European Union and Political Reform in Morocco”, *Mediterranean Politics*, 14(2), 2009, s. 165-179.

Kaygusuz, Özlem, “Democracy Anchored in the Presidential System: The ‘Solution Process’, Constitution Making and the Future of Europeanization in Turkey”, *The Turkish Yearbook of International Relations*, no. 43, 2012, s. 159-196.

Ker-Lindsay, James, “The United Kingdom and EU Enlargement in the Western Balkans: From Ardent Champion of Expansion to Post-Brexit Irrelevance”, *Southeast European and Black Sea Studies*, 17(4), 2017, s. 1-15.

Kleimann, David and Gesa Kübek, “The Signing, Provisional Application, and Conclusion of Trade and Investment Agreements in the EU. The Case of CETA and Opinion 2/15”, *EUI Working Paper*, RSCAS 2016/58, 2016, s. 1-28.

Koenig, Nicole, “Qualified Majority Voting in EU Foreign Policy: Mapping Preferences”, *Policy Brief*, Hertie School Jacques Delors Centre, Berlin, 10 Şubat 2020, s. 1-6.

Kramer, Heinz, “The EU-Turkey Customs Union: Economic Integration amidst Political Turmoil”, *Mediterranean Politics*, 1(1), 1996, s. 60-75.

Langan, Mark ve Sophia Price, “Imperialisms Past and Present in EU Economic Relations with North Africa”, *International Journal of Postcolonial Studies*, 22(6), 2020, s. 703-721.

Langeheine, Bernd ve Ulrich Weinstock, “Graduated Integration: A Modest Path Towards Progress”, *Journal of Common Market Studies*, 23(3), 1985, s. 185-197.

Laursen, Finn ve Roederer-Rynning, Christilla “Introduction: The New EU FTAs as Contentious Market Regulation”, *Journal of European Integration*, 2017, 39(7), s. 763-779.

Lavenex, Sandra, “Concentric Circles of Flexible ‘EUropean’ Integration: A Typology of EU External Governance Relations”, *Comparative European Politics*, 9(4-5), 2011, s. 372–393.

Lavenex, Sandra, “The External Face of Differentiated Integration: Third Country Participation in EU Sectoral Bodies”, *Journal of European Public Policy* 22(6), 2015, s. 836-853.

Lee, Simon, “From Technocratic Pragmatism to the Developmental Market: Conceptualising the Politics of Brexit in Terms of the Rivalry of Two Different Political Economies”, *Marmara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 26(1), 2018, s. 51-74.

Magen, Amichai, “The Shadow of Enlargement: Can the European Neighbourhood Policy Achieve Compliance?”, *Columbia Journal of European Law*, 12(2), 2006, s. 384-427.

Manners, Ian, “Normative Power Europe: A Contradiction in Terms?”, *Journal of Common Market Studies*, 40(2), 2002, s. 235-258.

Matthews, Alan, “The European Union’s Common Agricultural Policy and Developing Countries: The Struggle for Coherence”, *European Integration*, 30(3), 2008, s. 381-399.

Maur, Jean-Christophe, “Exporting Europe's Trade Policy”, *World Economy*, 28(11), 2005, s. 1565-1590.

Mckenzie, Lachlan ve Katharina L. Meissner, “Human Rights Conditionality in European Union Trade Negotiations: the Case of the EU–Singapore FTA”, *Journal of Common Market Studies*, 55(4), 2017, s. 832-849.

McMahon, Joseph A., “International Agricultural Trade Reform and Developing Countries: The Case of the European Community”, *International and Comparative Law Quarterly*, 47(3), 1998, s. 632-646.

Meissner, Katharina L., “Cohesion, (non-)Domination, and Regional Organisations in the EU-SADC EPA Negotiations”, *GLOBUS Research Papers*, 6/2020, Mart 2020, s. 1-23.

Meissner, Katharina L., “Leveraging Interregionalism: EU Strategic Interests in Asia, Latin America and the Gulf Region”, *International Politics*, 56(3), 2019, s. 359-374.

Meloni, Gabriella, “Who’s My Neighbour?”, *European Political Economy Review*, no. 7, 2007, s. 24-37.

Merlingen, Michael, "Everything is Dangerous: A Critique of Normative Power Europe", *Security Dialogue*, 38(4), 2007, s. 435-453.

Meunier, Sophie ve Kalypso Nicolaïdis, "The European Union as a Conflicted Trade Power", *Journal of European Public Policy*, 13(6), 2006, s. 906-925.

Monar, Jörg, "The EU's Externalisation of Internal Security Objectives: Perspectives after Lisbon and Stockholm", *International Spectator*, 45(2), 2010, s. 23-39.

Müftüler-Baç, Meltem "Turkey's Political Reforms and the Impact of the European Union", *South European Society and Politics*, 10(1), 2005, s. 16-30.

Müftüler-Baç, Meltem, "Turkey's Future with the European Union: An Alternative Model of Differentiated Integration", *Turkish Studies*, 18(3), 2017, s. 416-438.

Mungiu-Pippidi, Alina, "The Legacies of 1989: The Transformative Power of Europe Revisited", *Journal of Democracy*, 21(1), 2014, s. 20-32.

Narud, Hanne Marthe ve Kaare Strøm, "Adaptation without EU Membership: Norway and the European Economic Area", *Journal of Legislative Studies*, 6(1), 2000, s. 125-150.

Neuwahl, Nanette, "The EU-Turkey Customs Union: A Balance, but No Equilibrium", *European Foreign Affairs Review*, 4(1), 1999, s. 37-62.

Neuwahl, Nanette, "The Proposed EU-UK Partnership Agreement as a Canada Style Agreement", *EU3D Research Papers*, no. 4, Haziran 2020, s. 1-26.

Nicolaïdis, Kalypso ve Michelle Egan, "Transnational Market Governance and Regional Policy Externality: Why Recognize Foreign Standards?", *Journal of European Public Policy*, 8(3), 2001, s. 454-473.

Nykänen, Johanna, "A Bakhtinian Approach to EU-Turkey Relations", *Journal of Contemporary European Studies*, 19(4), 2001, s. 501-509.

Öniş, Ziya ve Mustafa Kutlay, "Reverse Transformation? Global Shifts, the Core-Periphery Divide and the Future of the EU", *Journal of Contemporary European Studies*, 27(4), 2019, s. 197-215.

Orbie, Jan ve Sangeeta Khorana, “Normative versus Market Power Europe? The EU-India Trade Agreement”, *Asia Europe Journal*, 13(3), 2015, s. 253-264.

Özer, Yonca, “Modernising the EU-Turkey Customs Union as an Interest-Driven Initiative”, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 19(1), 2020, s. 175-197.

Pace, Michelle ve Roberto Roccu, “Imperial Pasts in the EU’s Approach to the Mediterranean”, *International Journal of Postcolonial Studies*, 22(6) 2020, s. 671-685.

Peers, Steve, “Living in Sin: Legal Integration under the EC-Turkey Customs Union”, *European Journal of International Law*, 7(3), 1996, s. 411-430.

Pelkmans, Jacques, “Business Dimensions of EU’s New FTAs”, *Journal of European Integration*, 39(7), 2017, s. 781-794.

Petrov, Roman ve Peter Van Elsuwege, “Article 8 TEU: Towards a New Generation of Agreements with the Neighbouring Countries of the European Union”, *European Law Review*, 36(5), 2017, s. 688-703.

Petrov, Roman, “The External Dimension of Acquis Communautaire”, *EUI Working Papers*, MWP 2007/02, 2007, s. 1-24.

Phinnemore, David, “Stabilisation and Association Agreements: Europe Agreements for the Western Balkans?”, *European Foreign Affairs Review*, 8(1), 2003, s. 77-103.

Piedrafita, Sonia ve José Torreblanca, “The Three Logics of EU Enlargement: Interests, Identities and Arguments”, *Politique européenne*, 15(1), 2005, s. 29-59.

Pinder, John, “The Community and the Developing Countries: Associates and Outsiders”, *Journal of Common Market Studies*, 12(1), 1973, s. 53-77.

Pirim, Ceren Zeynep, “The EU-Turkey Customs Union: From a Transitional to a Definitive Framework?”, *Legal Issues of Economic Integration*, 42(1), 2015, s. 31-56.

Pisani-Ferry, Jean ve diğerleri, “Europe after Brexit: A Proposal for a Continental Partnership”, *Bruegel*, 25 Ağustos 2016, s. 1-12.

Prickartz, Anne-Carlijn ve Isabel Staudinger, “Policy vs. Practice: The Use, Implementation and Enforcement of Human Rights Clauses in the European Union’s International Trade Agreements”, *Europe and the World: A Law Review*, 3(1), 2019, s. 1-23.

Raik, Kristi, “A Rocky Road Towards Europe. The Prospects for the EU’s Eastern Partnership Association Agreements”, *The Finnish Institute of International Affairs Briefing Paper*, no. 19 Haziran 2012, s. 1-10.

Raunio, Tapio ve Wolfgang Wagner, “Party Politics or (Supra-)National Interest? External Relations Votes in the European Parliament”, *Foreign Policy Analysis*, 16(4), 2020, 547-564.

Ringeisen-Biardeaud, Juliette, “Let’s Take Back Control: Brexit and the Debate on Sovereignty”, *French Journal of British Studies*, 12(2), 2017, s. 1-17.

Rumelili, Bahar, “Transforming Conflicts on EU Borders: The Case of Greek-Turkish Relations”, *Journal of Common Market Studies*, 45(1), 2007, s. 105-126.

Saatçioğlu, Beken, “The European Union’s Refugee Crisis and Rising Functionalism in EU-Turkey Relations”, *Turkish Studies*, 21(2), 2020, s. 169-187.

Sacerdoti, Giorgio, “The United Kingdom’s Post-Brexit Trade Regime with the European Union and the Rest of the World: Perspectives and Constraints”, *Journal of International Economic Law*, 20(4), 2017, s. 905-926.

Schimmelfennig, Frank ve Ulrich Sedelmeier, “The Europeanization of Eastern Europe: The External Incentives Model Revisited”, *Journal of European Public Policy*, 27(6), 2019 s. 814-833.

Schimmelfennig, Frank, “Brexit: Differentiated Disintegration in the European Union”, *Journal of European Public Policy*, 25(8), 2018, s. 1154-1173.

Schimmelfennig, Frank, “Strategic Action in a Community Environment: The Decision to Enlarge the European Union to the East”, *Comparative Political Studies*, 36(1-2), 2003, s. 156-183.

Schumacher, Tobias, “The EU, Middle Eastern Powers and Milieu-Shaping in the ‘Shared’ Arab Mediterranean Neighbourhood: A Story of Mutual Neglect”, *Contemporary Politics*, 24(1), 2018, s. 46-64.

Schunz, Simon ve Chad Damro, “Expanding Actorness to Explain EU External Engagement in Originally Internal Policy Areas”, *Journal of European Public Policy*, 27(1), 2019, s. 122-140.

Sciarini, Pascal ve Ola Listhaug, “Single Cases or a Unique Pair? The Swiss and Norwegian ‘No’ to Europe”, *Journal of Common Market Studies*, 35(3), 1997, s. 407-438.

Şenyuva, Özgehan ve Çiğdem Üstün, “A Deal to End “the” Deal: Why the Refugee Agreement is a Threat to Turkey-EU Relations”, *on Turkey*, German Marshall Fund of the United States, no. 32, 5 Temmuz 2016, s. 1-4.

Şenyuva, Özgehan ve Çiğdem Üstün, “A New Episode in EU-Turkish Relations: Why so Much Bitterness?”, *on Turkey*, The German Marshall Fund of the United States, 21 Aralık 2015, s. 1-4.

Shyrokykh, Karina ve Dovelè Rimkutè, “EU Rules Beyond its Borders: The Policy-specific Effects of Transgovernmental Networks and EU Agencies in the European Neighbourhood”, *Journal of Common Market Studies*, 57(4), 2019, s. 749-767.

Sicurelli, Daniela, “The Conditions for Effectiveness of EU Human Rights Promotion in Non-Democratic States. A Case Study of Vietnam”, *Journal of European Integration*, 39(6), 2017, s. 739-753.

Siles-Brügge, Gabriel, “EU Trade and Development Policy Beyond the ACP: Subordinating Developmental to Commercial Imperatives in the Reform of GSP”, *Contemporary Politics*, 20(1), 2014, s. 49-62.

Staeger, Ueli, “Africa–EU Relations and Normative Power Europe: A Decolonial Pan-African Critique”, *Journal of Common Market Studies*, 54(4), 2016, s. 981-998.

Stegniy, Oleksandr, “Ukraine and the Eastern Partnership: Lost in Translation?”, *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, 27(2), 2011, s. 50-72.

Storey, Andy, “Normative Power Europe? Economic Partnership Agreements and Africa”, *Journal of Contemporary African Studies*, 24(3), 2006, s. 331-346.

Stubb, Alexander, “A Categorization of Differentiated Integration”, *Journal of Common Market Studies*, 34(2), 1996, s. 283-295.

Svendsen, Øyvind ve Rebecca Adler-Nissen, “Differentiated (Dis)integration in Practice: The Diplomacy of Brexit and the Low Politics of High Politics”, *Journal of Common Market Studies*, 57(6), 2019, s. 1-12.

Teasdale, Anthony, “The Fouchet Plan: De Gaulle’s Intergovernmental Design for Europe”, *LSE ‘Europe in Question’ Discussion Paper Series*, 117/2016, Ekim 2016, s. 1-55.

Tekinalp, Ünal, “Gümrük Birliğinin Türk Hukuku Üzerinde Etkileri”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 55(1-2), 1996, s. 27-88.

Thorhallsson, Baldur, “The Distinctive Domestic Characteristics of Iceland and the Rejection of Membership of the European Union”, *Journal of European Integration*, 23(3), 2001, s. 257-280.

Togan, Sübidey, “The EU-Turkey Customs Union: A Model for Future Euro-Med Integration”, *MEDPRO Technical Report*, no. 9, Mart 2012, s. 1-26.

Toluner, Sevin, “6 Mart 1995 tarihli Ortaklık Konseyi Kararı: Milletlerarası Hukuk Açısından Bir Değerlendirme”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 55(1-2), 1996, s. 3-26.

Tovias, Alfred, “Exploring the ‘Pros’ and ‘Cons’ of Swiss and Norwegian Models of Relations with the European Union: What Can Israel Learn from the Experiences of These Two Countries?”, *Cooperation and Conflict* 41(2), 2006, s. 203-222.

Tsardanidis, Charalambos, “The EC-Cyprus Association Agreement: Ten Years of a Troubled Relationship, 1973-1983”, *Journal of Common Market Studies*, 22(4), 1984, s. 351-376.

Turhan, Ebru, “Thinking out of the Accession Box: The Potential and Limitations of Internal and External Differentiated Integration Between Turkey and the EU”, *CIFE Policy Paper*, no. 58, 3 Temmuz 2017, s. 1-8.

Tyushka, Andriy, “Association through Approximation: Procedural Law and Politics of Legislative and Regulatory Approximation in the EU-Ukraine Association Agreement”, *Baltic Journal of European Studies*, 5(1), 2015, s. 56-72.

Tyushka, Andriy, “Association-Cum-Integration: The EU-Ukraine Association Agreement and ‘Association Law’ as an Institution of Ukraine’s European Integration”, *Croatian Yearbook of European Law and Policy*, 13(13), 2017, s. 87- 87-132.

Uğur, Mehmet, “Customs Union as a Substitute for Turkey's Membership? A Re-interpretation of EU-Turkey Relations”, *Cambridge Review of International Affairs*, 10(1), 1996, s. 11-29.

Ülgen, Sinan ve Pelin Yenigün-Dilek, *Gümrük Birliği'nde Yeni Dönem ve İş Dünyası*, Rapor, TÜSİAD ve Birleşik Krallık Ankara Büyükelçiliği, no. T/2015, 10-568, İstanbul, Ekim 2015.

Ülgen, Sinan, *Avoiding a Divorce: A Virtual EU Membership for Turkey*, Brüksel, Carnegie Europe, 5 Aralık 2012, s. 4-34.

Ülgen, Sinan, *Trade as Turkey's EU Anchor*, Brüksel, Carnegie Europe, 13 Aralık 2017.

Van Elsuwege, Peter ve Femke Gremmelprez, “Protecting the Rule of Law in the EU Legal Order: A Constitutional Role for the Court of Justice”, *European Constitutional Law Review*, 16(1), 2020, s. 8-32.

Van Stiphout, Titus, “Homogeneity vs Decision-Making Autonomy in the EEA Agreement”, *European Journal of Law Reform*, 9(3), 2007, s. 431-447.

Walker, Neil, “Never Glad Confident Morning Again! Europe after the Brexit Referendum”, *Maastricht Journal of European and Comparative Law*, 23(4), 2016, s. 355-388.

Walker, Neil, “Sovereignty and Differentiated Integration in the European Union”, *European Law Journal*, 4(4), 1998, s. 355-388.

Warleigh-Lack, Alex, “Differentiated Integration in the European Union: Towards a Comparative Regionalism Perspective”, *Journal of European Public Policy*, 22(6), 2015, s. 871-887.

Wessels, Wolfgang, “Narratives Matter: In Search of a Partnership Strategy”, *IPC-MERCATOR Policy Brief*, no. 1, Nisan 2020, s. 1-9.

Wilson, Andrew ve Nicu Popescu, “Russian and European Neighbourhood Policies Compared”, *Southeast European and Black Sea Studies*, 9(3), 2009, s. 317-331.

Wolczuk, Kataryna ve diğeri, “The Association Agreements as a Dynamic Framework: Between Modernization and Integration”, *EU-STRAT Working Paper*, no. 6, Eylül 2017, s. 1-36.

Yılmaz, Gözde, “From Europeanization to de-Europeanization: The Europeanization Process of Turkey in 1999-2014”, *Journal of Contemporary European Studies*, 24(1), 2016, s. 86-100.

Young, Alasdair R. ve John Peterson, “We Care About You, But ...: The Politics of EU Trade Policy and Development”, *Cambridge Review of International Affairs*, 26(3), 2013, s. 497-518.

Young, Alasdair R., “European Trade Policy in Interesting Times”, *Journal of European Integration*, 39(7), 2017, s. 909-923.

Young, Charles, “Association with the EEC: Economic Aspects of the Trade Relationship”, *Journal of Common Market Studies*, 11(2), 1972, s. 120-135.

Youngs, Richard, “Normative Dynamics and Strategic Interests in the EU’s External Identity”, *Journal of Common Market Studies*, 42(2), 2004, s. 415-435.

KURUMSAL BELGELER VE YARGI KARARLARI

AB Bakanlar Konseyi, “2770th Council Meeting General Affairs and External Relations General Affairs”, Basın Açıklaması, C/06/352, Brüksel, 11 Aralık 2006.

AB Bakanlar Konseyi, “Enlargement: Turkey Declaration by the European Community and its Member States”, Basın Açıklaması, 12541/05, Brüksel, 21 Eylül 2015.

AB Bakanlar Konseyi, “The Rome Declaration, Declaration of the Leaders of 27 Member States and of the European Council, the European Parliament and the European Commission”, Beyan ve Değerlendirmeler, 149/17, 25 Mart 2017.

AB Bakanlar Konseyi, Enlargement and Stabilization and Association Process, 10555/18, Brüksel, 26 Haziran 2018.

AB Bakanlar Konseyi, *Müzakere Çerçeve Belgesi*, Lüksemburg, 3 Ekim 2005, https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/Tur_En_Realitons/NegotiatingFrameowrk/Negotiating_Frameowrk_Full.pdf [erişim tarihi 11 Kasım 2020].

ABD Ticaret Temsilciliği, “United States will Terminate GSP Designation of India and Turkey”, Basın Açıklaması, Vaşington, 3 Nisan 2019, <https://ustr.gov/about-us/policy-offices/press-office/press-releases/2019/march/united-states-will-terminate-gsp#:~:text=Trump%2C%20U.S.%20Trade%20Representative%20Robert,with%20the%20statutory%20eligibility%20criteria.> [erişim tarihi 11 Kasım 2020].

ABD Ticaret Temsilciliği, *2019 National Trade Estimate Report on Foreign Trade Barriers*, Vaşington, Mart 2019, https://ustr.gov/sites/default/files/2019_National_Trade_Estimate_Report.pdf [erişim tarihi 11 Kasım 2020].

ABD Ticaret Temsilciliği, *2019 Special 301 Report*, Vaşington, Nisan 2019, https://ustr.gov/sites/default/files/2019_Special_301_Report.pdf [erişim tarihi 11 Kasım 2020].

AB-Türkiye Gümrük Birliği'nin ve Ticaret İlişkilerinin Güncellenmesine Dair Ara Rapor, 27 Nisan 2015, https://ticaret.gov.tr/data/5b87b62f13b8761160fa10c4/YDMCG_Raporu.pdf [erişim tarihi 11 Kasım 2020].

Agreement Establishing an Association between the European Community and Its Member States, of the one part, and the Republic of Chile, 18 Kasım 2002, *Official Journal of the European Union*, L 352, 30 Aralık 2002.

Agreement Establishing an Association Between the European Economic Community and Turkey, 12 Eylül 1963, *Official Journal of the European Union*, L 361/1, 29 Aralık 1964.

Agreement Establishing an Association Between the European Economic Community and Greece, 9 Temmuz 1961, *Official Journal of the European Union*, L 293/63, 18 Şubat 1963.

Agreement Establishing an Association Between the European Economic Community and the Republic of Cyprus, 19 Aralık 1972, *Official Journal of the European Union*, L 133, 21 Mayıs 1973.

Agreement Establishing an Association Between the European Economic Community and Malta, 5 Aralık 1970, *Official Journal of the European Union*, L 61, 14 Mart 1971.

Agreement Establishing an Association between the European Union and its Member States, on the one hand, and Central America on the other, 29 Haziran 2012, *Official Journal of the European Union*, L 346, 15 Aralık.

Agreement on the European Economic Area, 2 Mayıs 1992, *Official Journal of the European Union*, L 1, 3 Ocak 1994.

Association Agreement between the European Union and its Member States, of the one part, and Ukraine, 21 Mart 2014, *Official Journal of the European Union*, L 161, 29 Mayıs 2014.

Association Agreement between the European Union and the European Atomic Energy Community and their Member States, of the one part, and Georgia, of the other part, 27 Haziran 2014, *Official Journal of the European Union*, L 261, 26 Ağustos 2014.

Avam Kamarası, “The Future of the European Union. UK Government Policy”, First Report of Session 2013-14, 1. Baskı, Londra, 2013.

Avrupa Birliği, “Charter of Fundamental Rights of the European Union”, *Official Journal of the European Union*, C 326, 26 Ekim 2012.

Avrupa Birliği, “Consolidated Versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union of 13 December 2007”, *Official Journal of the European Union*, C115, 9 Mayıs 2008.

Avrupa Birliği, “Single European Act”, *Official Journal of the European Communities*, L 169, 29 Haziran 1987.

Avrupa Birliği, “Treaty of Amsterdam Amending the Treaty on European Union, the Treaties Establishing the European Communities and Related Acts”, *Official Journal of the European Union*, C 340, 10 Kasım 1997.

Avrupa Güvenlik Stratejisi, A Secure Europe in A Better World-European Security Strategy, Brüksel, 12 Aralık 2003, <https://www.consilium.europa.eu/media/30823/qc7809568enc.pdf> [erişim tarihi 11 Kasım 2020].

Avrupa Komisyonu, “Agenda 2000: For a Stronger and Wider Union”, *Bulletin of the European Union*, COM(97) 2000 final, Supplement 5/97, Brüksel, 15 Temmuz 1997 [Gündem 2000].

Avrupa Komisyonu, “Commission Opinion on the Application by the Republic of Cyprus for Membership”, *Bulletin of the European Communities*, COM (93) 313 final, Brüksel, 30 Haziran 1993.

Avrupa Komisyonu, “Commission Opinion on the Greek Request for Membership”, *Bulletin of the European Communities*, COM(76) 30 final, Brüksel, 29 Ocak 1976.

Avrupa Komisyonu, “Commission Opinion on Turkey’s Request for Accession to the Community”, *Bulletin of the European Communities*, SEC (89) 2290 final, Brüksel, 20 Aralık 1989.

Avrupa Komisyonu, “Commission Staff Working Document Turkey 2019 Report”, SWD(2019) 220 final, Brüksel, 29 Mayıs 2019.

Avrupa Komisyonu, “Commission Staff Working Document: Impact Assessment Accompanying the Document Recommendation for a Council Decision Authorising the Opening of Negotiations with Turkey on an Agreement on the Extension of the Scope of the Bilateral Preferential Trade Relationship and on the Modernisation of the Customs Union”, SWD(2016) 475 final, Brüksel, 21 Aralık 2016.

Avrupa Komisyonu, “Commission’s Second Annual Report on the Stabilisation and Association Process for South East Europe”, COM(2003) 139 final, Brüksel, 26 Mart 2003.

Avrupa Komisyonu, “Communication from the Commission to the Council and the European Parliament: The European Union’s Role in Promoting Human Rights and Democratization in Third Countries”, COM(2001) 252 final, Brüksel, 8 Mayıs 2001.

Avrupa Komisyonu, “Communication from the Commission to the Council and the European Parliament. Wider Europe-Neighbourhood: A New Framework for Relations with our Eastern and Southern Neighbours”, COM(2003) 104 final, Brüksel, 11 Mart 2003.

Avrupa Komisyonu, “Communication from the Commission to the Council on the Renewal of the San José Dialogue between the European Union and Central America”, COM(95) 600 final, Brüksel, 29 Kasım 1995.

Avrupa Komisyonu, “Communication from the Commission to the Council and the European Parliament on the Further Development of Relations with Turkey”, COM(97) 394 final, Brüksel, 15 Temmuz 1997.

Avrupa Komisyonu, “Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions on a European Agenda for Culture in a Globalizing World”, COM(2007) 242 final, Brüksel, 10 Mayıs 2007.

Avrupa Komisyonu, “Communication from the Commission to the European Parliament and the Council: Enlargement Strategy and Main Challenges 2011-2012”, COM(2011) 666 final, Brüksel, 12 Ekim 2011.

Avrupa Komisyonu, “Communication from the Commission-Free Trade Areas: An Appraisal”, SEC(95) 322 final, Brüksel, 8 Mart 1995.

Avrupa Komisyonu, “Completing the Internal Market: White Paper from the Commission to the European Council (Milano, 28-29 June 1985)”, Brüksel, COM(1985) 310 final, 14 Haziran 1986.

Avrupa Komisyonu, “EU and Turkey Announce Modernisation of Custom Union”, Brüksel, 12 May 2015 <http://trade.ec.europa.eu/doclib/press/index.cfm?id=1307#:~:text=Trade%20Commissioner%20Cecilia%20Malmstr%C3%B6m%20met,EU%2DTurkey%20bilateral%20trade%20relations>. [erişim tarihi 11 Kasım 2020].

Avrupa Komisyonu, “EU-Mercosur Trade Agreement Building Bridges for Trade and Sustainable Development”, Keyfacts, Haziran 2019, http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2019/june/tradoc_157954.pdf [erişim tarihi 11 Kasım 2020].

Avrupa Komisyonu, “Europe and the Challenge of Enlargement”, *Bulletin of the European Communities*, Supplement 3/92, 24 Haziran 1992.

Avrupa Komisyonu, “European Strategy for Turkey: The Commission’s Initial Operational Proposals”, COM (1998) 124 final, 4 Mart 1998.

Avrupa Komisyonu, “Funding and Tender Opportunities: Past, Present and Future of Differentiation in European Governance”, Single Electronic Data Interchange Area (SEDIA), ID: Governance-02-2018-2019, 27 Ekim 2017.

Avrupa Komisyonu, “GIs from non-EU Countries Protected in the EU under Bilateral Agreements”, 8 Eylül 2020 https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/food-farming-fisheries/food_safety_and_quality/documents/list-gis-non-eu-countries-protected-in-eu_en.pdf [erişim tarihi 11 Kasım 2020].

Avrupa Komisyonu, “Global Europe: Competing in the World”, COM(2006) 567 final, Brüksel, 4 Ekim 2006.

Avrupa Komisyonu, “Greece and the European Community”, Information [External Relations], 455/X/75-F (E), Brüksel, 1975.

Avrupa Komisyonu, “Positive EU-Turkey Agenda Launched in Ankara”, MEMO/12/359, Brüksel, 17 Mayıs 2012 https://ec.europa.eu/commission/presscorner/api/files/document/print/en/memo_12_359/MEMO_12_359_EN.pdf [erişim tarihi 11 Kasım 2020].

Avrupa Komisyonu, “Proposal for a Regulation Applying a Scheme of Generalised Tariff Preferences”, COM(2011) 241 final, Brüksel, 14 Haziran 2011.

Avrupa Komisyonu, “The European Union’s Global Strategy Three Years on, Looking Forward”, 13 Haziran 2019.

Avrupa Komisyonu, “Trade for All: Towards a More Responsible Trade and Investment Policy”, COM(2015) 497 final, Brüksel, 14 Ekim 2015.

Avrupa Komisyonu, “Unión Europe-Mercosur: una Asociación para el Futuro”, Montevideo, Mayıs 2002, https://eeas.europa.eu/archives/docs/mercosur/docs/bro02_es.pdf [erişim tarihi 11 Kasım 2020].

Avrupa Komisyonu, “White Paper on the Future of Europe: Reflections and Scenarios for the EU27 by 2025”, COM 2017(2025) final, Brüksel, 1 Mart 2017.

Avrupa Komisyonu, eAmbrosia-the EU Geographical Indications Register, <https://ec.europa.eu/info/food-farming-fisheries/food-safety-and-quality/certification/quality-labels/geographical-indications-register/> [erişim tarihi 4 Mart 2021].

Avrupa Komisyonu, *European Commission Staff Working Document. A Review of the Functioning of the European Economic Area*, SWD(2012) 425 final, Brüksel, 7 Aralık 2012.

Avrupa Komisyonu, *Monitoring the Application of European Union Law 2018 Annual Report*, Brüksel, 4 Temmuz 2019 https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/file_import/report-2019-annual-report-monitoring-application-eu-law_en.pdf [erişim tarihi 11 Kasım 2020].

Avrupa Konseyi, “European Council Conclusions on External Relations”, Basın Açıklaması, 1 Ekim 2020, <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press->

releases/2020/10/01/european-council-conclusions-on-external-relations-1-october-2020/pdf [11 Kasım 2020].

Avrupa Konseyi, *Brüksel Avrupa Konseyi Başkanlık Sonuç Belgesi*, 16-17 Aralık 2004, https://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/83201.pdf [erişim tarihi 11 Kasım 2020].

Avrupa Konseyi, *Copenhagen European Council Presidency Conclusions*, 22 Haziran 1993, Enlargement, <https://www.consilium.europa.eu/media/21225/72921.pdf> [erişim tarihi 11 Kasım 2020].

Avrupa Konseyi, *Essen European Council Presidency Conclusions*, 9-10 Aralık 1994, https://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/00300-1.EN4.htm [erişim tarihi 11 Kasım 2020].

Avrupa Konseyi, *Helsinki Avrupa Konseyi Başkanlık Sonuç Belgesi*, 10-11 Aralık 1999, https://www.europarl.europa.eu/summits/hel1_en.htm [erişim tarihi 11 Kasım 2020].

Avrupa Konseyi, *Kopenhag Avrupa Konseyi Başkanlık Sonuç Belgesi*, 12-13 Aralık 2002, <https://www.consilium.europa.eu/media/20906/73842.pdf> [erişim tarihi 11 Kasım 2020].

Avrupa Konseyi, *Lisbon European Council Presidency Conclusions*, 26-27 Haziran 1992, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/DOC_92_3 [erişim tarihi 11 Kasım 2020].

Avrupa Konseyi, *Lüksemburg Avrupa Konseyi Başkanlık Sonuç Belgesi*, 12-13 Aralık 1997, https://www.europarl.europa.eu/summits/lux1_en.htm [erişim tarihi 11 Kasım 2020].

Avrupa Konseyi, *Madrid European Council Presidency Conclusions*, 15-16 Aralık 1995, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/DOC_95_9 [erişim tarihi 11 Kasım 2020].

Avrupa Parlamentosu, “European Parliament Recommendation of 15 November 2017 to the Council, the Commission and the EEAS on the Eastern Partnership, in the

run-up to the November 2017 Summit (2017/2130(INI))”, *Official Journal of the European Union*, C 356/130, 4 Ekim 2018.

Avrupa Parlamentosu, “Resolution of 4 September 2008 on the Evaluation of EU Sanctions as Part of the EU's Actions and Policies in the Area of Human Rights”, *Official Journal of the European Union*, CE 295, 4 Aralık 2009.

Avrupa Parlamentosu, Dış İlişkiler Komitesi, Kati Piri (raportör), *Draft Opinion for INTA on Towards a New Trade Framework between the European Union and Turkey and the Modernisation of the Customs Union*, 2016/2031(INI), Brüksel, 23 Haziran 2017.

Avrupa Parlamentosu, K. Hansch (raportör), *Report of the Committee on Institutional Affairs on the Structure and Strategy for the European Union with regard to Its Enlargement and the Creation of a Europewide Order*, A3- 0 189/92, Brüksel, 21 Mayıs 1992.

Avrupa Parlamentosu, M. Willi Birkelbach (raportör), *Rapport Fait Au Nom de la Commission Politique sur les Aspects Politiques et Institutionnels de l'Adhésion ou de l'Association à la Communauté*, ISBN 2837/2/62/2, Brüksel, 19 Aralık 1961.

Avrupa Parlamentosu, Uluslararası Ticaret Komitesi, D. Borrelli (raportör), *Draft Report on 'Towards a New Trade Framework between the European Union and Turkey and the Modernisation of the Customs Union*, 2016/2031(INI), Brüksel, 10 Ocak 2017.

Avrupa Toplulukları, “Traité Instituant un Conseil Unique et une Commission Unique des Communautés Européennes”, 8 Nisan 1965, *Journal Officiel des Communautés Européennes*, OJ 152, Brüksel, 13 Temmuz 1967.

B. Stanicek, *A New Approach to EU Enlargement*, Briefing for the EPRS, PE 649.332, Members' Research Service [Avrupa Parlamentosu], Brüksel, Mart 2020.

Balázs, Péter ve diğerleri, *25 Years After the Fall of the Iron Curtain. The State of Integration of East and West in the European Union*, Avrupa Komisyonu Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü, EUR 26678 EN, Brüksel, 2014

Binder, Krisztina, *Reinvigorating EU-Turkey Bilateral Trade: Upgrading the Customs Union*, Briefing, European Parliamentary Research Service, PE 599.319, Mart 2017.

BKP Development Research and Consulting, *Study of the EU-Turkey Bilateral Preferential Trade Framework, Including the Customs Union, and an Assessment of Its Possible Enhancement*, Avrupa Komisyonu Ticaret Genel Müdürlüğü, Final Report, 26 Ekim 2016.

C-2/62, *Commission of the European Economic Community v Grand Duchy of Luxembourg and Kingdom of Belgium*, Joined cases 2/62 and 3/62, 14 Aralık 1962, ECLI:EU:C:1962:45.

Case 12/86, *Meryem Demirel v Stadt Schwäbisch Gmünd*, 30 Eylül 1987, ECLI:EU:C:1987:400.

Case 181/73, *R. & V. Haegeman v Belgian State*, 30 Nisan 1974, ECLI:EU:C:1974:41.

Case 22-70, *Commission of the European Communities v Council of the European Communities. European Agreement on Road Transport*, 31 Mart 1971, ECLI:EU:C:1971:32.

Case 8/74, *Procureur du Roi v Benoît and Gustave Dassonville*, 11 Temmuz 1974, ECLI:EU:C:1974:82.

Case C-192/89, *S. Z. Sevince v. Staatssecretaris van Justitie*, 20 Eylül 1990, ECLI:EU:C:1990:322.

Case C-425/13, *European Commission v Council of the European Union*, 16 Temmuz 2015, ECLI:EU:C:2015:483.

Case C-65/16, *Istanbul Lojistik Ltd v Nemzeti Adó- és Vámhivatal Fellebbviteli Igazgatóság*, 19 Ekim 2017, ECLI:EU:C:2017:770.

Comprehensive and Enhanced Partnership Agreement between the European Union and the European Atomic Energy Community and their Member States, of the one part, and the Republic of Armenia of the other part, 24 Kasım 2017, *Official Journal of the European Union*, L 23, 26 Ocak 2018.

Damen, Mario, *Balancing Integration and Autonomy*, Study for Policy Department for External Relations, PE 639.315, Directorate General for External Policies of the Union, [Avrupa Parlamentosu], Brüksel, Şubat 2020.

Dawar, Kamala ve Sübidey Togan, *Bringing EU-Turkey Trade and Investment Relations up to Date*, Workshop, PE. 535.014, Directorate-General for External Policies [Avrupa Parlamentosu], Brüksel, Mayıs 2016.

De Munter, André, *The Western Balkans, Fact Sheets on the European Union*, Brüksel, Avrupa Parlamentosu, Nisan 2019, <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/168/the-western-balkans> [erişim tarihi 11 Kasım 2020].

Delors, Jacques, Avrupa Komisyonu Başkanı, “Statement on the Broad Lines of Commission Policy” *Bulletin of the European Communities*, Supplement no. 1, Strazburg, 17 Ocak 1989.

Dışişleri Bakanlığı AB Başkanlığı, “Customs Union”, Ankara, 12 Temmuz 2019, https://www.ab.gov.tr/customs-union_46234_en.html [erişim tarihi 11 Kasım 2020].

Dışişleri Bakanlığı, “Türkiye’nin Kıbrıs’la İlgili Deklarasyonu”, Ankara, 29 Temmuz 2005 http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-kibris_la-ilgili-deklarasyonu_-29-temmuz-2005.tr.mfa [erişim tarihi 11 Kasım 2020].

Dünya Bankası, *Evaluation of the EU-Turkey Customs Union*, 85830-TR, 28 Mart 2014.

Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu, *Ortak Geleceğimiz*, Oxford: Oxford University Press, 1987.

Dünya Ticaret Örgütü, “Domestic Support in Agriculture: the Boxes”, https://www.wto.org/english/tratop_e/agric_e/agboxes_e.htm#:~:text=Domestic%20support%20in%20agriculture%3A%20The,%2C%20as%20usual%2C%20more%20complicated. [erişim tarihi 11 Kasım 2020].

Dünya Ticaret Örgütü, “Member Information. European Union and the WTO”, Tariff Profile

https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/daily_update_e/tariff_profiles/E28_E.pdf
[erişim tarihi 11 Kasım 2020].

Dünya Ticaret Örgütü, “Member Information. Norway and the WTO”, Tariff Profile

https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/daily_update_e/tariff_profiles/NO_E.pdf
[erişim tarihi 11 Kasım 2020].

Dünya Ticaret Örgütü, *European Union Trade Policy Review*, WT/TPR/S/395, Cenevre, 10 Aralık 2019.

Dünya Ticaret Örgütü, Regional Trade Agreements Database, <https://rtais.wto.org/UI/PublicMaintainRTAHome.aspx> [erişim tarihi 11 Kasım 2020].

Dünya Ticaret Örgütü, *Turkey Trade Policy Review*, WT/TPR/S/331, Cenevre, 9 Şubat 2016.

EFTA Sekreteryası, “Decision Shaping in the European Economic Area”, *EFTA Bulletin*, no. 1, Mart 2009.

Emerson, Michael ve Tinatin Akhvlediani, *Association Agreement between the EU and Georgia European Implementation Assessment (update)*, Study for the EPRS, PE 642.820, Ex-Post Evaluation Unit [Avrupa Parlamentosu], Brüksel, Nisan 2020.

Euro-Mediterranean Agreement Establishing an Association between the European Community and its Member States, of the one part, and the People's Democratic Republic of Algeria, 22 Nisan 2002, *Official Journal of the European Union*, L 265, 10 Ekim 2005.

Euronest Parliamentary Assembly, “Resolution on the Future of the Trio Plus Strategy 2030: Building a Future of Eastern Partnership”, 9 Aralık 2019, http://www.epgencms.europarl.europa.eu/cmsdata/upload/439b3edc-e523-4a0e-a9bc-e6c8db51ed75/NEST_8th_urgency_resolution_EN.pdf [erişim tarihi 11 Kasım 2020].

Europe Agreement Establishing an Association between the European Communities and their Member States, of the one part, and the Republic of Hungary, of the other part, 16 Aralık 1991, *Official Journal of the European Union*, L 347, 31 Aralık 1993.

Europe Agreement Establishing an Association between the European Communities and their Member States, of the one part, and the Slovak Republic, of the other part, 4 Ekim 1993, *Official Journal of the European Union*, L 359, 31 Aralık 1994.

Europe Agreement Establishing an Association between the European Communities and their Member States, of the one part, and the Republic of Lithuania, of the other part, 12 Haziran 1995, *Official Journal of the European Union*, L 51, 20 Şubat 1998.

Europe Agreement Establishing an Association between the European Communities and their Member States, acting within the framework of the European Union, of the one part, and the Republic of Slovenia, of the other part, 10 Haziran 1996, *Official Journal of the European Union*, L 51, 26 Şubat 1999.

Free Trade Agreement between the European Union and the Republic of Singapore, 19 Ekim 2018, *Official Journal of the European Union*, L 294, 14 Kasım 2019.

Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması, 30 Ekim 1947 https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/gatt47.pdf [erişim tarihi 7 Şubat 2021].

Joint Statement by the Ministers of Foreign Affairs of Georgia, the Republic of Moldova and Ukraine on the Future of Eastern Partnership, Bratislava, 5 Aralık 2019 file:///C:/Users/Ufuk%20Alkan/Downloads/Joint%20Statement_3AAs.pdf [erişim tarihi 11 Kasım 2020].

Juncker, Jean-Claude, Avrupa Komisyonu Başkanı (2014-2019), “Discourse on the State of the Union”, Speech/17/3165, Brüksel, 13 Eylül 2017.

Lordlar Kamarası, “The Future of EU Enlargement”, European Union Committee, House of Lords, 10th Report of Session 2012–13, Londra, 6 Mart 2013.

Non-paper of the Commission Services, “Feedback and way forward on Improving the Implementation and Enforcement of Trade and Sustainable Development Chapters in EU Free Trade Agreements”, 26 Şubat 2018, https://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2018/february/tradoc_156618.pdf [erişim tarihi 11 Kasım 2020].

Opinion 1/91, *Opinion delivered pursuant to the second subparagraph of Article 228(1) of the Treaty-Draft agreement between the Community, on the one hand, and the countries of the European Free Trade Association, on the other, relating to the creation of the European Economic Area*, 14 Aralık 1991, ECLI:EU:C:1991:490.

Opinion 2/13, *Opinion pursuant to Article 218(11) TFEU-Draft international agreement-Accession of the European Union to the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms-Compatibility of the draft agreement with the EU and FEU Treaties*, 18 Aralık 2014, ECLI:EU:C:2014:2454.

Opinion 2/94, *Opinion pursuant to Article 228 of the EC Treaty-Accession by the Community to the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms*, 28 Mart 1996, ECLI:EU:C:1996:140.

Partnership Agreement between the Members of the African, Caribbean and Pacific Group of States of the one part, and the European Community and its Member States, of the other part, 23 Haziran 2000, *Official Journal of the European Union*, L 317, 15 Aralık 2000.

Partnership and Cooperation Agreement between the European Union and its Member States, of the one part, and the Republic of Singapore, of the other part, COM/2014/070 final - 2014/0036 (NLE).

Perchoc, Philippe, *Future EU-Turkey Relations*, Briefing for the EPRS, PE 628.290, Members' Research Service [Avrupa Parlamentosu], Brüksel, Ekim 2018.

Pichon, Eric, *After Cotonou: Towards A New Agreement with the African, Caribbean and Pacific States*, Briefing for the EPRS, PE 659.453, Members' Research Service [Avrupa Parlamentosu], Brüksel, Ocak 2021.

Political Declaration Setting out the Framework for the Future Relationship between the European Union and the United Kingdom, 31 Aralık 2020, *Official Journal of the European Union*, C 34/1.

Search for Geographical Indications across the European Union and Beyond veri tabanı, <https://www.tmdn.org/giview/> [erişim tarihi 4 Mart 2021].

Stabilisation and Association Agreement between the European Communities and their Member States, of the one part, and the former Yugoslav Republic of Macedonia, of the other part, 9 Nisan 2001, *Official Journal of the European Union*, L 84, 20 Mart 2004.

Stabilisation and Association Agreement between the European Communities and their Member States, of the one part, and Serbia, of the other part, 29 Nisan 2008, *Official Journal of the European Union*, L 278, 18 Ekim 2013.

Trade Agreement between the European Union and its Member States, of the one part, and Colombia and Peru, of the other part of 26 June 2012, *Official Journal of the European Union*, L 354, 21 December 2012.

Trade and Cooperation Agreement Between the European Union and the European Atomic Energy Community, of the one part, and the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland, of the other part, 31 Aralık 2020, *Official Journal of the European Union*, L 444.

Traité Instituant la Communauté Économique Européenne, 25 Mart 1957
<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/FR/TXT/PDF/?uri=CELEX:11957E/TXT&from=FR> [erişim tarihi 11 Kasım 2020].

Türk Patent ve Marka Kurumu, “Coğrafi İşaret ve Geleneksel Ürün Adı İstatistikleri”
<https://www.turkpatent.gov.tr/TURKPATENT/geographicalRegisteredList/> [erişim tarihi 11 Kasım 2020].

Türkiye-AB Ortaklık Konseyi, “Décision du Conseil d’association no. 1/67 relative à l’application de l’article 6 du Protocole no. 1 annexé à l’Accord d’Ankara”,
https://www.ab.gov.tr/files/ardb/evt/Accord_d_association_et_protocoles_CEE-Turquie_et_autres_textes_de_base.pdf [erişim tarihi 11 Kasım 2020].

Türkiye-AB Ortaklık Konseyi, “Decision no. 1/80 of the Association Council of 19 September 1980 on the development of the Association”
https://www.ab.gov.tr/files/ardb/evt/Accord_d_association_et_protocoles_CEE-Turquie_et_autres_textes_de_base.pdf [erişim tarihi 11 Kasım 2020].

Türkiye-AB Ortaklık Konseyi, “Decision No. 1/98 of 25 February 1998 on the Trade Regime for Agricultural Products (98/223/EC)”, *Official Journal of the European Union*, L 86, 20 Mart 1998.

Türkiye-AB Ortaklık Konseyi, “Decision No. 2/2000 of 11 April 2000 on the Opening of Negotiations Aimed at the Liberalisation of Services and the Mutual Opening of Procurement Markets Between the Community and Turkey (2000/377/EC)”, *Official Journal of the European Union*, L 138, 9 Haziran 2000.

Türkiye-AB Ortaklık Konseyi, “Decision no. 3/2000 of the of 11 April 2000 on the Establishment of Association Committee Subcommittees (2000/378/EC)”, *Official Journal of the European Union*, L 138, 9 Haziran 2000.

Türkiye-AB Zirvesi Bildirisi, Brüksel, 18 Mart 2016, <http://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2016/03/18-eu-turkey-statement/> [erişim tarihi 11 Kasım 2020].

Uluslararası Ticaret Merkezi Trade Map veri tabanı, <https://www.trademap.org/>, [erişim tarihi 11 Kasım 2020].

UNCTAD, “Generalized System of Preferences Handbook on the Scheme of the European Union”, UNCTAD/ITCD/TSB/Misc.25/Rev. 4, Cenevre, 2016.

UNCTAD, “Generalized System of Preferences Handbook on the Scheme of Turkey”, UNCTAD/ITCD/TSB/Misc.74/Rev.1, Cenevre, 2017.

UNCTAD, “Generalized System of Preferences List of Beneficiaries”, UNCTAD/ITCD/TSB/Misc.62/Rev.7, Cenevre, 2018.

UNCTAD, “The Least Developed Countries Report 2019-The Present and Future of External Development Finance-Old Dependence, New Challenges”, UNCTAD/LDC/2019, Cenevre, 2019

Van Elsuwege, Peter ve Merijn Chamon, *The Meaning of 'Association' under EU Law: A Study on the Law and Practice of EU Association Agreements*, Study for the Committee on Constitutional Affairs, PE 608.861, İç Politikalar Genel Müdürlüğü [Avrupa Parlamentosu], Brüksel, Şubat 2019.

Várhelyi, Olivér Genişleme ve Komşuluk Politikası Komiseri, “Remarks by Commissioner Olivér Várhelyi at the Press Conference on the Revised Enlargement Methodology”, Statement/20/208, 5 Şubat 2020, Brüksel.

Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi, *United Nations Treaty Series*, 1155, 23 Mayıs 1969.

Von der Leyen, Ursula, Avrupa Komisyonu Başkanı, “State of the Union Address by President at the European Parliament Plenary”, Speech/20/1655, Brüksel, 16 Eylül 2020

Yapıcı, Murat, Ticaret Bakanlığı, “Turkish Perspective on FTAs under the Turkey-EU Customs Union with a Special Focus on TTIP”, Sunum, Uluslararası Ticaret Komitesi [Avrupa Parlamentosu], Brüksel, 18 Haziran 2013 <https://www.europarl.europa.eu/committees/en/product/product-details/20130619CHE68024> [erişim tarihi 11 Kasım 2020].

Zygierewicz, Anna, *Association Agreements between the EU and Moldova, Georgia and Ukraine European Implementation Assessment*, Study for the EPRS, PE 621.833, Ex-Post Evaluation Unit [Avrupa Parlamentosu], Brüksel.

TEZ GÖRÜŞMELERİ

Avrupa Parlamentosu milletvekili (EPP) ve Türkiye-AB KPK Delegasyonu üyesi, Brüksel ve Strazburg, tez görüşmesi e-posta, 17 Nisan 2020.

Finlandiya'nın Avrupa Birliği Daimî Temsilciği, Brüksel, tez görüşmesi, telefon, 22 Nisan 2020.

Kathrine Kleveland, Norveç'teki AB'ye Hayır (*Nei til EU*) hareketi Başkanı, Oslo, tez görüşmesi e-posta, 26 Nisan 2020.

Prof. Dr. David Phinnemore, Belfast Kraliçe Üniversitesi Avrupa Politikası Bölümü, Belfast, tez görüşmesi, skype, 24 Nisan 2020.

Prof. Dr. Frank Schimmelfennig, Zürih Federal Teknoloji Enstitüsü Karşılaştırmalı ve Uluslararası Çalışmalar Merkezi, Zürih, tez görüşmesi, e-posta, 1 Nisan 2020.

Yetkili, Avrupa Birliği Gürcistan Delegasyonu, Tiflis, tez görüşmesi, webex, 8 Nisan 2020.

Yetkili, Avrupa Komisyonu Genişleme ve Komşuluk Politikası Genel Müdürlüğü, Brüksel, tez görüşmesi, skype, 24 Nisan 2020.

Yetkili, Avrupa Komisyonu Ticaret Genel Müdürlüğü, Brüksel, tez görüşmesi, telefon, 8 Nisan 2020.

HABER, SUNUM, SEMPOZYUM VE DİĞER KAYNAKLAR

Aydın-Düzgit, Senem (konuşmacı), “A Critical Juncture in EU-Turkey Relations? Analysing and Assessing the Special European Council Summit”, Köln Üniversitesi Türkiye ve AB alışmaları Merkezi, evrimii, 5 Ekim 2020.

Bahadır, Sercan, “Gümrük Birliği’nde Yeni Dönem Başlıyor”, *Dünya*, 4 Aralık 2015, <https://www.dunya.com/gundem/gumruk-birliginde-yeni-donem-basliyor-haberi-300427> [erişim tarihi: 11 Kasım 2020].

Baykal, Sanem, “Avrupa Birliğinin Geleceği Tartışmaları”, *Panorama*, 5 Ağustos 2020, <https://www.uikpanorama.com/blog/2020/08/05/avrupa-birliginin-gelecegi-tartismalari/> [erişim tarihi 11 Kasım 2020].

Borrell, Josep, “Embracing Europe’s Power”, *Project Syndicate*, 8 şubat 2020, <https://www.project-syndicate.org/commentary/embracing-europe-s-power-by-josep-borrell-2020-02?barrier=accesspaylog> [erişim tarihi 11 Kasım 2020].

Cooper, Charlie, “Whisper it ... an EU-UK Deal is there to be done”, *POLITICO*, 4 Mart 2020, <https://www.politico.eu/article/brexit-trade-deal-whisper-it-an-eu-uk-deal-is-there-to-be-done/> [erişim tarihi 11 Kasım 2020].

Fischer, Joschka, “From Confederacy to Federation-Thoughts on the Finality of European Integration”, deme, Humboldt Üniversitesi, 12 Mayıs 2000, <https://ec.europa.eu/dorie/fileDownload.do?docId=192161&cardId=192161> [erişim tarihi 11 Kasım 2020].

Kaygusuz, Özlem, “AKP Dönemi Türkiye-AB İlişkilerine Bir Bakış (2002-2019)”, *Sosyal Demokrat Dergi*, 26 Kasım 2019, <http://www.sosyaldemokratdergi.org/ozlem-kaygusuz-akp-donemi-turkiye-ab-iliskilerine-bir-bakis-2002-2019/> [erişim tarihi 11 Kasım 2020].

Kaymakçı, Faruk (konuşmacı), “How to Overcome the Current Crisis in Turkey-EU Relations?”, Brüksel, Avrupa Politika Merkezi, çevrimiçi, 16 Eylül 2020.

Kohler, Manfred, “New Membership Forms Solve EU Challenges”, *EURACTIV*, 13 Şubat 2020, <https://www.euractiv.com/section/enlargement/opinion/new-membership-forms-solve-eu-challenges/> [erişim tarihi 11 Kasım 2020].

NTV Haber, “800'den Fazla Ürüne İlave Gümrük Vergisi, 20 Mayıs 2020, https://www.ntv.com.tr/turkiye/800den-fazla-urune-ilave-gumruk-vergisi,037zd9BAQE2bIu4-ju_a6g [erişim tarihi 11 Kasım 2020].

NTV Haber, “Çok Sayıda Ürüne İlave Gümrük Vergisi”, 11 Mayıs 2020, <https://www.ntv.com.tr/turkiye/cok-sayida-urune-ilave-gumruk-vergisi,121gYoHvIkuAVvb3Ha-2pg> [erişim tarihi 11 Kasım 2020].

Reuters Staff, “Morocco Threatens to Close Down Turkish Retailer amid Trade Talks”, *Reuters*, 11 Şubat 2020, <https://www.reuters.com/article/morocco-turkey-trade/morocco-threatens-to-close-down-turkish-retailer-amid-trade-talks-idINL8N2AB4SR> [erişim tarihi 11 Kasım 2020].

Saeed, Saim, “Sigmar Gabriel, “Post-Brexit Britain Can be Model for Turkey and Ukraine”, *POLITICO*, 26 Aralık 2017, <https://www.politico.eu/article/sigmar-gabriel-post-brexit-britain-can-be-model-for-turkey-and-ukraine/> [erişim tarihi 11 Kasım 2020].

Stout, Brian, “It’s Africa’s Turn to Leave the European Union”, *Foreign Policy*, 10 Şubat 2020, <https://foreignpolicy.com/2020/02/10/african-union-european-union-trade/> [erişim tarihi 11 Kasım 2020].

TRT Haber, “Bazı Eşyaların İthalatına Ek Gümrük Vergisi”, 18 Nisan 2020, <https://www.trthaber.com/haber/ekonomi/bazi-esyalarin-ithalatina-ek-gumruk-vergisi-477083.html> [erişim tarihi 11 Kasım 2020].

Wessels Wolfgang, (konuşmacı), “A Critical Juncture in EU-Turkey Relations? Analysing and Assessing the Special European Council Summit”, Köln Üniversitesi Türkiye ve AB Çalışmaları Merkezi, çevrimiçi, 5 Ekim 2020.

ÖZET

Ortaklık Yoluyla Katılım: Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri için Bir Perspektif

AB'nin normatif üstünlük iddiası nedeniyle Türkiye dahil ortak ülkelerle kurduğu ilişki asimetrik ve hiyerarşiktir. AB'nin hiyerarşik olmayan, 'postkolonyal' ve demokratik bir ortaklık politikası geliştirmesi gerekmektedir. Böyle bir ortaklık anlayışı yeni ve kendine özgü bir 'ortaklık yoluyla katılım' modeline zemin hazırlayabilecektir. Ortaklık yoluyla katılım, ortaklık yoluyla entegrasyondan farklıdır, çünkü derin ve kapsamlı bir entegrasyonun yanı sıra geniş karar şekillendirme ve sınırlı karar alma haklarını da içeren sıkı bir kurumsal bağın gerekliliğini savunmaktadır. Buradan yola çıkarak, böyle bir gelişmenin Türkiye'yi ileride farklılaştırılmış entegrasyonun istisna olmaktan çıkıp norm haline geleceği düşünülen AB'deki çevrimsel halkaların dışı doğru olanlarından birisine yerleştirebileceği düşünülmektedir. Diğer bir deyişle, farklılaşmış bir AB'de demokratik, AB'nin norm ve kurallarıyla sosyalleşmeye ve bunları daha iyi bir şekilde içselleştirmeye imkân tanıyan 'postkolonyal' bir ortaklık politikası geliştirilirse Türkiye'nin çevrimsel halkalar içerisinde kendisine ortaklık kanalıyla katılım benzeri bir yer edinebileceği ifade edilmektedir. Bugün, AB düzeyinde ilgili kararların alınmasına önemli bir katkıda bulunmadıkları halde ortak ülkelerin, AB norm ve kurallarına uyum sağlaması gerekmektedir. Bu nedenle, bu çalışmanın bir diğer amacı, ortaklık politikasının zayıf yönlerini göstermek ve AB için kurumsallaşmış bir ortak üye statüsü önermektir. Ortak üyelik modelinin hem AB'nin hem de ortak ülkelerin çıkarları açısından daha iyi olabileceği ve daha fazla sosyalleşmenin bir sonucu olarak AB'nin bu ülkelerdeki aktörlüğünü iyileştirebileceği sonucuna varılmaktadır. Ortak üyelik katılıma kalıcı, sürekli bir alternatif olmak zorunda değildir. AB üyeliği için elverişli koşullar oluşana kadar AB ve ortak ülke arasındaki kurumsal bağı güçlendirmek için gereklidir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri, Avrupa Birliği Ortaklık Politikası, Harici Farklılaştırılmış Entegrasyon, Gümrük Birliği, Ortak Üyelik.

ABSTRACT

Accession through Association: A Perspective for Turkey-European Union Relations

Due to the normative superiority claim of the EU, the relationship it establishes with associate countries, including Turkey, is asymmetrical and hierarchical. The EU needs to develop a non-hierarchical, 'postcolonial' and democratic association policy. Such an understanding may pave the way for a new and *sui generis* 'accession through association' model. Accession through association differs from integration through association in that it advocates the need for deep and comprehensive integration as well as a tight institutional bond that includes broad decision-shaping and limited decision-making rights. In this respect, it is thought that this may place Turkey in one of the outer circles in an EU of concentric circles where differentiated integration will no longer be an exception but rule. In other words, thanks to a democratic and 'postcolonial' association policy which will make it easier for associate countries to socialize with EU norms and rules and internalize them better, Turkey may secure an accession-like place for itself in one of the outer circles through association in a differentiated EU. Today, associate countries need to comply with EU norms and rules although they cannot significantly contribute to the making of these at EU level. Therefore, another aim of this research is to show the asymmetries of association policy and to propose an institutionalized associate membership status for the EU. It is concluded that associate membership model may accommodate interests of both the EU and associate countries better and improve the actorness of the EU in these countries because of increased socialization. Associate membership is not necessarily a permanent, perpetual alternative to accession. It is necessary for improving the institutional association between the EU and associate countries until a credible EU membership prospect emerges.

Keywords: Turkey-European Union Relations, European Union Association Policy, External Differentiated Integration, Customs Union, Associate Membership.